

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**HORASAN VE IRAK SELÇUKLU
DEVLETLERİ-ABBASÎ HİLAFETİ
İLİŞKİLERİ
(429-590/1038-1194)**

Yüksek Lisans Tezi

Yeliz AYDIN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

“Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbasî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Yeliz AYDIN

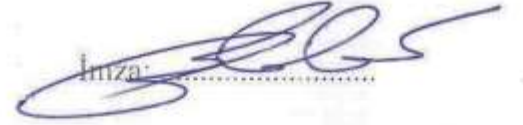

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Bu alışma, Tarih Anabilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

İmza:

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Ensar MACİT

İmza:

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Süha KONUK

İmza:

**HORASAN VE IRAK SELÇUKLU DEVLETLERİ-ABBASÎ HİLAFETİ
İLİŞKİLERİ (429-590/1038-1194)**

Yeliz AYDIN

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2018**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Türk-İslâm tarihinde önemli gelişmeler ile yer edinen Selçuklu Tarihi, birçok araştırmanın konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mâverâünnehir ve Horasan'da ortaya çıkıp, fetihler ile ilerleme kaydederek Irak, İran, Suriye ve Anadolu coğrafyasına sahip olan Selçuklular, bu bölgelerde meydana getirdikleri siyasî, askerî, idarî, sosyal ve kültürel faaliyetleri ile Türk-İslâm dünyasına yön vermiş ve derin izler bırakmıştır. Biz de bu denli önemli olan Selçuklu Tarihinin, diğer dönemlere nazaran karanlıkta kalmış olduğunu düşündüğümüz Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbasî Hilafeti ilişkilerine yönelik bir çalışma hazırlayarak naçizane bu döneme ilgi çekmek ve farkındalık yaratmak istedik.

Horasan Selçuklularının 431/1040 Dandanakan Savaşı ile kurulmasının hemen ardından, gücünü kaybeden ve Büveyhî baskısı altında ezilen Abbasî hilafetinin, Tuğrul Bey'i Bağdâd'a davet etmesi ile başlayan Selçuklu-Abbasî ilişkileri, Sultan Tuğrul'un Abbasî halifelerinin dünyevî yetkilerini ellerinden alması ile sonuçlanmıştır. Horasan Selçukluları döneminde iyi ilişkiler sergileyen Abbasî halifelerinin içten içe kaybettikleri dünyevî yetkilerini geri alma düşüncesi hep var

olmak ile birlikte, Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması onlara aradıkları fırsatı sağlamış ve faaliyete geçmişlerdir.

Sonuç olarak baktığımızda Abbasî halifelerinin amacının, sadece dünyevî yetkilerini geri almak olmadığı, Türkleri bu bölgeden çekip çıkartmak olduğu anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Abasîler, Horasan Selçukluları, Irak Selçukluları, Abbasî halifeleri, İldenizliler, Azerbaycan Atabegliği, Selçuklu-Abbasî İlişkileri, Bağdâd.

**RELATIONS OF KHORASAN AND IRAQ SELJUKID STATES BETWEEN
ABBASID CALIPHATE (429-590/1038-1194)**

Yeliz AYDIN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of
History Master Thesis, July 2018**

Thesis Supervisor: Assist. Prof. Kemal TASCI

ABSTRACT

The history of Seljuks that took place with important developments in the history of Turkish-Islam is stated as the subject of many researchers. Along with the conquests and those of Iraq, Iran, Syria and Anatolia, the Seljuks gave direction to the world of Turkish-Islam with political, military, administrative, social and cultural departments and left a deep impression.

We also wanted to draw an attention and create awareness by preparing a study on the relations between the Khorasan and the Iraqi Seljuk State-Abbasid Caliphate which we consider that the History of the Seljuks is overshadowed compared to the other periods.

Immediately after the establishment of the Horasan Seljuks with 431/1040 the Dandanakan War, the Seljuk-Abbasid relations that started with the loss of power and the invasion of the Abbasid Khilafah, who was oppressed under the pressure of Buveyhî, invited Tuğrul Bey to Baghdad, resulted in Sultan Tuğrul receiving the secular powers of Abbasid caliphs. The establishment of the Iraqi Seljuk State had always provided them with the opportunity they had been looking for and with the existence of the souls of the Abbasid caliphs who had exhibited good relations during the Horasan Seljuk period.

As a result, we can see that the purpose of the Abbasid caliphs is not only to withdraw their secular powers, but also to pull Turks out of this region.

Keywords: Seljuks, Abbasids, Khorasan Seljuks, Iraqi Seljuks, Abbasid caliphs, Ildenizans, The Seljuk-Abbasid Relations, Baghdad.

ÖNSÖZ

Araştırmamızıda kullandığımız kaynak eserlerini tanıtmayı uygun bulduk. Bu eserleri yazıldıkları dillere ve içeriklere göre ayırdık. İslâm kaynaklarını Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere ayrı ayrı irdeledik. Tanıtmış olduğumuz eserlerin tümünde ilk önce yazarlarının hayatını, daha sonra müelliflerin üstlenmiş oldukları devlet görevlerini, yaşadıkları bölgeler, haberlere olan hâkimiyetlerini belirledikten sonra eserin tanıtımına geçtik. Bu kısımda ise önce eserin ne zaman kaleme alındığı, hangi olaylar için daha önemli olduğu üzerinde durduk. Son olarak eserlerin tanıtımı ile ilgili dipnotlarda hem eserin tıpkıbasımları, neşirleri, tercümeleleri, tanıtılan eserler hakkında yapılmış ilmi araştırmalar ve müelliflerinin hayatları ile ilgili araştırmaları ayrıntılı bir şekilde kaynakça olarak vermeyi uygun bulduk.

Yararlandığımız kaynakların tanıtımından sonra araştırmamızın daha iyi anlaşılabilmesi açısından birinci bölümde, Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan bahsettikten sonra Horasan Selçukluları ve Abbasî ilişkilerine değindik. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Horasan Selçuklu Devleti'nden, Irak Selçuklu Devleti'ne geçişi yani Irak Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ve bu dönemde Abbasî halifelerinin oynanmış oldukları rolü anlattık. Bu noktalardan sonra Irak Selçuklu-Abbasî ilişkilerini irdeledik. Bu dönemi İldenizli Tahakkümü Öncesi ve Sonrası olmak üzere iki ana başlık altında yer vermeyi uygun gördük. Bu başlıklar altında ise Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile dünyevî yetkilerini kaybeden Abbasî halifelerinin eski güçlerini ellerine alabilmek adına girdikleri mücadeleleri, Irak Selçuklu sultanları ve Abbasî halifeleri arasında meydana gelen olaylara kronolojik bir şekilde yer vermeye çalıştık. Çalışmamızda mümkün mertebe olaylara objektif bakmaya gayret ettik. Olayların bütün kaynaklarca doğrulanması hususuna azami özen göstermeye çalıştık. Araştırmamızın ekler kısmında ise konumuzda bahsi geçen hanedanların şecereleri, siyasî ve coğrafi sınırlarını gösteren haritalara yer verilmiştir.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca ilminden faydalandığım, insanî ve ahlakî değerleri ile de örnek edindiğim, yanında çalışmaktan onur duyduğum ve ayrıca tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı

değerli danışmanım, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya, şahsıma sağlamış oldukları manevi desteklerden ötürü Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kader POLAT, Dr. Öğr. Üyesi Ensar MACİT ve Dr. Öğr. Üyesi Süha KONUK'a, üniversite birinci sınıftan beri hep yanımda olan, manevî desteğini hep hissettiğim Sayın Dr. Öğr. Üyesi Muhamed YİĞİDER'e;

Çalışmanın planlanmasında fikir ve düşüncelerini esirgemeyen abim Deniz AYDIN'a, tez verilerini toplamamda bana yardımlarını esirgemeyen Osman Zinnur KALYONCU ve ağabeyim, değerli büyüğüm Ömer LÜLECİ'ye, şahsıma sağladıkları manevî desteklere istinaden dostlarım Oğuz Kağan BAYRAKTAR ve Sertaç SARIÇİÇEK'e, bana kapılarını açan, çalışmalarımı en rahat şekilde sürdürme bilmem adına ellerinden gelen özeni gösteren Erzincan Polis Evi çalışanlarına;

Kadın-erkek her Türk insanının eğitim görmesi ve bilinçlenmesinin gerekli olduğu ideali ile maddî-manevî bütün kaynaklarımı esirgmeden yetişmem için harcayan annem Güldem AYDIN ve babam Mustafa AYDIN'a, teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, tezi araştırıp sonlandırma şansını ve eşitlik ilkesi doğrultusunda toplumda Türk kadınına tekrar birey olma vasfını sağladığı için Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'e şükran ve saygılarımı sunuyorum.

Yeliz AYDIN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XIII
KAYNAKLAR	1
GİRİŞ.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

HORASAN SELÇUKLULARI VE ABBASÎLER

1.1. HORASAN SELÇUKLU VE ABBASÎ İLİŞKİLERİ (431-511/1040-1118) ...	58
1.1.1. Tuğrul Bey Dönemi (429-455/1038-1063)	61
1.1.2. Sultan Alp Arslan Dönemi (455-465/1063-1072)	85
1.1.3. Sultan Melikşah Dönemi (465-485/1072-1092)	96
1.1.4. Sultan Berkyaruk Dönemi (487-498/1094-1104)	116
1.1.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (498-511/1105-1118)	132
1.1.6. Sultan Sencer Dönemi (513-552/1119-1157)	143

İKİNCİ BÖLÜM

HORASAN SELÇUKLU DEVLETİNDEN IRAK SELÇUKLU DEVLETİNE GEÇİŞ

2.1. SULTAN MAHMUD'UN SALTANATI (514-525/1120-1131)	160
2.1.1. Aksungur Porsuki İsyamı (509-512/1115-1118)	162
2.1.2. Melik Mesud İsyamı (512/1118).....	162
2.1.3. Melik Tuğrul İsyamı (513/1119)	163

2.1.4. Sâve Savaşı (513/1119)	164
2.2. IRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN TEŞEKKÜLÜ	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ ÖNCESİ IRAK SELÇUKLU ABBASÎ İLİŞKİLERİ

3.1. SULTAN MAHMUD DÖNEMİ (514-525/1120-1131)	169
3.1.1. Dübeys b. Sadaka'nın Bağdâd'ı Kuşatması (514/1120)	169
3.1.2. Sultan Mahmud'un Bağdâd'a İkameti (514-516/1121-1122)	171
3.1.3. Halife-Dübeys İttifakı ve el-Nil Savaşı (516-517/1122-1123)	173
3.1.4. Sultan Mahmud-Halife Müstershid İttifakı (519/1125)	175
3.1.5. Sultan Mahmud'un Bağdâd Seferi (520-521/1126-1127).....	176
3.1.6. Sultan Mahmud'un Saltanatının Son Yılları Olayları ve Vefatı (525/1131)	178
3.2. SULTAN DAVUD DÖNEMİ (526/1131-1132)	179
3.3. SULTAN II. TUĞRUL DÖNEMİ (526-529/1132-1134)	182
3.4. SULTAN MESUD DÖNEMİ (529-547/1134-1152)	185
3.4.1. Dây Merk Savaşı (529-530/1134-1135)	186
3.4.2. Râşid Billâh'ın Hilâfeti (530-531/1135-1136)	191
3.4.3. Muktefi Liemrillâh'ın Hilâfeti (530-541/1136-1147)	195
3.4.4. Sultan Mesud Saltanatının Son Yıllarındaki Olaylarda Halifenin Rolü (545-547/1150-1152)	197
3.5. SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ (547-548/1152-1153).....	198
3.6. SULTAN MUHAMMED DÖNEMİ (548/1153)	200
3.6.1. Melik Süleymanşah İsyanı (548-549/1153-1154)	201
3.6.2. Melik Süleymanşah–Melikşah İttifakı (551/1156)	202
3.6.3. Melikşah İsyanı (551/1156)	203
3.6.4. Bikemza Savaşı (549/1154)	203
3.6.5. Bağdâd Kuşatması (549-552/1154-1157)	205
3.6.6. Sultan Muhammed'in Vefatı (554/1159-60).....	206
3.7. SULTAN SÜLEYMANŞAH DÖNEMİ (555/1160).....	206

3.7.1. Abbasîler ile İlişkiler	207
3.7.2. Melikşah İsyanı (555/1160)	207
3.7.3. Sultan Süleymanşah'ın Vefatı (555-556/1160-1161)	208

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ DÖNEMİ IRAK SELÇUKLU-ABBASİ İLİŞKİLERİ

4.1. SULTAN ARSLANŞAH VE ATABEG İLDENİZ DÖNEMİ (555-571/1160-1176)	209
4.1.1. Melik Muhammed İsyanı (556/1161)	211
4.1.2. Melik Mahmud İsyanı (556/1161)	212
4.1.3. Merağâ Hâkimi Aksunguroğlu Arslanaba İsyanı (558-562/1163-1167)	213
4.1.4. Aksungur Ahmedîli İsyanı (563/1167-68)	213
4.1.5. Abbasî Hilâfeti ile İlişkiler	214
4.1.6. Sultan Arslanşah'ın Vefatı (571/1176)	214
4.2. SULTAN II. TUĞRUL VE ATABEG CÎHÂN PEHLİVÂN DÖNEMİ (571-582/1176-1186)	215
4.2.1. Sultan II. Tuğrul'un Tahta Çıkışı (571/1176)	215
4.2.2. Melik Muhammed İsyanı (571/1176)	216
4.2.3. Melik Mahmud İsyanı (572/1177)	217
4.2.4. Abbasî Hilâfeti ile İlişkiler (575/1180)	218
4.2.5. Atabeg Cîhân Pehlivân'ın Vefatı (582/1186)	220
4.3. ATABEG KIZIL ARSLAN DÖNEMİ (583-587/1187-1191)	220
4.3.1. Dây Merk Savaşı (583/1187)	222
4.3.2. Atabeg Kızıl Arslan'ın Irak Hâkimiyeti	223
4.3.3. Sultan II. Tuğrul-Atabeg Kızıl Arslan Rekabeti	223
4.3.4. Atabeg Kızıl Arslan'ın Vefatı (587/1191)	225
4.4. SULTAN II. TUĞRUL'UN BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ (588-589/1192-1193)	226
4.4.1. Sultan II. Tuğrul'un Tahtı Yeniden Ele Geçirmesi (588/1192)	226
4.4.2. Rey Savaşı (589-590/1193-1194)	227

4.4.3. Sultan II. Tuğrul'un Vefatı ve Irak Selçuklu Devleti'nin İnkırazı (590/1194)	229
SONUÇ	231
KAYNAKÇA	234
EKLER	
Ek-1 Şecerelele	255
Ek-2 Haritalar	261

KISALTMALAR

BELGELER	: Türk Tarih Kurumu, Belgeler Dergisi, Ankara
TTK BELLETEN	: Türk Tarih Kurumu, Belleten Dergisi, Ankara
BKZ	: Bakınız
C	: Cilt
ÇEV	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul-Ankara
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul
ED	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erciyes
JA	: Journal Asiatique ou Recueil de Mémoires, Paris
KAREFA	: Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi
NŞR	: Naşir (neşr eden), Editör, Yayınlayan, Yayına Hazırlayan, Derleyen
SAD	: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara
S	: Sayfa
ŞM	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Mecmuası, İstanbul
TAD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara
TDAY Belleten	: Türk Dil Kurumu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara
TDVY	: Türk Diyanet Vakfı Yayınları
TKHBVAD	: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara
TS	: Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Ankara
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKNG	: Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kongresi, İstanbul-Ankara

WZKM

: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Im
Selbstverlag des Orientalischen Institutes, Wien

KAYNAKLAR

I.I. İslâm Kaynakları

I.I.I. Arapça Kaynaklar

Ahbârü 'd-Devleti 's-Selçukiyye veya Zübdetü 't Tevârih: Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî tarafından kaleme alınmıştır.¹ Bu eser, İran'da hüküm süren Selçukîler'in hükümet kurdukları zamandan yıkılış tarihlerine kadar bahseden British Museum'de muhafaza edilen yazma bir nüshanın metnidir. Eserin ismi kabında *Ahbâr ud-Devlet is-Selçûkiyye* olarak gösterilmiş ise de metnin baş tarafında *Zübdet üt-Tevarih* yazılmış ve Rieu de British Museum'deki Arapça yazma eserler için yazdığı katalogda bunu bu unvan altında göstermiştir. Eserin ismi *Ahbâr üd-Devlet is-Selçûkiyye* ve *Zübdet üt-Tevârih* diye iki isim yazılmış olduğu halde müellif olarak iki yerde Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nasır b. Ali el-Hüseynî gösterilmiştir.²

Bu eser son derece önemlidir. Bunun nedeni ise; Selçuklu Devleti'nin kuruluşu (426-430/1036-1039) ve bu hanedanın son 35 yılı hakkında (550-590/1156-1195) muhtasar ve müteferrik malumatı içermektedir. Bu eser, İslâm tarihinin mühim bir devresine ait malumatımızın büyük bir boşluğunu dolduruyor.³

Bugyetü 't-taleb fî Târîhi Haleb ve Zübdetü 'l-Haleb Min Târîhi Haleb; Kemâleddîn Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm el-Ukaylî el-Halebî (660-/1262) tarafından kaleme alınan eser Selçuklu tarihi bakımından değerli bilgiler içermektedir.⁴

---

¹ Hüseyinî, Sadreddîn Ebu'l Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Akhbar'ud-Dawlat'is-Saljuqiyya*,(Nşr. Muhammed İkbâl), Penjab Üniversitesi Yayını, Lahor 1933; *Ahbârü 'd-Devleti 's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lügal), TTK, Ankara1999; *The History of the Seljuk State: A Translation with Commentary of the Akhbar al-Dawla al-Saljuqiyya*, (Çev. Clifford Edmund Bosworth), Routledge Studies in the History of Iran and Turk, London 2010.

² Hüseyinî, *Ahbârü 'd-Devleti 's-Selçukiyye*, s. VII.

³ Hüseyinî, *Ahbârü 'd-Devleti 's-Selçukiyye*, s. VIII-XII.

⁴ İbnü'l-Adim, Kemâleddîn Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Bugyetü 't-taleb fî Târîhi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümelere*, (Nşr. Ali Sevim), TTK, Ankara 1976; *Biyografiler ile Selçuklu Tarihi*; *Bugyetü 't-taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*,(Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 1989; *Zübdetü 'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, I-

Bu eserin müellifi İbnü'l Adîm lakaplı, Arap Ukayli kabilesine mensup Cerâdeoğulları ailesinin bir çocuğu olarak 588/1192 tarihinde Halep'te dünyaya gelmiştir. Babası ilk eğitimini Halep'te aldırması ve soyuna yakışır iyi bir bilgin yetiştirmek için ona özen göstermiştir. Böylece İbnü'l Adîm, içinde yaşadığı çağın eğitim geleneğine uyarak Kur'an, hadis, fıkıh bilimlerinin yanı sıra tarih, edebiyat ve inşa alanlarında da büyük bir başarı kazanmıştır. İbnü'l Adîm, bir yandan Halep'teki belli başlı medreselerde müderrislik, camilerde vaizlik, kadılık ve daha sonrada vezirlik gibi önemli ve uğraştırıcı görevler yaparken, bir yandan da çeşitli konularda eserler kaleme almaktan geri kalmamıştır.⁵ Söz konusu ettiğimiz eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmesede İbnü'l Adîm'in 639/1242-43 tarihlerinde Ebu'l-Ala el-Maarrî hakkında telif ettiği *el-insaf ve't-taharri* adlı eserinde, Halep tarihi hakkında bir eser yazdığını ifade etmesine bakılırsa *Bugye*'nin telifinin, söz konusu tarihten önce bitmiş olması kesinlik kazanır.⁶ Çeşitli kaynaklardaki bilgilere göre *Bugye*, bu tür yazılan tarih kitapları geleneğine uygun olarak 40 cilde yakın bir hacimde telif edilmiştir. İbnü'l Adîm, hacminin fazla olması ve vezirlik gibi meşgul edici bir görevinin bulunması nedeniyle eserin tüm ciltlerini temyiz edememiş,

---

III, (Nşr. Sâmî Dehhân), el- Me'hadü'l-Faransî bi'd-Dimaşk li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dimaşk 1951-1968; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb Adlı Eserinin Kaynakları hakkında", *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 511-522; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb Adlı Eserinin Yayınları Hakkında", *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 73-80; *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 523-532; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep'indeki Selçuklular İle İlgili İlginc Kayıtlar", XII, TTKNG, (Ankara 12-16 Eylül 1994), II, TTK, Ankara 1999, s. 563-576; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep'e Göre Emîr Aksungur", TAD, IV/6-7, Ankara 1968, s. 101-125; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülük Rıdvan", *Belleten*, XXXIV/133, Ankara 1970, s. 59-82; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep'e Göre Alp Arslan", *Belleten*, XXX/118, Ankara 1966, s. 205-242; Ali Sevim, "Bugyetü't-Taleb'in Selçuklular Tarihi Bakımından Değeri", XI, TTKNG, (Ankara 5-9 Eylül 1990), II, TTK, Ankara 1994, s. 695-708; Ali Sevim, "İbnü'l Adîm Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb" Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler", *Belgeler*, XXI/25, Ankara 2009, s. 1-84; Ali Sevim, "Buğye't-Taleb", *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 361-362; Marius Canard, "Kamaladdin İbn. al-Adîm'in Bugyat at-Talab Adlı Eserinin Coğrafi Giriş Kısmı Hakkında Bazı Müşahedeler", (Çev. Nihad M. Çetin), ŞM, II, İstanbul 1958, s. 41-51.

⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. I- VII.

⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. X-XI.

büyük kısmı müsvedde halinde bulunan *Bugye*'nin yakın dostlarının da isteği üzerine tertibini bozup bir özetini yapmıştır.

Böylece bugün elimizde bulunan ve üç cilt halinde yayınlanan *Zübdetü'l Haleb min Târîhi Haleb* adlı eserini meydana getirmiştir.⁷ Selçuklular tarihinin ilk, gelişme, gerileme devirlerini aydınlatan ayrıntılı ve yenilik taşıyan bilgiler: Selçukluların Irak, Suriye ve Anadolu'ya yerleşip buralarda birer devlet kurmaları, dolayısıyla Bizans'la mücadeleleri, özellikle Malazgirt Meydan Savaşı hakkında geniş ve özgün bilgi, Şî Mısır Fâtımî halifeliği ile askerî, siyasî ve dinî alanda yapılan mücadeleler, Büyük Selçuklu Devleti ile vassalı olan çeşitli devlet ve emîrlükler arasındaki tâbi-metbu statüleri belirleyen kayıtlar yer almaktadır. Selçuklu sultanları ile Abbasî halifeleri arasındaki çok yönlü ilişkileri yine bu eserde mevcuttur.⁸

Bugye'de söz konusu edilen Selçuklular ile ilgili çeşitli dönemler için önemli nitelik taşıyan bilgiler, *Zübde*'ye alınmamış, özetler halinde alınanlarında kaynakları, *Bugye*'dekigibi belirtilmediği için gerçek değerinin ortaya çıkmamış olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte İbnü'l Adîm, özellikle içinde yaşadığı Eyyübîler dönemi ile ilgili ve Haçlılar ile ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler *Bugye*'de yer almamıştır.⁹

Azîmî Tarihi-Selçuklular Dönemi ile İlgili Bölümler (430-585/1038-39-1143/44): İbn'ül Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr tarafından kaleme alınan eser Türk tarihi için son derece önemlidir.¹⁰

---

⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. XI.

⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. G-H.

⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, s. 3-4.

¹⁰ Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr (452/1060-61), "La Chronique Abregée d'al-Azîmî", (Nşr. Claude Cahen), *JA*, CCXXX (230), Paris 1938, s. 353-448; *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (430-538 = 1038/39-1143/44)*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2006; Ali Sevim, "Azîmî ve Eseri Hakkında", *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 567-571; Ali Sevim, "Azîmî Tarihi ve Kaynakları Hakkında", *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 572-582; Ali Sevim, "Azîmî'nin el-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklular İle İlgili Kayıtlar", *Belleten*, XLVII/187, Ankara 1983, s. 643-668; *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 533-566; Mükrimin Halil Yınanç, "On ikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed b. Ali-il-Azîmî", II, TTKNG, (İstanbul 20-25 Eylül 1937), TTK, İstanbul 1943, s. 673-690;

Azîmî veya İbnü'l Azîmî adıyla tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Nizâr, Arap Tenüh kabilesine mensup olup 485/1090-91 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir.¹¹ XII. Yüzyılda Suriyeli tarihçilerden olan Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî dünyada tek nüshası elimizde olan Tarihi'nin Selçuklular ile ilgili kayıtlarının başlangıç yılı 430/1039 ile eserin bitim tarihi olan 538/1144 yılları arasındaki olayları kapsar.

Genel vakayinâme türünde, muhtasar olarak telif edilen eser, Hz. Âdem'den başlayıp Abbasî Halifesi el-Muktefî Liemrillâh devrinin sonuna kadar cereyan eden çeşitli olayları kapsamaktadır. Hz. Âdem'den itibaren gelen Peygamberler, Hz. Muhammed, Dört halife, Emevî, Abbâsî, Mısır Fâtımî halifeleri ve Büveyhoğulları tarihleri, İspanya (Endülüs), Kuzey-Afrika, Sicilya ve Anadolu'da vuku bulan Müslüman-Frank mücadeleleriyle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Ayrıca Karahanlılar, Gazneliler, kuruluşundan başlayarak Büyük Selçuklular, Kirman, Irak, Türkiye ve Suriye Selçukluları, Danişmendiler, Ahlatşahlar (Sökmenliler), Artuklular, Böriler, Musul ve Suriye Atabegleri Zengîler tarihiyle ilgili bilgiler mevcut olduğu gibi, Türk-Haçlı ve Bizans, Bizans-Peçenek ve Bulgar ilişkileri hakkında kayıtlar bulunmaktadır.¹²

Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân: Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer Yusûf b. Kızıoğlu b. Abdullâh tarafından kaleme alınan eser insanlığın yaradılışından müellifi vefat ettiği tarihe (654/1256) kadar gelmektedir.¹³

Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 113-114.

¹¹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. IX.

¹² Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. VII.

¹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer Yusûf b. Kızıoğlu b. Abdullâh (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 8/1-2, 1370/1951, 1371/1952; (Nşr. Canan Celil Muhammed Hemundi), ed-Dârü'l-Vataniyye, Bağdâd 1990; (Nşr. Ali Sevim), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968; *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011; "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 1-260; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi", (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XVIII/22, Ankara 1997, s.

582/1186 yılında Bağdâd'da dünyaya gelmiştir. Sıbt, önce doğduğu kent Bağdâd'da Abdülmün'im b. Kelb, Ebu Muhammed Abdulaziz, Yahya b. Esed el-Ezcî gibi bilginlerden ders görmüştür. Daha sonra Sıbt, Musul'a giderek Ebû Tahir Ahmed, Ebu'l Kasım Abdülmühsin, Cemalüddin Mahmud gibi devrin ileri gelen bilginlerinden dinî ve edebî dersler almıştır. Dedesinin ölümü üzerine Bağdâd'dan ayrılarak Eyyûbî yönetimindeki Dımaşk'a gidip yerleşmiştir. Böylece kendisi Irak ve Suriye'nin seçkin bilim adamlarından istifade ile dinî, edebî ve tarih bilimlerinde, yüksek kültüre sahip olarak eğitimini tamamlamıştır.

Eyyûbî hükümdarı ile (Melikülmüazzam İsa ve Meliküleşref) ile birlikte 607/1210-11 yılında Haçlılara karşı düzenlenen ve zafer ile sonuçlanan Nablus Harekâtına katılmıştır. Sıbt kalın bağırsak iltihabı hastalığına yakalanmış, bir süre sonrada aynı hastalıktan 21 Zilkade 654/1257'de hayata gözlerini yummuştur.¹⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî, din bilimleri ile ilgili eserlerinin yanı sıra *Mir'atü'z-Zaman fî Târîhi'l-Âyân* adlı Arapça büyük bir eser kaleme almıştır. Bu eser, diğer genel vakayinameler gibi insanlığın yaradılışından (hilkat) başlamakta ve 654/1256-57 yılına, yani müellifin ölümüne kadar cereyan eden olayların rivayetlerini kapsamaktadır. Eserinin kendi zamanından önce cereyan etmiş olan olaylarını, daha önceki devirlerde yazılmış olan eserlerden nakletmiştir.

1-91; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler, II, Sultan Alp Arslan Dönemi", (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1999, s. 1-51; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler, III, Sultan Melikşah Dönemi", (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XX/24, Ankara 2000, s. 1-75; *Mir'atü'z-Zaman li's-Senevat 395-411/ 1004-1021 Mir'at al-Zaman fî Tarih al-A'yan: le Miroir du Temps*, (Nşr. Juliette Rassi), el-Ma'hedü'l-Fransi li'ş-Şarki'l-Edni (Institut Français du Proche-Orient), Dımaşk 2005; Ali Sevim, "Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'ın Selçuklu Tarihi Bakımında Değeri", VII. *TTKNG*, (Ankara 25-29 Eylül 1970), I, TTK, Ankara 1972, s. 263-269; H. İbrahim Gök, *Mir'atü'z-Zaman'a Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Alp Arslan Devri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 87-88; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 144-145.

¹⁴ İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân*, s. 1-2.

Mir'âtü'z-Zaman'ın biri muhtasar (kısaltılmış), diğeri mufassal (ayrıntılı) olmak üzere, iki sürümü vardır. Her iki sürümünün bazı ciltlerinde (özellikle XII. Ve XIII. Ciltler) bu kısaltmaların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir.¹⁵

Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar): Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah tarafından kaleme alınan bu eser, İslâm tarihi mahiyetindedir.¹⁶

Câmiu'd-Düvel adlı bu eser, daha çok müellifin adına nisbetle *Müneccimbaşı Tarihi* olarak şöhret kazanmıştır. Bir umumi İslâm ve Türk tarihi olan bu muazzam eserin önemi hemen anlaşılmış olmalıki yazılışından 30 sene sonra, Damat İbrahim Paşa'nın gayreti ile Şair Nedim başkanlığındaki bir heyet tarafından *Sahâifü'l-ahbâr* adıyla Türkçeye çevrildikten sonra, eserin aslı uzun süre unutulmuş ve son zamanlara kadar ekseriyetle Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Ancak Türkçe tercüme *Sahâifü'l-ahbâr*, Arapça metne bağlı bir tercüme değildir. Eksik, hatalı ve tam bir tercümeden yoksun olması nedeniyle bundan istifade etmenin ilmi yönden sakıncalı olduğu anlaşıldığından, eserin Arapça aslının tamamının neşredilmesi için bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Bununla beraber eserin bazı kısımları zaman zaman tercüme edilmiştir.¹⁷

Müneccimbaşı, XVII. yüzyılda yaşamış büyük bir Türk âlim, mutasavvıf ve tarihçidir. Babası Lütfullah, aslen Konya'nın Ereğli ilçesindedir. O devirde bölgede meydana gelen asayişsizlik yüzünden Selanik'e göç edip burada sanatı olan çulhacılıkla geçimini sağladı. Ahmed, Selanik'te doğdu. Önce bir müddet babasının

---

¹⁵ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Âyân*, s. 2-3.

¹⁶ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I; *Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, (Nşr. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001; *Müneccimbaşı, Şeyh Ahmed Dede Efendinin "Sahayif-ül Ahbar Fi Vekay-il Asar Yahut Cami-üd Düvel" Adlı Eserinden "Anadolu Selçukleri" Fasikülü*, (Çev. Hasan Fehmi Turgal), Türkiye Basımevi, İstanbul 1939; *Sahâifü'l-Ahbar: Fusul min Tarihi'l-Bab ve Şirvan Elleftu Hevali am 498 A History of Sharvân and Darband in the 10th-11th Centuries*, (Nşr.-Çev. Vladimir Fedorovich Minorsky), W. Heffer -Sons Ltd, Cambridge 1958; *Bâb-ı fi's-Şeddâdiyye min Kitâbu Câmiu'd-Düvel: Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddâdids of Ganja, II. The Shaddâdids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, (Nşr.-Çev. Vladimir Fedorovich Minorsky), Taylor's Foreign Press, London 1953.

¹⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 15.

yanında çalıştı; fakat ilme ve tahsile büyük bir arzu duyduğundan, çulhacılığı bırakarak Selanik Mevlevihanesi şeyhi Mehmet Efendi'ye intisap edip Mevlevi oldu.¹⁸

Câmiu'd-Düvel, bir dünya tarihi olup yaratılıştan başlayarak 476/1083 yılına kadar gelmektedir. Eserin mukaddimesinde zaman mefhumunun hakikatine, tarih kelimesinin lügat ve ıstılah manalarına, tarih ilminin tarifine, konusuna, gayelerine, tarihçinin özelliklerine, tarihçide bulunması gereken husulara önemle işaret edilmektedir. Münecimbaş, yaratılıştan başlayarak olayları devlet-devlet anlatmıştır. İslâm'ın doğuşundan beri meydana gelen olayları anlatırken de hicri tarihi esas alarak, hicretten sonra her yüzyılda meydana gelen olayları ayrı ayrı belirttiği gibi, müstakil ve büyük devletlerin tarihini de ayrı kısımlar halinde yazmıştır. Genel dünya ve İslâm tarihi yazan birçok tarihçinin eserlerinde yer almayan irili ufaklı küçük devletçiklerin, hatta çok küçük olan ve kısa ömürlü olan ufak kabilelerin tarihlerine bile yer vermiştir. Bu husus da, onun eserinin çok önemli bir yönünü teşkil eder.¹⁹

Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed b. Hamid el-Kâtib İsfahânî'nin kaleme aldığı *Nusretü'l-Fetre ve Usretü'l-Katre fî Ahbârü'd-Devle el-Selçûkiyye* adlı eserden Bundârî (643/1245) tarafından yapılan muhtasar İslam tarihidir. Müellif, 519/1125 yılında İsfahân'da dünyaya geldi. 534/1139 yılında ailesi ile beraber Bağdâd'a geldi. Bir süre Musul'da kaldı, daha sonra İsfahân'a geri döndü. Vasıt ve Basra naipliği görevini yürüttü. 562/1167 yılında Nûreddîn Mahmûd b. Zengî'nin hizmetine girdi. Nûreddîn'in vefatı üzerine Bağdâd'a döndü. 570/1175 Eyyübîler Devleti'nin kurucusu Melik Nâsır Selâhaddîn Yûsuf'un Dımaşk'a gelmesi üzerine onun hizmetine girdi ve sır kâtipliği görevini üstlendi. 597/1201 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Esasen bu kaynak Irak Selçuklu Devletinde vezaret makamını işgal etmiş olan Şerefeddîn Ebû Nâsr Anûşirvan b. Halid'in Farsça kaleme aldığı *Futûr-i Zamânu's-Sudûr ve Sudûr-i Zamaânu'l-Futûr* (Vezirler Devrinin Fetreti ve Fetret Devrinin Vezirleri) adlı eserin bazı kısımlarının

---

¹⁸ Münecimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 17.

¹⁹ Münecimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 29-30.

doğrudan alıntı yapılarak, bazı bölümlerinin tamamlanarak bazı bölümlerinin eklenecek kâtip İmâdeddîn İsfahânî tarafından Farsçadan Arapça 'ya *Nusretü'l-Fetre ve Usretü'l-Katre fî Ahbârü'd-Devletü's-Selçûkiyye* adı altında tercümesi ve Bundârî'nin de *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra* adı ile inhisar etmesinden ibarettir. 1942 yılında Kıvameddin Burslan eseri *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* adı ile Türkçe'ye tercüme etmiştir. Böylelikle eserin ismi dört değişik şekilde yer almaktadır. Eserin ilk tercümesi ve muhtasarının muhtevasında değişiklik mevcuttur. Kaynak muhtasar olmasına rağmen Selçuklu tarihi açısından büyük öneme sahiptir.

Büyük Selçukluların ve Irak Selçuklularının Doğu Anadolu Türk Beglikleri ile olan ilişkileri hususunda bizim için önemlidir.²⁰

El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (430-485=1038-1092): Dedesi Cafer b. Abdullah el-Cevzî'nin adından esinlenerek İbnü'l Cevzî adıyla tanınmış olan Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cemalüddîn el-Bağdadî, bilimle ilişkisi olmayan zengin bir ailenin çocuğu olarak Bağdâd'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Cevzî, birçok seyahatler yaparak değerli bilim adamlarından çeşitli dersler almış, böylece devrin değerli bilginleri arasında önemli yere sahip olma imkânı kazanmıştır. Daha sonra Bağdâd'a gelip yerleşen İbnü'l-Cevzî, çeşitli medreselerde ders okutup, camilerde etkili vaazlar vermek ve eserler (300 kadar) yazmakla meşgul olmuştur. İbnü'l-Cevzî, küçük yaşta babası ölen torunu Yusuf'un yetişip dönemin sayılı bilim adamı olmasında büyük katkısı olmuştur.

---

²⁰ Bundârî-İsfahânî, İmâdeddîn el-Kâtib, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Histoire des Seldjoudes de l'Iraq)*, (Nşr. Martinus Theodorus Houtsma), Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seljoudes, II, E. J. Brill, Leiden 1889; *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 1992; İsfahânî, İmad el-Din Muhammed b. Muhammed b. Hamid el-Katib el-İsfahânî, *el-Bark el-Şami*, V, (Nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979; Hamilton Alexander Roskeen Gibb, "al-Barq al-Shâmî: The History of Saladin by the Kâtib Imâd ad-Dîn al-İsfahânî", *WZKM*, 52, Wien 1953, s. 93-115; Ramazan Şeşen, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *SAD, Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl*, III, Ankara 1971, s. 249-369; Ramazan Şeşen, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahânî", *TED*, 2, İstanbul 1971, s. 75-98; Ramazan Şeşen, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahânî", *TED*, 3, İstanbul 1973, s. 273-300; Abdülkerim Özaydın, "Enûşirvân b. Halid", *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 256-257; Mehmet Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, (Nşr. Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 144-148; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 123-125.

Yusuf, dedesi İbnü'l-Cevzî'nin devrin ileri gelen bilginlerinden olması dolayısıyla Sıbt İbnü'l-Cevzî lakabını almıştır. İbnü'l-Cevzî Bağdâd'da vefat etmiştir.²¹ Genellikle din eserleri yazmış olan İbnü'l-Cevzî, tarih ve biyografi alanında da eserler kaleme almıştır. *El-Muntazam fî Târih'il-Mülûk ve'l-Ümem* (ya da *Kitabu'l-Muntazam ve Mültekatü'l-Muntazam fî Ahbâri'l-Mülûk ve'l-Ümem*) adlı eseri, genel bir vakayiname olup hilkatten (evrenin ve insanın yaradılışı) başlayıp 574/1179 yılına kadar cereyan etmiş olan çeşitli olayları kapsamaktadır.

Eser yıl esasına göre düzenlenmiş olup olayların anlatımından sonra özellikle her yıl vefat eden değerli kimselerin biyografilerini ayrıntılı olarak içermektedir. Eserde tâbi olarak Selçuklular tarihi ve özellikle onların Abbasî halifeleri ile olan çeşitli ilişkileri hakkında bilgiler yer almaktadır.²²

Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Târihü'l-Fârikî): İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fârikî, Artukoğulları tarihçisi olarak bilinir. Meyyafârikîn (Silvan)'de doğmuştur. İbnü'l-Ezrak tarafından kaleme alınan eser Mervânlılar ve Artuklular olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Eser Sökmenliler, Artuklular, Mervânlılar, Dilmaçlılar, Gürcüler, Saltuklular tarihi için birinci el kaynak mahiyetindedir. Araştırmamızın konusu olan Irak Selçuklu Abbasî ilişkilerinden bahsetmiş olması nedeni ile çalışmamızda yer verdik.²³

el-Kâmil fî't-Tarih: Ebû'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Esîreddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî tarafından yazılan eser Ortaçağ İslam tarihçiliğinin en önemli eserlerinden biridir.²⁴ Müellif 555/1160 yılında Cizre'de dünyaya geldi.

---

²¹ Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçukluklar*, (Çeviren: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 1-2.

²² İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 2-3.

²³ İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali el- Fârikî (510/1117-577/1118), *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı): Târihü'l-Fârikî*, (Çev. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992; Ali Sevim, "Tarihü Meyyâfârikîn ve Âmid'in Mervanlılar Bölümü'nün Yayının Münasebetiyle", *VI. TTKNG*, (Ankara 20-26 Ekim 1961), TTK, Ankara 1967, s. 172-196; Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrak ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/VII, Diyarbakır 2012, s. 3-13.

²⁴ İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, I-XII, (Nşr. Carolus Johannes Tomberg), Dâru Sadr, Beyrût 1965; *el-Kâmil Fî't-Târih Tercümesi*, I-X, (Çev. Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özeydın), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008;

Babası Zengî Atabegliğinin hizmetinde bulundu. İbnü'l-Esîr'in babası çocuklarının daha iyi bir eğitim alması için Cizre'den Musul'a gitti. İbnü'l-Esîr, Zengî Atabegliğinin ve Eyyübîlerin hizmetinde bulundu. Musul hükümdarlarının Abbasî hilafetine göndermiş oldukları sözlü mesajları iletmek görevini üstlendi. 630/1233 yılında Musul'da vefat etti.²⁵ Eserinde insanlığın yaratılışından 628/1230 yılına kadar vuku bulan olayları kronolojik olarak anlatmaktadır. Genel bir insanlık tarihi mahiyetindedir. Müellifin Türkiye Selçukluları, Zengî Atabegliği, Eyyübîler, Hârezmşâhlar tarihi ve Moğol istilası gibi önemli olaylara bizzat şahit olması eserini bizim için daha fazla değerli kılmaktadır. Ayrıca Selçuklu öncesi Doğu Anadolu ve el-Cezîre Tarihi için de kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir

el-Bidâye ve'n-Nihâye: İbn Kesîr İmâdeddîn İsmail b. Ömer Dımaşkî tarafından kaleme alınan eser, İslam tarihçiliğinin önemli kaynaklarından biridir. Müellif 700/1300 yılında Busrâ'da dünyaya geldi. Daha sonra 706/1306 yılında Dımaşk'a gitti. Hayatının geri kalanını bu şehirde geçirdi. 774/1373 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Eser, genel İslam Tarihi mahiyetindedir. İnsanlığın yaratılışından yaşamının son dönemlerine kadar geçen olaylar ile doludur. Tarihî bahisler kronojik olarak ele alınmıştır. Eser, siyasî olaylardan daha çok biyografi bakımından zengindir. Selçuklular, Abbasîler, Eyyübîler, Moğollar ve Hârezmşâhlar tarihi bakımından zengindir.²⁶

The Annals of the Saljuq Turks: Selections from al-Kâmil fi't-Ta'rih of Izz al-Dîn Ibn al-Athîr, (Çev. Donald S. Richards), Routledge Curzon, London 2002; Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik - Sosyal, (Çev. Murat Temelli), Ark Kitapları, İstanbul 2013; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları", *Prof. Dr. Fikret Işiltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 187-214.

²⁵İbnü'l-Esîr'in hayatı ve eserleri hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 26-27; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, s. 151-163; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 137-139.

²⁶Ebü'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Matbaatü's-Saade, Kahire 1351/1932; Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1966; Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 19814; I-XXI, (Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize: Hier li't-Tibaa ve'n-Neşr, Beyrut 1417-1420/1997-1999; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)*, (Çev. Şirvanlı Mahmud-Muhammet Yelten), TDK, Ankara 1998; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: Dil Özellikleri, Metin, Sözlük*, IV/2, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. Arslan Tekin), TDK, Ankara 1998; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: Dil Özellikleri-Metin-Sözlük-Dizini*, IV/2, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. M. Mehdi Ergüzel), TDK, Ankara 1999; *Tarih-i İbn Kesir Tercümesi*, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. Abdurrahman Özkan), TDK, Ankara 2009; *Büyük İslam Tarihi*, I-XV, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 19941, 20002; *Ölüm*

Tetimetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer-Târîh: İbnü'l Verdî ismi ile meşhur olan Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî eş-Şâfî el-Ma'arrî, 691/1297 yılında Suriye'deki Ma'arratü'n-Nû'mân'da doğmuştur. Soyunun Hz. Ebubekir'e dayanması nedeni ile Bekrî olarak bilinen İbnü'l Verdî, Târîhu İbnü'l Verdî ismi ile bilinen ve çalışmamızda Selçuklular ile ilgili olan kısmından faydalandığımız eseri temel anlamda Ebû'l-Fidâ tarihinin bazı edebî cümleler ve şiir eklemeleri ile zenginleştirilmiş bir özeti mahiyetindedir. Eser Hz. Âdem'in öyküsü ile başlamakta ve 1394 yılına kadar olan olaylar anlatılmaktadır. XIII. yüzyılın son kısmı ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış biri olarak bu yazarın Selçuklular ile ilgili meselelere dikkat çekmesi bakımından önemlidir.²⁷

I.I.II. Farsça Kaynaklar

Ravzatü's-Safâ fî Sîret'i- el-Enbiyâ ve'l-Mül'ûk ve'l-Hulefâ: Mîrhând, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498) tarafından kaleme alınan eser, bir dünya tarihi mahiyetindedir.²⁸ Mîrhând ismi ile tanınan Muhammed Mîrhând b. Burhânü'd-dîn Hâvendşâh b. Kemâlü'd-dîn Mahmûd-i Herevî, Timurlular devri tarihçilerindedir. 837/1433-1434 senesinde Belh'te doğmuştur.²⁹

Eser 7 ciltten oluşmaktadır. Eseri Hocası Ali Şîr Nevâî'ye ithaf eden Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîret'i- el-Enbiyâ ve'l-Mül'ûk ve'l-Hulefâ*'yı İslâm dünyasında kendi zamanına kadar yazılmış olan tarih kitaplarının çoğunu inceleyerek kaleme

---

Ötesi Tarihi: el-Bidaye ve'n-Nihaye, (Nşr. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001; Carl Brockelmann, "İbn Kesîr", *IA*, V/2, s. 761-762; Abdülkerim Özeydin, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, 20, İstanbul 2000, s. 132-134; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 196-198.

²⁷Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî eş-Şâfî el-Ma'arrî İbnü'l Verdî (691/1292), *Tetimetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer-Târîhu İbnü'l-Verdî*, (Çev. Mustafa Alican), Kesit Yayınları, İstanbul 2014, s. 13-19.

²⁸ Mîrhând, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498), *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîret-i el-Enbiyâ ve'l-Mül'ûk ve'l-Hulefâ*, I-XI, (Nşr. Abbâs Pervîz), Merkezî Hayyâm, Tehrân 1338/1960; I-II, (Nşr. Abbâs Zeryâb), Müessese-i Hayyam ve İntişârât-ı Pirûz, Tehrân 1375; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mül'ûk ve'l-Hulefâ-Tabaka-i Selçûkiyye*, (Çeviren: Erkan Gökusu), TTK, Ankara 2015; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, s. 398-402; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 247-248.

²⁹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 1.

almıştır. Bu bakımdan Mîrhând'ın bizzat tanıklık ettiği dönemin anlatıldığı altıncı cilt ve torunu Hândemîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cilt hariç, bir derleme mahiyetinde olduğu söylenebilir.³⁰

7 ciltten oluşan eserin; Birinci cildinde tarihin faydaları ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar zikredilmiştir. Daha sonra ise insanlığın yaradılışından başlayarak Peygamberler tarihi ve İslamiyet'ten önceki İran tarihi anlatılmıştır. İkinci cildinde; Peygamber ve 4 halife devrinden, üçüncü cildinde; 12 imam, Emevî ve Abbasî halifelerinden, dördüncü ciltte; Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi Abbasîlerin çağdaşı olan sülalelerden, beşinci ciltte; Cengizhan ve halefleri, altıncı ciltte; Timur ve halefleri, yedinci ciltte ise; Hüseyin Baykara, Bedîrû'z-zamân Mirza ve Özbek Hanı Şeyhbânî Han devirleri hakkında bilgi vermektedir.³¹

Tabakât-ı Nâsırî: Kadı Minhâceddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâceddîn Muhammed b. Minhâceddîn Osman b. İbrahim b. İmam Abdülhalik Cûzcânî tarafından kaleme alınan eser Hindistan sahası tarihçiliğinin en önemli eserlerindedir.³²

Farsça tarih kitaplarının en meşhur ve en önemlilerinden biri olarak değerlendirilen *Tabakât-ı Nâsırî*, 658/1260 senesinde, Kâdı Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî tarafından Dehli'de kaleme alınmıştır. Yirmi üç bölümden (tabaka) oluşan *Tabakât-ı Nâsırî* umumi bir İslam tarihidir. Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına gelen olayları ihtiva eden eser, üslubunun güzelliği ve muhtevasının genişliği itibarı ile XIII. Yüzyılda yazılan Farsça kaynaklar arasında seçkin bir yere

---

³⁰ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. XIII.

³¹ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. XIII.

³² Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn (660/1262), *Tabakât-ı Nâsırî*, (Nşr. Abdülhayy Habîbî Kandahârî), I-II, 1328; Encümen-i Târih-i Afganistan, Kâbil 1342/19632; Dünya-i Kitâb, Tehrân 1363/1984; *Tabakât-ı Nâsırî*, (Nşr.-Çev. Mümtaz Liyakat), Sang-e-Meel Publications, Lahor 2004; *Tabakât-ı Nâsırî: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, including Hindustan; from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, I-II, (Çev. Henry George Raverty), Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi 1970; *Tabakât-ı Nâsırî: Selçuklular*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015; "On İkinci Tabaka Selçuklular", (Çev. Akbar A. Aghdam), *Tarih Okulu*, VIII, İzmir 2010, s. 111-140; Mehmed Fuad Köprülü, "Cûzcânî", *İA*, III, s. 230-237; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 162-163.

sahiptir. Bu çalışmada Ortaçağ Türk tarihinin en önemli devirleri arasında bulunan Gazneliler (11.tabaka), Selçuklular (12.tabaka), Sultan Sencer'den sonra hüküm süren atabeglikler (13.tabaka) ve Hârezmşâhlar (16.tabaka) bahisleri ile tercüme edilmiştir.³³

Târîh-i Güzîde: Hamdullâh Müstevfî b. Atabek Tâceddîn Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni tarafından kaleme alınmıştır.³⁴ Arap asıllı Şîi bir ailenin çocuğu olan Hamdullâh, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak ölen, Hürr b. Yezîd er-riyâhi'nin ahfadındandır. Ailesi onun doğumundan önce Kazvîn'e yerleşmişti. Büyük dedesi Emînü'd-dîn Nasr, dedesi ve babası Irak müstevfiliği görevinde bulunduğuandan, ailesine “*müstevfiyân*” lakabı verilmişti. Hamdullâh'ın kardeşi Zeynü'd-dîn Muhammed de İlhanlıların meşhur veziri Reşîdü'dîn Fazlullah tarafından Müstevfî tayin edilmişti.³⁵

İyi bir eğitim aldığı anlaşılan Hamdullâh, Olcaytu zamanında iyi bir kâtip olarak dikkat çekti. Kazvîn, Ehber, Zencân ve Târimeyn'in mâlî işlerinin teftişiyle görevlendirildi. Bu münasebetle Sultâniye, Tebrîz, Bağdâd, İsfahân ve diğer bazı şehirlere giderek buralardaki kütüphanelerde araştırma yapma fırsatı buldu.³⁶ Müellifin Reşîdü'd-dîn'in oğlu Gıyâsü'd-dîn'e ithaf ettiği *Târîh-i Guzîde*, peygamberler tarihi, Hz. Muhammed ve halifeler tarihi, İslâm devrinde İran ve Turan hanedanları tarihi, âlimler/şâirler ve Kazvîn tarihi olmak üzere altı bâbdan

---

³³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. IX-XII.

³⁴ Kazvîni, Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750/1350), *Târîh-i Güzîde*, (Nşr. Abdülhüseyin Nevâî), London 1910; Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1339/19443, 13875; *The Tarikh-i Guzida or "Selected History"*, (Nşr. Edward Granville Browne), E. J. Brill, Leden-London 1913/1331; Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Bey Dönemi” *HS*, 3/1, 2011, s. 289-300; Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, VIII/1, 2008, s. 23-32; Ahmed Zeki Velidî Togan, “Hamdullah Müstevfî”, *İA*, V/I, s. 186-188; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, s. 309-319; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 240-242; Abdülkerim Özyayın, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, 15, İstanbul 1997, s. 454; Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2006, s. 78-79; Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni (750/1350), *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, (Ed. Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

³⁵ Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 11.

³⁶ Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 11.

oluşmaktadır. Eserin ana kaynağı, Reşîdü'd-dîn'in *Câmi, 'ü't-Tevârih* adlı eseridir. *Târih-i Guzîde*'nin dördüncü bâbının altıncı faslı "*Zikr-i Pâdişâhân-i Selçûkiyân*" başlığıyla Selçuklulara ayrılmış ve Selçuklu tarihi üç şubeye taksim edilmiştir. Birinci şubede Selçukluların zuhurundan başlayıp günümüzde Büyük Selçukluları ve Irak Selçukluları olarak isimlendirilen dönem hakkında, ikinci şubede Kirman Selçukluları ve üçüncü şubede ise Rûm'daki Selçuklular yani Anadolu Selçukluları hakkında bilgi verilmektedir.³⁷

Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr: Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendî, tarafından kaleme alınan bu eser Selçuklu tarihinin mühim kaynaklarından biridir.³⁸ Kendisi Kâşân civarında küçük bir kasaba olan Râvend'in münevver bir ailesine mensuptur.³⁹ Bu kitabı yazmaya 599/1203 senesinde başlamıştır. Kitabı bitirdikten sonra, tâbi olarak, büyük bir câize almak ve Selçuklu hanedanı ile ilk münasebetini tazelemek amacı ile Anadolu Selçuklu sultanlarından herhangi birine ithaf etmeyi arzu etti. Dikkatini o zaman hüküm sürmekte olan Rükneddin Süleymanşah'a çevirdi.⁴⁰ Bu sultanın tahtı kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'den gaspettiğini öğrenince fikri değişmiş ve kitabı Gıyaseddin Keyhüsrev'e sunmuştur.⁴¹ Eser umumiyetle hicretin beşinci asrında ilk doğuşundan 509/1194'de yıkılmasına kadar Büyük Selçuklu tarihini ihtiva eder.⁴²

---

³⁷ Kazvînî, *Târih-i Guzîde*, s. 13-14.

³⁸ Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. (Nşr. Muhammed İkbâl), TTK, Ankara 1999, s. VII; Gibb Memorial Series, London - Leiden 1921; *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1992; Süleyman Özbek, "Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi", *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprâman'a Armağan*, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 499-515; G. M. Curpalidis, "Selçuklu Devleti'nin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekst lojik Tahlili ("Atebet el-Ketebe" Adlı XII. Yüzyılın Belge Derlemesi ve Muhammed er-Râvendî'nin "Râhat es-Sudûr ve Âyet es-Surûr" Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde)", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi*, (Ankara 4-7 Eylül 1989), (Nşr. Azize Aktaş Yasa-Sevay Okay Atılğan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 119-124; Abdülkerim Özeydin, "Râvendî, Muhammed b. Ali", *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 471-472; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 126-127.

³⁹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. XIII.

⁴⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. XVI.

⁴¹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. XVI-XVII.

⁴² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. XVIII.

Müsâmeretü'l-Ahbâr: Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Tarihî ve edebî kaynakalardan ondan hiç bahsetmemektedir. Onun hayatına dair bilgileri ancak kendi eserlerinden çıkarılabilecek sonuçlar ile aydınlatmak mümkündür. Aksarayî tarafından kaleme alınan eser, İbn. Bibî'nin *El-Evamirü'l-Ala'* iyyesinden sonra Anadolu Selçukluları tarihinin temel kaynaklarından birisidir.⁴³

Tarih-i Âl-i Selçuk: Selçuknâme: Farsça kaleme alınan eser, müellifinin bilinmemesi nedeni ile “Anonim” olarak tanınmaktadır. Selçukluların tarih sahnesine çıkışından, Türkiye Selçuklularının yıkılışına, hatta 765/1363 yılına kadar gelen tarihi olayları anlatan bir eserdir. Selçuklu hanedanının tarihini anlattığı için *Selçuknâme* olarak adlandırılır. Eserin en önemli özelliği, Türkiye Selçukluları ve Beylikler devri için en değerli ve orijinal kaynaklardan biri oluşudur.⁴⁴

I.I.III. Türkçe Kaynaklar

Selçuknâme: Bursalı Ahmed b. Mahmud İmamzâde tarafından kaleme alınan eser Osmanlı dönemi Selçuknâme yazımının önemli eserlerinden biridir.⁴⁵ Eserin umumi Selçuklu tarihi bakımından değeri bahis konusu olduğunda, ilk nazarda, Ahmed b. Mahmud'un Selçuknâme'sinin son zamanlarda artık iyice malum olan Selçuklu tarihinin ana kaynakları ile yetinmek için ileri gitmediği anlaşılıyor. Bu bakımdan henüz bulunamayan eski kaynakların hiçbirinden faydalandığını gösterecek herhangi bir delil mevcut olmadığı göz önüne alınarak ehemmiyetsiz addedilmesi mümkün gibi görülürse de XVI. Yüzyıl içinde bilhassa Büyük Selçuklu tarihini mevzu edinen bir Osmanlı müellifinin mevcut olması, Arapça kaleme alınan eserin Türkçeye çevrilmiş bulunması olayı bile dikkat çekecek bir öneme haizdir.

---

⁴³Kerîmüddîn Mahmud-î Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. XII-XX.

⁴⁴Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök-Fahreddin Coskuner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 8-12.

⁴⁵Ahmed b. Mahmûd, Bursalı Ahmed b. Mahmûd İmamzâde (977/1596-1570), *Selçuknâme*, (Çev. Erdoğan Merçil), Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2012; Erdoğan Merçil, “Ahmed b. Mahmûd'un Selçuknâme'si (öl. 1569-1570)”, *TD*, 23, İstanbul 1969; *Selçuklular-Makaleler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 11-25; Erdoğan Merçil, “Türkçe Selçuknâme'ye Göre Malazgirt Savaşı”, *TED*, 2, İstanbul 1971, s. 17-50.

Eserin dilinin arz ettiği ehemmiyet yanında belirtilmesi gereken bir cihet de onun bir bakımdan XV. yüzyılda Yazıcızâde Âli'nin daha ziyade Anadolu Selçuklularını konu edinen eserini, Büyük Selçuklu tarihinin de ilavesi ile tamamlamış addedilebileceği keyfiyettir. Bu bakımdan Yazıcızâde'nin tarihinin tam tersi ve ilmi noktadan da onun tamamlayıcısıdır.⁴⁶

İhtiva ettiği mufassal ve doğru malumat ile Büyük Selçuklular tarihi hakkında yazılmış, tercüme dahi olsa belki de ilk Türkçe eseri teşkil etmesi eserin kıymet ve önemini arttıran bir husus saymak gerekir. Ayrıca müellif, eserini Büyük Selçuklulardan başlayarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar getiriyor. Böylece eser, o devirde bir müellifin Türk devletlerinin devamlılık hususiyetini anlamıştır ve bir tarih şuuruna sahip olmasını göstermesi bakımından da önemlidir.⁴⁷

Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi): Yazıcızâde Ali tarafından kaleme alınan eser, Ortaçağ Türkiye tarihi için hayati öneme sahiptir.⁴⁸ Selçuklu tarihi niteliğinde bulunan diğer eserlerden farklı olarak, içerdiği konular itibari ile Türklerin tarih sahnesine çıkışından Osmanlılara kadar olan dönemi kapsayan bir Genel Türk Tarihi niteliği taşımaktadır.

Eser sayesinde ile Türklerin tarih sahnesine çıkışı, Oğuz boyları, tamgaları, gelenekleri ile Selçukluların şeceresi, Türkiye Selçukluları, Gazan Han dönemi ve Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri ile Kayı boyu hakkında detaylı bilgilere ulaşılır.⁴⁹ XV. asır müverrihlerinden olan Yazıcızâde'nin hayatı ile ilgili bilgilere günümüz

---

⁴⁶ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 18.

⁴⁷ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 18.

⁴⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (*Giriş-Metin-Dizin*), (Nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2017; Giriş, s. XXV-LXXIII; Yazıcızâde 'Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk, II. Cilt, (Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr Tercümesi)*, (Nşr. Sevim Yılmaz Önder Bilgeoğuz), İstanbul 2009; Amil Çelebioğlu-Kemal Eraslan, "Yazıcıoğlu", *İA*, XIII, s. 363-368; Kemal Erarslan, "Yazıcı-zâde'nin Oğuz-nâmesi", *TDAY Belleten* 1992, Ankara 1995, s. 29-35; Abdullah Bakır, "Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuz-Nâme'si", *TS*, 3/7, Ankara 2008, s. 163-199; Necati Demir, "Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: "Yazıcıoğlu Ali'nin Selçukname'si", *TKHBVAD*, 58, Ankara 2011, s. 49-68; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 167.

⁴⁹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. VII.

ilmi kaynakları ile ulaşmak mümkün olmamıştır.⁵⁰ *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı eserini Osmanlı sultanı II. Murad'ın isteği üzerine kaleme almıştır.⁵¹

I.II. Hıristiyan Kaynakları

I.II.I. Süryanî Kaynakları

Abû'l-Farac Tarihi: Malatya'lı Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus)'ın hayatına dair bildiğimiz vakalar, insanlığın yaradılışından kendi zamanına kadar dünya tarihi ihtiva etmek üzere Süryanca ile yazdığı, "*Makhtebhanuth Zabhne*" adını verdiği eser ile ölümünden kısa bir zaman önce siyasî tarih muhtasarı olmak üzere Arapça ile yazarak "*El-Muhtasaru Fi-ed-Düvel*" adını verdiği eserde, kendi yaşayışına dair anlattıklarına istinadeder. Bar Hebraeus, Yunanlılar tarafından Melitine diye anılan ve Miladın 1225-26 senelerinde Fırat sınırı üzerindeki Şark vilayetinin belli başlı şehri olan Malatya'da doğmuştur.⁵² Esas itibari ile İbrani ve güzide bir tabip olan Ahron (Harun)'un oğluydu ve buna istinaden Bar Hebharya, yani İbrahim'in oğlu namı ile tanınıyordu. Fakat Bar Hebraeus'un bir adı daha vardır, Arapça olduğu aşikâr olan Abû'l Farac'dır. Bu ismi ne için aldığı veya ona bu ismi kimin verdiği bilinmemektedir.⁵³

Elimizdeki bu eser *Makhtebhanuth Zabhne*'nin birinci kısmının tam tercümesidir. Eserin bu kısmı, insanlığın yaradılışından miladın 1286 yılına kadar dünyanın kronolojik ve politik tarihini ihtiva eder. Eserin ikinci ve üçüncü kısımları din ve kilise tarihidir.⁵⁴ Selçukluların, İran'da kurdukları saltanatın başlangıcına dair de bilgiler içerdiği için çalışmamızda mümkün mertebe bu esere de yer vermeye çalıştık.

---

⁵⁰ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. XXVII.

⁵¹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. XXXV.

⁵² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (Süryaniden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, s. 9.

⁵³ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 9-10.

⁵⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 1.

Vakayinâme: Malatyalı Süryânî Mikâil XII. asırda yaşamış olup, Yakın-Şark tarihi ile ilgili büyük bir Vakayinâme kaleme alan Süryânî Patrik'in eseri, Hz. Âdem'den başlayıp miladi 1995 tarihine kadar olan asırların olaylarını içermektedir.⁵⁵ Bu nedenle Anadolu Türk tarihi açısından oldukça değerlidir. Selçukluların Irak ve Suriye'ye hâkim olmaları hakkında bilgiler vermektedir.⁵⁶

I.II.II. Ermeni Kaynakları

Türk Fütuhâtı Tarihi(*Cihan Tarihi*): Orta zaman kronogları arasında Müverrih Vardan önemli bir yer işgal eder. Vardan'ın Ermenistan'ın doğusunda Albanlar memleketi sınırına yakın bir yerde doğmuş olduğu sanılmaktadır. Vardan kendi eserine "*Cihan Tarihi*" ismini vermiştir.⁵⁷ 670/1271 yılında vefat etmiş ve Hağbat Manastırı'na defnedilmiştir. Eseri, insanlığın yaradılışından başlayarak 6000 senelik tarihi ihtiva eder. Eserde bizi en çok ilgilendiren kısım 889/1269 tarihlerini içeren şark eyaletlerinde ve Anadolu'da geçen vakalardan bahsettiği kısımdır. Bu kısımda Arap hâkimiyetinden, Selçuk ilerleyişi ve Tuğrul Bey'in zuhuru ile başlar. Sultan Tuğrul, Alp Arslan, Melikşah'tan ehemmiyet ile bahseder.⁵⁸

I.III. Araştırma Eserler

Yukarıda bahsettiğimiz ana kaynaklar kadar çalışmamızda bize yardımcı olan ve dönemin siyâsî tarihini konu edinen araştırma eserlerin başında Mehmet Altay

---

⁵⁵Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihi ile İlgili Ermeni Kaynakları", *Tarih Seminerleri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 407-408.

⁵⁶Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, (Nşr.-Çev. Jean Baptiste Chabot), I-1899, II-1901, III-1905, IV-Paris 1910; *The General Chronicle of Michael the Syrian, Patriarch of Antiach*, (Arapça Nüsha: Mar Gregorios Saliba Shamoun), (Nşr. Yohanna İbrahim), Halep 1996; *Süryânî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK Kütüphanesi, Yayımlanmamış Daktilo Nüsha, 1944; Süryânî Mikâil, "Anadolu Türk Tarihinin Menbâlarından Süryânî Mikâil Vekayînâmesi", (Çev. İsmail Hami Danişmend), I- *Türklük*, I, İstanbul, s. 70-80; II - II, İstanbul, s. 161-163, III - III, İstanbul, s. 244-246; IV - V, İstanbul, s. 407-410; V - VI, İstanbul, s. 490; VI - IX, İstanbul, s. 190-192; VI - X/2, İstanbul, s. 264-262; VII - XII/2, İstanbul, s. 369-371.

⁵⁷Vardabet Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 154-155.

⁵⁸Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihi ile İlgili Ermeni Kaynakları", *Tarih Seminerleri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 402-404.

Köymen'in üç ciltlik "*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*" adlı eseri gelmektedir. Araştırmamızda bu eserin üç cildinide kullandık.⁵⁹ Çalışmamızda yararlandığımız bir diğer eser ise İbrahim Kafesoğlu'nun "*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*" ve yine aynı yazarın "*Selçuklular ve Selçuklu Tarihi*" isimli eserleridir.⁶⁰ Bir diğer araştırma eser ise Osman Turan'ın "*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*" adlı eseridir.⁶¹ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in "*Selçuklu Devletleri Tarihi*"⁶² yine Erdoğan Merçil'e ait olan "*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*"⁶³ Abdülkerim Özaydın'ın "*Sultan Muhammed Tapar Dönemi Selçuklu Tarihi*"⁶⁴ ve "*Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*"⁶⁵ Mehmet Ersan'ın "*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*"⁶⁶ adlı kitabı ve Yusuf Ayönü'nün "*Selçuklular ve Bizans*"⁶⁷ adlı eserlerinden çalışmamızda faydalandık. Bunlara ek olarak Yaşar Bedirhan'ın "*Selçuklular ve Kafkasya*"⁶⁸ Sergey Grigoreviç Agacanov'un "*Selçuklular*"⁶⁹ kitabı Selçukluların siyasî tarihi hakkında faydalandığımız eserlerdendir. Hüseyin Kayhan'ın "*Irak Selçukluları*"⁷⁰ Adnan Çevik'in Irak Selçuklularının 548-572/1153-1176 yıllarını kapsayan yüksek lisans tezi⁷¹ ve Âdem Apak'ın dört ciltlik "*İslâm Tarihi*"⁷² eserinin hemen hepsinden

---

⁵⁹Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I-II-III, TTK, Ankara 2011/2016.

⁶⁰İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Selçuklu İmparatorluğu-Selçuklular ve Selçuklu Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014/2016.

⁶¹Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

⁶²Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2014.

⁶³Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2013.

⁶⁴Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Dönemi Selçuklu Tarihi*, TTK, Ankara 1990.

⁶⁵Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

⁶⁶Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.

⁶⁷Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014.

⁶⁸Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014.

⁶⁹Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

⁷⁰Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.

⁷¹Adnan Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi (548-572/1153-1176)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

faydalanmakla birlikte ağırlıklı olarak Abbasîler dönemin ele alan IV. ciltten çalışmamızda büyük ölçüde faydalandık.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

⁷² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbasiler Dönemi)*, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

GİRİŞ

Selçuklular,¹ Oğuzların² Üçok (Sol kol) kolunun Kınık³ boyuna mensuptur.⁴ Kınıklar ve onların haricinde kalan 23 kabile, Oğuz kabilesini oluşturmaktadır.⁵

---

¹“Selçuklular, XI. asırda orta-şarkta kurdukları büyük devlet ve bunu takip eden devletler ile Türk-İslâm ve dünya tarihi üzerinde geniş ve devamlı tesir yapmış olan bir Türk topluluğunun adıdır. Büyük ekseriyetini Oğuzlar teşkil etmekle birlikte, çeşitli Türk kültürlerinin meydana getirdiği bu topluluğun, Oğuz başbuğlarından Selçuk’a bağlanmış olduğu için, Selçuklu diye anılan hanedanı, İran ve Irak’ta, Kirman’da, Suriye’de ve Anadolu’da kurduğu devletler ile 300 yıldan fazla bir müddet devam etmiştir.” İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 11; İbrahim Kafesoğlu “Selçuklular”, *İA*, X, s. 353-416.

²“Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olan Türk kavmidir. Oğuz adına ilk defa Göktürk kitabelerinde rastlanmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesi ile en eski Türkçe’de çokluk eki olan “z” den oluşan ok-uz geldiği hakkında görüş en isabetli olanıdır. Göktürk kitabelerine göre Oğuzlar dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayıda Tokuz (Dokuz) diye de anılır.” Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, 33, s. 325; Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *İA*, IX, s. 378-387; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 144; İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik yapı-Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 148-151.

³“Kelime dört kaynakta Kınık olarak geçmektedir. Anlamı, Reşideddin’de “bulunduğu her yerde aziz olan”, Yazıcıoğlu’nda, “dükelinden (herkesten) her yirde bunlar aziz ola”, Ebülğazi’de “aziz” olarak verilmiştir. Zeki Velidi Togan, silah kınına “kınık” denildiğini belirtmek ile yetinmiştir. Bahaeddin Ögel, Radloff’tan Altay Türklerinde (Şor, Sagay, Küerik) kullanıldığını tespit ettiği kın- “istemek ve arzu etmek ve tutulmak” fiilini Kınık boy adının kökeni olarak düşünmektedir. Yine Altay Türklerinde Kınık sözünün de bulunduğunu ve “zahmete katlanan, çalışkan ve fedakâr kimse” anlamına geldiğini belirtir. Ögel eski Türkçede de “istekle işe koyulmak” anlamında -kınış kelimesinin bulunduğunu ilave eder. Büyük bir kısım tarihin derinliklerine uzanan, en erken okunuş biçimlerinin 11.asrın ikici yarısında görülmüş ve en erken manalarının ancak 14.yy başlarında verilmiştir.” Ahmet B. Ercilasun, “Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi” *Dil Araştırmaları Dergisi*, 3, Güz 2008, s. 24.

⁴Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni (750/1350), *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, (Ed. Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 16; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014, s. 19; Mevlüt Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti’nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildirileri)*, (Kayseri 27-30 Eylül 210), TTK, Ankara 2014, s. 365.

⁵ 24 Oğuz boyu hakkında detaylı bilgi için bknz; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme, Selçuklu Tarihi)*, (Giriş-Metin-Dizin), (Nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2017, s. 5-30.

Bugün Türkistan⁶ adıyla andığımız, doğuda Moğolistan Çölü ve Çin'den, batıda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Sibirya Çölü'nden, güneyde Hindistan yarımadası ve İran'akadar yer alan ve Mâverâünnehir⁷ bölgesini vatan edinen, burada yaşayan Oğuz aşiretlerine “*Türk-Etrâk*” (Türkler) denilmekteydi.⁸ Oğuzlar, X. asırda Hazar Denizi'nin doğusundan, Sirderya (Seyhun)'nın orta mecralarına kadar uzanan alanda yaşıyorlardı. Oğuzların batısında TürkHazarlar⁹ ve Bulgarlar,¹⁰ doğusunda Karluklar¹¹, kuzeyinde Kimekler,¹² güneyinde ise İslâm dünyası bulunuyordu.¹³

---

⁶“İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan ile birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar Denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihi kaynaklardaki adı XIX. Yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır. Türkistan adını ilk defa eski İran'luların, daha sonrada Arapların Orta Asya'da Türkler'in yaşadığı bölgeleri tanımlamak için kullandıkları bilinmektedir.” Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *DİA*, 41, s. 556.

⁷ “Ceyhun Nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından verilen isim. Orta Asya'ya yönelik İslâm fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehrine (Amuderya/Oxus) izafeten “nehirin öte tarafında bulunan bölge” anlamında kullanılmıştır. Mâverâünnehir tabiri IX. yy'dan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlamıştır.” Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA*, 28, s. 177.

⁸ Ali Muhammed Sallâbî, *Selçuklular*, (Çev. Şerafettin Şenaslan-Necmeddin Salihoğlu), Ravza Yayınları, İstanbul 2013, s. 25.

⁹ “Hazarlar VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (Volga) Nehri dolaylarında hüküm süren bir Türk devletidir.” Ahmet Taşağıl, “Hazarlar”, *DİA*, 17, s.116; “Hazar ismi ilk defa 558'de Sâsanî-Sabar savaşlarında geçmektedir. 576 yılında Gök Türk hakimiyetiKaradeniz'in kıyılarına ulaşınca bu sefer en uzakta Çin kaynaklarında T'ang Shu'da T'u-chüe Ho-sa ve K'o-sa diye ifade edilmektedir. 586 yılında Bizans kaynağında artık iyice tanınırken aynı zamanda Türk adı ile de anlıyordu.” Ahmet Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İA*, V/I, s. 397-408; Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 275.

¹⁰ “Batı Hun Devleti içindeki Türk kavimlerinden biridir. Bulgar Türkleri'nin adına tarihte ilk defa milattan sonra 482'de rastlanmaktadır. Atilla'nın 453'te ölümünden sonra Hun birliği çözülmüş, bunun üzerine Kafkaslar'dan Tuna'ya kadar Karadeniz'in kuzeyinde uzanan bölgelerde Bulgar Türkleri siyasi birliklerinin kurmuşlardır.” Nuri Yüce, “Bulgar”, *DİA*, 6, s. 390.

¹¹ “Çin'lilerin Ko-lo-lu, Ka-la-luk; Müslümanların Halluh, Harluh, Harlug; Tibetliler'in Garlog; Soğdlar'ın Grr-wgt veMoğolla'run Har-lu-ut şeklinde kaydettikleri karluk kelimesinin “kar yığını” veya “karışmış” anlamında olduğu ileri sürülmektedir. Karluklar Çin kaynaklarına göre Gök Türk Federasyonu'nun önemli gruplarından birini oluşturuyor ve

Türk; İslâm medeniyet tarihinde yeni bir devir açmalarına sebep olan hanedanın adıdır. İki esas kola ayrılıp XI. asırda XIV. asra kadar Türkistan, Hârezm,¹⁴ Horasan,¹⁵ Afganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan¹⁶ ve Türkiye’de hüküm sürmüşlerdir.

Beşbalık’ın kuzeybatısında, daha yoğun biçimde de Altay dağlarının batısında ki Kara İrtiş Nehri ile Tarbagatay yöresinde yaşıyorlardı. Karluklara isimlerini 627 yılında Batı Gök Türk Kağanlığı’na isyan ederek duyurmuşlardır.” Hüseyin Salman, “Karluk”, DİA, 24, s. 509.

¹² “Kimekler’in adı Orhun Kitabeleri’nde geçmediği gibi Çin yıllıklarında da görülmez. Onların. OnOklar’ın Tulu kolundan veya başka bir topluluğundan olduklarını düşündürecek bir işaret de yoktur. Kimekler’in X. yüzyılın birinci yarısında Türk âlemini temsil eden ve birbirlerinin dillerini kolayca anlayan beş büyük Türk kavminden (Oğuz, Karluk, Tokuz Guz-Uygurlar, Kırgız) biri olduğu belirtilir. Kimek kavminin yurdu Yukarı İrtiş boyları ile onu çevreleyen topraklardır.” Faruk Sümer, “Kimek”, DİA, 26, s. 25.

¹³ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 2013, s. 23; Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 1.

¹⁴ “*Aral Gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen isimdir. Farsça hâr (huvâr) ve rizm/rezm kelimelerinden meydana gelmiştir. Hârezm’de Hârezmşah unvanı ile hüküm süren ilk hanedan Afrigooğullarıdır. Emeviler ile birlikte Hârezm’e İslâm akınları başlamıştır.” Ahmed Zeki Velidi Toğan, “Hârezm”, İA, V/I, s. 240-257; Abdülkerim Özaydın, “Hârezm”, DİA, 16, s. 217.*

¹⁵ “*Horasan Kuzeydoğu İran’da bir eyalettir. Horasan ismi eski Farsça’da hur (güneş) ve âsân-ayan (gelen, doğan) kelimelerinden meydana gelmiştir. Ve “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânî’ler zamanında ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan kalan kısımda İran sınırları içerisinde yer almaktadır.”* Clement Imbault Huart, “Horasan”, İA, V/I, s. 560-562; Osman Çetin, “Horasan”, DİA, 18, s. 234; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan-Büyük Selçukluklar Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-16.

¹⁶ “*Azerbaycan kelimesi, Gaugamela yenilgisinden (M.Ö.331) sonra Büyük İskender’in hizmetine giren İranlı satrap Atropates’in adından gelmektedir. Atropates, İskender’in ölümünden sonra, önceleri onun adına yönettiği Küçük Medya (Media Minor) bölgesinde (Güney Azerbaycan ile İran Kürdistan’ın batı kısımları) müstakil bir krallık kurmuş ve bu devlete “Atropates’in ülkesi” anlamında Grekçe Atropatene adı verilmiştir. Daha sonraları Ermenice’de Atrapatakan, Orta Farsça’da Aturpatakan. Süryanice’de Azarbaygan şeklinde telaffuz edilen kelime Arapça’da g/c değişikliğiyle Azerbaycan’a dönüşmüştür. İsmi Pehlevi’ce azer “ateş” ve baykan “muhafız” kelimelerinden teşkil edilmiş olduğu veya Azarbaz b. Bivaresf şahıs adından geldiği gibi görüşler halk etimolojisinden ibarettir.”* Ahmed Zeki Velidi Toğan, “Azerbaycan” İA, I, s. 91-118; Ziya Musa Buniyatov, “Azerbaycan”, DİA, 6, s. 318; “*Azerbaycan’ın Selçuklu dönemi Büyük Selçuklu Devleti ile sınırlı olarak anlaşılmalıdır. Bu dönemde Horasan’da Selçukluların ortaya çıkışında Moğolların bölgede egemen oluşuna ve hatta İlhanlılar Devleti’nin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Hatta bazı Selçuklu devletleri ve atabeglerin XIV. yy başlarına kadar varlıklarını sürdürdükü*

Selçuk'un oğlu Mikâil'in soyundan gelen Büyük Selçuklular ile Irak, Kirman¹⁷ ve Suriye Selçukluları¹⁸ birinci kolu oluştururken, Selçuk'un büyük oğlu Arslan

---

düşünülürse, burada Selçuklu döneminin 300 yıllık bir süreci içine aldığı anlaşılacaktır. "Selçuklu göçleri Azerbaycan'ın Türkleşme dönemidir" ifadesinin aksine, Selçukluların gelişi Azerbaycan için Türklüğün ne ilk ne de son halkasını oluşturur. Selçuklu dönemi Azerbaycan'ın net bir biçimde Türk kimliği ile ön plana çıkmasının ifadesidir." Mehmetov, *Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, s. 48.

¹⁷ "Selçuklular devletlerinin kuruluşlarında en büyük önemi olan Dandanakan Savaşını kazandıktan hemen sonra, muhtemelen Merv şehrinde büyük bir kurultay toplamışlar ve Türkler'de ki hâkimiyet telakkisi gereğince o zamana kadar ele geçirilmiş ve ilerde zapt edilecek toprakları hanedan azası arasında bölüşmüşlerdi. İşte bu bölüşme sırasında Tabes vilayeti ile Kirman bölgesi ve Kuhistân havalisi Kavurd'a verilmişti. Kavurd, Çağrı Bey Davud'un oğullarından en büyüğüdür. Gaznelilerin Dandanakan'da yenilmesi ve Horasan'da nüfuzlarının çökmesinden sonra Selçuklu akıncıları güneye doğru inmeye başlamışlardı. Bu Selçuklu akıncıları Kavurd'un hâkimiyet sahası içinde bulunan Kuhistân, Tabes ve Kâin kasabalarından geçerek Kirman vilayetinde göründüler. Bu sırada Kirman Büveyhîler'den İmâd ed-Dîn Ebû Kâlicâr Merzubân'ın idaresindeydi. Bu Selçuklu askerleri önce Kirman şehrine ulaşarak yağmaya girişmişler, bölgenin iç kısımlarına sokulmuşlardı. Fakat kendilerine engel olacak bir kuvvet bulunmadığından Kirman bölgesinin iç kısımlarında bazı mıntıkalara hâkim oldular ve buraları yağmaladılar. Emîr Kâlicâr durumu öğrenince veziri ile birlikte bir orduyu Selçuklular üzerine göndermiş Cîruft Kalesini ele geçirmeden Selçuklu kuvvetlerini engellemesini istemiştir. İki taraf arasında başlayan şiddetli savaş sonucunda Oğuzlar çöle çekildiler. Oğuzların püskürtülmesi ile Kirman birkaç yıl daha Büveyhîler'in elinde kaldı. Daha sonra Melik Kavurd, kendisine ayrılan Kirman bölgesine girdi. Kavurd, Berdesir'de hükümdarlık tahtına oturduğu vakit her kesimden halk ile görüşüp tanıştı." Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK, Ankara 1989, s. 7-13; Ali Öngül, *Kirman Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 232-288.

¹⁸ "Selçukluların bir devlet kurmalarını sağlayan Dandanakan Savaşından sonra Selçuklu fetih ve genişleme hareketleri, özellikle batı yönünde büyük bir gelişme göstermiş. Bu cümleden olarak gerek İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, gerekse Selçuklu melikleri, Rey-İsfahân bölgesi ile Azerbaycan ve Erran'dan sonra Bizans hâkimiyetinde bulunan Anadolu ya da akınlara başlamışlardır. Hatta Malatya ve Sivas kentlerine kadar Selçuklu askerî harekâtını uzatmışlardır. İstila ve fetih hareketlerine katılan Selçuklu emîrleri ve Türkmen beyleri, çeşitli vesileler ile XI. yy ikinci yarısından başlayarak kumandaları altında bulunan kuvveteler ile Suriye ve Filistin'e gelerek bu ülkelerin fethini ve dolayısıyla buralarda bir Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamada, önemli roller oynamışlardır. Kaynaklarda ki bilgilere göre, Suriye ve Filistin'e ilk Türk girişini temsil eden belli başlı emîr ve Türkmen beyleri Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk (ya da Sandak), Kurlu, Atsız ve Şöklü'dür." Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, TTK, Ankara 2000, s. 35.

Yabgu'nun torunları tarafından kurulan Türkiye (Anadolu) Selçukluları¹⁹ ise ikinci kolu oluşturmaktadır.²⁰

Selçuklular'ın atası olarak bilinen ve çok kuvvetli olduğu için kendisine Oğuzlar arasında Demir Yaylı-Temür Yalığ²¹ (Demir Yay)²² unvanı verilen Dukak (Tukak),²³ Oğuz Yabgu Devletinde²⁴ Yabgudan sonra gelen önemli bir siyasî-askerî

---

¹⁹ “Kaynaklarda *Selâcika-ı Rûm (Selcûkiyân-ı Rûm)* adıyla geçen Anadolu Selçukluları için günümüzde Türkiye Selçukluları ifadesi kullanılmaktadır. Malazgirt Zaferinden sonra üç dört yıl içerisinde Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedildi. Bu fetihlerde en önemli rolü Selçuklular'dan Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış'ın oğlu Süleymanşah oynadı. Süleymanşah zorlu bir mücadelenin ardından İznik'i başşehir yaparak Anadolu Selçuklu devletini kurdu (1075-1080). Süleymanşah, Bizans'ın içine düştüğü siyasî buhrandan faydalanarak devletin sınırlarını İstanbul Boğazı'na kadar genişletti. Bizans kaynakları Selçuklu hükümdarının Boğaziçi kıyularına gümrük daireleri kurdurarak gemilerden vergi aldığını bildirir. 1082'de Sultan unvanını alan I. Süleymanşah aynı yıl Çukurova'ya bir sefer düzenleyerek Tarsus, Adana, Aynizerbâ, Misis şehir ve kalelerini aldı. Antakya halkının şehri kendisine teslim edeceği haberi üzerine şehri kolaylıkla ele geçirdi. Bir rivayete göre muharebe sırasında ölen, diğer bir rivayete göre ise intihar eden Süleymanşah Halep mezarlığına defnedildi.” Faruk Sümer, “Selçuklular (Anadolu Selçukluları)”, *DİA*, 36, s. 380.

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2003, s. 53.

²¹ Kemal Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”, *Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Yıl 6, 35, Eylül-Ekim 2015, s. 25; “Temür Yalığ, Çetin Yay sahibi demektir.” Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah(1113-1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül-Ahbar Fi Vekay-il Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-ı Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, (Çev. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 45; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 95.

²² İbnü'l Esîr İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016, s. 76; Hasan Taşkiran, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 25.

²³ “İsmin doğru okunuşu İbn. Hallikan'ın kaydettiği üzere “dal”ın zammı, evvelki “kaf”ın fethi ve “elif”ten sonra ikinci “kaf” ile Dukak'tır.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 45; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, s. 292; Zeynep Hilal Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 37; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 2.

²⁴ “Bu devlet Sır-Derya (Seyhun) boylarında kurulmuş olup, başkenti Yeni Guz (Yenikent) idi”951-1175 yılları arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm süren İslâm hanedanıdır. Abbâsîler'in zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahalli hanedanlardandır. Bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tur. Müneccimbaşı'nın Şeddâdiler döneminde yazılan, ancak günümüze ulaşmayan Târih-i Bâbü'l-ebvâb adlı eserden

göreve sahipti. Bu nedenle Oğuz Yabgusu, devletin iç ve dış sorunlarını Dukak²⁵ ile görüşmek üzere çözümlerdi.²⁶

O dönemde Dukak, Oğuz Türklerinin başındaydı; her şeyde ona başvururlar, sözünden çıkmaz ve emrini çiğnemezlerdi.²⁷ Dukak, devlet teşkilatı içinde nüfuzlu kumandanlardan biri olmakla birlikte emrinde bir ordu bulunmaktaydı.²⁸ Bir gün Oğuz Yabgusu ve Dukak arasında meydana gelen anlaşmazlık Mîrhând'inesinde şöyle anlatılmaktadır;

“Yabgu, Türklerden günahı olmayan bir taifeye saldırmaya niyetlendi. Bu haber Dukak'ın kulağına geldi. Öfke ile Yabgunun yoluna çıkıp ve onunla sert bir şekilde konuşup kaba sözler söyledi. Yabgunun içini öfke kapladı. Dukak'a bir kılıç darbesi indirdi. Kılıç onun yüzüne geldi, kan boşaldı. Çok sinirlenen Dukak, Yabgu'ya bir gürz (amud) ile vurdu. Yabgunun başı yarıldı ve atından düştü. Atına binip Dukak'ın yakalanarak öldürülmesini emrettiyse de mülkün ileri gelenleri durakladılar. O esnada Dukak bağırды ve topluluğa şöyle dedi: “Benim suçum.

---

yaptığı nakillere göre hanedanın Kürt asıllı olduğu söylenebilir. Fakat İbnü'l Esir'in hanedan mensupları için Revvâdi nisbesini kullanması bu konuda şüphe uyandırmaktadır.” Mehmetov, Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, s. 244.

²⁵ *“Selçukluların ataları hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda Dukak'ın, Hazar melikine bağlı olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Temelde müphem (belirsiz) görünen bu kayıtların bir yandan Melik-Name'den nâkile bulunan müellifler, diğer yandan eserini Tuğrul Bey zamanında kaleme alan İbn. Hassül tarafından tekrarlanmış olması, Selçukluların Hazarlar ile ilişki içerisinde buldukları hususunda her hangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Bununla birlikte kaynakların yetersizliğinden dolayı bu ilişkinin ne mahiyetini ortaya koyabilmekte ne de çerçevesini tam olarak çizebilmek mümkündür: hatta bu ilişkinin Oğuz Yabgu Devleti üzerinden mi, yoksa müstakil mi gerçekleştiği konusunda da bir şey söyleye bilmek oldukça zordur. Bununla birlikte eğer Selçukluların ataları ile Hazarlar arasında siyasî bir temas kurulmuşsa, bunun için en uygun tarih Hazar hakanlığının büyük zaafa düştüğü ve askerî güce ihtiyaç duyduğu X. yy ikinci çeyreği ile ortaları olmalıdır. Neticede Dukak'ın yıkılış döneminde Hazarlar ile doğrudan ya da Oğuz Yabgu devleti üzerinden siyasî-askerî ilişkiler içerisinde bulunması ve bu ilişkiler ile ilgili aile içerisinde sözlü olarak yaşayan hatıraların yaklaşık yüz elli yıl kadar sonra kaleme alan Selçuklu tarihine ancak müphem (belirsiz) kayıtlar şeklinde aksetmiş olması mümkün gözükmemektedir.” Osman Gazi Özgüdenli, “Selçukluların Kökeni”, Selçuklu Tarihi El Kitabı, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 26-27; Öngül, Büyük Selçuklular, s. 2.*

²⁶ Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 19.

²⁷ Sallâbi, Selçuklular, s. 27.

²⁸ Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 23.

Yabgunun çirkin davranışlarından daha büyük değildir. Çünkü o, Türk halklarına ve mülkün meşhurlarına zarar veriyordu, ben ona mani oldum. Onu, en azından memleketin harap olmasına ve saltanatın zeval bulmasına sebep olacak bir zulümden alıkoydum. Fakat nasihatimin karşılığında kılıç gördüm” dedi. Türk emîrleri hakkı gözettiler ve öğütler vererek Yabgu’yu sakinleştirdiler. “Dukak’ın, Pâdişâh-ı âlemîyanın canını sıkıp hoşnutsuzluğuna yol açan bu suç ve günahı, şüphesiz şeytanın vesvesesidir” dediler. Bu tür sözlerle o kadar telkinde bulundular ki nihayet Yabgu barışmaya razı oldu. Bir şenlik düzenlediler, ordunun kumandanları birbirlerine sarılıp baş ve gözlerini öperek Dukak’ı getirdiler. Bu durum Emir Dukak’ın ün ve şöhretinin artmasına sebep oldu.”²⁹

---

²⁹ Mir Seyyid Hamîeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el Belhî Mîrhând (904-1498), Târîh-i Ravzatü’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mül’ük ve’l-Huleefâ- Tabaka-i Selçûkiyye, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015, s. 13-14; Müneccimbaşı, Câmiu’d-Düvel, s. 46; Aynı olay Selçuknâme’de; “Eski zamanlarda Hitâ (Çin’in kuzey kısmına ve İskitler ülkesine verilen isim) ve Çin’de bir padişah vardı. Kötü huylu ve adı Yabgu idi. O padişahın bir seraskeri vardı, pehlivanlıkta şöhreti her tarafa yayılmış olup adı Dokak idi. Dokak demek Türkçede “demirden yay” demektir. O gayet bahadır ve güç işlere kadir olup pehlivanlardan ona galip olur ve üstün gelir kimse olmadığı için Dokak derlerdi. Bu Emîr Dokak gayet akıllı ve tedbir ve reyinde kâmil, sözü geçen ve fikrinde doğru kimse idi. O sebeple Yabgu işlerinin idaresini Dokak’ın eline vermiş ve kendisi boş kalmış olup Dokak’ın zamanında huzura ermiş idi. Bütün askerler Dokak’ın idaresinde, istediğin eder ve askeri her nereye dilerse alır giderdi. Yine memlekette Yabgu görünüşte hâkim ve Dokak bütün hususta Yabgu’nun alanı vereni idi. Birgün Yabgu dinsizliği, inadı ve fesadı gereğince İslâm halkı ile cenk ve harbi murad edinip Müslüman ülkeleri ve Allah’ın birliğine inanan askerler üzerine sefer ve kâfir yerinden İslâm diyarına geçmeye kastedip bu husus için Dokak ile münazara ve müşavere edip görüştü. Meğer tevfîk-i ilahî erişip Dokak’ın kalbi iman nuru ile dolmuş, İslâm’a gelip doğru yolu bulmuştu. Yabgu’nun bu sözünü işitip kastını bilince, makul ve geçerli sözler ile onu önlemeye çalıştı. Dokak her ne denli etme dediyse de önlemek kabil olmadı, çare olup bu hususta Yabgu, Dokak’ın sözüne boyun eğmedi. Nihayet Dokak’ın din gayreti galebe edip büyüklük ve kin ile Yabgu’nun yüzüne bir tabanca (tokat) vurdu ki, akli başından gidip az kaldı helak ola. Hemen bu hali görüp Yabgu’nun etrafında olan emîr ve sipahi Dokak’a hücum ve gazapları ateş üzerine attular. Her taraftan keskin kılıçlarını çekip havale kaldılar ve kasıt ile ki, Dokak’ı orada yok ederler. Dokak nice onun gibi sıkılımcıdan (sıkıştırma, tazyik) kurtulmuş ve nice tehlikeli işlerden halas olmuş kimse idi. Yine orada bir nicesin yaralayıp ve bir nicesin parçalayıp korkmadan ve ziyan zararsız çıkıp gitti. Hemen evine varıp kendisine tâbi beyler ve askerleri bir araya toplayıp geçen hali ve dedikoduyu bunlara beyan ve doğru fikir ne ise açıkladı. Onlar Dokak’ın sözünü dinleyip ve macerayı anladıktan sonra “Cümlemizin fikri, senin fikrine mutabık ve hepimiz sana uygunuz, emrin geçerli ve hükmün bedenimizde kan gibi sâirdir, sen buyur biz edelim, nereye gidelim?” dediler. Bunlar bir ittifakta iken diğer taraftan Yabgu’yu divânhaneden götürüp sarayına alıgittiler, bir an yatarak akli başına gelip Dokak’ı sordu. Dokak’ın gayretini ve beyler ile

Görülüyor ki; Dukak'a göre bu sefer, memleketin harap olmasına ve saltanatın zarar görmesine neden olacaktır. Dukak, endişe ile müdahale ettiğine göre, devletin istikbali kendisini de yakından ilgilendiriyor ve müdahale etmeyi kendinde hak görüyordu.³⁰

Selçukoğullarının, Dukak'tan ileri cetleri hakkında bilgi sahibi değiliz.³¹ Dukak'ın oğlu Selçuk³², yaklaşık 900/1495 yıllarında doğmuştu ve babası öldüğünde 17-18 yaşlarındaydı. Sarayda büyüyen Selçuk yetenekleri ile Yabgunun dikkatini

---

*ittifak edip ona itaat ettiklerini bildirdiler. Yabgu bunu işitince Dokak'tan korkuya düştü. Sonra zaruri dost görünmek için kalkıp ona varıp Dokak ile barıştı ve geçen işten pişmanlık duyup sevgi gösterip görüştü. Dokak'ta Yabgu'ya geçen işten dolayı özür dileyip, "Benim muradım padişahın devletini ve saltanatının devamıdır. Bu ettiğim iş ve küstahane hareket padişahı sakındığımdandır" deyip birbirlerine yalandan sevgi gösterdiler. Bu hal üzerine bir zaman geçip Yabgu'nun gönlünde Dokak kini saklı ve kararlaştırmış idi." şeklinde anlatılmaktadır. Ahmed b. Mahmûd İmâmzâde (977/1596-1570), *Selçuknâme*, (Nşr. Erdoğan Merçil), Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 20-21; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 76; Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, s. 26; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 2.*

³⁰Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, TTK, Ankara 2016, s. 9.

³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 56. Bu konuda bilgi sahibi olamamızın ana sebebi; "Kaynakların azlığı, kronolojik olarak hadiselerle uzaklığı ve verdikleri bilgilerde ki hata, çelişki ve tutarsızlıkların çokluğu yer almaktadır. Tüm bunların nedeni ise, atlı göçebe bir kültürün varisleri olan Selçukluların, XI. yy ortalarına doğru İran'da yazı kültürü ile tanışarak tarihlerinin yazılmasını teşvik etmeye başladıkları dönemde, artık eski cedleri hakkında fazla bilgiye sahip bulunmamaları yatmaktadır." Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 23.

³² "Hanedanın cediti olan Selçuk'un adı; telaffuz bakımından karışıklığa neden olmuştur. İlk defa Türkçedeki ahenk kaidesi üzerine dikkati çeken Marquart adın Selçuk şeklinde telaffuz edilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve ismin böyle kaydedildiğini XIII. Asır Ermeni tarihçisi Kiragos'un örnek göstermiştir. Sonra W. Barthold, XI. asrın meşhur Türk âlimi Kâşgarlı Mahmud tarafından tespit edilen Selçuk şeklinin en doğru telaffuz olduğunu belirterek, Türk kaynaklarından da bunu doğrulayacak bilgiler vermiştir. Daha sonra bu mesele üzerine duran L. Rasonyi, çeşitli delillere dayanarak, adın Selçük (Selcük) olması gerektiği üzerinde ısrar etmiştir ki, bu telaffuz şekli XII. Asır Arap müellifi Azîmî ve Farsça Anîs al-kulûb müellifi Kadî Bûrhan al-Dîn al-Anavî tarafından da açıkça kaydedilmiştir. Buna rağmen İranlı ve Arap müelliflerin çoğu tarafından, Arap imlası ile Selçûk olarak saptanan ve bize de böyle itikal eden adın Selçuk telaffuzu Türkçede umumi bir hal almıştır. Selçuk şeklinin "Küçük Sel" manasına geldiğini ileri süren Rasonyi'ye göre, Oğuz başbuğ Selçuk'un Orta Asya'da Kırgızlar tarafından bazen Muz-(Buz-) Tag denilen Sel-Tag civarında doğmuş ve adını da bu dağdan almış olması muhtemeldir. Diğer taraftan kelimenin Selçuğ şekli ile Türkçede "mücadeleci" manasında olduğunu belirtmiştir." Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 292; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 11-12; Alptekin, "Büyük Selçuklular", s. 95; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, TDVY, Ankara 2002, s. 206.

çekiyordu. Nitekim babası öldüğünde Yabgu tarafından sūbaşılığa³³ tayin edildi.³⁴ Selçuk'u halkta çok seviyordu. Genç ve dinamik Selçuk, zayıf bir hükümdar olan Yabgu'nun yerine devletin başına geçmekte kararlıydı. Bu amaç doğrultusunda kendi otoritesini sağlamlaştırmak ve orduda disiplini sağlamak için bazı tedbirler aldı. Durumu kuvvetlenince de niyetini açığa çıkaracak hareketlerde bulunmaya başladı.³⁵

Selçuk birgün birden Yabgu'nun evine girdi. Yabgu'nun eşi ve çocuklarının önüne geçip Yabgu'nun yanına oturdu. Bu durum Yabgu'nun Hatununun hoşuna gitmedi. Hatun, Selçuk gittikten sonra Oğuz Yabgusu'na;

“Bu oğlan daha şimdiden böyle küstah olmuş, haddini aşmıştır. Eğer bu durum bir süre daha devam ederse ve onun haşmet ve kudretinin eshâbı daha da artarsa, işin nereye varacağı bellidir” dedi³⁶ ve yine “Mülk akimdir ve müşarekete tahammülü yoktur. Eğer Selçuk katledilmez ve ona ölüm kâsesinden tattırmaz isen senin için saltanat şarabının içimi saf olmaz ve devletinin sabahı açılmaz. Zira onun yakında seni mülkünden sürmesi ve helâkine çalışması muhakkaktır”³⁷ sözleri ile Yabgu'yu Selçuk'a karşı dikkatli olması konusunda uyardı ve onu öldürmeye teşvik etti.³⁸

---

³³ “Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde kelime sü-başı olarak geçer. Osmanlılar ilk zamanlar aynı imlayı korumuşlarsa da XVI. Yüzyılın başlarından itibaren imla “subaşı” şeklinde değişmiştir. Su veya sü eski Türkçe 'de “asker, ordu” anlamına gelir. Kelime Orhun yazıtlarında da geçer. Oğuz kabileleri tarafından bazen “su begi” şeklinde unvan olarak kullanılırdı. Türk devletlerinde “ordu kumandanı”, Osmanlılar 'da “şehirlerin güvenliğini sağlayan görevli” anlamına gelmektedir.” Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *DİA*, 37, s. 447; J. H. Kramers, “Sübaşı” *İA*, XI, s. 78-79.

³⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 76; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 22; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 96; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 3.

³⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 24.

³⁶ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 15.

³⁷ Sadreddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK, Ankara 1999, s. 1-2; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 292.

³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 76; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 46; Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, s. 29; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 3.

Hatunun ve devlet adamlarında etkisiyle Yabgu, Selçuk'u kendisine rakip gördüğü için onu bertaraf etme hazırlıklarına başladı.³⁹ Durumun ciddileştiğini fark eden Selçuk, “*Biz bir alay İslâm topluluğunun gayrimüslim ve inatçı serdara hizmet etmesi iman gayreti değildir. Bilhassa bize böyle hile yapmak fikrinde olan ve oyun etmek niyetinde bulunanlara karşı bu diyardan başımızı alıp gideriz, varıp bir köşede kendimize bir yer ediniriz, başımıza müstakil ve halimize razı olup otururuz*” dedi. Orada bulunan herkes “*Gücümüz yettikçe her birimiz sana itaat üzerindemiz. Buyur ne istersen edelim, nereye gitmeli ise gidelim*” dediler.⁴⁰ Bunun üzerine Selçuk, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup Oğuz kitlesi ile Yabgulu Devleti'nin kışlık başkenti olan Yenikent'ten ayrılıp devletin yazlık başkenti Cend'e⁴¹ göç etmek zorunda kaldı.⁴²

---

³⁹ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 22.

⁴⁰ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 22-23.

⁴¹ “İslâm coğrafyacıları, bugün Kazakistan sınırları içinde yer alan Siriderya'nın (Seyhun) aşağı mecrasında Oğuzların yaşadığı üç şehirden bahseder. Bunlar; Oğuz Yabgusunun kışlık başkenti Yenikent, Huvâre ve Cend şehirleridir. Cend, şehrin sağ kıyısında Hâzrem'e on günlük mesafede ve bugün ki Kızılorda şehrinin yakınında kurulmuştu. Kaynaklarda Huvâre şehri hakkında bilgi yoktur. Bu şehirlerin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Barthold, İç Asya bozkırlarında ki ticari faaliyetlerde önemli bir ambar görevi üstlenen bu şehirlerde IV. Yü Müslümanların yaşadığı, Müslüman tüccarların daha önce Soğdoğulların Türk bozkırlarında kurduğu kolonizasyonu devam ettirdiklerini ve bu üç Müslüman şehrinin bu şekilde meydana geldiğini söyler.” Abdülkerim Özaydın, “Cend”, *DİA*, 7, s. 359; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 17.

⁴² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 20. “Selçuk'un Cend'e göç etmesinin başka bir nedeni olarak; Oğuz Yabgu Devleti'nin X. yü sonlarına doğru çözümü gittikçe güçleşen ciddi sorunlar ile karşı karşıya kaldığını ifade eder. Bu sorunlar karşısında Oğuz Yabgu devletini oluşturan boylardan bazılarının güneye Mâverâünnehir ve Horasan istikametine göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Selçuklular'ın dağılma sürecine giren bir devletten ayrıldığı varsayımı da gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.” Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 292; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 46-47; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 23; Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî eş-Şâfiî el-Ma'arrî İbnü'l Verdî (691/1292), *Tetimmütü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer-Târîhu İbnü'l-Verdî*, (Çev. Mustafa Alican), Kesit Yayınları, İstanbul 2014, s. 21; Özgüdenli, “Selçukluların Kökeni”, s. 30; Taşkiran, *Selçukluların Sürgün Evlatları Yabgulular*, s. 29; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 207; Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi” s. 365; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 37-38.

Burası, Yabgu idaresinin zayıf olması ve İslâmiyet'in yayılması nedeniyle, onun için son derece müsaitti. Yabgu'nun, Cend şehrinde hâkimiyeti yılda bir defa gelen memurların, vergi toplaması şeklinde beliriyordu.⁴³ Selçuk, içinde buldukları memleket halkının dinine girmez, âdetlerine uymazlarsa, kimsenin kendilerine itaat etmeyeceğini ve küçük bir topluluk olarak kalacaklarını biliyordu. Bu nedenle Selçuk, maiyetinde Kınık ileri gelenleri ile görüşerek, Müslüman olmaya karar verdi.⁴⁴ Kaynaklarda adı belirtilmeyen⁴⁵ bir şehrin valisine⁴⁶ heyet göndererek;⁴⁷

“Benim bu tarafa gelmemin sebebi hayırlı bir iş içindir; İslâm ehlinin yoluna girmek ve İslâmiyet'i kabul etmek içindir. Şimdi dilediğimiz odur ki; fukahâ ve ulemanın önde gelenlerinden biri, bize Kur'an-ı, iman ve İslam'ın hakikatlerini öğretmek için bu tarafa gönderilsin. Çölde yolunu kaybetmiş avareleri, hidayet

---

⁴³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 66; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 96; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 3.

⁴⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 25. “Oğuzların ancak X. asrın ikinci yarısından itibaren Müslüman olmaya başlamaları ve Dukak soyundan ilk Müslüman şahıs olarak Selçuk'un gösterilmesi sebebi ile Dukak'ın İslâmiyet ile alakası yok gibidir. Dukak döneminde Selçuklu ailesi henüz kamlık (şamanlık) inancında bulunduğunu kabul etmek yanlış olmaz.” Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 14. “Türklerin İslamiyet'e girmeleri, açık olarak Abbâsilerden Halife Mutasım zamanında başlamıştı. Önce harplerde alınan Türk kölelerin idaredeki kabiliyetleri ve sadakatleri, onları devletin vazgeçilmez unsuru haline getirdi. Annesi Türk olan Halife Mutasım bu kavimden müteşekkil bir ordu kurmanın, devletin istikbali için lüzumlu olduğuna karar verdi. Hatta bu askerlerin, diğer kavimlerle karışmaması için hükmet merkezini de Bağdâd'ın yakınındaki Samarra'ya nakletti. Türkler Abbâsî devletine bu suretle hizmette bulundular.” Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 292-293; Ahmet Hilmi-Ziya Nur Aksun, *Türkler ve İslam (Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası)*, İstanbul 2006, s. 14; Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evtlatları Yabgulular*, s. 30.

⁴⁵ “Cend, Oğuzlar Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunduğu için Selçuklu Oğuzları'nın bura valisinden kendilerini Müslüman yapacak bir fakih istemesi tuhaf olurdu. Şehrin çoğunlukla Müslüman olmasına rağmen, şüphesiz Oğuzlar hükümdarı tarafından tayin edilen valisinin mutlaka Müslüman olması icap etmezdi. Bu noktalar dikkate alınırsa, Selçuk'un, Cend valisine değil, Uc valisine başvurduğu daha muhtemel görünmektedir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 22. Hasan Taşkıran ise Hârezm yakınlarında ki Zandak şehrinin valisine elçi gönderdiklerini ifade etmektedir. Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evtlatları Yabgulular*, s. 30.

⁴⁶ “Buhara ve Hârezm gibi civar İslâm ülkelerinden din adamları istedi ve kendisine bağlı Oğuzlar ile Müslüman oldu.” Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 16.

⁴⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 20.

pınarına ulaştırsın” diye haber verdi.⁴⁸ Böylece Selçuk ve beraberindekiler, Gök-Tanrı dininden ayrılıp İslâmiyet’i kabul ettiler.⁴⁹ İbn Havkal’ın belirttiği üzere “*Cend’te Oğuz Yabgusunun idaresi altında Müslümanlar*” vardı ve onun memurları, vergi almak maksadıyla oraya geldikleri zaman, Selçuk “*Müslümanlar Kâfirlere haraç vermez*” düşüncesi ile bu memurları kovarak⁵⁰ Yabgu ’ya karşı cihâda⁵¹ başlamıştır. Bu mücadele artık dini bir anlam kazandı; Selçuk islâm gazisi oldu ve “*Melik’ül-gâzî Selçuk b Türk*” unvanını aldı. Yabgu’nun memurlarını çıkardıktan sonra sürülerini götüren bu “*gayrimüslim*” ırkdaşlarına karşı bir akın yaptı ve zafer kazanarak yurduna döndü. Başka bir gaza esnasında da bir kaleyi kuşatırken oğlu Mikâil şehit düşmüşbu duruma çok üzülen Selçuk yetim kalan torunları Tuğrul⁵² ve Çağrı Beyler’inyetişmesine çok emek harcadı.⁵³

Orta ve yakın doğuda X. asrın sonlarında, doğudan batıya doğru başlıca şu devletler bulunuyordu; İslâm’ın doğduğu hudud üzerinde Karahanlılar,⁵⁴

---

⁴⁸ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 17.

⁴⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 20; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 4.

⁵⁰ Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 16; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 207; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 4.

⁵¹“*Bir araya getirilen maddi ve manevi bütün kuvvetleri, yüksek gayeye ermek için, iyi niyet ile Allah yolundan kullanmaktır. Arapçada takat, meşakkat ve zahmet manasındaki cahd aslından gelen bu kelime, bu istilâhî mefhumu, hadisler ile dolu geçen uzun zamanlar esnasında, tedricen bulmuştur. Bu bakımdan cihâdın da, devrelere ayrılarak, gözden geçirilmesi münasip olur.*” Halim Sabit Şibay, “Cihâd”, *İA*, III, s. 164-170.

⁵²Mehmet Altay Köymen, “Tuğrul Bey”, *İA*, XII/II, s. 25-41.

⁵³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 68. “*Mikâil’in ölümü Mîrhând’ın eserinde şöyle anlatılmaktadır; İliğ Han’ın kaçmasından bir müddet sonra Selçuk bir kalenin muhasarası ile çok meşgul oldu. O esnada kaza ve kader elinden bir ok, onun ölümcül yerine isabet etti ve Azrail’in pençesinden canını kurtaramadı. Selçuk, Mikâil’in ölümünden üzgün ve mahzun olup onun oğulları Tuğrul Beg ve Muhammed ve Çağrı Davud’un eğitimlerini üzerine aldı.*” Mîrhând, *Târih-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 20; Müneccimbaş, *Câmiu’d-Düvel*, s. 47-48.

⁵⁴ “*Karahanlı ailesi, Türk Kralı Efrâsyâb’ın soyundan gelir. Bilindiği gibi Türkler, Türkistan’da belirli bir yerleri olmayan pek çok kabileden meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla Karahanlı ailesinin mensubu bulunduğu kabileyi sınırlamak zordur. Bu nedenle bazıları, Karahanlıların, Tiryân Şam Dağının güneyini kendilerine yurt edinen, daha sonrada buradan batıya yönelen Uygur Türkleri kabilesine mensup oldukları görüşündedirler. Barthold, Karahanlıların Türkistan’da bilinen üç kabileden birine mensup olduğunu söyler. Bunlar ise; (Yağma), Kaşkar’da iskân eden ve Uygur ya da Oğuz kabilesine mensup Yağma kabilesi veya Ceyhun nehrinden Çin’e kadar uzanan bölgede meskun olan Çiğil, ya da Tiraz şehrinden*

Mâverâünnehir ve Horasan'da Sâmanoğulları,⁵⁵ bugünkü Pakistan ve Afganistan Devletlerinin hâkim olduğu bölgede Gazneliler,⁵⁶ Mısır ve Suriye'de Fâtımiler,⁵⁷ Anadolu, Balkanlar ve İtalya'da ise Bizans.⁵⁸

---

doğuya doğru uzanan İslâm beldeleri sınırında yaşayan Karluk boyudur. Bu kabilelere iki kabile daha ilave eden bir başka görüş daha bulunmaktadır. Bu kabilelerde Türken ve Tavcu kabileleridir. Bu görüşlerin hepsi doğrudur. Bu yüzden Karahanlıların sülalesi, Şaman olan Tavcu ailesinin bir bölümü sayılan Karluk hanedanına bağlamaktadır. Türk tarihçisi Zeki Velidi de buna işaret etmektedir. Biz Karahanlıların nesebinin, Türk Karluk kabilelerine ait olduğunu söylediğimizde gerçeğin dışına çıkmış olmayız. Karahanlı Devleti Orta Asya'da Doğu ve Batı Türkistan bölgelerinde kurulmuştur. Bu Devleti bazı tarih kitaplarında "Devletü Al-i Efrâsyâb" ve "İlîkhaniyye" devleti olarak isimlendirilmektedir." Ali b. Salih el-Muheyimîd, "el- Karahâniyyûn ve Cühûdühüm fi Neşri'l- İslâmi (Karahanlılar ve İslâm'ın Yayılmasındaki Katkıları), (Çev. Ali Aksu), Mecelletü Câmiati'l- İmâm Muhammed b. Suûdi'l İslâmiyyi, Riyad Safer 1417, 16, s. 275-276; Omelyan Pritsak, "Karahanlılar (840/1212)", İA, VI, s. 251-273; Ahmet Zeki Velidi Togan, "Karahanlılar", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 1/13, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1985, s. 71-94.

⁵⁵ "Sâmanoğulları'nın kökeni ve ana yurtları hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte kaynaklarda genellikle Sâmanoğulları soyunun Sâsâni Hanedanı'ndan Behram Çubin'e dayandığına ilişkin rivayet nakledilmektedir. Yine Sâmanoğulları'nın Türk kökenli olduğunu ve Oğuz kabilesine bağlı bulunduğunu ifade edilmektedir." Hasan Kurt, "Devlet Kurma Süresince Sâmanoğulları" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIV, 2, 2003, s. 110.

⁵⁶ "İlk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Gazneliler, Sâmanoğulları'nın yerine geçmiş olan büyük devlettir. Bu büyük İslâm-Türk Devleti, adını, bugün Afganistan'ın sınırları içerisinde yer alan Gazne kentinden almıştır. Bu şehrin, Hindistan'a ulaşan tek yol üzerinde bulunması ona stratejik bir üstünlük kazandırmıştır. Miladın onuncu asrında Mâverâünnehir ve Horasan, merkezi Buhara olan Samanlı Devletince yönetilmekteydi. Ailenin temeli, Saman-Hüda adında Belh bölgesinde bir çiftlik sahibine dayanmaktadır. Bu devletin yerini alan Gaznelilerin gerçek kurucusu Sebüktekin'dir. Gazneli Devletini büyük sultanlık haline getiren kişi ise Sebüktekin'in oğlu Sultan Mahmud olmuştur." M. Longworth Domes, "Gazneliler", İA, IV, s. 742-748; Bahattin Kök, "Gazneli Mahmud ile Abbasî Halifesi El-Kadir Arasındaki İlişkiler", Ekev Dergisi, 1/2, Mayıs 1998, s. 117; Erdoğan Merçil, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

⁵⁷ "Fâtımiler, kendilerini köken olarak Hz. Peygamberin kızı Fatma'ya dayandırmaktadır. Fâtimî Devleti'nin dayandığı siyasî fikir ise İsmailiyye mezhebidir. İsmailiyye mezhebinde-neseplerinden dolayı-hilâfetin kendi hakları olduğu fikri, inançlarının temel esaslarından biridir. Onların siyasî olan bu hususu dinî emirlerden saymaları, hilâfeti ele geçirmek için kendilerine yegâne hedef seçtiler. Dolayısıyla Fâtımiler Devleti'nin kuruluşu mezhebe dayanmaktadır. Abbâsiler dönemindeki baskılardan dolayı yer altına inen ve gizli faaliyet içine giren İmamlar, davalarını yaymak için İslam âleminin çeşitli bölgelerine çok sayıda dâiler gönderdiler. Yani siyasî baskılar, sonuçta mezhepsel bir örgütün doğmasına sebebiyet vermiştir." Aydın Çelik, "Fâtımiler Devleti'nin Kuruluşu", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15/2, 2005, s. 442-451.

Selçuklular varlıklarının ilk yıllarında, saydığımız devletlerden Sâmanoğullarıve Karahanlılarla siyasî ve askerî münasebete girmişlerdir.⁵⁹ Cend'te müstakil göçebe bir beylik kuran Selçuk, Karahanlı-Sâmanoğulları mücadelelerinde, yardımına başvurulmuş bir kuvvet haline geldi.⁶⁰ Karahanlılar karşısında sıkışık duruma düşen Sâmanoğulları tarafından resmen tanındı ve çok geçmeden de Samanlı hükümdarı Nuh, Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a karşı kendisinden askerî yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine Selçuk büyük oğlu Arslan (İsrail)'in kumandasında Sâmanoğulları'na yardımcı bir birlik gönderdi ve Karahanlılar yenilgiye uğratıldı; buna karşılık Selçuklulara, Buhara-Semerkant arasında, Karahanlı sınırı yakınlarında ki Nur (Nur Ata) kasabasını⁶¹ Selçuklulara yurt olarak verdi.⁶² Böylece Arslan'a bağlı Oğuzlar, Mâverâünnehir'e gelip Nur ilçesine yerleştiler (990/1579).⁶³

Selçuk, bir gece rüyasında ateşe işediğini ve bu ateşin kıvılcımlarının batıya ve doğuya yayıldığını gördü. Selçuk bir rüya tabircisini çağırıp rüyasını anlattı. O rüya tabircisi yorumlayıp, “*Senin evladın padişah olacak, doğuya ve batıya hüküm kılacaklar*” dedi.⁶⁴ Selçuk, Cend'te vefat ederkenbabalarının yolunu takip edecek

---

⁵⁸ “Bizans Devleti Doğu Akdeniz’de bin yıldan fazla hüküm süren bir imparatorluktur. Aynı bölgede önce Roma İmparatorluğu, Bizanslılardan sonrada Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür. Bizans tabiri yeni olmakla birlikte İmparatorluk yaşadığı müddetçe kendine Bizans Devleti dememiştir. Onun resmi adı “Roma Devleti’dir.” Türkler ise sadece “Rum” demişlerdir. Fakat sonraları Avrupalı âlimler ona İstanbul’un eski adı ile “Bizans Devleti” demiştir. Bu devlet kendi kendine vücut bulmuş, hususi kanunlar ile meydana gelmiş bir devlet değildir; o Büyük Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile meydana gelmiştir. Ülkenin hudutları tamamıyla Roma İmparatorluğunun intikal ettiği gibi idare, hukuk, din gibi kültür unsurları da hep Roma İmparatorluğunu son devri mirasıdır.” Hamid Sadi Selen, “Bizans Devleti (395-1453)”, *Ankara Üniversitesi Siyasî Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.10, 3, Eylül 1955, s. 64. Bizans İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; John Julius Norwich, *Bizan*, I-II-III, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.

⁵⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 27

⁶⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 69.

⁶¹ Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 16.

⁶² Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 5.

⁶³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 21.

⁶⁴ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 23; Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, s. 31-32.

çocuklar bıraktı. Bu çocuklar, güven içinde yaşayan Müslüman halkı saldırılardan koruma konusunda büyük çaba sarfettiler. Böylece güçleri arttı. Toprakları genişledi. Tüm bunlar komşu Müslüman liderlerin saygısını kazanmalarını sağladı.⁶⁵

Selçuklular, Selçuk'un ölümü ile üçe ayrıldılar. Onların büyük bir kısmı Arslan Yabgu etrafında toplandı. İkinci kısım Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'e katıldı. Üçüncü kısım ise Selçuk Bey'in diğer oğlu Yusuf Yınal etrafında toplanarak Yınalılar grubunu oluşturdu.⁶⁶ Üç kısma ayrılan Selçuklular birbirinden bağımsız hareket etmeye başladılar. Birinci kısım Gazneli topraklarına yakın bölgelerde, ikinci kısım ise Karahanlıların Mâverâünnehir topraklarında, üçüncü kısım olan Yınalılar'ın ise bu dönemde nerede faaliyet gösterdikleri bilinmemekle beraber, onlarında bu iki kısmın kuzeyindeki bölgelerde yaşadıkları kuvvetle muhtemeldir.⁶⁷

Selçuk'un ölümünün ardından eski Türk töresine göre yaşça büyük olan Arslan Yabgu fiilen Selçuklu Oğuzları'nın başına geçmiştir. Bir müddet sonrada, Selçuklular Cend'ten, Arslan Yabgu'nun faaliyet sahası olan Mâverâünnehir ve Buhara⁶⁸ civarına indiler.⁶⁹ Bu sırada Karahanlıların hükümdarı Harun Buğra Han, Buhara'yı alıp Sâmanoğulları devletine son verdi (999/1591). Böylece Sâmanoğulları'nın müttefiki olan Arslan Han, Karahanlılar karşısında yalnız kaldı.⁷⁰

Karahanlı meliki Ali Tekin, hükümdar Arslan Han'ın elinden kaçıp, önceden hâkim olduğu Buhara'ya geldi ve bölgeyi istila etti. Kuvvetli bir orduya sahip

---

⁶⁵ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 27-28.

⁶⁶ Taşkıran, *Selçukluların Sürgün Evlatları Yabgulular*, s. 13; Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 174; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 39.

⁶⁷ Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 137.

⁶⁸ "Buhara, Mâverâünnehir'de tarihi bir şehirdir. Zerefşân Irmağının aşağı havzasında ki büyük vahada yer alır. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunmaktadır." Kasım Kufral, "Buhara", *İA*, II, s. 761-772; Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, 6, s. 363.

⁶⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 30; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 39.

⁷⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 22.

olmayan Ali Tekin, Karahanlı hükümdarı karşısında Selçuklu Oğuzlarının başbuğu Arslan Yabgu ile ittifak yaptı. Bu itibar ile Arslan Yabgu, artık bir yardımcı olmayıp, adeta başka teşekküller tarafından tanınan bir hükümdar olmuştu.⁷¹ Ali Tekin müttefiki Arslan Yabgu'nun kızı ile evlenerek daha güçlü bir duruma geldi. Böylece Karahanlı-Gazneli tehdidi karşısında yeni bir ittifak kurulmuş oldu.⁷²

Kaynakların yetersizliğine rağmen Selçukoğulları arasında bir ayrılığın mevcut bulunduğu gözükmemektedir. Tuğrul ve Çağrı Beyler'in, Ali Tekin ittifakı dışında kalmalarının sebebidir. Hatta mevkinin kuvvetlendiren Ali Tekin müttefiki ve kayınpederinin yeğenlerini itaat altına almaya çalışmıştır. Böylece Buğra Han'dan kaçan ve şimdide Ali Tekin hücumuna uğrayan Tuğrul ve Çağrı Beyler zor bir döneme girdiler ve bu tehlikeli durum karşısında iki kardeşin verdikleri karara göre, Tuğrul Bey "geçmesi güç çöllere" çekilirken Çağrı Bey'de Anadolu'da bir keşif seferine çıktı.⁷³

Çağrı Bey, kalabalık bir kuvvetle, büyük bir "keşif seferine" çıkarken aşağı Türkistan'dan maiyetine 3.000 atlı almıştı. Buna Horasan'da bir kısım Türkmenlerin ve Ermeniyeye'deki Müslüman emirliklerinden de, mesela Şeddâdoğullarından⁷⁴ bir miktar yardım sağladığı varsayılırsa, 6.000-7.000 kişilik kuvvet, kuzeydoğu

---

⁷¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 30.

⁷² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 23.

⁷³ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 26; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 88-89; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 46; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 32-33; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 20; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 23; Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 140-154; M. Fahreddin Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi-Kars Arpaçayı Boyları Eski Merkezi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara 1982, s. 13; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 209; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 34; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 40; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 7.

⁷⁴ "951-1175 yılları arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm süren İslâm hanedanı. Abbâsîler'in zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahalli hanedanlardandır. Bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tur. Münecimbaşı'nın Şeddâdiler döneminde yazılan, ancak günümüze ulaşmayan *Târîh-i Bâbü'l-ebvâb* adlı eserden yaptığı nakillere göre hanedanın Kürt asıllı olduğu söylenebilir. Fakat İbnü'l Esir'in hanedan mensupları için Revvâdi nisbesini kullanması bu konuda şüphe uyandırmaktadır." Gülay Bezer Özgün, "Şeddâdiler", *DİA*, 38, s. 409; Nevzat Keleş, *Orta Çağ'da Bir Kürt Hanedanı Şeddâdiler (951/1199)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 43-84; Mehmetov, *Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, s. 233-238.

istikametinden hareket etti.⁷⁵ Çağrı Bey'in bu sefere çıkmasında şüphesiz Abbâsîler devrinde Horasan'dan gelen gazilerin Anadolu'da Bizans'a karşı gazalarda bulunması dolayısıyla bu ülkenin Türkmenler⁷⁶ tarafından biliniyor olması etkili olmuştur.⁷⁷ Horasan ve Azerbaycan'dan geçerek 409/1018'de "*rüzgâr gibi uçan atlar üstünde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı*" Türkmenleri ile Van Gölü etrafında Ermeni Vaspuragan Krallığı⁷⁸ topraklarına girdi ve karşısına çıkan kuvvetleri yenilgiye uğratarak, ülkenin batı kısmını hâkimiyeti altına aldıktan sonra kuzeye yöneldi.⁷⁹ Gazneli Devleti'nin Tûs valisi Arslan Câzib geçişten zamanında haberdar olamadığı ve geçişe engel olamaması üzerine Sultan Mahmud'dan azar işitmiştir.⁸⁰ Sultan Mahmud b Sebüktegin, Tûs valisine "*Niçin ihmâl ve gaflet gösterip Çağrı Bey'in bizim memleketimizin ortasından râygan (bedava) geçmesine izin verdin*" şeklinde sitem dolu bir ferman gönderdi.⁸¹

Çağrı Bey ve emrindeki Türkmenler karşısında Ermeniler şaşırıp dehşete düştüler. Nitekim "*Taş gibi sert turnaklı ve kartal gibi süratli atlar üstünde, yayları gerili, okları çekili, bellerinde kemer, ayaklarında bağları çözülmek bilmez ayakkabıları bulunan bu birlikler*" diyen Arisdoges ve diğer Ermeni müellifleri Selçuklu akıncılarının üzerlerinde uyandırdığı şaşkınlığı tasvir etmiştir. Ermeni

---

⁷⁵ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s. 68.

⁷⁶ "*Türkmenler, XI. asırda Selçuk ailesinin önderliğinde Oğuzların, garba doğru gitmelerinden sonra onların geride bıraktıkları boylardan ibaret bir Türk topluluğudur. XIII. asırdan sonraki Moğol istilasından sonra oldukça zayıflamış olan bu Türkmen boyları, Hazar'ın şimâlî şarkî Mangıslak'da, Mâverâünnehîr'de ve Horasan'da yaşayışlarını sürdürmüşlerdir.*" Mehmed Saray, "Türkmenler", *İA*, XII/II, s. 661-673.

⁷⁷ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014, s. 8.

⁷⁸ "*İmparator II. Bazalîz'in son senelerinde, Türkmenler' in Van Gölü havzasında bulunan ve merkezi Vustan şehri olan Ermeni Vaspuragan krallığına taarruzundan sonra, Kral Senakharim Ardzrunu'ni, memleketini Bizans İmparatoruna terk etmiştir. Bunun üzerine burada krallığın adı ile yeni bir tem yani Vaspuragan Temi vücuda getirildi. Bu suretle imparatorluğun hududu Van Gölü'nün güneyine ve Nahçıvan ile Dovin (Dübeyl) kapılarına kadar uzandı.*" Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, I, TTK, Ankara 2013, s. 16.

⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 16.

⁸⁰ Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 143.

⁸¹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 27; Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, s. 16.

kuvveti Vaspuragan Kralı Senekerim, başkomutanı Şapuh ve oğlu Davit kumandasında ki bir onlar üzerine göndermiş ancak “*Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri*” görmemiş Ermeni askeri “*acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı*” Selçuklu süvarilerinin oku çok iyi kullanmaları karşısında hiçbir şey yapamamıştır.⁸²

Selçuklular bu durumdan faydalanarak bütün bölgeyi yağmaladıktan sonra kuzeye yönelerek Van Gölü Havzası'nın kuzeydoğusunda bulunan Ermeni ve Gürcülerin yaşadığı Nahcivan⁸³ bölgesine ilerlediler. Ermeni kralları, asilzadeleri ve kendi kaynaklarında savaşçılıkları ile meşhur olan cesur askerleri bu durumu müstahkem kalelerden seyretmek zorunda kaldılar. Gürcü Liparit, Selçukluların karşısına çıkamadı. Bu nedenle Nahcivan bölgesi de Vaspuragan bölgesinin akıbetine uğrayarak yağma ve istila edildi. Selçuklu ileri harekâtına devam ederek Ani Bagratlı Krallığı topraklarına girdiler. Van Gölünün güneydoğu ve kuzeydoğu bölgesinde yağma seferini tamamlayan Çağrı Bey, Müslüman Türklerin yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan'a çekildi.⁸⁴ Çok geçmeden Çağrı Bey, Arslan Câzib'in, aldığı emir üzerine kendisini izlemelerinden sıyrılarak geldiği güzergâh olan Azerbaycan ve Horasan üzerinden Mâverâünnehir'e dönüp, kardeşi Tuğrul Bey'e ulaşarak yaptığı keşif seferi hakkında geniş bilgi verdi.⁸⁵ Çağrı Bey bu büyük keşif seferinin neticelerini Barhebraeus'un kaydettiği üzere, Selçukluların, “*Ermeni'ye bölgesine gidebilecekleri, çünkü oralarda kendilerine mukavemet edecek kuvvet bulunmadığı,*”⁸⁶ *Biz buradaki güçlü devletlerle, yani Karahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadele edemeyiz, ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gidip oralara hükümran olabiliriz*⁸⁷ şeklinde Tuğrul Bey'i bilgilendiriyordu.

---

⁸² Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 9.

⁸³ “*Nahcivan, Azerbaycan'da tarihi bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu özerk cumhuriyettir. Nahcivan'ın ne zaman kurulduğu ve kimler tarafından iskân edildiği hakkında kesin bilgi yoktur. Nahcivan, Hz. Osman devrinde fethedilip haraca bağlanmıştır.*” Hüsamettin Karamanlı, “Nahcivan”, *DİA*, 32, s. 294.

⁸⁴ Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası(1018-1243)*, s. 144-147.

⁸⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 24-25; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 7-8.

⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 46; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 16-17.

⁸⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 24-25; Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, s. 16.

Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya gerçekleştirdikleri bu ilk akın Ermeni Kaynaklarında “yüz kızartıcı” bir hadise olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸

Ali Tekin ile Arslan Yabgu, Arslan Han'ın kardeşi İlek'i yenilgiye uğratmışlardır. Karahanlıların bu durumu müttefiki olan Gazne hükümdarı Sultan Mahmud'uda harekete geçirdi. İki müttefik hükümdar Semerkand yakınlarında bir araya geldiler ve aralarında görüştiler. Üzerinde durdukları konu; gittikçe kuvvetlenen Selçuklu tehlikesiydi.⁸⁹

Yusuf Kadir Han, Sultan Mahmud'tan, Arslan Yabgu ve beraberindekileri Mâverâünnehir ve Türkistan'dan çıkarmasını istedi.⁹⁰ Han, sultana: “Türkistan'dan memleketime gelen ve yıllarca Nûr-î Buhâra ile Semerkand arasındaki otlakları ellerinde tutan bu kavmin çok askerî vardır. Selçuk'un oğulları kendi kavmi arasında çok itibar ve saygıya sahip olup, padişahlık davasındadır. Eğer onlar senin Hindistan seferinin birinde hükümdarlık davasına kalkarsa netice müşkil olur” sözleri ile Sultan Mahmud'u onları Horasan'a nakle razı edip kendilerinden kurtuluyordu.⁹¹ Birleşen iki kuvvet karşısında Ali Tekin ve Arslan Yabgu ayrı ayrı hareket ettiler. Ali Tekin Buhâra'yı terk etti. Arslan Yabgu ise maiyeti ile birlikte çöle çekildi. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya elçi⁹² göndererek; “Sizin işten

---

⁸⁸ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s. 20.

⁸⁹ “Kadir Han, Selçukluların zenginlik ve kudretinden endişeye düşünce Sultan Mahmud'u o cemaati Ceyhun'dan Horasan'a geçirmesi için zorladı. Bir rivayete göre Sultan Mahmud, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'e bir elçi göndererek Diyâr-ı Horasan'a gidip burada uygun gördükleri bir yurttan kalmalarını istedi. Onlar bundan kaçındılar. Daha sonra o iki bahtiyar insanın amcaları olan Arslan Yabgu, Sultan Mahmud'un huzuruna geldi. Sultan onu esir edip Hind kalelerinden birine gönderdi.” Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 27.

⁹⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 30-31.

⁹¹ Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, (Nşr. Muhammed İkbâl), TTK, Ankara 1999, s. 87; Kerimüddîn Mahmud-î Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 7; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 90.

⁹² “Bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezlinde görevlendirilen diplomata elçi denir. Elçi (ilçi) kelimesi “halk, ülke, devlet” anlamına gelen Türkçe el (il) isim kökünden türetilmiştir. Bu şekli ile ve özel isim olarak ilk defa Uygur metinlerinde rastlanan kelime “haberci, peygamber” manasında da gelmektedir. Bu anlamda Arapça karşılığı Resul'dur. Ayrıca vefd kelimesi “Elçi göndermek” anlamında isim olarak kullanılır. Tarihi, ilk çağa kadar giden elçilik müessesesi zamanla sağlam bir gelenek ve hukuki statü kazanmıştır. Bu

anlamanızdan ve aklınızdan hayrete düştüm. Çünkü bu zamana kadar komşuluk sebebi ile bizden hiçbir istekte bulunmadınız ve bir şey arzu etmediniz. Biz ise dostluğunuzu ve yardımınızı çok istiyoruz ve sizin taraftan gelecek bir yardımdan müstağni değilim. Eğer bütün kardeşler gelemezlerse, birini seçsinler huzurumuza gelsin. Biz, mesafe yakın olsun diye, nehir kıyısına yerleştik ki, onunla sözleşip bir anlaşma ve yardımlaşma yapalım.”⁹³ Arslan Yabgu, Sultan Mahmud ’un vaatlerine inandığından davete katılmaya karar verdi. Oğlu Kutalmış’ı alıp Semerkand ’da bulunan Sultan Mahmud ’un huzuruna geldi. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu’nun kendisi için büyük bir rakip olabileceğini anladığından Hindistan’a gönderip, Kâlıncer Kalesine hapsetti.⁹⁴ Bu olay karşısında Selçuklular, Arslan’ı kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunmadılar. Arslan Yabgu yedi sene esaretten sonra o kalede vefat etti. (423/1032). Arslan’ın oğlu Kutalmış, babasını kurtarmak için çabagöstermiş fakat babasının öldüğünü öğrenince ailesi ve kabilesinin yanına dönmüştür.⁹⁵

Çağrı Bey’in Kafkas seferinden sonra, Selçuklu Türklerinin bir bölümü Mahmud tarafından Horasan’a yerleştirilmiştir. Başlarında Bağa, Kızıl, Yağmur ve Anasıoğlu gibi reisler bulunmaktaydı. Aslında bunlar daha önceleri Arslan (İsrail)’in

---

statü “Elçiye zeval olmaz” Türk atasözü ile veciz bir şekilde ifade edildiği gibi milletlerarası imtiyazlara ve dokunulmazlığa sahip olmak şeklinde özetlenebilir.” Mehmet İpşirli, “Elçi”, *DİA*, 11, s. 3.

⁹³ Râvendî, *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, I, s. 87.

⁹⁴ “Konuşma esnasında Sultan Mahmud, Arslan Yabgu’ya; “Eğer bize bir yardım hacet olursa, nişan nedir ve yardıma ne kadar asker gelir?” diye sordu. Arslan Yabgu’nun elinde bir yay ve elbisesinin kemerinde iki ok vardı. Bir oku ona verdi ve “Bu oku benim aşiretime gönderirsen, yardıma yüz bin atlı gelir” dedi. İkinci oku uzattı ve “Eğer bu oku Balhân Kûh’a gönderirsen, elli bin atlı yardıma gelir” dedi. Sultan Mahmud, “Eğer daha fazla gerekirse” dedi. Bu sefer Arslan Yabgu elindeki yayı uzattı ve “Bunu Turan’a gönderirsen, istediğin kadar asker gelir” dedi. Sultan onların kalabalıklığından mütevehhim olup korkuya kapıldı. Bu yüzden ona haksızlık ve- hainlik yaparak sarhoşluk halinde onu tutukladı ve Kâlıncer Kalesine hapsetti.” Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 18-19; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 26; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 30-32; Râvendî, *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, I, s. 88; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 7-8; Taşkiran, *Selçukluların Sürgün Evlatları Yabgulular*, s. 12-47-48-49; Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 175; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 42.

⁹⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 31.

emrinde olup Arslan'ın tutuklanmasından hemen sonra Tuğrul ve Çağrı Beylere itaat etmeyen birliklerdi.⁹⁶ Bu hadise Tabakât-ı Nâsirî 'de şöyle anlatılmaktadır;

“Kadir Han Sultandan çok istediği için, Sultan ona verdiği sözü tuttu. Kadir Han geri döndüğü sırada Selçuk-oğluna çadırda kalmaları için bir ferman ulaştırdı. Daha sonrada onların Sultan Mahmud'un askerleri ile birlikte Horasan tarafına geçmeleriniemretti.

Sultanın önde gelen adamlarından olan Arslan Han Sultanın huzurunda “Padişah'ın buyurduğu bu şey, bendenize göre isabetli değildir. Çünkü mülkünün düşmanlarını, kendi eliyle kendi çocuklarının memleketlerine musallat etmiştir. Akıbet o memleketin perişanlığı bu taifeden olur” dedi. Sultan “Senin görüşün nedir” diye buyurdu. Hacib-i Horasan Arslan Han “Benim görüşüm odur ki, ya hepsini gemiye bindirip gemiyi batırmalarını veya bundan sonra ok atamamaları için hepsinin başparmaklarını kesmelerini emretmek gerekir” dedi. Sultan “Arslan sen katı kalpli bir adamsın. Ahdi bozmak ve biçareleri öldürmek hâkimiyet padişahlarının, yiğit insanların işi değildir. Kaza mertlik ve mazeret ile geri çevrilmez” dedi.”⁹⁷ Bu Türkmen topluluğu, Arslan Cazib ve diğer devlet yöneticilerinin karşı çıkmasına⁹⁸ rağmen Gazneli Mahmud tarafından Horasan'a gönderilmiştir. Ancak Horasan'a geçerek Serahs⁹⁹, Fevâre ve Abıverd'i yurt edinen

---

⁹⁶ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 79.

⁹⁷ Bundârî-İsfahânî İmadad-dîn el-Kâtib, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*,(Nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889), (Çev. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2016, s. 3; Kâdı'l-Kudât Sadr-ı Cihân Ebû Ömer Minhâcü'd-dîn Osmân bin Sirâcü'd-dîn el-Cûzcânî (660-1262), *Tabakât-ı Nâsirî- Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015, s. 60-61.

⁹⁸ “Hacib Arslan ona “Ben bu adamları kuvvet ve şiddet sahibi görüyorum. Onların mazarratlarından emin olmak ve hıyanetlerinden korkmamak için (yani ok kullanmamaları için) nehri geçen her birinin başparmağının kesilmesi muvafıktır” dedi. Sultan “Sen katı kalplisin; tahakkuk etmiş bir cürümleri olmayan bu Müslümanlara, söylediğin şeyi nasıl yapabilirim” cevabını verdi. Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 2; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 22; Taşkıran, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, s. 53-54.

⁹⁹ “Serahs, Türkmenistan'da tarihi bir şehirdir. Günümüzde üç ülkenin (İran, Afganistan ve Türkmenistan) sınırları içinde bulunan tarihi Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan kesiminde yer alır. Eski adı Herîrûd olan Tecen Irmağının orta havzasında bu ırmağın sağ tarafından kurulmuştur.” Yüksel Sayan, “Serahs”, *DİA*, 36, s. 539-540.

bu Oğuzlar bir süre sonra oraları yağmalamaya başlaması üzerine Gazneli Mahmud, Oğuzların yağmacılığına son verip onlardan pek çoğunu öldürdü.¹⁰⁰

Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi ve ölümü üzerine, Selçuklu ailesinin dolayısıyla Türkmenlerin yeni başbuğları olarak Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşleri görüyoruz: ailenin başına ise yaşça büyük olan Musa İnanç Bey getirildi. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya uyguladığı siyaseti Tuğrul ve Çağrı Beylerede yapmak istedi fakat onlar bu tuzağa düşmedi. Bu sırada Ali Tekin Buhara'ya gelip Karahanlı beyliğinin başına geçti ve ortak düşman Karahanlı ve Gaznelilere karşı ittifak teklifinde bulundu. Ali Tekin'e güvenmeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler onun teklifini kabul etmediler. Ali Tekin bu sefer Selçukluları bölmek, birbirine düşürmek için Yusuf Yinal'a elçi göndererek kendisine yabgu unvanı verme önerisinde bulundu. Yabgu ünvanını aldıktan sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin buyunduruğu altından çıkmadığı için Ali Tekin amacına ulaşamadı. Ali Tekin'in, Alp Kara komutasında sevk ettiği ordu Selçuklulara baskın yaptı.¹⁰¹ Bu hadise (421/1030 zaferi) Ravzatu's-Safâ'da şu şekilde anlatılmaktadır;

“Alp Kara-yi Barârânî’yi, aslan avcısı cesur yiğitlerden oluşan bir bölük ile Selçukluların otağına yürümesini emretti. Alp Kara onların üzerine yürüdü. Selçukluların durumdan habersiz uykuda oldukları bir gece saldırdı. İki taraf arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Yusuf bin Musa bin Selçuk, Türklerden bir tâife birlikte öldürüldü. Tuğrul Bey ve Çağrı Bey ise kendi adamları ve eşyalarının büyük kısmı ile savaş meydanından çıkıp ceng ve savaştan kaçtılar. Bu esnada Allah Subhâne ve Teâlâ, Çağrı Bey’in gözünü, mübarek bir doğum ile aydınlattı. Selçuklular bu olayı uğur sayıp doğan çocuğa Alp Arslan adını koydular. Bu cesaret verici hadiseden sonra Alp Kara ile savaşmak üzere hareket ettiler. İki taraf karşılaşınca savaştılar. Tuğrul Bey ve Çağrı Bey intikam kılıcını kınından öektiler,

---

¹⁰⁰ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 11; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 21.

¹⁰¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 34-35; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 27.

Alp Kara'nun gözlerini bıçakla yuvasından çıkarıp başını vücudundan ayırdılar. Muzafer ve mansûr olarak, sevinç ve mutluluk içinde yurtlarına döndüler."¹⁰²

421/1030 zaferinden sonra Ali Tekin'in saldırılarının devam etmesi üzerine Selçuklular yurtlarını terk edip 423/1032'de 15.000 çadır halinde, Hârezm'edoğru çekildiler. Hârezm valisi Altuntaş'tan aldıkları Darhânyurduna yerleştiler.¹⁰³ Bu sırada Gazneli Sultan Mahmud vefat etmiş ve tahta Ali Tekin'in yardımı ile oğlu Mesud çıkmıştır. Sultan Mesud Hârezm valisi Altuntaş'ı, Ali Tekin' karşı bir sefere göndermiş yapılan savaştan kısa bir süre sonra Altuntaş vefat etmiştir. Altuntaş'ın yerine Hârezm valiliğine atanan oğlu Harun, Gazneliler'e karşı isyan başlatmıştır. Durumunu kuvvetlendirmek için Ali Tekin'den başka Selçuklularında yardımını almak için onlarla ittifak yaptı. Buna karşılık Selçuklulara Ribatı Maş ve Şurâhan'ı verdi. Böylece Gazneliler karşısında üçlü bir ittifak oluşmuş oldu.¹⁰⁴

Cend Meliki (Şah Melik)¹⁰⁵ Selçukluların durumundan haberdar olunca onların üzerine saldırdı ve onlardan 8.000 kadar insan öldürdü. Selçukluların Diyar-ı Hârezm'de kalmaları mümkün olmadı. Buhara meliki olup Efrâsiyâb¹⁰⁶

---

¹⁰² Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 35-36.

¹⁰³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 93.

¹⁰⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 28.

¹⁰⁵ "Melik; hükümdar, kral ve bir şehir veya bölgenin idaresi ile görevli hanedan mensubu yüksek devlet görevlileri için kullanılan unvandır. Sözlükte "sahip ve malik olmak" anlamındaki milk (mülk, melk) kökünden türeyen melik kelimesi birçok Sâmî dilde yer almaktadır. Kelimeye bir hükümdar unvanı olarak İslâm öncesine ait bazı kaynaklarda da rastlanmıştır." Ahmet Güner, "Melik", *DİA*, 29, s. 51.

¹⁰⁶ "Efrâsiyâb; İran milli destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarı. Adı eski Farsça (Avesta dili) metinlerde Frangrasyan, Orta Farsça'da (Pehlevî dili) Frasyav, Frâsiyak, Frangrasyâk, Arapça kaynaklarda Taberi'de Frâsiyab ve Frâsiyât ve Bîrûnî'de Ferâsiyâb, Sâllâbi'de ve İran milli destanı Fîrdevsî'nin Şâhnamesin'de Efrâsiyâb (Afrâsiyâb) olarak geçer. İran milli tarihinin bir bölümünü içinde yer alan Efrâsiyâb efsanesi, Orta Asya bozkırlarındaki göçebeler tarafından İran'a karşı girişilen saldırılar ile ilgili kurularak birçok rivayet ile birleştirilmiştir. Sâsâniler döneminde doğudan gelen saldırılar, Orta Asya'daki saldırıların hatırasını güçlendirip onların canlandırılmasına yaradı. Bu yüzden Efrâsiyâb hikâyeleri sadece Saka kabilelerini değil aynı zamanda Hunlar, Heftalitler ve Türkler'in saldırılarını da yansıtmaktadır. Türkler'in İranlılar ile ilk teması VI. Yüzyıllara rastlar. Fîrdevsî'nin, İranlı rakip bir kabile olan Turanlılar'la Türkleri aynı ve Efrâsiyâb'ı da onların hükümdarı olarak kabul etmesi, Türklerin İslamî dönemdeki Mâverâünnehir akınları karşısında İran milliyetçilerinin olumsuz etkileri altında kalmış olmasının sonucudur. Şüphesiz

hanedanından gelen Ali Tekin'in oğullarının korkusundan Mâverâünnehir'e gidemezlerdi. Mecburen Nesâve Merv¹⁰⁷ taraflarına geldiler.¹⁰⁸

Selçuklu başbuğları, Gaznelilerin Horasan Divan başkanı Sûri'ye mektup göndererek askerî hizmet karşılığı bu yurdu kendilerine vermesini istediler. Bu mektupta Selçuklu başbuğları “*Horasan'a göç etmek zorunda bulduklarını, dünyada kendilerine sığacak bir yer kalmadığını acıklı bir dille anlatıyorlardı.*” Fakat Sultan Mesud babasının düştüğü hataya düşmeyeceğini belirttiikten sonra redcevabı vermiştir. Sultan Mesud bu düşünce ile 426/1035 yılında Beg-toğdı kumandasında büyük bir orduyu Selçuklu üzerine gönderdi.¹⁰⁹ Gazneli ordusu ilk önce Selçukluları yenilgiye uğrattı ise de Nesâ yörelerinde yapılan savaşta (426/1035) Çağrı Bey'in askerî yeteneği sayesinde, kesin bir yenilgiye uğratıldı. Gazneliler'e karşı kazanılan bu zafer, Selçuklulara devlet kurma yolunda kazandıkları çok önemli ve tarihi bir başarı sayılır.¹¹⁰ Nitekim Sultan Mesud, “Tuğrul Bey'e Nesâ'yı, Çağrı Bey'e

---

bu olaylar Türk destanlarında yer almış ve Kaşgarlı Mahmud tarafından Divânü lugati't-Türk'te Türk destan kahramanı Alp Er Tonga Efrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Efrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfettiği gibi Kâşgar'da kurulan ilk Müslüman devlet olan Karahanlıların ayrıca Selçuklular'ın Efrâsiyâb soyundan geldiği ileri sürülmüştür.” Tahsin Yazıcı, “Efrâsiyâb”, *DİA*, 10, s. 478-479.

¹⁰⁷ “Merv, Türkmenistan'da tarihi bir şehirdir. Dandanakan Savaşının ardından Doğu Horasan'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Bey'in idare merkezi olmuştur. Günümüzde Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunmaktadır.” Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, 29, s. 221-222. “Antik çağlardan beri bozkır ve Türk dünyasının önemli siyasî ve kültürel merkezlerinden olan Merv, Ortaçağ'da da bu özelliğini devam ettirmiştir. Halife Memun döneminde bir süre Abbâsîler'in başkenti olmuştur. Selçuklular bu geleneği kullanarak siyasî ve askerî mücadelelerin merkezi olarak Merv'i seçmişlerdir. Devletin kuruluş aşamasında kent çok önemli stratejik rol oynamış, kuruluş ilkeleri Merv'de belirlenmiştir. Merv, Selçuklu çağında en görkemli dönemini Çağrı Bey zamanında yaşamıştır. Çin-Akdeniz ticaret yolu Merv üzerinden tekrar işlerlik kazanmış, Kent, Horasan, Batı Türkistan ve Mavera'nın siyasî ve kültürel merkezi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Merv ve orada oluşan kurucu değerler ihmal edilmiş ve Selçuklular bunun bedelini ağır ödemiştir.” İlhan Erdem, “Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, 60, 2016, s. 59.

¹⁰⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 64-66.

¹⁰⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 95.

¹¹⁰ Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 367; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 38; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 12-14.

Dihistan'ı, Musa İnanç Yabgu'yaFevâre'yi Dihkan (Vali) unvanı ile ıktâ¹¹¹ olarak verdiği bildiren bir ferman (menşûr) ile birlikte hil'at (özel resmi giysi)¹¹², külah,¹¹³ eğerli at, altın kemerve sancak¹¹⁴ gönderdi.”¹¹⁵ Selçukluların gönderdiği bu mektup ve Sultan Mesud'un verdiği ıktâlar ile ilgili Süleyman Genç “*Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri*” adlı makalesinde şu bilgiye ayrıca yer vermiştir;

“Genellikle Selçuklu tarihçileri, Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh¹¹⁶ ile Tuğrul Bey arasındaki ilk münasebetin 429/1307-1038'de Nişâbur'un Selçuklular

¹¹¹ “Büyük Selçuklularda askerî ıktâ sisteminin Sultan Melikşah'ın saltanatının ikinci yılından itibaren uygulamaya konulduğu ve onbeşinci yılın itibaren de ülkenin her tarafında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Kargaşanın hüküm sürdüğü beldelerde üreti belirsizdi ve tahsilat yapılamıyordu. Bu nedenle Nizâmülmülk tarım topraklarını ikâ bölgelerine ayırarak gelirlerini askerlere tahsis etti. Bu uygulamayı bir gelir tahsisi sayan Nizâmülmülk, Siyâsetnâme'sinde ıktâ sahibinin arazisinde yaşayanlar üzerinde hiçbir tasarruf haklarının bulunmadığını, bunun aksine hareket edenlerin ellerinden ibret için toprakların geri alınması gerektiğini çünkü aslında mülk ve riayetın sultana ait olduğunu söyler.” Sadi Süleyman Kucur, “İktâ (Selçuklular)”, *DİA*, 22, s. 47; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006, s. 129-133.

¹¹² “Hil'at (Arapça, ç. hila'), “hükümdarın taltif etmek istediği bir kimseye verdiği kıymetli elbisedir. İbn. Haldun da bu konuda şunları belirtiyor, “Sultan kendisi bu muhteşem elbiseleri giydiği gibi şeref kazandırmak istediği vakit, sanat evlerinde hazırlanan bu elbiseleri, havvasından olanlara giydirirdi. Vilayetlerinden birine ve devlet memuriyetlerine vali ve memur tayin ettikleri vakit dahi sultanlar bu elbiseleri giydirirler” Yani tıraz bir kimseye verildiği zaman hil'at adını alırdı. Öte yandan hil'atın eş anlamlısı olarak teşrif, tabiri de kullanılmaktadır. Ayrıca hil'at sadece bir elbiseden ibaret olmayıp, memuriyetin mahiyet ve öneme göre başka maddi unsurlardan da oluşurdu. Abbâsî Halifeleri Selçuklulara, buna karşılık Selçuklu hükümdarları da Halifelere hil'at göndermişlerdir.” Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, TTK, Ankara 2007, s. 142-143.

¹¹³ “Sözlüklerde değişik şekillerde ifade edilmektedir. Burhan-ı Katı'ya göre, başa giyilen kalpak ve taç-ı padişahî idi. Develioğlu'nun tarifi aha başkadır; (Eskiden) giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık. Külah, börk ve taç olarak ifade edilmektedir. Sultan Mesud'un Selçuklu reislerine Türk usulü gönderdiği hediyeler arasında iki şahlı (tuğlu) külah mevcuttu.” Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 238.

¹¹⁴ “Selçuklularda hükümdarın maddî hâkimiyet sembollerinden biri de sancaktır. Ancak sancak yalnız hükümdara mahsus değildir, hanedan mensuplarının, devletin büyük memurlarının, komutanlarında bayrakları vardır.” Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 29; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 123.

¹¹⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 29-30; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 44.

¹¹⁶ “Ebû Ca'fer el-Kâim-Biemrillâh Abdullâh b. Ahmed el-Kâdir-Billâh el-Abbâsî, 391 (1001) yılında doğdu. Babası Halife Kâdir-Billâh, annesi Ermeni veya Rum asıllı Bedrû'd-dücâ adlı cariyedir. Onun halifelik dönemi Selçuklu-Abbâsî, Büveyhî-Abbâsî ve Selçuklu-Büveyhî

tarafından alınması ve Tuğrul Bey adına hutbe okunması ile başladığını söylemektedir. Selçuklular ile Abbâsîler arasında ki ilk münasebet Halife el-Kâdir¹¹⁷ zamanında başladığı İbnü'l-İmran'ın kitabında yer almaktadır. Bu rivayette Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve İbrahim Yınal kardeşlerin Türkmenler ile Horasan'a girdiklerinde kendilerine Horasan'dan yurt vermeleri için Halife el-Kâdir'e mektup gönderdiği belirtilmektedir. Halife el-Kadir burada, üç Selçuklu beyinden en büyüğü olan Tuğrul Bey'e "ed-Dihkânü Celilü Muhammed b. Mikâil" unvanıyla hitap edip onlardan bahis ile Gazne Sultanı Mesud'a bir mektup gönderdi."¹¹⁸

Sultan Mesud, Selçuklu hücum ve baskıları altında onlarla baş edemeyeceğini anlayınca Nesâ, Ferâvâ, Dihistan vilayetlerini Selçuklulara vererek hem Abbasî hilafetinin talimatını uygulamak hem de Selçuklu gücü karşısında bu isteğe boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu ilk temas, Selçuklu siyasî ve askerî varlığının meşrutiyeti ve Tuğrul Bey liderliğinin hem Gazneliler hemde Abbasî hilafeti tarafından tanınması anlamı taşımaktadır.¹¹⁹

---

münasebetleri açısından önemlidir. 467 (1075) yılında vefat etmiş ve yerine Muktedî Biemrillâh lakabı ile torunu Ebû'l Kâsım Abdullah geçti." Abdülkerim Özaydın, "Kâim-Biemrillâh", *DİA*, 24, s. 210-211. Halife Kâim Biemrillâh hakkında detaylı bilgi için bkz: Celâleddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Kemâleddîn Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayfî Suyûtî (911/1505), *Halifeler Tarihi*, (Çev. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 427-432; Ebû'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr (777/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, s. 112-113; Şinasi Altundağ, "Kaim (el-Kaim bi-Emrillah Ebu Cafer Abdullah)", *İA*, VI, s. 102-104; Hasan Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, Elips Kitap, Ankara 2017, s. 159-160.

¹¹⁷ "336/947 yılında Bağdâd'da doğmuştur. Annesi Dimne bir cariye idi. Babasının ölümünden sonra miras yüzünden anlaşmazlığa düştüğü kız kardeşi tarafından Halife Tâi'-Lillâh hilafeti ele geçirmeye çalıştığı söylenerek jurnal edildi. Yakalanmaktan korktuğu için bir süre Bağdâd'da gizlendikten sonra Batîha'ya giderek Vali'ye sığındı. Tâi'-Lillâh'ın yerine 381'de Kâdir Billâh lakabı ile halife ilan edildi. İktidarı boyunca Büveyhîler'in hâkimiyeti altında olmuştur. Bu dönem Abbasî iktidarının güç kaybettiği Bağdâd'da bile hâkimiyetin zaman zaman aksadığı bir dönem oldu. Bağdâd'ın Şîf mahallelerinde hutbe Fâtumî Halifesi Hâkim Biemrillâh adına okunuyordu. Kâdir Billâh, Karahanlılar tarafından tanınan ve sikkeleri üzerine ismi yazılan ilk Abbasî halifesidir. Hastalığı sırasında oğlu Ebû Ca'fer Kâim Biemrillâh'ı veliâht ilan etmiş ve adına hutbe okutmuştur. 422/1031 tarihinde vefat etmiştir." Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, 24, s. 127; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 422-427.

¹¹⁸ Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, IV, s. 1086.

¹¹⁹ Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, IV, s. 1086-1087.

426/1035 zaferinden sonra Oğuzlar gittikçe güçlenmekte, Türkistan'a göçen Türkmen Oğuzların kendilerine katılmasıyla çoğalmakta bu durumda Gazneliler için tehlike oluşturmaktaydı. Gaznelilerin düşmanı Hârezmşâh İsmail ile girişilen münasebetten rahatsız olan Sultan Mesud onları kesin bir darbe ile Horasan'dan çıkarma kararı verdi. Çok geçmeden iki taraf arasında savaş başladı. 429/1038 yılında şiddetle süren savaşta Çağrı Bey'in askerî yeteneği ve ustaca manevraları ile Gazne ordusunu ikinci kez yenilgiye uğrattı. Kazanılan bu zafer sonucunda bağımsızlığa kavuştular. Eski Türk geleneğine göre Tuğrul Bey hukuki başkan olarak Nîşâbur'a,¹²⁰ Çağrı Bey Merv'e, Musa İnanç Yabgu ise Serahs'a hâkim oldu. Böylece Horasan'da Gazneli hâkimiyeti son buldu, Selçuklu hükümü başladı. Bir süre sonra Abbasî Halifesi Kâim Biemrillâh, Nîşâbur'daki Tuğrul Bey'e ulak gönderdi. Böylece Abbasî Halifesi Horasan'da Selçuklu hâkimiyetini tanıdı.¹²¹ Selçukluların kazandıkları 1035 ve 1038 zaferlerinden sonra Gaznelilerin bölgedeki siyasî ve askerî itibarı sarsıldı. Bundan faydalanan Böri Tekin, Gazneli topraklarına akınlar başlattı. Sultan Mesud sarsılan durumunu kuvvetlendirmek amacıyla Hârezm'i vermek karşılığında Selçuklulara ve Hârezmşâh İsmail'e karşı Cend emiri Şah Melik ile bir ittifak kurdu. Önce Belh¹²² sonra Serahs üzerine yürüdü. Bu sırada Çağrı Bey, Tâlikân, Fâyâb, Şuburkan bölgelerini fethetmekle meşguldü. Sultanın bu harekâtı üzerine Çağrı Bey, Serahs'a geldikten sonra Tuğrul Bey ve Musa İnanç Yabgu Serahs'a gelip toplandılar ve sultana karşı sefer hazırlıklarına başladılar. Bazı Selçuklu başbuğları “çok büyük ve güçlü Gazne ordusu karşısında

---

¹²⁰ “Nîşâbur, Horasan'ın dört başşehrini (Nîşâpûr, Merv, Herat ve Belh) en ehemmiyetlisi ve orta çağda da İran şehirlerinin en büyüklerinden biridir.” E. Honigmann, “Nîşâpûr”, *İA*, IX, s. 302-305. “Nîşâbur, İran'da tarihi bir şehirdir. İlk İslâmî devirde Eberşehr (Eberşehr) ve İranşehr adları ile de anılan Nîşâbur, Ortaçağda Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi. Binâlûd Dağının güneybatısında, denizden 1210m. Yükseklikte ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır.” Osman Gazi Özgüdenli, “Nîşâbur”, *DİA*, 33, s. 149; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 16-22.

¹²¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 30-31; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 14-16.

¹²² “Belh bugün Afganistan sınırları içinde yer alan ve Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin güneyinde, Kûh-i Bâbâ'nın kuzey yamacından ovaya doğru yayılan alanda kurulmuş olan, Horasan, hatta Türkistan medeniyetinin en eski şehirlerinden biri olarak kaydedilmektedir.” Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 22-29.

dayanamayacaklarını düşünerek Rey,¹²³ Cürcan¹²⁴ ve Cibal taraflarına çekilme” fikrindeydiler.¹²⁵ Buna karşı çıkan Çağrı Bey “Horasan’ın asla terk edilmemesini, başka yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olduğunu, ağır Gazne ordusu karşısında üçüncü kez zafer kazanabileceklerini” ifade etti.¹²⁶

Çok geçmeden 20.000’den fazla olan Selçuklu ordusu ile 50.000 kişilik Gazne ordusu, Telhâb yörelerinde savaşa başladı (430/1039). Gazne ordusu karşısında, Selçuklu ordusu yakın yörelerde ki çöllere çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Sultan Mesud, Nişâbur’a¹²⁷ gitti. Selçuklular atlı birlikler ile Gazne ordusunu yıpratma saldırılarına başladı. Yöredeki su kuyularını tahrip ile kapatıyorlardı. Bu sırada Selçuklu başbuğları, Sultan Mesud’un “Nesâ, Bâverd ve Ferâve Selçuklulara verilecek, Nişâbur, Serahs ve Merv Gazneliler’e kalacak” şeklindeki barış önerisini

---

¹²³ “Rey, İran’da bir Ortaçağ şehridir. Tahran’ın 7-8 km güney-güneydoğusunda Elbruz Dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerine kurulmuştur. Orta Asya’yı Anadolu’ya bağlayan tarihi İpek Yolu üstünde bulunması, ayrıca kuzeydeki Mazenderân birçok yolun burada birleştikten sonra ülkenin başka tarafına yönelmesi şehrin önemini ortaya koyar.” Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DİA*, 35, s. 40.

¹²⁴ “Cürcan, Hazar Denzinin güneydoğusunda tarihi bir şehir ve bu şehrin merkezi olan eyaletin adıdır. Hazar Denzinin güneydoğu kesimini teşkil eden Cürcan Ortaçağ İslâm tarihçileri tarafından bazen Türkistan, bazen de Horasan sınırları içerisinde gösterilmiştir.” Rıza Kurtulmuş, “Cürcân”, *DİA*, 8, s. 131.

¹²⁵ Bu olay Cûzcânî’nin, *Tabakât-ı Nâsırî* adlı eserinde şu şekilde anlatılmaktadır; “Tuğrul Nişâbur’dan Serahs’a gitti. Selçuklular toplandılar ve “Bizim Sultan Mesud’un ve onun ordusuna mukavemet takatimiz kalmamıştır. Doğrusu odur ki Sultan ile sulh yapalım, Hâzrem’i terk eder Irak tarafına gideriz” deyip anlaştilar. Cesaret ve kahramanlıkta eşi bulunmayan aslan yürekli Emir Davud, “Ülke olmak ve yurt tutmak korkaklık ile olmaz. Bin can feda etmek gerekir ise de ben savaş ve cenkten başka bir işte yokum.” Selçuklu emîrleri onun cesaretini görünce fikir birliğine vardılar. Kendi adamlarını ve halklarını çöle gönderdiler. Dandanakan hududuna men zillettiler Sultan oraya gelince savaş başladı. 431 senesi Ramazan ayının dokuzuncu Cuma gününe (24 Mayıs 1040) kadar üç gün sabahtan akşama kadar savaş oldu.” Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 73-74.

¹²⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 31-32.

¹²⁷ “Nişâbur, Horasan’ın dört başşehrinin (Nişâpûr, Merv, Herat ve Belh) en ehemmiyetlisi ve orta çağda da İran şehirlerinin en büyüklerinden biridir.” E. Honigmann, “Nişâpûr”, *İA*, IX, s. 302-305. “Nişâbur, İran’da tarihi bir şehirdir. İlk İslâmî devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adları ile de anılan Nişâbur, Ortaçağda Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi. Binâlûd Dağının güneybatısında, denizden 1210m. Yükseklikte ve Tahran’ı Meşhed’e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır.” Osman Gazi Özgüdenli, “Nişâbur”, *DİA*, 33, s. 149.

kabul ile geçici bir anlaşmaya vardılar.¹²⁸ Kışı Nîşâbur'dageçiren Sultan Mesud, Selçuklulara kesin bir darbe vurup, onları Horasan'dan çıkarmak amacındaydı. Çok geçmeden Sultan, Nîşâbur'dan 100.000 kişilik ordu ile Tûs¹²⁹ ve Serahs yönünde harekâta başladı. Serahs'tan hareket eden Selçuklu ordusunun öncü kuvvetleri, Merv yönünde ilerleyen Gazne ordusuna saldırıya başladı; esas ordu taktik gereği çöl yönüne doğru çekilmekteydi. Bu sırada Selçuklu ordusunun birlikleri, Gazne ordusunun yolu üzerindeki su kuyularını kapattılar. Böylece Gazne ordusunu susuz bırakma planı başarıyla gerçekleşti.¹³⁰

Su ihtiyacını gidermek için, Merv yakınlarındaki Dandanakan Kalesi yöresine doğru ilerleyen Gazne ordusu, Dandanakan'daki su kuyularının da Selçuklular tarafından tahrip edildiğini görünce ümitsizliğe kapıldılar. Ordunun disiplini bozulmaya ve fikir ayrılıkları baş göstermeye başladı. Bu sırada Selçuklu başbuğları Dandanakan Kalesi önlerinde, kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmak için harekete geçtiler. 22-24 Mayıs 431/1040 günleri arasında yapılan savaşta Gazne ordusundaki Türk askerlerinin Selçuklu tarafına geçmesi ile 24 Mayıs günü artık Gazne ordusu savaş meydanında görünmüyordu.¹³¹

Dandanakan Savaşı Gaznelilerin Horasan'daki varlığını ortadan kaldırdı. Tuğrul Bey, tahtını savaşın olduğu yere koyarak¹³² üzerine oturdu. Halk onu Horasan

---

¹²⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 32.

¹²⁹ “Tûs, İran'da tarihi bir şehirdir. Kuruluşu Büyük İskender dönemine kadar uzanır. Bugün şehrin harabeleri Horasan eyaletinde Meşhed'in yaklaşık 25 km. kuzeybatısında yer almaktadır.” Rıza Kurtuluş, “Tûs”, *DİA*, 41, s. 431.

¹³⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 32.

¹³¹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 53; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 103-106; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 52-53; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, s. 337; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 33; Osman Gazi Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 50-56; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 103-104; Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 173.

¹³² “Savaşın sonra aynı yere taht kurdular. Tuğrul Padişah oldu. Yabgu Merv'e gitti. Emir Davud (Çağrı Bey) ise orduyu Toharistan ve Belh tarafına götürdü ve o memleketleri de ele geçirdi. Ondan sonra Tuğrul ve Davud Hârezm'e gittiler ve zapt ettiler.” Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 75-76.

emîri olarak selamladı ve bu Selçuklu hâkimiyetinin başlangıcı oldu.¹³³ Zafer haberi bildirilmek üzere komşu valilere ulak gönderildi. Bu savaş yeni bir İslâm Devleti'nin kurulması ve Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasına imkân verdi. İslâm tarihinde dönüm noktası olan savaşlardan birisi sayılan Dandanakan savaşının, tüm Orta Çağ dünyası üzerinde etkileri olan sonuçları vardır. Savaş sonrası Sultan Mesud, mücadele isteğini kaybetti, komutanlarının ve devlet erkânının ısrarlarına rağmen sadece Belh yöresini değil Gazne'yi de terk ederek Hindistan'a çekilme kararı verdi.¹³⁴

Tuğrul Bey'in gerçekleştirdiği başarı kendisinde Abbasî hilafeti üzerinde hâkimiyet ve büyük bir Selçuklu Devleti kurmak için Irak'a doğru yayılma konusunda istek doğurdu. Ayrıca Tuğrul Bey, halifeliği ve Sünni mezhebini, Şîi Büveyhî¹³⁵ mezhebinin baskıcı hâkimiyetinden kurtarmayı hedeflemiştir.¹³⁶

---

¹³³İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 133; Süryanî Patrik Mikâil, *Vakayinâme-İkinci kısım (1042-1195)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK, 1944, s. 12; Koyuncu, "Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi", s. 368; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 16-19.

¹³⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 33-36.

¹³⁵ "932/1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hânedan. Hânedan adını, Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh (Bûye) B. Fennâ (Penâh) Hüsrev'den alır. Deylemliler önceleri Mecûsî ve putperest bir kavimken IV. (X.) yüzyılın başında Ali evladından Hasan el-Utrûş'un gayretleri ile Müslüman oldular ve Şiîliği benimsediler. Daha sonra Abbasî halifeliği dâhil Müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer aldılar. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi güneye doğru inerek İran ve Irak'ta vuku bulan siyasî olaylarda da önemli rol oynamaya başladılar. Büveyh'in Ebû'l Hasan Ali, Ebû Ali Hasan ve Ahmed adında üç oğlu vardı. Bu üç kardeş önce Gîlânlı bir sülaleye mensup Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâmânî'lerin hizmetine girdiler. Ancak Mâkân daha sonra Sâmânî'lere karşı karşı harekete geçtiği zaman karşısında yine Gîlânlı bir soylu olan Merdâvic çıktı. Mâkân mağlup olup Taberistan'ı terk etmek zorunda kalmasıyla birlikte Ali ve kardeşleri Merdâvic'in yanında yer aldılar. Merdâvic bundan sonra Rey başşehir olmak üzere Taberistan ve Cürcân'da Ziyârîler hânedanını kurdu. Üç kardeşten Ali, Merdâvic tarafından Kerec valiliğine tayin edildi. İran'ın güneyinde bir devlet kurmak isteyen Ali'nin çevresinde çok sayıda Deylemli toplandı. Şîi olmasına rağmen amansız bir düşmanı haline gelen Merdâvic'e karşı Abbasî halifesinin desteğini sağlamaya çalıştı ve güneye inerek İsfahân'ı işgal etti (932). Fakat Merdâvic mütefriklerinin yardımı ile onu bölgeden uzaklaştırdı. Ali daha sonra Fars'ı ele geçirdi ve Abbasî valisi Yakut'u mağlup ederek Şîraz'a girdi. Bu arada Merdâvic ile barış yapmak zorunda kaldı ve kardeşi Hasan'ı onun yanına rehine olarak gönderdi. Merdâvic'in 935'te öldürülmesi üzerine Ziyârîler zayıfladı. Ona bağlı Türk askerlerin pek çoğu Şîraz'da Ali'nin ordusuna katıldı. Ziyârîler'in Hazar Denizi kıyılarındaki topraklarının büyük bir bölümü Büveyhî kardeşlerin eline geçti. Ali

Bu dönemde Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillâh ile Tuğrul Bey arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiğini Tuğrul Bey adına basılmış paralardan anlamamız

---

Fars ayaletinin hâkimiyetini sürdürürken kardeşi Hasan'da hemen hemen bütün Cibâl bölgesine sahip olmuştu. Küçük kardeşi Ahmed ise Kirman ve daha sonrada Hûzistan'ı ele geçirdi. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Büveyhî'lerin idaresine girmiş bulunuyordu. Büveyhiler, Hûzistan'a hakim olduktan sonra Irak ile daha yakından ilgilenmeye başladılar. Nihayet kardeşlerden Ahmed 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdâd'a girdi ve Abbasî halifesi Müstekfî-Billâh kendisini emîrî'l-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddeve, Ali'ye İmâdüddeve, Hasan'a da Rûknüddeve lakaplarını verdi. Bu olaydan kısa süre sonra Ahmet, Halife Müstekfî'nin gözlerine mil çektirerek hapsedirdi ve yerine Mutî'lillâh'ı halife ilan etti. Abbasî hilafeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girdi. Böylece Abbasî halifeliğinin merkezi Bağdâd'da yeni bir dönem başladı. Şîî Büveyhî'ler siyasi sebeplerle Abbasî halifeliğinin devam etmesine ses çıkarmıyorlardı. Çünkü onlar halifeliğin devamını gerek kendi hâkimiyet sahalarında gerekse bölgeleri dışında kendi lehlerine kullanmak niyetindeydiler. Ayrıca halifeliği kendi kontrolleri altında bulundurmak hem devlet içindeki Sünniler hemde diğer Müslüman devletler nezdinde itibar göremelerini sağlıyordu. Hanedanın reisi Ali'nin erkek evlat bırakmadan ölmesi üzerine yerine Hasan'ın oğlu Adudüddeve hâkim oldu. Kısa süre sonra Hasan ve Ahmet'in de ölmesi üzerine Adudüddeve, Irak'ta hüküm süren Ahmet'in oğlu Bahtiyâr'ı bertaraf ederek hânedanın başına geçti. Onun döneminde Büveyhî iktidarı kudret ve kuvvetinin doruk noktasını yaşadı. Adudüddeve'nin ölümünden sonra üç oğlu Şerefüddeve, Samsâmüddeve ve Bahâüddeve arasında taht mücadelesi başladı. İç savaşı Şerefüddeve kazandı ancak onun ölümü üzerine Bahâüddeve genç yaşta Bağdâd'da Büveyhî tahtına oturdu. Bu sırada ordunun isteği üzerine Adudüddeve'nin kardeşi Fahrüddeve çağrıldı. Fahrüddeve, İsfahan, Hemedân ve Rey'e hâkimiyetini kabul ettirdi ancak o bir hata yaparak Horasan'ı ele geçirmek için Sâmânî'ler ile savaşa tutuştu. Bahâüddeve'nin ölümü üzerine oğulları arasında hâkimiyet mücadelesi başladı. Yerine geçen oğlu Sultânüddeve'nin Irak'ta karşılaştığı en büyük güçlük Deylemliler ile Türkler arasındaki mücadele oldu. Sonuçta Türklerin desteği ile Müşerrifüddeve b. Bahâüddeve Irak'a hâkim oldu. Müşerrifüddeve'nin 1025'te ölümü üzerine Irak'ta yeniden taht mücadelesi başladı. Sonunda askerler kardeşi Celâlüddeve'yi seçti. Celâlüddeve'nin 1044'te ölümü üzerine Bağdâd'da hutbe Ebû Kâlicâr adına okundu. Bu sırada Selçuklular ise Büveyhî'lerin hâkim oldukları topraklar üzerine doğru ilerlemeye başladı. 1040 Dandanakan Savaşından sonra toplanan kurultayda topraklar hânedan üyeleri arasında paylaştırılmış bu bölüşme sırasında Kirman Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmişti. Kirman üzerine ilk akınlar 434 (1042-43)'te başlamış ve Kavurd 1048 yılında Kirman'da Büveyhî hâkimiyetine son vermiştir. Aynı tarihte Ebû Kâlicâr öldü ve yerine oğlu Hüsrev Fîrûz halef oldu. Halife Kâim Biemrillâh bu sırada Bağdâd'da Büveyhî'lerin Türk asıllı kumandanı olan Arslan Besâsîrî'nin baskısı altındaydı. Bundan dolayı halife, Sultan Tuğrul Bey'i Bağdâd'a davet etmiş ve kendisini bu güç durumdan kurtarmasını istemiştir. Tuğrul Bey 447 (1055)'de Bağdâd'a girdi. Türkler ve Deylemliler arasında çıkan olayları bastıran Selçuklu ordusu asileri cezalandırdı. Tuğrul Bey bu olay sebebi ile suçlu gördüğü Hüsrev Fîrûz'u hapsedirerek Bağdâd'da ki 110 yıllık Büveyhî hâkimiyetine son verdi." Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", DİA, 6, s. 496-498; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", DGBİT, 5, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 509-562; Merçil, Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler, s. 27-38.

¹³⁶ Sallâbî, Selçuklular, s. 37.

mümündür. 433/1042’de Rey’de basılan sikkelerden Tuğrul Bey’in unvanı “*el-Emîrû’l- Ecel*”, 434/1042-1043’de Rey’de basılanlarda “*el-Emîrû’l-Seyyid*”, 434/1042-1043’te Nîşâbur’da kestirilen sikkelerde “*el-Emîrû’l-Ecel*” yine 435/1043-1044’te Rey’de bastırılan sikkelerde “*el-Emîrû’s-Seyyid*”, “*el-Emîrû’l- Ecel*”, 436/1045, 437/1046 yıllarında ise yine aynı unvanlar kullanılarak para bastırılmıştır.¹³⁷

431/1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasının ardından, Anadolu’ya yapılan Türkmen akınları, devlet kontrolünde gerçekleşmiş, Tuğrul Bey Devleti’nin başkentini Nîşâbur’dan Rey’e nakledip, Selçuklu melik ve emîrlerini Anadolu’nun fethi ile görevlendirmiştir. İbrahim Yınal, Dicle Irmağı kıyılarına kadar olan sahayı fethederken, Kutalmış da Aras Irmağını aşarak Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmiştir. Musa Yabgu’nun oğlu Hasan, yaptığı savaşta şehit olmuştur.¹³⁸

Emeviler¹³⁹ yerine Abbasîler’in¹⁴⁰ iktidara geldiği 750/1008 yılı, gerek İslâm tarihinin, gerekse dünya tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Abbasî hareketi, Hz. Peygamber’in (sav) amcası Abbas’ın torunlarından Muhammed b. Ali liderliğinde başlayıp 32 yıl kadar süren bir faaliyetin ardından Emevî hanedanlığının ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihi gelişme Emevî idaresinden memnun olmayan grupların ortak hareket etmesi neticesinde meydana gelmiş; ictimai, siyasî ve dinî olarak derin değişmelere ve farklılaşmalara yol açacak bir sürecin başlangıcı olmuştur. Hz. Peygamber (sav), Medine döneminden itibaren risâlet (elçilik) ile siyaset (devlet yöneticiliği) görevlerini kendi şahsında toplamış ancak kendisinden

---

¹³⁷ Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu- Abbasî İlişkileri”, *Türkler*, IV, s. 1094.

¹³⁸ Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, s. 23.

¹³⁹ “İslam tarihinde Muaviye b. Ebû Süfyan’ın Hz. Hasan’dan halifeliği devralmasıyla başlayıp Mervan b. Muhammed’in öldürülmesine kadar geçen döneme Emevî asrı adı verilmektedir. Emevîler devleti, adını hanedanın kurucusu olan Muaviye b. Ebû Süfyan’ın Beni Ümeyye soyuna mensup olması sebebi ile almıştır.” E. Levi-Provençal, “Emevîler”, *İA*, IV, s. 240-258; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Emevîler Dönemi)*, III, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 7-17.

¹⁴⁰ “Bağdâd halifeleri, Peygamberin amcası el- Abbas’ın soyundan gelen, İslâm’ın en meşhur hanedanı.” Vaday, “Abbâsîler” *İA*, I, s. 18-22.

sonra Müslümanları yönetecek bir lider belirlemediği için, ashabın çözmek zorunda kaldığı ilk problem hilafet¹⁴¹ (yönetim) meselesi olmuştur. Hz. Ebû Bekr, Müslümanların ilk halifesi¹⁴² olmuş dana sonra onu Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi takip etmiştir. Muaviye b. Ebû Süfyan Hz. Osman'ın öldürülmesini bahane ederek Hz. Ali'nin halifeliğini tanımamış, bunun üzerine meydana gelen Cemel ve Siffin savaşlarında Müslümanlar karşı karşıya gelmiş ve kardeşkanı dökülmüştür. Muaviye hakem olayı ile halifeliği ele geçirmiş, bununla birlikte İslâm tarihinde Emevî'ler olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır.¹⁴³

Hz. Muhammed'in kurduğu İslâm devleti Hûlafa-i Raşidin¹⁴⁴ devrinde yapılan fetihler ile Mısır, Suriye, Irak ve İran ülke topraklarına katıldı. Emevî'ler devrinde de devam eden bu fetihler sayesinde devlet sınırları Endülüs'ten Orta Asya içlerine kadar genişlemiştir.¹⁴⁵

Emevî hanedanının kurucusu Muaviye b. Ebû Süfyan, halifeliğinin son yıllarında oğlu Yezid'i kendisine veliaht tayin etmeye karar verdi.¹⁴⁶ Böylece hilafetin saltanata dönüşmesi yolunda ki ilk adım atılmış oldu.¹⁴⁷ Emevîler, Muaviye'nin hilafetinden itibaren dinî ve siyâsî nitelikli isyanlara maruz kaldı. Arap

---

¹⁴¹ “İslâm tarihinde devlet başkanlığı kurumu. Sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet etmek” gibi anlamlara gelen hilafet keliemesi, terim olarak İslâm devletlerinde Hz.Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.” Casim Avcı, “Hilafet”, *DİA*, 17, s. 539.

¹⁴²“Sözlükte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerinde olmak” anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olup “birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren” şeklinde açıklanan halife kelimesi terim olarak biri siyasette diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmaktadır. Bir kimsenin diğeri bir zatın yerini tutmasına hilâfet, halife tayin etme işine de istihlâf veya tahlif denir.” Thomas W Arnold, “Halife (Halifa)”, *İA*, V/I, s. 148-155; Süleyman Uludağ, “Halife”, *DİA*, 15, s. 299.

¹⁴³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsîler Dönemi)*, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 17.

¹⁴⁴ “Hz.Peygamber'den sonraki ilk dört halife dönemine denir. (Hz.Ebübkr, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali).” Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, *DİA*, 18, s. 324.

¹⁴⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, 1, s. 31.

¹⁴⁶ Âdem Apak, “Emevîlerin Irak Siyaseti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, 1, 2009, s. 108.

¹⁴⁷ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 18.

fatihleri fethettikleri ülkelerin sakinlerine cizye (İslâm ülkelerinde Müslüman olmayan halktan alınan vergi) ödemek şartıyla eski dinlerine bağlı kalma hakkı tanıdıkları gibi, İslâmiyeti kabul edenlere de kendileriyle eşit haklar tanıyorlardı. Ancak Emevî halifeliği döneminde Arap asil sınıfına dayanan hükümdarlık getirildi, böylece cihanşümul (evrensel) İslâm devleti anlayışı yavaş yavaş etnik unsurlara dayalı bir devlet halini aldı. Emevî'ler döneminde giderek ayrıcalıklı bir sınıf haline gelen Araplar cizye vergisinden muafı ve ordugâh şehirlerini meydana getirmek için yalnız onlar silahaltına alınıyordu. Fethedilen bölgelerden gelen ganimet dışında ayrıca aylık ve yıllık alıyorlardı. Fethedilen yerlerde Arap olmayan unsura (mevâli) bakacak olursak, bunlar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor, müslüman olmalarına rağmen devlet gelirlerinin artması için her türlü vergi kendilerinden alınıyordu. Emevî hilafetinin mevaliye karşı takip ettiği bu siyaset Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından terkedildi fakat onun ölümü ile tekrar eski haline geldi. Bu durum iktidara karşı muhalefetin doğmasına neden oldu.¹⁴⁸

Muaviye'nin ölümü ile devlet başkanı olan oğlu Yezid'in halifeliğini tanımayan gruplar, Hz. Hüseyin'i, Emevîler'e karşı harekât başlatmak üzere ayaklanmaya davet etmişler, fakat Hz. Hüseyin'in bizzat çağrı sahipleri tarafından yalnız bırakılması üzerine Kerbelâ'da¹⁴⁹ birçok aile insanı ile birlikte öldürülmüştür.

Hz. Hüseyin'e yardım konusunda gösterilen duyarsızlık sonucu oluşan pişmanlık üzerine başta Irak halkı olmak üzere Müslümanların birçoğunu Kerbelâ'nın intikamını alma düşüncesine sevk etti. Kûfe'de başlayan Tevvabûn

---

¹⁴⁸ Yıldız, "Abbâsiler", s. 31.

¹⁴⁹ "Kûfe'liler Hz. Hüseyin'i yönetimi ele alması için çağırdılar, O, ısrarlara dayanamayarak Irak'a gitti. Fakat orada umduğu yardımı bulamadı; kendisine yardımda bulunacak amcazadesi Müslim b. Akil'de Yezid'in valisi tarafından yakalanıp idam edildi. Kûfe valisinin kuvvetleri Hz. Hüseyin'in yolunu kesip geri dönmesini söylediler. Hz. Hüseyin bu teklifi reddettiğinden Bağdâd'ın güneybatısında ki Kerbelâ yerine kadar onu kovaladılar. Burada kendisini susuzluktan teslimine mecbur bırakmak istediler. Başına gelecekleri sezmiş olmalı ki yanındakilere kendisini terk etmelerini, onlara izin verdiğini söyledi. Onlar Hz. Hüseyin'in bu önerisini reddettiler. 10 Muharrem 680'de karşılıklı ok atmalar ile savaş başladı. Sinan bin. Enes Nehâî mızrakla vurup Hz. Hüseyin'i yere düşürdü ve hemen başını vücudundan ayırdı." Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 35-36

hareketinin¹⁵⁰ geliştiği zemin üzerine, Muhtar es-Sekafi, Emevîler'e karşı bir ayaklanma gerçekleştirdi. Ancak onun Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürülmesi ile bu hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁵¹

Emevî hilafetinin başlıca zaaflarından bir diğeri ise; Arap kabileleri arasında bitmek tükenmek bilmeyen mücadeleleri önleyememesi ve bizzat bu mücadelelerin içinde yer alması olmuştur. Arap an'anesi, kabileleri kuzey ve güney Arapları olmak üzere iki kısma ayırıyordu. Kabileler arasında İslâm'dan önce görülen rekabet ve savaşlar İslâmiyet ile birlikte büyük çapta ortadan kalkmıştı. Ancak fetihlerden sonra siyasî ve iktisadî menfaatlara eski düşmanlıkları yeniden körükledi. Yezid'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilafet mücadelesinde, güney Araplardan Kelb kabilesi¹⁵² Emevî ailesinden Mervân b. Hakem'i, Kays kabilesi¹⁵³ de Abdullah b. Zübeyr'i destekliyordu. Bu iki kabilenin Mercirâhit'teki savaşı Kelb kabilesinin başarısı ile sonuçlandı.

Bu savaş ile Emevî halifeleri tarafsızlıklarını kaybederek kabileler arası mücadeleye bizzat katılmıştır.¹⁵⁴ Emevî halifelerinin kabile merkezi siyaset izlemeleri onları bir devletin idarecisi olmaktan çok, belli bir zümrenin temsilcileri haline gelmeleri sonucunu doğurmuş, bu gelişme Emevîlerin halkın desteğini yitirmesine neden olmuştur.¹⁵⁵ Emevî hanedanının zayıflama sebepleri arasında, II.

---

¹⁵⁰ “Hz. Hüseyin'in intikamını almak için harekete geçen ilk zümre. Ehl-i beyt'e büyük sevgi besleyen Müslümanları derinden etkileyen Kerbelâ Vak'ası, Hz. Ali'nin ve oğullarının haklarını arama iddiası ile ortaya çıkan ve Şiîliğin zuhuruna zemin hazırlayan bazı hareketlerin temelini oluşturmuştur. Kerbelâ Vak'ası yüzünden I. Yezid'e ve yönetimine karşı düşmanlık besleyen grupların başında Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet ettikten sonra ona yardım etmeyen Kûfe'li taraftarları gelir. Hüseyin'e karşı dürüst davranmadıkları için büyük pişmanlık duyan ve işledikleri bu günahahtan ancak onu şehid edenleri ve onlara emir verenleri öldürmekle kurtulabileceklerine inanan bu gruba Tevvâbîn (tövbe edenler) denmiştir.” İsmail Yiğit, “Tevvâbîn”, *DİA*, 41, s. 49.

¹⁵¹ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 18-19.

¹⁵² “Kahtâniler'e mensup bir Arap kabilesi.” Nadir Özkuyumcu, “Kelb (Beni Kelb)”, *DİA*, 25, s. 203; H.Lammens, “Kelb”, *İA*, VI, s. 548-549.

¹⁵³ “Adnâniler'e mensup kabileler topluluğu.” Ahmet Önkâl, “Kays Aylân (Benî Kays Aylân)”, *DİA*, 25, s. 91.

¹⁵⁴ Yıldız, “Abbâsiler”, s. 31.

¹⁵⁵ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 20-21.

Velid'in halifelikten hal edilmesinde aile arasında ortaya çıkan iç mücadele etkili olmuştur. Bu olay ile yıllardan beri Emevîlerin hâkim olduğu Suriye ikiye bölünmüştür.¹⁵⁶

Emevî iktidarının en büyük destekçisi olan Suriye Arapları, Mudarî ve Yemenî olmak üzere iki gruba ayrılmış, Kuzey Arapların desteği ile halife olan II. Mervan¹⁵⁷, Yemenî'lerin etkin oldukları Dımaşk'ı terk ederek hilafetin yeni merkezi olarak Harran'ı seçmek zorunda kalmıştır. Bu adım Emevîlerin yıkılışını hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır.¹⁵⁸

Tüm bu faktörlere ek olarak bir yıpratıcı güçde Abbasîlerdi. Abbasîler, hilafet makamını ele geçirmek için bütün bu şartları kendi lehine kullanmayı bildiler ve ülke çapında yaygın olan memnuniyetsizlikten faydalanarak kısa zamanda Emevîler'e karşı başlatılan harekete yön verir hale geldiler. Hz. Peygamberin amcası Abbas ve oğlu Abdullah siyasî olaylara katılmamış, ancak I. Velid tarafından baskıya maruz kalınca Dımaşk'ı terk ederek Suriye hac yolu üzerinde bulunan Humeyme'ye gitmek zorunda kalmıştı. İşte burada İslâm'daki siyasî mücadelenin propaganda hareketi başlamış oldu. Abbâsîler harekete geçmeden önce Horasan'da güç olan Şî'ler faaliyet halindeydiler. Bu dönemde Şî'ler Hz. Ali'nin torunu Ebû Haşim etrafında toplanmıştı. Ebû Haşim ikametgâhını Humeyme'ye nakletti ve Abbasîler ile temasa geçti.¹⁵⁹

Abbasî faaliyetlerinin merkezi Kûfe'dir. İlk zamanlar Abbasî taraftarları ağır darbelere uğramış fakat faaliyetlerinden vazgeçmemişlerdir. Abbasî hareketini 12

---

¹⁵⁶ Yıldız, "Abbâsîler", s. 32.

¹⁵⁷ "Son Emevî halifesidir. 689-695 yılları arasında El-Cezîre'de doğdu. Halife Abdülmelik b. Mervan'ın kardeşi olan babası uzun yıllar el-Cezîre ve İrmîniyye valiliği yapmış, bu görevi sırasında Bizans ve Kafkasya cephelerinde düzenlenen seferlere kumanda etmiştir. Annesi Kürt asıllı bir cariye'dir. Mervân'ın en meşhur lakabı "Humâr"ın (eşek) ona savaşlardaki sabrı sebebiyle veya düşmanları tarafından hakaret olarak verildiği bilinmektedir. Süryânî tarihçilerine göre ise bu lakabı eşekotu/dikenî denilen çiçeği sevmesi dolayısıyla almıştır. Diğer bir lakabıda görüşlerinden etkilendiği hocası Ca'd b. Dirhem'e nisbetle verilen Ca'dî'dir." Hasan Kurt, "Mervân II", *DİA*, 29, s. 227.

¹⁵⁸ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 21.

¹⁵⁹ Yıldız, "Abbâsîler", s. 32; Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 24-25.

“*nakîb*” ve bunlara bağlı 70 “*dâî*” (propagandacı) büyük gizlilik içinde yürütüyordu. Horasan’da ilk başarılı adımı atan Hidaş adlı bir propagandacı olmuştur. Hidaş başarı kazanmasına rağmen yakalanarak idam edilmiştir. Daha sonra Abbasî ailesinden Ali b. Abdullah b. Abbas ölmüş yerine oğlu Muhammed b. Ali geçmiştir.¹⁶⁰ Abbasoğullarının iktidara gelmesi gerektiğine inanan Muhammed b. Ali, yaşadığı dönemin kültürel gelenekte kabile ve soyun önemini farkında ve mensubu bulunduğu Haşimoğullarının peygamberin ailesi olması sebebi ile halk arasında itibarının da bilincinde olarak ihtilal hareketini hem Hz. Ali hem de Abbasoğullarını içine alacak şekilde Haşimoğulları adına başlatmıştır.¹⁶¹ Muhammed, Abbasî hareketinin güçlenmesinde babasından daha fazla çaba harcamış vefatının üzerine yerine vasiyeti gereği oğlu İbrahim geçmiştir. Ebû Müslim’i¹⁶² mukaddes ailenin vekili sıfatı ile Horasan’a göndererek, Kesîr’in taraftarlarının toplu halde buldukları Sifezena’te İmam İbrahim’in gönderdiği siyah bayrak açıldı.¹⁶³

Ebû Müslim, Emevîlerin güçlenmesine fırsat vermeden Merv’i işgal etti. Horasan valisi Nîşâbur’a çekilmek zorunda kaldı. Ebû Müslim karşısına çıkan Emevî birliklerini ortadan kaldırarak Mervürüz, Herat¹⁶⁴, Nesâ, Abîverd gibi önemli şehirleri ele geçirdi. 748/1348 yılında Emevî valisi Nasır’ın Horasan’ı terk etmesi ile Horasan hâkimiyeti tamamen Abbasî taraftarlarının eline geçti. Horasan’daki tehlikeli gelişmeler üzerine Nasr b. Seyyâr hem halifeden hem de Irak valisinden Horasan’a yardımcı kuvvet göndermesini istedi. Gönderilen kuvvetler Nasır’a ulaşmadan etkisiz hale getirildi. Abbasî orduları komutanı Kahtabe, Rey, Hemedân

---

¹⁶⁰ Yıldız, “Abbâsîler”, s. 32.

¹⁶¹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 25.

¹⁶² “*Ebu Müslim Horasanî (718-755)’nin asıl adı Abdurrahman’dır. Merv’de doğmuş, Çocukluğu ve gençliği Kûfe’de geçmiştir. Ebu Müslim Arap değildi ancak Türk asıllı mı yoksa Fars mı olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Horasan’da bulunduğu yıllarda Emevîlere karşı faaliyetler yürüttü ve isyan hazırlıklarını organize etti. Abbâsîler başarıya ulaştıktan sonra kendileri için tehlike görerek Ebu Müslim’i öldürmüşlerdir.*” Arslan Tekin, *Selçuklu Tarihi*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 24.

¹⁶³ Yıldız, “Abbâsîler”, s. 32.

¹⁶⁴ Herat için bkz: Ahmed Zeki Velidi Togan, “Herat”, *İA*, V/I, s. 429-442.

ve Nihâvend’i zapt etti. İsfahan¹⁶⁵ civarında Emevî ordusunu yenen Kahtabe ’ye karşı Irak yolu açılmış oldu. Kahtabe’nin oğlu Hasan, Celûlâ’a İbn. Hubeyre’den sıyrılarak Dicle’yi geçip Kûfe’ye ilerlemeyi başardı. Kahtabe, Hubeyre’nin karargâhına ani bir baskın düzenleyerek Emevî ordusunu tekrar mağlup etti. Bu sürede Kahtabe hayatını kaybetti, oğlu Hasan kısa süre sonra Emevî ordusunun çekilmesi ile savunmasız kalan Kûfe’ yi ele geçirdi.¹⁶⁶

Artık Abbasîler’in Kûfe’deki gizli idaresi ortaya çıkabilirdi. Ebû Seleme, Hz. Ali evladına hizmet ettiği için Abbâsîleri oyalamaya başladı.¹⁶⁷ Bunun farkına varan Horasanlılar bir emirvaki ile Kûfe Camiinde Ebû’l Abbas’a biat ettiler. Abbasî’ler ihtilal hareketine başladıkları ilk andan itibaren Şiî’ler ile hareket ediyormuş gibi görünüyordular. Ancak iktidarı ele geçirince onlara sırt çevirdiler.¹⁶⁸ Ebû Müslim, Şiî’lerin önderi konumundaki Ebû Seleme ile Süleyman b. Kesîr’i ortadan kaldırdı. Böylece Abbasîler, iktidarı kimseyle paylaşmayacaklarını açıkça ilan etmiş oldular.¹⁶⁹

Abbasî orduları, Emevî birliklerini Irak’ta etkisiz hale getirdikten sonra batıya doğru ilerlemeye başladılar. Son Emevî Halifesi Mervân b. Muhammed ile Abdullah Ali’nin komutasındaki Abbasî birlikleri büyük Zap Suyu kenarında karşı karşıya geldiler. Emevî orduları ile Irak Horasan birliklerinin son kez karşı karşıya geldikleri bu büyük savaş Emevîlerin ağır mağlubiyeti ile sonuçlandı. Yanında kalan az sayıda asker ile güneye çekilen son Emevî Halifesi Mervân, Mısır’da takip edilerek öldürüldü. Böylece Emevî hanedanı tarih sahnesinden silinmiş oldu.¹⁷⁰

---

¹⁶⁵ İsfahan için bkz: Mirza Bala, “İsfahan”, *İA*, V/II, s. 1068-1072.

¹⁶⁶ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 33-34.

¹⁶⁷ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 35.

¹⁶⁸ Yıldız, “Abbâsîler”, s. 34.

¹⁶⁹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 35.

¹⁷⁰ Apak, “Emevîlerin Irak Siyaseti”, s. 125.

BİRİNCİ BÖLÜM

HORASAN SELÇUKLULARI VE ABBÂSÎLER

1.1. Horasan Selçukluları ve Abbasî İlişkileri (431-511/1040-1118)

Türkler, İslâm kaynaklarında üç isim ile anılıyordu; Daha çok sızma yoluyla İslâm ülkelerine gelerek hilafet merkezinde görev alanlara “*Etrak*”, bağımsız devlet halinde olanlara “*Türk*”, Oğuzlara ise sonralardan “*Türkmen*” denilmiştir.¹⁷¹

Abbasîler’in ikinci döneminde halifelik zayıflamış, beraberinde toprak kaybetmiş, bunun sonucunda da halifelik toprakları çevresinde ve hatta üzerinde devletler kurulmuştur. Bu devletler; Mâverâünnehir ve Horasan’da Samanoğulları 874/999, doğu sınırı üzerinde Karahanlılar 932/1212, bugünkü Afganistan ile Pakistan devletlerinin egemen oldukları bölgede Gazneliler 962/1183 batı İran ve Irak’ta Büveyhîler 932/1055,¹⁷² Mısır ve Suriye’de Fâtımîler 910/1171,¹⁷³ Anadolu ve Balkanlar’da Bizans’dır. Selçuklu Devleti kurulduktan sonra hemen hepsi ile siyasî münasebette bulunulmuştur. O dönemin siyasî hayatına yön veren bu devletleri etnik bakımdan sınıflandırmak gerekirse; Karahanlılar ve Gazneliler Türk, Samanoğulları ve Büveyhîler İranlı, Fâtımîler Arap, Bizans ise Grek’tir. Bu devletler yapı bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Türk devletleri, İslâm dünyasının doğu sınırı üzerindeyken, Bizans ise batı sınırı üzerindedir. Bu devletleri dinî bakımından sınıflandırmak gerekir ise; Bizans hariç diğerleri Müslümandır. Fakat Müslüman devletlerde kendi aralarında iki kategoriye ayrılır. Sünnî Devletler (Samanoğulları, Karahanlılar) ve Şîî Devletler (Büveyhîler, Fâtımîler).

---

¹⁷¹ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 23.

¹⁷² “Büveyh-oğulları, Abû Suca Büya (Buvayh) tarafından tesis olunan bir İran hanedanıdır. Abû Suca birçokları tarafından, Sâsânî hükümdarı olarak gösterilir. Evvelce Deylem’de ücretli askerlik yapan Büvehîlerin bu iddialı şeceresi hakikatte onların Sâsânî hükümdarlarının kendisine değil, fakat sadece veziri Mihr Narse’ye bağlıdır.” K. V. Zettersteen, “Büvehîler”, *İA*, II, s. 843-845.

¹⁷³ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, s. 317.

Sünni Devletler, Bağdâd Abbasî halifeliğini meşru halifelik olarak tanır, onun dinî-manevi otoritesini kabul ve müdafaa ederler.¹⁷⁴ Karahanlılar kuruldukları andan itibaren Halife Kâdir adına sikke bastırırken, Gazneliler ise kendilerini Abbasî halifeliğine tam bağlı görürler. Gazneliler tam bağlı görünmek ile birlikte İran'ın bir kısmı ve Mâverâünnehir'i ellerinde tutarken, Karahanlılarda Selçuklular gibi, halifeliği sadece dinî bir otorite olarak görmüşlerdir.¹⁷⁵

431/1040 Dandanakan Savaşından sonra toplanan kurultayda ilk verilen kararlardan biri, Bağdâd Abbasî halifeliği ile münasebete girişmek olmuştur. Bu nedenle devlet kurulduktan sonra meşruluğunu onaylatmak üzere Selçukluların halifelikle münasebete giriştikleri görülmektedir.¹⁷⁶

Abbasî halifeliği ile Büyük Selçuklu Devleti arasında ilk resmi irtibat Nişâbur'un 429/1038 yılında Selçuklular tarafından ele geçirilmesiyle başlamıştır. Abbasî halifesi Kâim-Biemrillâh Tuğrul ve Çağrı Beylere bir elçi (Ebu'l-Hasan el-Mâverdî)¹⁷⁷ göndererek yağma ve tahripten kaçınarak ele geçirdikleri şehirlerde imar faaliyetlerine girişmelerini istedi.¹⁷⁸ Ramazan bayramından sonra Oğuzlar özellikle Çağrı Bey yağmada diretince, Tuğrul Bey halifeden gelen mektuba da istinaden buna karşı çıktı. Atına binerek şunları söyledi: “*Herkesin itaat etmesi gereken halifeden mektup geldi. O halife ki bizi dost tutup hak ve hakikati bize mümtaz kıldı.*” Buna karşı Çağrı Bey, yağmada diretince, Tuğrul Bey bıçağını çıkararak “*Allaha yemin ederim ki, eğer en ufak bir yağmada bulunursan kendimi*

---

¹⁷⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 36-38; Mehmet Nadir Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği 447/1055-552/1157*, Köymen Yayınları, Konya 2008, s. 13.

¹⁷⁵ Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 14.

¹⁷⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 168.

¹⁷⁷ “*Meşhur hukukçu ve halifelik baş kadısı Mâverdî'nin Tuğrul Bey nezdine elçi olarak gönderilmesiyle ilk ilişkiler başladı. Abbasî halifesinin Tuğrul Bey'e elçi göndermesinden maksadı, Selçuklular ile Büveyhoğulları arasında barışın kurulmasına temin idi. Fakat Selçukluların halifeye karşı davranışlarını da öğrenmek istemiştir. Bunu adı geçen elçinin döndükten sonra halifeye verdiği malumattan anlamaktayız.*” Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 168.

¹⁷⁸ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 445-446; Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbasî İlişkileri”, s. 1087; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 26.

öldürürüm”diyerek kardeşini tehdit etmiş ve böylece yağmadan vazgeçirmiştir.¹⁷⁹ Tuğrul Bey halifenin elçisine gerekli saygıyı gösterdiği gibi, bu fırsattan yararlanarak kendisi de, bütün Selçuklu ailesi ve Gazneli Mesud’un halka karşı hükümdarlık görevini gereği gibi yerine getiremediği için¹⁸⁰ idareyi ele aldıklarını ve memleketi koruma konusunda halifenin kölesi olduklarını bildirdi.¹⁸¹

Tuğrul Bey, halifenin Selçuklu devletine elçi göndermesinin bu devleti siyasî bir varlık olarak fiilen tanınması ve onay vermesi anlamına geldiğini biliyordu.¹⁸² Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Abbasî halifesi ile diplomatik ilişki kurmak sureti ile İslâm dünyasında itibar kazanmayı hedeflerken, Halife Kâim Biemrillâh da Selçuklular ile yakın ilişki kurmayı ve Büveyhîler’e karşı yardım istemeyi hedefliyordu.¹⁸³

---

¹⁷⁹Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 4-5; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 65; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 296; Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbasi İlişkileri”, s. 1087; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 40.

¹⁸⁰ Sultan Tuğrul halifeye yazmış olduğu bir mektupta bu konu ile ilgili şunları söylemiştir; “Biz Selçuklu hanedanı mukaddes nebevi makamı daima kalbimizin derinlerinden sevdik. Hep kâfirler ile savaşmaya ve cihâda çıktık. Mukaddes Kâbe’yi ziyarete devam ettik. Bizim Selçukoğlu İsrail adında önder bildiğimiz ve saygı duyduğumuz bir amcamız vardı. Yeminüddeve Mahmud b. Sebük Tegin hiçbir suç ve cürmü olmaksızın onu tutukladı ve Hindistan’da ki Kancerad Kalesine götürdü. Amcamız orada 7 yıl yaşadıktan sonra öldü. Ailemizden ve akrabalarımızdan birçok kişi başka kalelerde tutsak tutuldular. Mahmud ölüp yerine oğlu Mesud geçince halkın maslahatına işler yapmayıp oyun ve eğlence ile vakit geçirdi. Doğal olarak Horasan’ın eşrafi ve meşhur insanlarımız kendilerini korumamız için bizden yardım istediler. Fakat Mesud üzerimize ordu gönderdi. Aramızda geçen savaşta sırasıyla saldırdık ve geri çekildik, yendik ve yenildik. Sonunda güzel kader bize güldü ve Mesud’un ordusunun son kalıntıları da bize katıldı. Onun korkunç çapta bir ordusu vardı. Yüce Allah’ın yardımıyla ve Hz. Peygamberin mukaddes ve pak ruhuna teveccühümüz sayesinde onlara karşı büyük bir üstünlükle zafer kazandık. Bunun üzerine Mesud’un gücü kırıldı ve zillete duçar oldu. Saltanat ve teveccühü bize bırakarak çekip gitti. bize lütfettiği zafer ve fetihlerden dolayı Allah’a hamdolsun. Bizde kullar üzerinde adalet ve insaf kanatlarımızı gerdik. Zulüm, haksızlık ve fesat yolundan uzak durduk. Umuyoruz ki dinin öğretilerine ve müminlerin emîrlerine uygun yol izlemiştir.”Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 101-102; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahreddin Coskuner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 19; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 50-51; Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbasi İlişkileri”, s. 1088-1089; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 26-27.

¹⁸¹ Özdemir, “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, s. 320.

¹⁸² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 168.

¹⁸³ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 446; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 27.

1.1.1. Tuğrul Bey Dönemi (429-455/1038-1063)

Doğuda ve batıda gerçekleştirilen büyük fetihler sonucu Selçuklu Devleti'nin sınırları genişlemekte ve gücü artmaktaydı. Böylece, Selçuklular bütün İslâm âlemine hâkim duruma gelmeye başladılar. 436/1044 yılında halife Kâim, Tuğrul Bey'e bir elçi gönderdi ve dört meseleden bahsetti;

- 1- Emir-ül mü'minin: *“Ey Emir Tuğrul Bey Muhammed! Senin zaptetmiş olduğun memleketler sana yeter. Diğer Arap emîrlere ait memleketlere dokunma ve onlara zarar verme,*
- 2- *Biza tâbi olduğunuz için bize karşı kesin sadakatten ayrılmayınız. Emîrlerimize karşı gelmeyeceğinize dair söz vermeniz ve sözünüzü tutmadığınız takdirde bütün zevcelerinizin boş düşeceğine ve kölelerinizin âzad olacağına, bütün mallarınızdan mahrum kalacağınıza dair and içmeniz lazımdır,*
- 3- *Daima doğru hareket ederek hileden sakınmalı ve müminlerin başına kâfirlere geçirmekten çekinmelisiniz,*
- 4- *Aldığınız memleketlerin vergilerini, selefleriniz gibi bize göndermeniz icap eder, bu işleri yaparsanız sizi şeref hil'atleri ile süsleriz. Sizi hükümdar tanıttığımız şerefli unvanları veririz. Siz de cebbar olmaktan korununuz.”*¹⁸⁴

Tuğrul Bey, elçinin sözlerini dinledikten sonra: *“Benim askerlerim pek çoktur ve bu memleketler onlara kâfi gelmemektedir.”* İkinci maddeye: *“İstediğiniz bu yeminlere belki kâtiplerin aklı erer, fakat benim aklım ermez. Benim hiçbir hata etmemek üzere kendimi zapt-u rapt altına almama imkân mı vardır?”* Tuğrul Bey üçüncü madde hakkında; *“Ben dürüst hareket için dikkat ediyorum. Şayet yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorlarsa buna karşı ne yapabilirim?”* Ve son olarak dördüncü madde hakkında da; *“İstediğiniz verginin miktarını bana bildirin.*

---

¹⁸⁴Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 302; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 29; Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 371.

Elimden gelirse geri kalmam.” Cevabını verdi. Tüm bunlardan anlaşılan şudur ki; Tuğrul Bey bu dört maddenin bir tanesini kabul etmemiştir.¹⁸⁵

Daha önce İslâm dünyasına hâkim olan Şîî inançlı Büveyhoğulları hükümdarları, hâkimiyetlerini kaybetme endişesi ile Bağdâd’da görevli olan askerî valileri Türk asıllı Arslan Besâsîrî¹⁸⁶ vasıtasıyla Sünnî Abbasî halifeliğini baskı altında tutuyorlardı. Şîî Mısır Fâtımî halifeliği ile ilişki kuran Arslan Besâsîrî’nin gittikçe artan saldırısı üzerine Abbasî Halifesi Kâim Biemrillâh, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’e başvurarak şîîlere karşı ondan yardım istedi ve onu Bağdâd’a davet etti.¹⁸⁷

Besâsîrî ismi ile bilinen Arslan el-Türkî’nin otoritesi gittikçe büyüdü ve Türklerin ileri gelenleri arasında eşi ve benzeri olmaması nedeniyle hızla güçlendi. Bunun sonucunda memleketleri istila ile ele geçirdi. Böylece onun adı Arap ve Acem emîrleri arasında konuşulmaya başladı. Çok geçmeden de onun adına Irak, Ahvâz ve yörelerinde hutbe okundu ve o buralardan vergi aldı. Halife el-Kâim Biemrillâh onsuz hiçbir konu hakkında karar veremezdi.¹⁸⁸ Fakat bir süre sonra Besâsîrî’nin niyeti¹⁸⁹ ve Bağdâd’daki Türklerden bir grubun onunla iş birliği yaptığını öğrenilip ortaya çıkarıldı. Bunun üzerine Besâsîrî, hilafet sarayına yağma ve halifeyi yakalama planı yapmaya başladı. Tüm bu gelişmeler yaşanırken halife, Rey kentinde bulunan

---

¹⁸⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 302-303.

¹⁸⁶ “*Ebu Mansur el-Besâsîrî’ de denilen Ebul’l- Hâris Arslan el-Türkî, İran’da ki Besâ şehrine mensuptur. Araplar bu şehre Fesâ’da derler ve buraya mensubiyeti Fesevî şeklinde yaparlar. İranlılar ise, Besâ’nın (b) harfini, (b) ile (f) arasında söylerler (muhtemelen p) ve buraya mensubiyeti de Besâsîrî şeklinde yaparlar.*” Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 1989, s. 1.

¹⁸⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 7; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 103; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 51; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 51-52; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 110-112; Mevlüt Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti’nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 371.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 112-113.

¹⁸⁹ “*Besâsîrî, Horasan ya da başka memleketlerden halifeye bir hediye gelince, bunları ona vermeden ve sormadan önce, bir ay süre ile yanında alı kordu. Onun halife hakkında yaptığı birçok şey böylece cereyan edip giderdi.*” İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 1; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 39.

Tuğrul Bey'e mektup yazarak onu Irak'a davet etti ve gelmesi konusunda ısrarcı oldu.¹⁹⁰

Bu durumu haber alan Besâsîrî ve Şîî inançlı Türkler arasında huzursuzluk başladı. Sultan Tuğrul'un ordusuyla Bağdâd'a geldiği haberini alan Besâsîrî, Bağdâd'tan Rahbe'ye kaçtı. Fâtımîler'e tâbi olduğunu¹⁹¹ açıkladığı gibi taraftarı olan şehirlerde ki Türklere de “*Selçuklu kuvvetlerine karşı koyacaklarını*” bildirdi.¹⁹²

447/1055 yılında Tuğrul Bey, Bağdâd'a ulaştı.¹⁹³ Halife kendisini büyük bir tören ile karşıladı. Bu sırada Bağdâd'ta bulunan Büveyhî Sultanı Melikürrahîm halifenin nasihati ile Sultan Tuğrul Bey'e itaatini bildirdikten sonra iki taraf arasında herhangi bir olası taşkınlık ihtimaline karşı kendi askerlerini Bağdâd dışına çekti. Halife, Bağdâd girişinde Tuğrul Bey'i karşıladıktan sonra sarayına kabul etti. Halife ona “*Rükneddin*” (Dinin Direği)¹⁹⁴ unvanını verdi. Bunun ardından halife hutbenin Bağdâd'da Tuğrul Bey adına okunması emrini verdi. 22 Ramazan 147 (15 Aralık 1055) Cuma günü bütün camilerde Tuğrul Bey adına hutbe okundu.¹⁹⁵ Tuğrul Bey'in

---

¹⁹⁰ Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçukluklar*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 17-18; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 1; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 167.

¹⁹¹ “*Besâsîrî, Fâtımî halifesine gönderdiği mektupta; “Kendisine itaat halinde bulunduğunu ve Irak'ta adına hutbe (şii) okutacağını” bildirdi. Bunun üzerine Mısır halifesi, ona para yardımıyla bulundu ve Rahbe (Fâtımî) emirliğine atadı.*” İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 18.

¹⁹² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 52.

¹⁹³“*Sultan Tuğrul'un Bağdâd'a gelme nedenleri: “Hz. Peygamberin halifesine hizmet etmek şeref kazanmak ve onun tarafından kabul ve tasdik edilmek, Onun düşmanlarından intikam almak (Büveyhî ve Fâtımî), Mekke'ye gidip Hac ibadetini yerine getirip dua ve niyazda bulunmak, Hac yollarını bedevi ve eşkıyalardan temizleyip güven sağlamak, Mısır ve Suriye'de yayılmış Fâtımîler ile savaşmak, onları oralardan uzaklaştırıp yeniden Abbasî halifesi adına hutbe okutmak.*” Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbasî İlişkileri”, s. 1098; Mevlüt Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 372.

¹⁹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10; Hasan Hüseyin Adalhoğlu, “İlk Selçuklu- Abbasî İlişkileri”, *Türkler*, IV, s. 1110.

¹⁹⁵İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 179; Vardabet Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, (Çev. Hırant D. Andreasyan), İstanbul Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 171; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 446-447; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 33.

Bağdâd'a gelmesinden halk, halife kadar memnun değildi.¹⁹⁶ Selçuklu ordusu zamanın âdeti gereği Büveyhoğulları hizmetindeki Türk askerlerinin ve halkının evlerine misafir¹⁹⁷ edildi.¹⁹⁸

Bağdâd halkı ile olan bu iyi ilişki sadece bir gün sürdü. Selçuklu askerleri Bağdâd halkından bir kimseden saman satın almak istedi. Ne konuşulduğunu anlamayan Bağdâd'lı tecavüze uğradığını düşünerek bağırmaya başladı. Toplanan bir grup halk Selçuklu askerlerine hücum etti. Bağdâd'ın Sünni halkı Tuğrul Bey'in savaşaacağı düşüncesi ile saldırıya devam etti. Ancak bu olayda Bağdâd'ın Şîi ahalisi,

---

¹⁹⁶ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 447.

¹⁹⁷ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar* adlı eserinde, “Bağdâd'a gelen bir kısım Selçuklu askerlerinin halkın evine yerleştirilmesi sonucu ortaya çıkan ve alınan önlemler hakkında şu bilgilere yer verilmiştir; “Bu yıl içinde, Selçuklu askerlerinin Bağdâd halkının evlerine girip yerleşmeleri dolayısıyla şehirde huzursuzluk ve zarar yaygınlaştı. Bunun üzerine Halife Kâim-Biemrillâh, veziri Reîsürrüesâ, İbn 'ül-Müslime'ye, “Sultan Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî'yi çağırmasını ve bu huzursuzluğu onunla konuşmasını, kendisinin bu huzursuzluktan endişelendiğini bildirmesini; eğer sultanın, Ulu Tanrı'nın yerine getirilmesini kesinlikle gerekli gördüğü şeylere itimad ettiği takdirde halka yapılan bu kötü şeyler hususunda bize yardımcı olması hususunu bildirilmesini” emretti. Bunun üzerine Reîsürrüesâ, “katına gelmesi” hususunda Kündürî'ye bir mektup yazdı. Reîsürrüesâ çok geçmeden yanına gelen Kündürî'ye, halka yapılan kötülükleri anlattı. Bunun üzerine Kündürî, derhal Sultana gidip durumu arz etti. Sultan ona “Askerlerin çokluğu nedeniyle onları kontrol etmeye pek gücüm yetmiyor” dedi. Fakat kısa bir süre sonra Sultan, bir gece, veziri Kündürî'yi yanına çağırıp ona şunları söyledi: “ Ben, bir gece, bana bu anlatılanlar nedeniyle, Ulu Tanrı'nın korkusu ve tedirginlik beni sarmış olduğu halde, uykuya daldım; rüyamda bir şahıs gördüm; bunun Ulu Tanrı'nın salât ve selâmı üzerine olsun-Tanrı'nın elçisi (Hz. Peygamber) olduğunu hissettim; o, güya Kâbe'nin kapısında ayakta duruyordu; ben, bu sırada ona selâm verdim; fakat o, bana hiç iltifat edip yakınlık göstermedi ve bana “Tanrı, kendi memleketleri ve buralarda ki kulları hakkında sana emir ve hüküm veriyor, fakat sen, onun uluğuna rağmen bunlara uymamaktasın ve dolayısıyla yerine getirmekten çekiniyorsun. Şimdi derhal halifenin divanına git ve Emîrî'l-mü'minîn'in, kendisine itaat edilmesi hususundaki emir ve isteklerine bak” dedi. Sultanın bu rüyası halifenin vezirine bildirildi. Sultanın Tanrı elçisini rüyada görmesi müjdesi ile tevki çıktı. Reîsürrüesâ tevki ile Sultana gitti ve tevki ona verildi. Sultan bu tevki okuyunca ağladı ve “Selçuklu askerlerinin halkın evlerinden çıkarılmasını ve bu husustaki buyruğunu kendi adına yerine getirecek birinin gönderilmesini” emretti.”İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 25-26.

¹⁹⁸ Bu konu Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in *Selçuklu Devletleri Tarihi* adlı eserinde, “Selçuklu askerlerinin şehir dışına konakladığı, gerekli malzemeleri almak üzere şehre gelen askerlerin Bağdâd halkı ve Arslan Besâsîrî askerlerinin saldırısına uğradığı şeklinde ifade edilmektedir.” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 52-53.

Selçuklu askerlerine saldırmayarak onları korumaya çalışmıştır. Bu durumdan ötürü Tuğrul Bey Şîî reisini huzuruna çağırıp ona bizzat teşekkür etti.¹⁹⁹

Bağdâd halkı, Selçuklu hükümdarının yatıştırıcı siyasetine rağmen onunla mücadele etmek için şehir dışına çıktı. Bu halk hareketi karşısında Selçuklu ordusu savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Neticede halk bozguna uğradı. Selçuklu ordusu yağmaya başladı, hatta halkın yağmaya uğramayacağını düşündüğü halifelerin türbeleri bile aynı akıbete uğradı. Selçuklu Sultanı olup bitenden Büveyhoğulları hükümdarı ile askerlerinin sorumlu olduğunu, huzura gelmesini aksi halde yaşanacaklardan sorumlu olmadığını bildirdi. Halife Büveyhoğulları hükümdarının huzura gitmesini bildirdi.²⁰⁰ Son Büveyhoğulları hükümdarı Melik'ür-Râhim Hüsrev Firûz, Tuğrul Bey'in emri ile yakalanıp hapse atıldı, daha sonra İran'da kaleye²⁰¹ hapsedildi.²⁰² Böylece Tuğrul Bey Bağdâd'a gelişinden 5 gün sonra Büveyhoğulları hükümdarını yakalayarak bu devletin varlığına son vermiştir.²⁰³

Fakat bu gelişme halifeyi rahatsız etti. Tuğrul Bey'e;

“Melik'ür-Râhim ve yakınları benim emrim ve emanımla senin yanına geldiler. Ya onları Salı verirsin, ya da ben Bağdâd'ı terk ederim. Hâlbuki ben seni emri şerife olan saygının artacağı, aile mahremiyeti ve mesken masuniyetine saygı duyacağını düşünerek çağırılmıştı. Ancak olayların tam tersi şekilde cereyan ettiğini görüyorum” ifadeleri ile dile getirdi.²⁰⁴

---

¹⁹⁹İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 180; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 175-176.

²⁰⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 176-177.

²⁰¹ “Bahsi geçen kale, Taberek Kalesidir. Buraya hapsedilmiş, ölünceye kadar bu kalede mahpus kalmıştır.” Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 13.

²⁰²İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 29; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 447; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 32.

²⁰³İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 167; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 27; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 177; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 32; Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 372.

²⁰⁴İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 181; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 447.

Sultan Tuğrul mevcut duruma çok üzülen halifeye bir ulak gönderip gönlünü almaya çalıştı. Asayişli sağlayan Sultan Tuğrul, sultanlık sarayına (Dârülemâre, Dârülmemleke) yerleşti. Askerlerin Büveyhî kumandan, asker ve Besâsîrî taraftarlarının evine yerleştirildi. Tuğrul Bey Bağdâd'ı terk ederken yerine emiri Aytekin'i Bağdâd'a askerî şahne olarak atadı. Amîdülmülk Kündürî²⁰⁵ Irak'ın genel valisi olurken, Aytigin sadece Bağdâd'ın valiliğini üstelenecekti.²⁰⁶ Sultan, halifenin yıllık gelirlerini arttırdıktan sonra son verilen Büveyhoğulları Devleti'ne ait Basra, Ahvâz, Huzistan eyaletlerinin yönetimini yıllık 360.000 dinar(altın) vergi karşılığında Tacülmülûk Ebû Kâlicar Hezaresb'e verdi. Böylece Selçuklu Devleti, Sünnî İslâm âleminin maddi kudret ve kuvvetini temsile başladı, halife ise sadece manevî liderliğini korumuş oldu.²⁰⁷

---

²⁰⁵ “Ebû Nasr Amîdülmülk İmâdüddîn Mansûr b. Muhammed el-Kündürî 415'te (1024) Nişâbur'un Turaysîs bölgesindeki Kündür köyünde doğmuştur. Şeyhbânîler'in Benî Cerrâh koluna mensup olan ailesi Herat'a yerleşmişti. Sultan Tuğrul, Nişâbur'u fethedince Arapça ve Farsça bilen bir kâtip görevlendirmek istedi ve ona Kündürî önerildi. Kündürî bu görevden hoşlanmayınca Hârezm'in idaresine memur edildi. Sultan Tuğrul ona bu aileden birisini hanım olarak istediğini belirtti ancak Kündürî bu hanım ile kendisi evlendi ve ardından Tuğrul Bey'e isyan etti. Sığındığı kalede yakalanarak Sultanın emri ile hadım edildi. Diğer rivayet ise Tuğrul Bey'den korkup kendisinin evlenecek durumda olmadığını göstermek için kendisini hadım ettiği yönündedir. Alp Arslan tahta çıkınca ona vezirlik görevini sürdürmesini söyledi. Ancak Nizâmülmülk kudretini onunla paylaşmak istemiyordu ve Alp Arslan'ı onu öldürmesi konusunda ikna etti.” Abdülkerim Özaydın, “Kündürî”, *DİA*, 26, s. 554.

²⁰⁶ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 448-449.

²⁰⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 53. “Selçuklular İran sahasına geldikleri zaman o civarda bir takım İslâm Devletleri müstakil birer teşekkül olarak mevcuttu. Karahanlılar, Gazneliler gibi Müslüman Türk devletleri de ekseriyetle Türk örflerini muhafaza ve Türk ananelerini takip ediyorlardı. Fakat hükümdarları “ halifeye tâbi Müslüman emiri” vasfında bulunan bu teşekküller; daima halifenin yüksek sultasını tanımak ve her çeşit icraata dini hükümler çerçevesinde kalmak, meselelerinin mümkün olduğu kadar şeriat'e bağlamak gayretindeydiler. İslamiyet'in uzak sınırlarında gelişen bu devletler lâiklik- mefhumu ile alakalı bir fikir sahibi değildiler. Hâlbuki İslâm şarkı merkezinde kurulan ve Abbasî hilafet merkezi Bağdâd'ı kendi hâkimiyet sahası içine alan Selçuklu devleti, hilafet payitahtına Türk Devleti'nin bir vilayeti, başkentten sonra gelen ikinci büyük şehri gözüyle bakmış ve sultanlar daima saygı gösterdikleri halifeyi muhterem bir vatandaş addetmişlerdir. İlk defa Barthold tarafından işaret edilen Selçuklu devletinde ki bu lâiklik fikri, 1055'te Bağdâd'a giren Tuğrul Bey'in sadece halife el- Kâim'in yıllık para ve erzak tahsilatını arttırmakla iktifa etmesi ve dünyevi meseleleri kendi üzerine alması şeklinde tatbik sahasına konmuştur.” Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 77; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 37-41.

Halife ile Tuğrul Bey'in ilk buluşması Tuğrul Bey'e sultanlık unvanını verilmesi ve Selçuklu hükümdarının halifeye ait işlere el koyması ile sonuçlandı.²⁰⁸

Melik'ür-Râhim'in yakalanması üzerine askerleri daha önce Bağdâd'dan kaçmış olan Arslan Besâsîrî'nin yanına gitti. Bu sırada Arslan Besâsîrî, Suriye topraklarında bulunan Rahbe'de karargâh kurmuştu.²⁰⁹ Selçukluların Bağdâd'a hâkim olması ve Sünniliğin zaferi Mısır Fâtımîlerini ve aşırı Şîî'leri harekete geçirdi. Bağdâd'dan şimale (kuzeye) kaçan Arslan Besâsîrî, Rahbe'de alevi halifesi Mustansır'ın yardımı ile bir ordu meydana getirdi, Mustansır ona “*Ben sana yardımcıyım, Kâim Biemrillâh ile Tuğrul Han'dan asla korkma*” dedi.²¹⁰ Bağdâd'dan kaçan askerler ve bazı Arap emîrleri de siyasî menfaat ve Şîî teamülleri gereği onunla işbirliği yaptı. Kurulan bu iş birliği cephesine karşı Tuğrul Bey, Kutalmış ve Musul Arap emiri Kureyş'i memur etti.²¹¹ Amacı; Mısır halifesinin elinde bulunan Suriye'yi almak ve ondan sonra Mısır'ı fethederek Şîî hilafetini ortadan kaldırmaktı.²¹²

Sincar yörelerinde meydana gelen savaşta Kureyş'in ordudan ayrılıp Besâsîrî tarafına katılması sonucu yenilgi kaçınılmaz oldu ve pek çok Selçuklu askerî amansızca öldürüldü.²¹³ Kutalmış komutasındaki ordu mağlup olunca Besâsîrî kuvvetledi, hemen hemen Bağdâd dışında Abbasî halifeliği adına hutbe okutan kalmadı.²¹⁴ Bunun üzerine Sultan Tuğrul, halifenin engellemelerine rağmen Besâsîrî üzerine sefere çıktı.²¹⁵ Muhasara makinalarını ve teknisyenleri yanına alarak²¹⁶

---

²⁰⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 177-178.

²⁰⁹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 448.

²¹⁰ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 53.

²¹¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 134.

²¹² Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, I, s. 44-45.

²¹³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 54.

²¹⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 180.

²¹⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 54.

²¹⁶ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar* adlı eserinde; “Tuğrul Bey, Musul'a yönelmek için Bağdâd'dan ayrıldı. Beraberinde marangozlar ile büyük ve küçük mancımık yapan ustalar vardı. Halife kendisinin Bağdâd'da kalmasına çok çaba gösterdi ise de

büyük bir ordu ile 449/1057'de hareket etti. İlerleyen Selçuklu ordusu şimali Irak'ı Şiîlerden temizledi. Besâsîrî Mısır'a kaçtı. Sultan Cizre'yi aldıktan sonra kuşattı.²¹⁷ Sincar'da öldürülen Selçuklu askerlerinin kafataslarının surlardan aşağıya atılması üzerine şehri ele geçirdi. Sincar emir ve kale komutanını öldürdü. Selçuklu vassalı olan ve Besâsîrî'nin yardımında bulunan Diyarbakır Mervanlı emirliğinin topraklarına akınlar düzenledi. İbrahim Yınal'ı Mısır valiliğine, İnanç Beyi de Tellâfer'e atadıktan sonra Bağdâd'a döndü.²¹⁸ Tuğrul Bey, Bağdâd'a dönünce merasim ile karşılanmıştır. İki tarafın bütün devlet erkânının ve Büveyhoğulları hükümdarı Ebû Kâlicar'ın oğlu Ebû Ali ve Ebu Tâlib ile Selçuklu meliki Kutalmış'ın bulunduğu kabul merasiminde halife ihtişamını göstermek için elinden geleni yapmıştır. Tercümanlığını vezir Kündürî'nin yaptığı buluşmada halife, Allah'ın kendisine, memleketlerin idaresi hususunda tevdi ettiği bütün salâhiyeti Tuğrul'a devrettiğini ve Tanrı kullarının idaresini ona verdiğini tekrarladı. Ülkelerin imarına, halkın refahına, adaletin yayılmasına çalışmasını istedi. Ayağa kalkan Tuğrul Bey yer öptü, halifenin emrini yerine getireceğini bildirdi. Hil'atler giydirildikten sonra başında bir taç olduğu halde huzura tekrar gelen Tuğrul'un yer öpmesine halife mani olmuş ve ona kendi eli ile kılıç kuşatmıştır. “*Melik'ül Maşrik ve'l Mağrib*” (Doğunun ve Batının Hükümdarı) unvanından başka sancaklarda verdi.²¹⁹ Tuğrul Bey doğunun ve batının hükümdarı²²⁰ ilan edilmesi ile Türklerin İslâmdan önce de şuurunu taşımış oldukları ve gerçekleştirmeye çalıştıkları “*cihan hâkimiyetimefkûresi*” İslâm devrinde

---

sultan, Bağdâd'ta kalmayıp ordusuyla harekete geçip Evânâ, Ukberâ ve yörelerinde akınlarda bulundu ve tutsaklar aldı.” İbnü'l Cevzî, El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar, s. 30.

²¹⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 134.

²¹⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 135; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 54.

²¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 175; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 52; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 179-180; Hasan Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 161.

²²⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 11-12.

yeniden ortaya çıkmış oluyordu. Ayrıca halifenin tüm yetkilerini sultana devretmesi, ilk laiklik uygulaması yorumunu akıllara getirmektedir.²²¹

Tüm bunlar ile Selçuklu sultanı, resmen halifeden İslâm âlemininhâkimiyetini, maddî kudret ve kuvvetini eline aldığı gibi temsil yetkisini de kazanmıştır. Böylece Abbasî halifesi İslâm âleminin dinî lideri olarak kalmış oluyordu.²²²

Sultan Tuğrul, Arslan Besâsîrî ve müttetikleri ile mücadele halindeyken Kutalmış'ın kardeşi Resul-tekin, Basra, Ahvâz ve Şiraz taraflarını istila etti. Sultan bu havalinin valisini Resul-tekin üzerine gönderdi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Resul-tekin mağlup ve esir olarak Bağdâd'a sevk edildi. Halifenin aracılığı ile Sultanın cezalandırmasından kurtuldu. Bu isyanın bastırılmasının ardından Bağdâd'a gelen mektuplarda İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrıldığı ve arkasından da Türkmenlerin Cibal tarafına gittiği bildiriliyordu. Bu hareket Tuğrul Bey'in merkezîyetçi siyasetine karşı harekete geçtikleri anlamına geliyordu.²²³ Bu sırada Musul'da az bir kuvvet kalmasını fırsat bilen Besâsîrî, şehri işgal etti. Musul üzerine hareket eden Selçuklu ordusu ile savaşmaya cesaret edemeyen Arslan Besâsîrî ve Kureyş, Musul yörelerini tahrip ederek bölgeden ayrıldılar. Sultan Nusaybin'e geldiğinde İbrahim Yınal'ın isyan haberini aldı.²²⁴ İsyana girişen İbrahim Yınal, Besâsîrî ve Fâtımî Halifesi Muntasır'dan aldığı mektupta "*kendisine büyük ölçüde askerî ve malî yardımda bulunacaklarını ve kendisini Selçuklu Sultanı olarak*

---

²²¹ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu- Abbasî İlişkileri", s. 1111. Laiklik konusunda Mehmet Nadir Özdemir ise; "*İdarî işlerin resmen sultan tarafından yürütülmesi, siyasal bir ayırım değil, otorite ile alakalı bir konuydu. Dolayısıyla bu fiili durumun laiklik ile ilgisi yoktur. Kaldı ki laiklik yüzyıllar sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. Şunu da belirtmeliyiz ki sonraki dönemlerde halifeler, sultanların yetkilerini ele geçirmek için mücadele etmişlerdir*" yorumunu getirmiştir. Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 35-36.

²²² İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 30-34; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 54-55.

²²³ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 106; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 137; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 55.

²²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 182; Altundağ, "Kaim (el-Kaim bi-Emrillah Ebu Cafer Abdullah)", *İA*, s. 103.

tanyacaklarını” bildirmişlerdir.²²⁵ Ancak verdikleri sözü tutmadılar. Onların tek amacı vardı o da, Selçuklular’ın gücünü zayıflatmaktı.²²⁶

İbrahim Yınal isyanı üzerine Tuğrul Bey, Bağdâd’ı terk etti. Yınal tarafından Hemedân’a²²⁷ sıkıştırılan Tuğrul Bey’in yardım istemesi üzerine sultanın hanımı ve veziri Amîdülmülk Kündürî halifenin itirazına rağmen, yardıma gidince, şehrin boş kalmasından faydalanan Besâsîrî ve müttefiki Kureyş, Fâtımî halifesi Muntasır’ın adı yazan beyaz Şîî bayrakları taşıyan askerler ile Bağdâd’ı işgal etti.²²⁸ Halife, Kureyş’e veziri de Besâsîrî’ye teslim olmak zorunda kaldı.²²⁹ Kureyş, halifeyi Besâsîrî’ye teslim etmedi. İki taraf kendi arasında anlaştı ve halife, Hadîse hâkimi Arap Mühâşir’e teslim edildi. Tuğrul Bey onu kurtarıncaya kadar esir kaldı.²³⁰ Şehirdeki büyük Mansur caminde, Fâtımî halifesi Muntasır adına şîî hutbesi okundu.²³¹ Halife, Hadîse hâkimi Arap Mühâşir’e teslim edileceğini öğrenince Kureyş’e haber gönderip kendisine sığınacağını bildirdi. Fakat o, halifenin bu isteğini reddetti. Bunun üzerine halife kalkıp Kureyş’in çadırına gitti ve dedi ki;

“Benim senden uzaklaştırılmam ve senin himayenden çıkarılmamla ne yapılmak istendiğini, bilmiyorum. Ben, kendi canımı, benim hakkımda gerekli olan kefaleti bana vermen şartıyla ancak sana teslim ederim. Ben, şu anda sana geldim. Böylece senin beni himayene alman gerekir. Tanrı’ya ant olsun ki Tanrı, benim

---

²²⁵ Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, I, s. 45; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 55-56; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 38-39.

²²⁶ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 449.

²²⁷ “*Hemedân eyaleti, şimalde Azerbaycan Hamsa’si ve Kazvin eyaletleri, garpte Kirmanşah, cenupta Irak ve Malayir, şarkta ise Sâva eyaletinin Türkler ile meskun Halacistan sancağı ile hudutlanmış dağlık bir bölgedir. Araplar Hemedân’ı Sâsânîler’in inkırazı ve İran’ın istilası ile neticelenen Nihavend Muharebesine mütakip zaptetmişlerdir.*” Mirza Bala, “Hemedân”, *İA*, V/I, s. 420-425.

²²⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 57; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 39.

²²⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 313; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 39; Anonim, *Selçuknâme*, s. 20; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 43-45.

²³⁰ İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 31; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 81-82; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 180-181; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 114.

²³¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 201; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 3; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 57; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 39; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 215.

içimdedir. Beni Besâsîrî' ye teslim edersen o zaman beni mahvedip yok etmiş olursun. Esasında böyle bir davranış, Arap töresinde yoktur.” Bunun üzerine Kureys;

“Sana hiçbir zaman ziyan ve kötülük yapılmayacaktır, fakat bu çadır senin gibi ulu birisi için kalmaya uygun değildir; Besâsîrî, senin burada kalmana razı olmaz. Bu nedenle ben, seni amcaoğlum Mühâşir'e teslim edeceğim. Benim himayeme güven ve çadırına dön!” dedi.²³²

Bu sırada Sultan Tuğrul Hemedân'da sıkışmış, o esnada Çağrı Bey, Horasan'da vefat etmiş ve oğlu Alp Arslan onun yerine hükümet tahtına oturmuştu.²³³ Alp Arslan, Kavurd ve Yakutî durumdan haberdar olunca büyük bir ordu ile Tuğrul Bey'e yardım için Irak tarafına hareket ettiler.²³⁴ Rey civarında ona ulaştılar. Birlikte Hemedân'a yürüyüp İbrahim Yınal ile savaştılar. İbrahim Yınal yenilgiye uğratıldı ve Tuğrul Bey'in askerleri onu takip etiler ve ferman gereğince zih-i kemân (yay kirişi) ile öldürdüler.²³⁵

Halife, Enbâr'a ardından Fırat üzerindeki Hadîse Âne'ye götürülüp orada hapsedildi.²³⁶ Halife, Enbâr'a varınca soğuktan şikâyetçi oldu, şehrin hâkiminehaber gönderip giyecek istedi.²³⁷ Fakat bu arzusu yerine getirilmedi. Enbâr'lı bir zengin olan İbn Mehdeviyye²³⁸ onu üşümekten kurtarmıştır.²³⁹ Veziri ise bir deve üzerinde,

---

²³² İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 41.

²³³ Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 29.

²³⁴ Öngül, *Kirman Selçukluları*, s. 6.

²³⁵ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 82-81; İbrahim Yınal isyanı için bkz; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra*, s. 13; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 205; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 34-46; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 186; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 80-83; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 13-14; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 106; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 138-141.

²³⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 203; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 6.

²³⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 203.

²³⁸ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 42.

²³⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 181.

şehrin batı kesimindeki mahallelerde dolaştırılarak halka teşhir edildi; dana sonra Horasan kapısındaki türbelerin karşısında, diri diri çarmıha gerildi; iki çenesine iki demir kanca takılarak bir hurma ağacının gövdesine asıldı ve aynı gün ikinci namazından sonra öldü.²⁴⁰

Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal'a karşı zafer kazanıp onu öldürttüktan sonra Kureyş'e mektup gönderdi.²⁴¹ “Halifenin eşi Arslan Hatun'un kendisine gönderilmesini ve halifenin de saraya iadesini” istedi.²⁴² Tuğrul Bey'in, Mühâşir ile mektuplaşması üzerine o, halifeyi hapisten çıkararak Fırat Irmağı'nı geçmiş, çöl yolu ile Tikrit'e gelmiştir. Yürüyüşüne devam ederek Dicle Irmağı'na varıp karşı kıyıya geçerek Cebel'e yönelmiş ve bu sırada Tuğrul Bey'in Şehrizûr'da bulunduğunu haber almıştır. Tuğrul Bey'in Bağdâd'a eriştiği haberini alınca geri dönüp Nehrevân'a gelmiş halife ile birlikte burada konaklamışlardır.²⁴³ Sultan Tuğrul, halifeye 40 çeşit giysi, 10 paket kısa giysi ve 5.000 altın gönderdi.²⁴⁴

Sultan Tuğrul, Enûşirvan, Erdem ve Sav-Tegin'i Besâsîrî'ye karşı sevketti. Bu emîrlere, yanında Besâsîrî bulunan Nuruddevle Dübeys'e karşı yürüdükleri zaman Dübeys geri çekilmeye, Besâsîrî ise bir miktar kuvvet ile mücadele etmeye çalıştı. Çarpışmada Besâsîrî'nin atı bir ok ile vuruldu. Besâsîrî kolayca kurtulabilmek maksadıyla atının zırhını kesmeye çalıştı.²⁴⁵ At, kendisini yere attı, bu sırada yüzüne darbe yiyen Besâsîrî, Kündürî'nin Divitdârı Gümüş Teğın tarafından tutsak alınıp başı kesildi ve sultana gönderildi.²⁴⁶

---

²⁴⁰İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 203-204; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 6-7.

²⁴¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 7.

²⁴² İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 48; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 188-189; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 182-183.

²⁴³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 7.

²⁴⁴ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 52.

²⁴⁵İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih Tercümesi*, VIII, s. 207.

²⁴⁶İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih Tercümesi*, VIII, s. 207; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 32; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 192; Anonim, *Selçuknâme*, s. 21; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 39.

Bu sırada halife Kâim-Biemrillâh bir mektup²⁴⁷ hazırlamış ve bunu bir bedeviye vererek Kâbe'ye asmasını emretmiştir. Bedevi götürüp bu duayı kâbeye astı. Duanın kâbeye asıldığı gün hesaplandığında aynı gün Besâsîrî'nin öldüğü anlaşıldı.²⁴⁸

Bu sırada Muhâriş, halifeye Bedr b. Mühelhil'in obasına gitmelerinin doğru olacağını söyledi. Halife ona “*Nasıl uygun görüyorsan öyle yap!*” dedi. Onları Ebu Bekr b. Ahmed b. Eyyüb karşıladı ve sultanın, halifeye armağan etmesi için kendine verdiği şeyleri halifeye verdi. Çok geçmeden İbn. Füreke, sultana bir mektup²⁴⁹ yazıp durumu bildirdi. İkinci vaktinden sonra halifenin kendisi ile görüşmek için izin vermezi üzerine sultan, halifeyi uzaktan görünce atından indi. Kâim-Biemrillâh ona “*Atına bin ey Rüknu'd-devle*” dedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey atına bindi.²⁵⁰ Sonunda halifenin otağına gitti ve 7 kez yer öptü.²⁵¹ Bunu üzerine halife yastıklarından birini ona atıp “*Bunun üzerine otur*” dedi. Sultan sözlerini veziri Küdürî'ye söylüyor, o da bunları Arapçaya çevirip halifeye söylüyordu. Sultan bu

---

²⁴⁷Bu mektubun içeriği bir duadır ve şu sözler yer almaktadır; “*Zavallı Kulundan Ulu Tanrı'ya Tanrım! Sen, saklanan gizli sırları kesinlikle bilirsin. Tanrım! Senin bu bilinen ve kendi yarattıklarının –bunların içinde bende varım- işlerine bir kul (Besâsîrî), senin nimetine karşı nankörlük yapıp şükür etmedi, akıbetleri hiçe sayıp dikkate almadı. Senin sabırlı olman karşısında o, gururlu ve şiddet sahibi bir insan oldu. Kötülük yapmak için bize saldırdı, düşmanca ve şiddetli herekte ve davranışlarda bulundu. Tanrım! Bize yardım edenler azaldı; zalim kuvvet ve kudret buldu. Sen, her şeyi bilen, adil ve insaflı bir hâkimsin. Biz, ona karşı ancak senin yardım ve inayetinle galip gelebiliriz. Onun şer ve fesadından ancak sana sığınırız. O, senin yarattıklarınla kuvvet bulmu, biz ise yalnız seninle kuvvet buluruz ey âlemlerin Rabbi! Tanrım! Biz, onu, senin yargılamana havale edip sana bıraktık. Onun hakkında, adaletin yerine getirilmesi için seni bizim yerimize vekil yaptı. Bu nedenle benim ve onun arasında hükmünü ver! Çünkü sen, hâkimlerin en hâkimisin! Tanrım! Onun hakkında kuvvet ve kudretini ve senden dilediğimiz dilekleri bize göster! Tanrım! O, günah işleyerek kuvvet bulduğu için onun kuvvetini çek al! Ve kudretinle bizi, onun kudretine güçlü kul ey merhametlilerin en merhametlisi olan Tanrım!” İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 43-44; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 8-9; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 429.*

²⁴⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 8-9.

²⁴⁹Mektubun içeriğinde; “*Büyük bir çadır (otağ), çadırlar ve yatak göndermesini istiyordu.*” İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 56.

²⁵⁰ Mirhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 85-86.

²⁵¹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 15.

arada kardeşi İbrahim Yınal isyanı nedeni ile geç kaldığı için özür²⁵² diledi.²⁵³ Bunun üzerine halife, sultana dua da bulunup teşekkür etti, onun beline kılıç kuşattı. Sultan bunun üzerine yer öptü.²⁵⁴

Tuğrul Bey, 452/1060 yılında Cibâl (Irak-ı Acem) hareket etti. Halife ve vezir Kündürî halifelik divanına tahsis edilecek ülkeleri belirledi. Vezir, halifeye “*Halife Râzîbillah’a sarayın masrafları için, her gün 500 dinar verilmesi kararlaştırıldı. Muktefî zamanında Türk kumandanı Tûzûn ona aynı tahsisatı vermişti. Geri kalanı orduya sarf ediyordu. Hâlbuki şimdi Emîrül-Mümin’in bizden başka ordusu yoktur. Zaten orduya ihtiyacı da kalmamıştır. Buna rağmen biz tahsisatı günde 500 dinara çıkarıyoruz*” dedi. Halife bu miktarın yeterli gelmeyeceğini söyleyince vezir tahsisatı 1000 dinara çıkarttı. Bu meblağda az görülünce halifeye her gün 2000 dinar verilmesi kararlaştırıldı. Bu geliri karşılayacak ülkenin arazi seçimi halifeye bırakıldı.²⁵⁵ Böylece Sünnî İslâm âleminin sadece dinî reisi olarak kalan halife, siyasî bakımdan Selçuklu Devletini vassalı durumundadır. İslâm tarihinde ilk kez dinî ve dünyevî işler birbirinden ayrılmıştır. Büveyhî tehlikesini bertaraf edip ortadan kaldıran sultan, halifeliğe son vermemiştir. Bunun nedeni: o devirde halifeliğin Sünnî-İslâm dünyasını temsil eden siyasî bir sembol, Müslümanların dinî ve dünyevî

---

²⁵² “Özür konuşması; Kıskaç kardeşlerimden birisi olan İbrahim b. Yınal, birkaç kez isyan etti. Fakat ben, onu affettim. Buna rağmen o, bu (son) isyana ısrarla başladı. Onun bu sefer ki isyanı, Emîrül-müminîn, İslâm dini ve Abbasî devletine zarar verdiği için onu, yayının kirişiyle boğdurup öldürttüm. Fakat ben, en büyük kardeşim Davud Çağrı Bey’in ölümü nedeniyle, İbrahim b. Yınal’ın çocuklarını affedip onlara, onun yerine görev vermeyi yeğledim. İşte bu nedenle de senin hizmetine gelmem mümkün olmadı. Daha sonra Hadîsetü Âne’ye ulaşıp sizin şerefli zatınıza hizmet amacıyla hazırlanıyordum. Bununla birlikte bana, “Ulu Tanrı’nın lütuf ve ihsanıyla Muhâriş’in doğru ve sadık inançlı ve sizin kurtuluşunuza hizmette bulunduğu” haberi ulaştı. Ben Besâsîrî’den sonra Suriye’ye yönelerek Besâsîrî’ye yaptığı yardım nedeniyle Mısır hükümdarının cezasını vereceğim” dedi. İbnü’l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem’de Selçukluklar*, s. 58.

²⁵³ İbnü’l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem’de Selçukluklar*, s. 57-58.

²⁵⁴ Bundârî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Usra*, s. 6; İbnü’l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem’de Selçukluklar*, s. 58; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 41.

²⁵⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 186-187.

işlerini idare eden bir makam olması, halifelerin peygamber soyundan gelmeleri, saygın ve imtiyazlı olmaları gibi nedenler sayılabilir.²⁵⁶

Tuğrul Bey öldükten sonra halife, dünyevî yetkilerini tekrar eline geçirmek istemiş ancak Kureyş oğlu Müslüm'ün halifenin sarayına yağma teşebbüsünde bulunması ve Selçukluların Bağdâd'daki mümessilinin müdahalesi buna izin vermedi. Halifenin bu tutumu göstermektedir ki; o, Tuğrul Bey ile yapılan anlaşmayı, Selçukluların aksine, geçici ve Sultan Tuğrul Bey'in hayatı ile sınırlı saymaktadır.²⁵⁷

Tuğrul Bey, kendi çocuğu olmadığından kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan'ın kendisinden sonra sultan olmasını vasiyet etti.²⁵⁸ Alp Arslan tahta geçer geçmez yaptığı anlaşmanın daimi olduğunu anlayan halife, hutbeyi yeni sultan adına okutmaya başladı.²⁵⁹ Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucu Tuğrul Bey, iktidara geldikten sonra Türk Devleti'nin daha güçlü olması ve temellerinin daha sağlam bir zemine oturması için yeni politikalar ortaya koymuştur. Onun devlet politikasının esası bir sarmaşık gibi saran şîliğe karşı sünnî doktrini devlet politikası haline getirmektir. Selçuklu hanedanının Abbasî hilafeti ile kaynaştırmak dolayısıyla siyasî iktidarı elinde tutan Selçuklu sultanı ile dini gücü temsil eden Abbasî hilafetini birleştirmek ve böylece Türk'ün geleneksel askerî aristokrasisine dayanan yeni, daha güçlü devleti kurmaktır.²⁶⁰

Tuğrul Bey döneminde Arslan Hatun ile Kâim Biemrillâh ve Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun evlenmişlerdir. Alp Arslan²⁶¹ döneminde Seferiye Hatun'un kızı ile

---

²⁵⁶ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbasî İlişkileri", s. 1110.

²⁵⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 187-189.

²⁵⁸ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 88.

²⁵⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 60-66; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 187-189.

²⁶⁰ Zekeriyâ Kitapçı, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, Konya, 1994, s. 14.

²⁶¹ "Ebû Şücâ' Muhammed b. Dâvûd Adudüddeve Burhânü Emîri'l-mü'minin Horasan Meliki Çağrı Bey'in oğludur. Doğum tarihi XII ve XIII. Yüzyıl tarihçileri 424 (1032-33), daha sonraki kaynaklar ise 421 (1030) olarak vermektedirler. Ancak Ortaçağ İslâm tarihçilerinin en güvenilir kabul edilen İbnü'l Esir, devrinin diğer tarihçileri gibi 424 yılını kaydetmekle

Uddetüddin evlenmişlerdir. Melikşah döneminde Mâh-Melek Hatun ile Muktedî-Biemrillâh, Muhammed Tapardevrinde Seyyide Hatun ile Mustazhir Billâh, Sencer döneminde Sencer'in kızıyla Müsterşid Billâh, Mesud döneminde ise Fatîma Hatun ile Muktefi Liemrillâh'ın kızı ve Mesud ile Muktefi Liemrillâh'ın kızı evlenmişlerdir.²⁶² Herhangi bir siyasî teşekkül ile anlaşma yapan Türkler bu anlaşma ve ittifakları akrabalık tesisi sureti ile kuvvetlendirmeyi adet haline getirmişlerdir. Halife ile kurulacak olan akrabalık eski bir Türk geleneğinin devamıdır. Tuğrul Bey, halifeye bir Selçuklu melikesi vermek için teşebbüste bulunmuş Selçuklu devlet mensuplarının ve vassal hükümdarların katıldığı umumi bir merasim tertip edip halife, veziri vasıtasıyla Çağrı Bey Davud'un kızı Hatice Arslan Hatun ile resmen evlenmek talebinde²⁶³ bulunduğu ve nikâh kıydığı bilinmektedir.²⁶⁴

Bu evlilik İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır;

“Halife Kâim-Biemrillâh'ın, Sultan Tuğrul Bey'in kardeşinin (Çağrı Bey), kızı Hatice (Arslan Hatun) ile 100.000 altın mihr karşılığında nikâhı kıydı. nikâhta Kadi'l-Kudât Ebû Abdullah ed-Damgânî, Başkadı Ebu'l-Hasen el-Maverdî ve

---

birlikte, 420 Muharreminde yapıldığı bilinen Selçuklu-Karahanlı savaşı başlamadan önce Çağrı Bey'e bir oğlu olduğu müjdesinin gelmesi olayını da kaydederek gerçek doğum tarihini 1 Muharrem 420 (20 Ocak 1029) şeklinde vermektedir.” İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, DİA, 2, s. 526.

²⁶² Fırat Ceylanbaş, *Selçuklu-Abbâsî İlişkilerinde Siyasî Evlilikler*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2017, s. 25-26.

²⁶³ *“Halife ile Çağrı Bey Davud'un kızının evliliği hakkında şu bilgide kaynaklarda yer almaktadır; Halife Kâim-Biemrillâh oğlu Zahiretüddin ile evlendirilmesi kararlaştırılan Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile oğlunun ölümü üzerine nikâhlanmış, daha sonrada Hemadan'da Bağdâd'a gelen Arslan Hatun ile görkemli bir tören ile evlenmiştir.” Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî (452/1060), Azîmî Tarihi, Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler (430-538=1038/39-1143/44), (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s.16; İbnü'l Verdî, Târîh, s. 22; Sevim-Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 53-54; Apak, Abbâsîler Dönemi, IV, s. 448.*

²⁶⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 168; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 189-190; Yılmaz, *Abbâsîler ve Abbâsî Halifeleri*, s. 161; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 107-109; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 213; Mevlüt Koyuncu, “Büyük Selçuklu Devleti'nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, s. 376.

nikâhhutbesini okuyan Reîsürriüesâ, Ebu'l Kâsım İbnü'l Müslime ²⁶⁵ hazır bulundular. Bir süre sonra İbnü'l Müslime, “Efendimiz ve büyüğümüz Emîrü'l-mü'minin lütfedip nikâhı uygun görüp kabul buyururlarsa nikâhı kıyarım” dedi. Bunun üzerine Halife, “Bu nikâhı bu mihr ile kabul ettik” dedi. Şaban ayı (Ekim) girdiğinde İbnü'l Müslime, Sultana gidip Halife, sana şunları söyledi dedi: “Ulu Tanrı, ‘emanetleri ehline veriniz’ diye size buyuruyor. Değerli emanet Arslan Hatun’un Hilafet Sarayına nakli hususunda tarafımızdan izin verilmiştir.” Bunun üstüne Sultan “Baş üstüne” dedi.²⁶⁶ “Daha sonra halifenin annesine Arslan Hatun teslim edildi. Hilafet sarayına gelince Arslan Hatun birkaç kez yer öptü. Bu arada halife onu kendisine çekipyaklaştırdı ve kendi tarafında yanına oturttu. Bu arada ona altından işlenmiş bir ferace giydirdi ve başına mücevherlerle işlenmiş bir taç koydurdu. Halife, ertesi günde geline, 100 ipekli giysi ve altın işlemeli keten bezi ve üzerinde, yakut ve firuze bulunan küçük çıkıntılı altın bir tas verdi ve ayrıca da Dicle Irmağı gelirlerinden 12.000 altın tahsis etti.”²⁶⁷

Sultan Tuğrul’un eşi Altunca Hatun, ölümü sırasında Tuğrul Bey’i yanına çağırarak “halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlen, böylece dünyada ve ahirette Tanrı katında şerefe nail olursun” vasiyetinde bulundu.²⁶⁸ 454/1062 senesinde Tuğrul Bey halifenin ev halkının kadınlarından biri ile evlenmek için talip oldu.²⁶⁹ Böylece Altunca Hatun’un vasiyetini yerine getirmek için sultan, halifenin kızı ile evlenmeye karar verdi.²⁷⁰

---

²⁶⁵ “İbn. Müslime, Selçuklulara yakınlık duyan ve icraatlarına bunu yansıtan biri olarak tanıtılmaktadır. Onun Tuğrul Bey ve Halife el-Kâim arasındaki münasebetlerin gelişmesine büyük katkı sağladığı bu nedenle Selçuklu-Abbâsî münasebetlerine yeni bir dönem başlattığı söylenir.” Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, s. 1094.

²⁶⁶ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 27-28.

²⁶⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 184; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 169.

²⁶⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 58.

²⁶⁹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 86.

²⁷⁰ İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 33; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 58; Altundağ, “Kaim (el-Kaim bi-Emrillah Ebu Cafer Abdullah)”, *İA*, s. 103; Özdemir, *Bağdâd'da Türk Egemenliği*, s. 109-110.

Halife, önceki yıl Besâsîrî'nin müttefiki Kureyş'in sultana gönderdiği olduğu eşi Arslan Hatun'un Hilafet Sarayına gönderilmesini istedi ve eşini alıp getirmesi amacıyla da Salef Karamanetü'l-halife ve halifenin has hâdimi Muvaffak ile birlikte Rey kadısı Ebû Yahya Sa'd b. Said'i gönderdi. Fakat Rey kadısının Bağdâd'a dönmesi ertelenince Salef ve Muvaffak, Arslan Hatun'u alamadan Bağdâd'a döndüler. Daha sonra Bağdâd'a dönen Rey kadısı, Sultan Tuğrul Bey'den halifeye, “Kızı Seyyide ile evlenme” isteği içeren mektubu taktim etti.²⁷¹ Selçuklu sultanının samimi, akıllı, istikrarlı, planlı siyaseti ile dostluk tâbilik ve metbuluk içinde yürütülen Selçuklu-Abbâsî münasebetlerinin, Abbâsîlere kazandırdığı avantaj Kâim tarafından bazen göz ardı edilmiştir. Bunun en büyük örneği ise Tuğrul Bey'in Seyyide Hatun ile evlenme isteği sırasında karşılaştığı engellerdir.²⁷² Yabancılara kız verme adetleri²⁷³ olmadığı için halife, sultanın talebine karşı ağır şartlar ileri sürdü.²⁷⁴ Bu şartlar;

- 1- Vâsıt ile sultanın ölen eşine ait olan bütün bölgeler ve öteki yerlerdeki mülk, ıktâ ve gelirlerin kendisine bırakılması,
- 2- Mihr olarak 300.000 altın verilmesi,
- 3- Sultan'ın hiç ayrılmamak üzere Bağdâd'da oturması.²⁷⁵

Bunun üzerine Irak Selçuklu Amîd'i Ebu'l-Feth “Halifenin bütün istedikleri iki kat dahi olsa Sultan adına benim tarafımdan kabul olunacaktır. Fakat sultanın

---

²⁷¹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 17; Sibt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011, s. 89.

²⁷² Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, s. 1105.

²⁷³ “Gerçek Abbâsî halifeleri, Hz. Peygamber'in yakın akrabalarından biri olan amcası Hz. Abbas'ın soyundan geliyorlardı. Ne de olsa içe dönük kapalı bir aile yapısı vardı. Bütün evlenme, kız alıp vermeler Hilafet ailesinin yakın çevre ve akrabaları arasında oluyordu. Özellikle kız çocuklarının hilafet ailesinin dışında başka bir kimse, en soylu bir Arap hatta mekân, makam ve mevkii, toplumda ne durumda olursa olsun bir yabancı ile evlenmesi asla mümkün değildi. Bunun hilafet tarihinde bir örneği yoktu.” Kitapçı, “Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler”, s. 13.

²⁷⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 140.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 196.

Bağdâd'a gelip sürekli oturması şartının sultana arzı ve bu hususta fikrinin alınması, asla mümkün olmayan bir husustur” dedi.²⁷⁶

Bu sırada Arslan Hatun, beraberinde vezir Amîdülmülk ve haciblerinden bir grupla sultanın, halifenin kızı ile evlenmesi işini yola koyup gerçekleştirmesi için gerekli mihr ve çeyizle birlikte Bağdâd'a gelip Hilafet Sarayı'na çıktı.²⁷⁷ Ancak şartların bazısına uyulmadığı sebebi ile halife, kızını vermeyi kabul emedi.²⁷⁸

Bunun üzerine halife, “*Bu nikâh işinden vazgeçilmediği takdirde bu memleketten (Bağdâd) çıkar giderim*” dedi.²⁷⁹ Bunun üzerine Amîdülmülk, “*Eğer bu evlenme işini istemiyor idiyse bu işi ilk önce bildirmeniz gerekirdi; artık bundan vazgeçmek olmaz. Sizin bu vazgeçmeniz, sultan katında, benim kanımı akıtmak için gösterilen bir çabadır*” dedi.²⁸⁰

Tüm bunlar yaşanırken bu evlilik ile ilgili fakihler, nikâh konusunda fetva verdiler. Hanefî fakihleri “*Nikâh kıyılmasının İslam hukukunca doğru, fakat bu konuda herhangi bir şartın hükümsüz olduğu*”, Şafîi fakihleri ise; “*Böyle bir nikâh kıyılmasının şartlı olduğu takdirde, geçersiz olacağını*” söylediler.²⁸¹

Amîdülmülk, halifeye hitaben, “*Efendimiz müminlerin emirinin, saf, temiz ve sadık kulu Sultan Tuğrul'un gönderdiği kimseleri dinlemesi ve istediği şeyi yerine getirmesi, ona şeref verecektir*” dedi. Bunun üzerine halife, “*Biz, Abbasoğulları insanların hayırlısıyız. Hilafet ve imamlık, kıyamete değin bizim üzerimizde kalacaktır. Bize tutunanlar doğru yoldadır ve hidayete erer; bizden ayrılıp bize düşman olanlar ise doğru yoldan ayrılarak sapıtırlar*” dedi. Halifenin bu sözleri üzerine, nikâh hususunda, perde açılmış ve halifenin gerçek fikir ve düşüncelerinin

---

²⁷⁶ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 69-70.

²⁷⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't Tarih*, VIII, s. 222; İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 91-92.

²⁷⁸ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 81.

²⁷⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't Tarih*, VIII, s. 221-222; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 196.

²⁸⁰ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 95.

²⁸¹ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 72.

olumsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Amîdülmülk, Hemedân'a gitmek üzere Bağdâd'dan ayrıldı. Bunun üzerine herkes korku ve endişeye kapıldı.²⁸² Bu sırada Sultan Tuğrul Bey, Reisü'l-Irakeyn'e bir mektup yazıp, “*Halife hakkında kötü şeylerin yapılmasını, onun ululuk ve kutsallığına helal getirilmesini, haşmetinin yok edilmesi hususunda çaba gösterilmesini ve Arslan Hatun'a kendisine gönderilinceye dek Hilafet Sarayından Saltanat Sarayına getirilmesini*” emretti. Reisü'l-Irakeyn, halifenin yakın adamlarını oturdukları saraydan almaya ve mallarına el koymaya başladı ve yıllık geliri 1500 altın olan ve halifenin ıktâları arasında bulunan toprakları da ellerinden aldı.²⁸³ Sultanın bu hamlesini ağır bulan halife, yakın adamı, Ebû Mansur b. Yusuf'u, Reisü'l-Irakeyn'e gönderip “*Sultanın bu ıktâları elimizden alması, şeriat kurallarına göre caiz değildir*” dedi. Reisü'l-Irakeyn, Ebû Mansur'a “*İşte ben, burada halifenin hizmetinde olarak sultana dair işler için kendi canımı tehlikeye atıyorum; benim aleyhime sultana asılsız haberler gönderen düşmanlarım arkamdadırlar. Ancak ben, Halife hakkında yapılması gereken şeyleri yapmak durumundayım. Esasında ben, bana yapılması emredilen şeylerin iyi bir biçimde yapılmasını istiyordum; fakat gördüğüm şey, işlerin büyütülüp huzursuzluğun artırılmaya çalışılmasıdır ve sultana gelen mektuplar da bu hoşnutsuzluk, nefret ve kötülükleri artırmaktadır*” dedi. Ebu Mansur bu içten konuşma üzerine “*Sen bizden uzaklaş git, biz, bu evlenme konusunda yapılması gereken işler üzerine olumlu bir biçimde eğiliriz*” dedi.²⁸⁴ Buradan bahsettiğimiz evliliğin olumlu yola girdiğinin bir göstergesiydi.

İbnü'l-Mahleban, Safer ayının başlangıcı olan Perşembe günü (454/1062), evlenme işinin halife tarafından kabul edildiği haberi ile Bağdâd'dan ayrılarak sultanın huzuruna çıktı. Bunun nedeni ise; sultan tarafından Bağdâd, Vâsit ve Basra'ya gönderilen mektuplarda bura ıktâlarına iyilikle el konulması, bu emre karşı

---

²⁸² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 222; İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 95-96.

²⁸³ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 101; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 198.

²⁸⁴ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 101.

durulması halinde ise kötü durumlara girişileceğinin belirtilmesiydi.²⁸⁵ Sultanın bu emri karşısında Hilafet Divanı'nda “*Bu, itaat yasasına ve hizmet zorunluluğuna yarar getirmez*” sözleri çıkarıldı. Bu nedenle de Hilafet Divanı ile sultanın yazışmaları kesildi.²⁸⁶ Bu sırada sultandan Kadi'l-Kudât Ebû Abdullah ed-Damgânî'ye bir mektup²⁸⁷ geldi. Sultanın bu mektubundan sonra halifenin yakın adamları, telafisi mümkün olmayan bir durumun ortaya çıkmasından önce, bu evlenme işinde halife ile görüş alışverişinde bulundular. Bunun üzerine Ebu'l-Ganâim ve İbnü'l-Mahleban, “*Sultanın gidip gönlünü almakla*” görevlendirildi.²⁸⁸ Çok geçmeden nikâhın yapılması hususunda Amîdülmülk'e, halifenin vekâletnâmesi yazıldı. Bunun üzerine Ebu'l Ganâim, Bağdâd'tan ayrıldı. Onun ayrılmasından beş gün sonra özel bir atlı, sultanın, “*Halifenin iktâlarının, Dârü'l-azizenin yetkili temsilcilerine verilmesini, bazı nedenler ile cereyan etmiş olan pek çok istenmeyen kötü ve tatsız olaylardan dolayı özür dilediğini*” içeren bir mektup ve armağanlarla Bağdâd'a geldi. Bu haberin yayılması ile herkes rahatladı.²⁸⁹ Toplanan halk bu evlilik ile gayesinin halife vasıtasıyla Hz. Peygamber'in sülalesi ile akrabalık tesis etmek olduğunu ilan etti. Sultan bu şekilde kendisinden başka hiçbir hükümdara nasip olmayan bir muvaffakiyete ulaştı.²⁹⁰

---

²⁸⁵ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 75.

²⁸⁶ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 75.

²⁸⁷ “*Adet haline gelen sözlerin zikrinden sonra mektubunda Sultan, şunları söylemektedir: Kadi'l-Kudat'ın bütün zamanı bilim ve fıkıh öğretimine tahsis edilmiştir. Bu nedenle, bu alanda yetkili olması bakımından o, anlaşmazlığı gidermeye ve yararlı nedenleri hazırlamaya çağrılmıştır. Değerli ve büyük insan Amîdülmülk, huzurumuza döndüğü zaman işleri iyi ayarlayıp doğru yola sevk ettiğini ve bizim güvenimizi artıran konuşmalar yaparak isteklerimizi idrakte kollarını sıvadığını bize açıkladı. O, bu evlenme işinin öyle sertlik ile olmayacağını ve halifeye bizim gösterdiğimiz çeşitli ihtimam, ihsan ve alçak gönüllülükleri biz, bunları Ulu Tanrıya yakınlaşmak amacıyla yaptık. Fakat bütün yaptıklarımız güzel şeyler, dünya ve ahirette aleyhimize sanki bire vebal olarak döndürülmeye çalışıldı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bizler, Tanrıya güvenen kimseleriz ki, o, bizim yaptığımız iyilikleri asla zayi ettirmez ve içlerinde, bizim hakkımızda kötülük saklayanların kötülüklerini görür.*” İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 102-103.

²⁸⁸ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 76.

²⁸⁹ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 76.

²⁹⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 221.

13 Şaban 454(22 Ağustos 1062) Perşembe günü Sultan Tuğrul Bey'in halifenin kızı Seyyide ile nikâhı Tebriz dışında kıyıldı. Sultan Tuğrul Bey bu yılın Şevval ayında (Ekim/Kasım), Divânü'l-Azizeye hizmet amacıyla 30 at üzerinde 30 Türk gulâmı²⁹¹ (asker), altın eyerli ve değerli mücevherler ile süslenmiş bir at, halifeye 10.000 altın; eşine (Arslan Hatun) 10.000 altın, üzerinde, her biri 24 kırat olan aşağı yukarı 30 parça bulunan mücevher bir gerdanlık; sultanın ölen eşinin Irak'taki ıktâlarının hepsi; halifenin kızı ve sultanın eşine 3.000 altın gönderdi. Bu armağanları Arslan Hatun teslim aldı.²⁹²

²⁹¹“Esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi sureti ile işleyen mekanizmaya “gulâm” sistemi denilmektedir. Bizans ve Sâsâni devletlerinde görülen kölelerin orduda kullanılması ve ücretli askerlik uygulamasından tamamen farklı bir müessese olan gulâm sistemi, İslâm medeniyetine has bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. İlk izlerine Hz. Ömer döneminde rastlanmakla beraber, Emevîler ve özellikle Abbâsiler döneminde tekâmül etmiş ve daha sonra Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan sahada kurulan bütün İslâm devletlerinde idarî ve askerî yapının temel ve vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. İbn. Haldun, devlet idaresi ve orduda gulâm kökenli kişilerin yerleştirilmesini, hükümdarın konumunu kuvvetlendirmek veya otoriteyi tek elde toplamak amacına bağlamaktadır. Nizâmülmülk ise “Orduyu oluşturan askerlerin hepsinin bir soydan olması halinde bunların çok çalışmayacaklarını, bunun önüne geçmek için muhtelif etnik kökenlere mensup askerlerden, muhtelit bir ordu kurulması gerektiğini” söylemektedir. Es-Seâlibî de her milletin farklı bir askerî kabiliyete sahip olduğuna dikkat çekerek, iyi bir ordu oluşturmak isteyen hükümdarların, çeşitli milletlere mensup askerlerden faydalanması gerektiğini kaydetmiştir.” Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara 2010, s. 26-31; “Afrika'dan Asya'ya kadar tüm İslâm coğrafyasında farklı isimler altında görülen köle askerlik kurumunun ilk teşkilatlı örneği, Gulâm sistemidir. Gulâm, Selçuklu, Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı devletlerine, İslâmî bir sistem olarak girmiş ve siyasî, askerî ve sosyal alanlarda etkin bir şekilde görülmüş bir sistemdir. Ortaçağ dünyasında egemen bir kurum olan Gulâm teriminin anlamını açıklamak ve diğer kölelerden farkını ortaya koyabilmek için İslâm dünyasına ait diğer köle menşeli kelimelerle olan ilişkisini de açıklamak gerekmektedir. Gulâm, sözlük anlamı itibariyle; tiyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç; köle, esir, kölemen, erkek çocuk, genç hizmetkâr, azat edilmiş köle; efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Çoğulu “gulman”, “gulme”, “ağlime” olarak kullanılır. Gulâm, Logatname'de doğumundan gençliğine kadar olan erkek çocuk ya da bıyığı yeni terlemeye başlayan çocuklar için kullanılan bir terim olarak geçer. İranlılar, Gulâm kelimesini genelde çocuk ve köle anlamlarıyla kullanırlardı. Gulâm teriminin İran coğrafyasındaki bir diğer özelliği ise onun eril bir anlamda kullanılmasıdır. Şöyle ki Gulâm, genelde erkek çocuk ya da erkek köleyi ifade eden bir terimdir. Ayrıca İran'da Gulâm kelimesinden türeyen birçok şahıs ismi, şehir, bölge, köy ve nahiye isimleri vardır.” Coşkun Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulâm Sistemi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 3.

²⁹² İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 78-79; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 45-46.

Tuğrul Bey 454/1062 yılının Ağustos ayında nikâhtan 4,5 ay sonra, evlenebilmek için Bağdâd'a hareket etmiştir. Tebriz,²⁹³ Nahçıvan²⁹⁴, Hoy²⁹⁵ yolu ile Bağdâd'a girmiştir. Yetmiş aşmış sultan olmak üzere bütün Selçuklu beyleri sarayın salonunda Türkçe şarkılar söyleyerek raks ediyor, dizlerini yere vurup kalkıyor eğleniyorlardı ki bu Türk dansları hakkında ilk tarihi bilgimizde bu münasebetle elde edilmiştir.²⁹⁶ Sultan Tuğrul, Bağdâd'a yerleşince vezirini halifeye göndererek gelinin kendi hükümet konağına gelmesini istemiştir. Ancak halife bunu kabul etmeyip “*Siz sadece şereflenesiniz diye kızımı Tuğrul Bey'e nikâhlamak istemiştiniz ama görüyorum ki şimdi onu gerdeğe sokmak istiyorsunuz*” Değerli hediyelerin takdimi ile gelinin hükümet konağına gelişi sırasında şenlikler düzenlendi. İçeri girdiğinde gelin, altın işlemeli bir tahta oturtuldu. Tuğrul Bey içeri girip yer öptü, ancak gelin onun için ayağa kalkmadı ve duvağını açmadı. Tuğrul Bey ertesi gün yine gelip yer öptü ve gümüş bir tahta oturup biraz bekledikten sonra tekrar çıktı. Bu durum birkaç gün bu şekilde devam etti.²⁹⁷

---

²⁹³ “İran Azerbaycan eyaletinin merkezi” V. Minorsky, “Tebriz”, *İA*, XII/I, s. 82-98; “Selçukluların Azerbaycan'a akınlar düzenlediği dönemde Tebriz'de Revvailer hüküm sürmekteydi. Ebu'l Heyca Revvadi bu devletin kurucusu olarak bilinmektedir. Revvadi sülalesinin Arap kökenli olduğu bilinmektedir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Azerbaycan'a yönelik seferine kadar Tebriz, Azerbaycan'ın başkentiydi. Tebriz hâkimi Emîr Vehsudân, Tuğrul Bey' tabî olduktan sonra, onun adına hutbe okutarak, oğlunu Sultan Tuğrul'a rehin vererek, Tebriz ve çevresindeki hâkimiyetine devam etmiştir.” Kader Polat, *V. ve XV. Yüzyıllar Arasında Tebriz*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 26.

²⁹⁴ “Nâhçıvan, Kafkasya'da bir şehir olup, Aras nehrinin şimal tarafında bulunur ve bu nehir vasıtası ile İran'dan ayrılır. Nâhçıvan, Azerbaycan'ın İldenizli atabegliğine hususi ile bağlı görülür.” V. Minorsky, “Nâhçıvan”, *İA*, IX, s. 34-35.

²⁹⁵ “İran'ın batı Azerbaycan eyaletinde bir şehirdir. İslam öncesi devirlere kadar inen Hoy şehrine bu ismin verilmesi konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bunların arasında en çok kabul göreni, buraya yerleşen Medler'in bölgedeki tuz madeninden dolayı şehre “tuz” anlamına gelen Hoy adını verdikleri yolundaki rivayettir.” Tahsin Yazıcı, “Hoy”, *DİA*, 18, s. 258.

²⁹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 141.

²⁹⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarihi*, VIII, s. 225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 200-201; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 812. Anonim Selçuknâme'de ise bu bilgiden farklı olarak; “*Sultan, halifeden Seyyide'yi istedi, halife bunu hoş karşıladı, zira Sultanı çok seviyordu. Eb'Ü Nasr Kündürî haberi Sultana ulaştırdı. Sultan çok sevindi. Bağdâd'da düğün yaptılar. Sultan kızı gördüğünde yeri öptü. Kız örtüsünü açtı, olağanüstü bir güzellikte idi. Sultan dört ay sonra Rey'e doğru yola çıktı. Aynı yıl içerisinde (455/1063) dünyadan göçüp gitti.*” Anonim, *Selçukname*, s. 21.

Sultan Tuğrul'un halifenin kızı ile evlenmeyi uzun süredir düşündüğü ve planlarını buna göre yaptığı anlaşılmaktadır. O, halife esir iken onu kurtarmaya ciddi şekilde teşebbüs etmeden önce, halifenin karısı Arslan Hatun'u esirlikten kurtararak yanına getirmekle amacının, onu, halifenin kızı ile evlenebilmek için bir koz olarak kullanmak olduğunu gösteriyor.²⁹⁸

Sultan Tuğrul 8 Ramazan (4 Eylül) Cuma günü, bulunduğu Kasran'dan hasta olarak Rey'e getirilip saraya girildiği zaman hayatını kaybetti.²⁹⁹ Böylece Sultan Tuğrul'un Irak'a hâkimiyeti 7 yıl, 11 ay ve 12 gün sürdü. Sultan Tuğrul'un ölümünün ardından Hilafet Divanı, hatiplere "*Sultan Tuğrul'un adının hutbelerden çıkarılması*" hususunda bir buyruk gönderdi. Bunun üzerine sultanın adı hutbelerden çıkarıldı.³⁰⁰ Sultan Tuğrul'un ölümü üzerine Selçuklu merkezi hâkimiyetinin, kısa bir sürede olsa, zayıflaması sonucunda özellikle Irak'ta vassal hükümdarların tedirginlikleri nedeniyle bir takım olaylar çıkmıştır:

Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Araplar, Bağdâd'ın dış taraflarına ve yakın yörelerine dağılıp yolları kestiler ve Bağdâd'a bağlı Zâhir ve yörelerindeki halkın elbiselerini aldılar. Bu arada halk, Müslim b. Kureyş'in Bağdâd'a girip Dârü'l-memlekeyi kuşatarak yağmalamasından son derece rahatsız ve huzursuzdu. Bağdâd dışında oturan halk Ebvâbü'l-Azize'den sık sık yardım istemeye başladı. Askerlerin Müslim'e karşı harekete geçmesi sonucu o özür dileyerek "*Ben, Halifenin hâdimiyim. Amîdülmülk, halifelikte bulunan Sultana ait değerli mücevherleri askerlerine sarf etmek gerektiğini duyup istemiştir*" diyerek halifeye haber gönderdi.

---

²⁹⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 66; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 190.

²⁹⁹ "*Bu esnada Amîdülmülk Rey'den yetmiş fersah yerde idi. Sultanın vefat haberi erişince, kargaşalık çıkmasından ve uygunsuzluk vukua gelmesinden korktuğu için bu mesafeyi iki günde kat etti ve Rey'e geldi. Sultan öldüğü gibi duruyordu, defnedilmemiş kabre konulmamıştı. Sultanı defnettii ve halkın sükûnetini ve emniyetini düşündü. Uşakları elbise yırtmaktan men etti. Hayvanlara varıncaya kadar Sultanın mülkünde olanın hepsini askere dağıttı.*" Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 24; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 47.

³⁰⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 66-69; İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 116-117.

Fakat onun sözleri dikkate alınmadı. Bağdâd yörelerinde oturan halk direnişe geçtiyse de bastırıldı.³⁰¹

Sultan Tuğrul Bey'in ölümünü izleyen günlerde Selçuklu merkezi hâkimiyetinin kısa süre sarsıntıya uğraması nedeniyle Irak'ta ortaya çıkan söz konusu huzursuzluk, Sultan Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına çıkmasına kadar sürmüştür.³⁰²

1.1.2. Sultan Alp Arslan Dönemi (455-465/1063-1072)

Tuğrul Bey'in vefat etmesi üzerine, devlet yönetimini elinde tutmak amacıyla Çağrı Bey'in küçük yaştaki oğlu Süleyman'ı tahta çıkarmak isteyen vezir Amîdülmülk³⁰³ ordu görevlilerini toplayıp, “Sizler biliyorsunuz ki, ben ve sizler, Sultan Tuğrul Bey beraberinde ve hizmetinde bulunuyorduk fakat şimdi o, artık ölmüştür. Sultanın bana ve sizlere olan ahdi Selçuklu tahtına kardeşinin oğlunun (Süleyman) çıkarılması şeklindedir. Bu nedenle ben, sizlerle bu hususta birlik halindeyim. Eğer bana yardımcı olur ve beni desteklerseniz işlerinizi ve isteklerinizi yararlı bir biçimde yapar ve yerine getiririm” dedi. Böylece ordu mensuplarından Hâcib Erdem hariç tümünün desteğini aldı.³⁰⁴ Vezir Amîdülmülk bu sırada Horasan'da bulunan Alp Arslan'a³⁰⁵ gözdağı veren bir mektup³⁰⁶ gönderdi.³⁰⁷ Daha

---

³⁰¹ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 83-84.

³⁰² İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 120.

³⁰³ “Amîdülmülk, Selçukluların ilk veziridir. Tuğrul Bey Nişâbur'a girdiğinde kendisine kâtiplik yapacak iyi Arapça bilen birisini bulmasını istedi. Bunun üzerine Amîdülmülk gösterildi. Tuğrul Bey onu kendisine vezir yaptı.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 70.

³⁰⁴ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 125.

³⁰⁵ “Alp Arslan, “Kahraman Arslan” anlamına gelmektedir.” Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu-Alp Arslan ve Zamânı*, III, TTK, Ankara 2016, s. 3.

³⁰⁶ “Sultan Tuğrul Bey'in, biraz senin kanından olan Süleyman hakkındaki vasiyetini biliyorsun. Eğer daha başka yerlere sahip olmak istersen Hârezm, Nişâbur ve daha bazı yerler, sultanın ölümünden sonra boş bir durumdadır ve bunlar senin olur; ayrıca bizden parada isteyecek olursan Rey kalesinde bulunan paralardan seni razı edecek miktarı göndeririz; ayrıca hutbelerde, Süleyman'ın adından sonra senin adını da okuttururuz, böylece iki ayrı hutbe yerine bir hutbe okutulur, dolayısıyla da anlaşma sağlanır, ülke, bölünmekten korunmuş ve kan akıtılmamış olur. Yok eğer Sultan Tuğrul Bey'in kurmak istemiş olduğu bu yönetim düzenine karşı bir tutum ve davranış içine girmeye çalışırsan o takdirde sen, bize saldırmadan

sonrada vakit kaybetmeden vezir Amîdülmülk, Rey şehrinde Süleyman'ı tahta çıkardı ve onun adına hutbe okuttu.³⁰⁸ Ancak Alp Arslan ve Kutalmış dâhil bazı emir ve melikler Süleyman'ın saltanatını onaylamadı. Kazvîn şehrinde Alp Arslan adına hutbe okundu. Kutalmış'ın Rey önüne gelerek şehri muhasara etmesi üzerine, Vezir Amîdülmülk, Alp Arslan'dan yardım istedi ve hutbeyi de onun adına okuttu.³⁰⁹ Kutalmış ise Alp Arslan ile Dameğan civarında yapılan savaşı ve saltanat uğruna hayatını kaybetti.³¹⁰

Sultan Alp Arslan, bütün saltanat davacılarını ve rakiplerini bertaraf ettikten sonra Rey'de Tuğrul Bey'in sarayında (Dârü'l-Memleke) tahta çıktı.³¹¹ Para kestirip, cülusuna da halife Kâim Biemrillâh'ı tasdik ettikten sonra³¹² ilk olarak veziri Ebû Nasr Amîdülmülk Kündürî'yi yakalayıp hapsedirdi.³¹³ Çünkü Nîzâmülmülk,

---

önce zorunlu olarak biz, sana saldırırız. İşte o zaman seninle bizim aramızda ki hükmü Tanrı verecektir.” İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 126.

³⁰⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 61.

³⁰⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 228; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 117.

³⁰⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 228; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 31; Mükrimin Halil Yınanç, “Alp Arslan”, *İA*, I, s. 384-386; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 59; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 54; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 48.

³¹⁰ Anonim, *Selçuknâme*, s. 21; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 31; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 59; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 48-51.

³¹¹ Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 30; Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 171; Süryanî Mikâil, *Vakayinâme*, s. 17; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 149; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 118.

³¹² Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 117.

³¹³ “Amîdülmülk, Nişâbur'da Horasan Amîdi'nin evinde hapsedildi. Sonra Mervü'r-Rûd'a nakledildi ve bir evde hapsedildi.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 71; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 115; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203. Amîdülmülk'ün yakalanıp hapsedilmesi İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır; “Amîdülmülk'ün, Sultan Alp Arslan'ın veziri Nîzamülmülk'ün yanına gidip önüne beş yüz dinar bırakmış, daha sonra mazeret beyan edip yanından ayrılmıştı. Bu sırada halkın çoğunda Amîdülmülk ile beraber gitmiş, bunun üzerine Sultan Alp Arslan'a: “Amîdülmülk'ün ileride başına bir gail açmasından korkulur” denilmiş ve O da O'nu tevkiif edip Mervü'r-Rûd'a göndermişti. Bir yıl hâpiste kaldı, daha sonra yanına iki tane gulamı gönderildi, bunlar Amîdülmülk'ün yanına girince hummaya yaalanmış vaziyette buldular ve “Yaptıklarından, günalarından tövbe et” dediler, O da tövbe etti: sonra ailesinin yanına gidip onlar ile vedalaştı, daha sonra orda bulunan bir mescide çıkıp iki rekât namaz kıldı ve: “Ben bir hırsız değilim” dedi. Hirkasının kolundan bir parça koparıp gözleri bağladın, daha

Amîdülmülk'den korkuyordu. Bu yüzdende onun bertaraf edilmesi için çaba sarfediyordu.³¹⁴ Amîdülmülk öldürülmesine yakın bir zamanda cellâda şöyle demiştir: “Nîzâmülmülk’e de ki: “Türkleri vezir ve divan erbabına öldürmeğe alıştırmakla ne kadar kötü bir iş yaptın! Başkası için kuyu kazan, kazdığı kuyuya kendi düşer.”³¹⁵

Daha sonra Sultan Alp Arslan, Horasan, Acem, Irak, Hârezm, Taberistan, Kirman, Fars, Sîstan memleketlerini hâkimiyeti altına almıştır.³¹⁶

Abbâsî halifeliği, Tuğrul Bey’in ölümünün ardından halife Kâim Biemrillâh’ın emri ile hutbelerden Tuğrul Bey’in adını kaldırdı, başka bir hükümdar adı da koymadı.³¹⁷ Vergi toplamakla görevli Selçuklu memurlarına “*Sen bu memlekete ölen sultan tarafından memur edilen, elini idareden çekip sükûn içinde oturmak istersen otur; yoksa seni bu memleketten çıkarırım*” dedi. Selçuklular ile halifelik arasındaki anlaşmayı sultanın hayatıyla sınırlı sayan³¹⁸ Kâim Biemrillâh, Arap sultanlarına haber göndererek asayişi sağlamak amacıyla görüşmeye çağırdı.³¹⁹ Fakat Selçukluların Bağdâd valisi bu davete karşı çıkınca Kâim Biemrillâh ve Arap sultanlarının daha ileri gitmesine engel oldu ve Irak fiilen Selçuklu hâkimiyetinde kaldı.³²⁰ Ancak Bağdâd mümessili için durum bu kadar parlak olmadı. Tuğrul Bey’in ölümü üzerine, eski iktâ sahalarına yenisahip olmak isteyen halife, bu Selçuklu mümessiline elçi göndererek, onun bu memlekete Tuğrul Bey tarafından memur edildiğini, o da öldüğüne göre halifelik iktâlarından elini çekip Irak’ta oturmasını, yoksa kendisini bu memleketten çıkaracağını ağır bir dille bildirdi. Memleketin mali işlerini idare edecek kimseleri tayin ederek gerekli teşkilatı da kurmuştur.

---

sonrada gulamlar kılıçla vurup öldürdüler.” İbnü’l Esîr, el-Kâmil fi’t Tarih, VIII, s. 230; İbnü’l Verdî, Târîh, s. 34; Özdemir, Bağdat’ta Türk Egemenliği, s. 43.

³¹⁴ Mirhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 89.

³¹⁵ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, VIII, s. 231.

³¹⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsrî*, s. 76-77.

³¹⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 53.

³¹⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 7; Özdemir, “*Abbâsî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*”, s. 327.

³¹⁹ Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 45.

³²⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 7; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 451-452.

Halifenin ilk işi, örfi vergileri kaldırmak olmuştur. Bundan çıkarılacak sonuç ise, Irak'ta Selçuklu hâkimiyetinin çöktüğüdür.³²¹

Abbasî halifesinin bu tavrı karşısında Sultan Alp Arslan, 456/1064 yılında halifenin kızına Bağdâd'a dönmesi için izin verdi. Halife ve ailesi bu duruma çok sevindi.³²² Çok geçmeden Halifelik Saray'ında “*Sultan Alp Arslan'a teşekkür edildi ve Seyyide 'yi Bağdâd'a halifeye göndermesi hususundaki hizmetinin kabul edildiği bildirilerek hatiplere, sultan olarak onun adına hutbe okutmaları*” emredildi.³²³

Halife, insanlardan Alp Arslan için biat aldı. Sonra Alp Arslan'a, Tarrad b. Muhammed Ebû Muhammed el Temimî ve Hadim Muvaffak ile birlikte hil'atler ve nişanlar gönderdi. Böylece Sultan Alp Arslan Irak üzerinde hâkimiyet kurduğu gibi Bağdâd ve çevresinde de istikrarlı bir hâkimiyet sağlandı.³²⁴ Alp Arslan'ın adı Bağdâd camilerinde “*Sultan*” unvanı ile hutbe okunan ilk sultan oldu.³²⁵ Tuğrul Bey adına okunan hutbenin kaldırılmasından dokuz buçuk ay sonra Alp Arslan adına hutbe okunmuştur. Halife namına veziri, dünyevî işleri Alp Arslan'a bıraktığını resmen bildirdi ve bu durumu onaylayan bir menşuru, bir heyet ile sultana gönderdi.³²⁶ Böylece, Tuğrul Bey zamanında Selçuklu Devleti ile yapılan anlaşmayı, Selçukluların aksine, geçici ve bu hükümdarların saltanatı boyunca yürürlükte saydığı anlaşılan Abbasî halifesi, yeniden dünyevî yetkilerini Alp Arslan'a devretmeyi kabul etmişti. Bu anlaşma halife tarafından tek taraflı bozulmuş, fakat başarısızlıkla neticelendikten sonra, yeniden ve bu defa XII. asrın ilk yarısında, Halife-Sultanlar mücadelesi başlayıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.³²⁷ Alp

---

³²¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 8.

³²² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 232; İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 34; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 12; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 86.

³²³ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 72; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203-204; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 44.

³²⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 86.

³²⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 10-11.

³²⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 12-13.

³²⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 55.

Arslan'ın Irak'ta hâkimiyetini fiilen kurmasından sonra anlaşma şartlarının uygulanması kolay olmadı. Siyasî, malî ve idarî konularda Selçuklu Devleti ve halifelik arasında gizli veya açık şekilde mücadeleler devam etti. Ancak malî meselelerde çoğunlukla Selçuklu Devleti'nin görüşü üstün geldi.³²⁸ Bu dönemde Selçuklu sultan ve veziri, halifenin vezirini değiştirecek kadar olaylara müdahale edebiliyordu.³²⁹

Alp Arslan yeni ülkeler fethedip devletine katmadan önce mevcut ıktâları altındaki ülkelerde merkezi otoritesini güçlendirmeye dayalı bir politika izledi. Allah yolunda cihatetme, Ermenistan, Anadolu gibi komşu Hristiyan ülkelerde de İslâm Devletini yayma isteğiyle doluydu. 7 yıl boyunca devletin parçalarını kontrol altında tuttu, emniyeti sağladıktan sonra hedeflerini gerçekleştirmek için plan yapmaya başladı.³³⁰ Bu planlar arasında komşu Hristiyan ülkeleri hâkimiyeti altına almak, Mısır'daki Fâtımî hilafetini ortadan kaldırmak ve İslâm âlemini sünni Abbasî hilafeti ile Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirmek vardı.³³¹ Bu plan doğrultusunda Alp Arslan ilk seferini Gürcistan ve Doğu Anadolu'ya yaptı. Bu seferde yanında oğlu Melikşah ve veziri Nizâmülmülkde bulunuyordu.³³² Sultan, Bizanslıların hâkimiyeti altında bulunan Anive Kars'a³³³ kadar ilerledi, Ani'yi zapt etti.³³⁴

---

³²⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 55.

³²⁹ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbasî İlişkileri", s. 1112.

³³⁰ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 86-87.

³³¹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 87.

³³² Münecimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 74.

³³³ "Kars, adınının Gürcüce kari (kapı) kelimesinden geldiği, buranın Emenistan ile Gürcistan arasında bulunması sebebi ile "kapıdaki şehir" anlamında Kariskalaki şeklinde anıldığı ileri sürülmektedir. Ayrıca bu adın Türkçe Karsak kelimesine dayandığı ve Bulgar Türklerinin Karsak boyunun bölgedeki hakimiyetinin bir hatırası olduğu söylenmektedir. Ortaçağ mahalli kroniklerinde burası için Karuts ve Karuc adının kullanıldığı belirtilir. Bizans kaynaklarında kullanılan Kars adı Arap kaynaklarında da aynı şekilde yer alır." Tufan Gündüz, "Kars", *DİA*, 24, s. 515.

³³⁴ Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, s. 40-48. "Alp Arslan, Ani şehrini zaptetti ve söylendiğine göre, bir hendek içinde bin kişiyi keserek, onları kan ile yıkadı." Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 177.

Kars Kralı Gagik-Abbas'ın, sultana itaatten başka çaresikalmadı, Ani'nin Alp Arslan tarafından fethi, İslâm dünyasında büyük coşkuya neden oldu ve halife Kâim Biemrillâh, sultan'a "*Ebu'l-Feth*" unvanı verdi.³³⁵ Halife bu başarısından sonra sultanı kutlamış ve Hâs Hâdim ile birlikte Ebû Muhammed et-Temîmî Sultana gönderilerek: "*kendisinin ve Halifelik Sarayı mensuplarının daha önce ellerinde bulunan ıktâlarının geri verilmesini ve eşi Seyyide Arslan Hatun'un uzun bir süre uzak kaldığı Halifelik Sarayına dönmesini*" içeren mektub kendisine sunuldu. Halifenin eşi Seyyide Arslan Hatun bu mektup üzerine Bağdâd'a geldi.³³⁶ Daha sonrada halife Kâim Biemrillâh, Sultan Alp Arslan'ın Seferi Hatun'dan olan kızını kendi oğlu veliaht Muktedî Billâh'a istedi. Sultanında onayı ile nikah Nîşabur'da³³⁷ Dârü'l-memleke (Sultanlık Sarayı)'de kıyıldı.³³⁸

Sultan Alp Arslan 459/1067 yılında Kirman meliki olan kardeşimelik Kavurd'un isyan haberini aldı. Bunun üzerine Kirman'a doğru harekete geçti. Kavurd'un öncü kuvvetleri yenildiği zaman o, Cîruft Kalesi'ne çekildi ve bir elçi göndererek af diledi. Sultan bu isteği kabul ederek onu affetti ve tekrar Kirman hâkimi olarak tanıdı. Sultan Alp Arslan daha sonra Şirâz ve İstahr tarafına sefer yaptı ve hâkimiyeti altına aldı. Çok geçmeden Kavurd ve Fars hâkimi Fazlûye birleşerek isyan etti. Nizâmülmülk Fazlûye'yi esir etti. Sultan Alp Arslan ise askerleri arasında Kavurd lehine bir hava sezdiği için Kirman'dan ayrılmak zorunda kaldı.³³⁹

---

³³⁵İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 234-237; İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 134-136; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 26-27; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 154-156; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 18-19; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 59; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 63-65; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 129-133; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 48-49.

³³⁶ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 92.

³³⁷ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 453-454.

³³⁸ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 109.

³³⁹Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 76-77; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 28-30; Anonim, *Selçuknâme*, s. 22-23; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 157-160; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 46-48; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, VI, s. 456-459; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 65-67; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 25-26; Öngül, *Kirman Selçukluları*, s. 8-9; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 57-58.

Sultan Alp Arslan 459/1067 yılında ikinci defa Gürcistan seferine çıktı. Abhaz Kralı IV. Bagrat; Alanlar ile birleşerek Müslüman devlet olan Şeddâdîler arazisine girdi, Errân'ı istila ve yağma edip Gence'ye³⁴⁰ kadar ilerledi. Sultan 459/1067'de Errân'a geldi, Şeddâdî emiri Fazlun ile Şirvân emiri itaatlerini bildirdi. Daha sonra Şekkî bölgesini aldı ve buranın hâkimi Müslümanlığı kabul etti. Gürcü Kralı Bagrat ise Selçuklular ile savaşmaya cesaret edemedi ve kaçtı, Alp Arslan Tiflis'i fethetti. Bagrat af dileyerek Sultan Alp Arslan'a biat etti.³⁴¹

Sultan Alp Arslan'ın önünde iki hedef vardı. İlk hedefi; Bizans topraklarına doğru ilerlemek, ikinci hedefi ise Fâtımîleri Şam diyarından çıkarıp yerlerine geçmek, ardından Mısır'ı onlardan temizlemek. Mısır'da yönetim kadrosunun Fâtımî halifesi Mustansır Billâh üzerinde hâkimiyet kurmasındaki anlaşmazlık ona beklediği fırsatı verdi.³⁴²

Mısır Fâtımî halifeliğini ele geçiren vezir Nasruddevle Ebû Cafer b. Hamdan ile Mısır emirlerinden kimseler arasında sıkıntılı olaylar meydana geldi. Bunun üzerine Nasruddevle, Halep kadısı ile Alp Arslan'a elçi gönderdi. “*Ordusuyla birlikte Mısır'a gelmesini, Mısır'ı kendisine teslim edeceğini ve şîî hutbeyi değiştirip Sünnî hutbe okutacağını*” bildirip onu Mısır'a davet etti.³⁴³ Sultan haberi alır almaz

---

³⁴⁰ “Gence günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü'den sonra ikinci büyük şehridir. Gence bölgesinde miladı 576 yılında büyük bir Hun-Sâbır kitleesi yaşamaktaydı. 730-731 yılları arasında Hazar ordusunun Araplara karşı giriştiği seferde tahrip edilen şehirler arasında Gence ismidle geçmektedir. Mîrhând, şehrin kuruluşunu Sâsânî hükümdarı Kubâd dönemine uzandığını belirtirken, Hamdullah Müstevfî-i Kazvî buranın 659-60'da, Arrânlı M. Kagankatvatsi 846-847 yıllarında Araplar tarafından kurulduğunu kaydeder. Münecimbaşı'nın Târîhu'l Bâb'da ki bilgiye göre şehir 245'te Halife Mütevekkil Alellah'ın sergerdelerinden Muhammed b. Hâlid b. Yezid tarafından imar edilmiş ve kendisine iktâ olarak verilmiştir. Bu bilgilerden hareket ile Gence'nin VI-VIII. yüzyıllar arasında olduğu söylenebilir. Gence'ye hâkim olan Şeddâdîler 1054'te Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e tâbi olmak zorunda kaldılar. 1067 yılında Gürcistan Seferinden dönen Alparslan bir süre Gence'de kaldı. Sultan Melikşah 1076'da Gence'yi Emîr Fazlun'dan alıp bütün bölgeyi Emîr Sav Tegin'e verdi. Böylece yöreye çok sayıda Türken yerleştirildi.” Mirza Bala, “Gence”, *İA*, IV, s. 762-766; Oktay Efendizâde, “Gence”, *DİA*, 14, s. 17.

³⁴¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 20-22; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60.

³⁴² Sallâbî, *Selçuklular*, s. 88-89.

³⁴³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 22.

Halep'i almak için Horasan'dan hareket etti. Mısır elçisi olan Ebû Cafer'i, Halep emîri Mahmud b. Nasır b. Salih'e gönderip “*Katına gelip kendisine itaat ile hizmette bulunan Şerefuddevle Müslim b.Kureyş, İbn Vessab, İbn Mezyed, Türk ve Deylem emîrleri gibi kendisinin de katına gelip hizmette bulunmasını*” bildirdi. Fakat emir Mahmud sultanın çağrısını kabul etmedi.³⁴⁴ Halep'i müdafaaya başladı. Muhasara 2 ay 10 gün sürerken, savaş sadece 1 gün sürdü. Sonuçta sultan şehri ele geçiremedi ve kuşatmayı kaldırdı. Bu sırada Bizans imparatorunun Horasan'a saldıracağı haberi duyulunca³⁴⁵ Kilâboğulları emîrlerini yanına çağırdı. Sultan bu emîrlerden bazılarını Mahmud'a karşı savaşmakla görevlendirdi. Mahmud, Halep'in elinden gideceği endişesi ile Aytekin es-Süleymani'ye haber gönderip “*Sultanın katına çıkıp hizmetine gireceğini*” bildirdi ve şehrin anahtarı ile sultanın yanına gitmek üzere şehirden çıktı.³⁴⁶ Sultan ve Mahmud arasında yapılan görüşmede; Mahmud b. Nasır Halep'ten çıkararak sultanı karargâhında ziyaret edip ona itaat sunacak, sultan kendisine bağlı olması ve Abbasî halifesi ile Selçuklu sultanı için dua etmesi şartıyla Mahmud'un Halep valiliğini kabul edecektir. Anlaşma şartlarının kabul edildiğine dair imzalı bir belgede verdi. Böylece resmen sultana bağlandı ve onun imzası ile vali oldu.³⁴⁷

Türkler, Atsız komutasında Dımaşk'ı topraklarına katmak için harekete geçtiler. Tüm çabalara rağmen şehir ele geçirilemedi. Bunun üzerine oradan ayrılarak Filistin'e geçtiler. Kuşatmadan sonra Remle ve Kudüs'ü Selçuklulara kattılar. Fâtımî koruyucu birliğini oradan çıkardılar. Taberiyye'yi Fâtımîlerin elinden aldılar. Yafa'yı kuşattılar ve oranın hâkimi kaçınca Atsız, Fâtımî halifesi Mustansır Billâh adına okunan duayı kaldırdı ve hutbeleri Abbasî halifesi ile Selçuklu sultanı adına okuttu.³⁴⁸

---

³⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 22.

³⁴⁵ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 90.

³⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 25.

³⁴⁷ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 91-92.

³⁴⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 282; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 93.

Bizans İmparatoru ise dört bir tarafı dolaşarak Rumlardan, Ruslardan, Gürcülerden, Avrupalılardan ve başka Hıristiyan ülkelerden asker topladı. Bu askerlerin sayısı 300.000 olarak ifade edilir. Alp Arslan bu hazırlıkları haber alınca kendisi de hazırlanmaya başladı.³⁴⁹ Sultan Alp Arslan, askerinin yığınak ve toplanması için beklemenin kendilerine fayda sağlamayacağını anladı. Atına binerek askerlerine “*Ben nefsimi Tanrıya adadım. Benim için şehitlik de muzaffer olmak da bir mutluluktur. Tanrı kendisine yardım edenlere mutlaka yardım eder*” dedi. Bu sırada Bağdâd Abbasî halifesi Kâim Biemrillâh da, Malazgirt Muharebesi’ni³⁵⁰ Sultan Alp Arslan’ın kazanması konusunda, Muslayaoğlu Ebû Saîd’e bir dua metni³⁵¹ hazırlatarak Cuma namazında bütün İslâm ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretti.³⁵²

Sultan ordusu ile Bizanslılara doğru ilerledi.³⁵³ Sultan Alp Arslan, Bizans imparatoruna bir elçi göndererek barış teklif etti. Elçi, imparatora “*Eğer barış arzu*

---

³⁴⁹ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, VIII, s. 256; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 95.

³⁵⁰ “1071 yılında Bizans ile yapılan ve Türklere Anadolu’nun kapılarını açan meydan savaşı.” Ali Sevim, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, 17, s. 481.

³⁵¹ “*Alp Arslan için okunan hutbe; Tanrım İslâm sancağını yükselt ve İslam’a yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle yok et! Sana itaat için, canlarını feda edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerinin, onları kuvvetlendirmek, yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma! Mü’minlerin emirinin burhanı olan Şehinşâhü’l-âzam’ın senden dilediği yardımı esirgeme ki o, bu sayede hükmünü yürütür, şanını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Seni ve dinini şerefli tutabilmek için onu, lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun kılma! Onun kâfirler karşısında ki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle destekle, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır! Çünkü o senin ulu rızan için rahatı terk etti; malı ve canıyla buyruklarına uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen “Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan sizi kurtaracak yolu göstereyim mi? Tanrı’ya ve onun Peygamberine inanıyorsanız, onun yolunda canınız ve malınızla savaşınız” diyorsun. Senin sözün gerçektir. Tanrım! O, nasıl senin sözüne uyup şeriatın korunmasında, gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için gecesini gündüzüne katmışsa sende ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için hayırlı bir şekilde tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanlarının her türlü hilelerini defetsin ve lütfunla, bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde, en emin ve en sağlam şekilde korusun.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 30; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 81-82.*

³⁵² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 81.

³⁵³ Kemâlüddin İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 27.

ediyorsan bunu yaparız, eğer istemiyorsan bu işi Ulu Tanrıya bırakırız” dedi. İmparator, Alp Arslan’ın sıkışık durumda olduğunu düşündüğü için elçiyi reddetti ve “Ben barışı Rey’de yapacağım” cevabını verdi. Bu cevaptan sonra ikisi arasındaki ilişki kesildi.³⁵⁴ Türk ordusu karşı tarafın saldırıya geçmesini bekliyordu ki çan sesleri eşliğinde Bizans ordusu harekete geçti. Türkler eski taktiklerine göre sahte bir hücumdan sonra geri çekilirken düşman ilerlemekteydi. Rumlar ilerleyince pusuda bulunan Türkler ani bir saldırıda bulunarak düşmanı birden bozguna uğrattılar. Tam bu sırada Uz (Oğuz) ve Peçenek süvarileri Müslüman ırkdaşlarının tarafına geçtiler. Bu durum Bizanslıları tamamen şaşırttı ve cesaretlerini kırdı.³⁵⁵ Müslümanlar cesurca savaştılar ve zafer kazandılar. Bizans imparatoru esir edilerek sultanın katına götürüldü. Aralarında geçen konuşmadansonra Sultan Alp Arslan ona, iyilikte bulundu, bağlarını çözdürdü ve iyi davrandı. Sonra “İslam ülkelerine hiçbir şekilde saldırmamak, memleketinde ki bütün Müslümanları serbest bırakmak” şartlarını kabul ettikten sonra onu hil’atledi ve bir askerî birliğinin refakatinde ülkesine gönderdi. Fakat İmparator İstanbul’a gitmek üzere yola çıktığı zaman İmparatorluktan azledildi ve tahtına oturamadı.³⁵⁶

Muharebenin kazanılmasının ardından Sultan Alp Arslan, başta Bağdâd Abbasî halifesi olmak üzere, diğer bütün İslâm memleketleri hükümdarlarına birer fetihname

³⁵⁴ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular*, s. 28.

³⁵⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183.

³⁵⁶ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular*, s. 28. Malazgirt Meydan Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-Düvel*, s. 77-80; Bundârî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Usra*, s. 39-41; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, VIII, s. 256-259; İbnü’l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi’l-Ümem’de Selçukluklar*, s. 97-106; İbnü’l Verdî, *Târîh*, s. 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, s. 218-219; Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, I, s. 320-323; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 90-113; Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 178; Süryanî Mikâil, *Vakayinâme*, s. 17-18; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 94-101; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 62-66; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 178-187; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014, s. 3-10; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 210-220; İbrahim Kafesoğlu, “Malazgirt”, *İA*, VII, s. 242-248; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 79-92; Sevim, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, 27, s. 481-483; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 33-38; Refik Turan, “Malazgirt’te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti’nin Doğuşu”, s. 127-133; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 122-127; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 217-223; Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 243-268; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 72-89.

göndererek kazandığı zaferin müjdesini verdi. Zafer mektubu halifeye getirilip, halka okundu. Halife, Sultan Alp Arslan'a armağanlar ile bir mektup³⁵⁷ göndererek onu tebrik etti.³⁵⁸ Rumlara karşı alınan Malazgirt zaferi ile Selçuklular, Müslümanların cihat görevini devam ettirmiş oldular.

Malazgirt zaferi sonrasında Selçuklular Anadolu'ya yayılmışlardır. Bu zaferden sonra Selçuklular, Bizans-Fâtımî ittifakını ortadan kaldırdı.³⁵⁹ Malazgirt zaferi yine Hz. Ömer devrinde Bizans'a karşı kazanılan ve İslâm hâkimiyetini Asya ve Akdeniz'e kesin yerleşmesini sağlayan Kâdisiye³⁶⁰ ve Yermük zaferlerine³⁶¹

---

³⁵⁷ “Mektupta; Tanrının desteğine mahzar, galip ve muzaffer evladı, en büyük Sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı İslam ülkelerinin sultanı” gibi unvanlar ile hitap edilmiştir.” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 91-92.

³⁵⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 91.

³⁵⁹ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 97-98.

³⁶⁰ “Sâsânîler, Büveyb savaşında Mihran komutasındaki ordularının hezimetini sonrasında kendilerinin Araplar karşısında aciz duruma düştüklerini fark etmeye başladılar. Yenilgilerine sebep olarak gördükleri iç çekişmelere son vermek amacıyla Sâsânî sarayında nüfuz mücadelesine girişmiş olan Rüstem ile Fîruzan isimli komutanları birlikte hareket etmeye çağırdılar. Her iki asker bu teklife olumlu cevap verdi. İdarede birlik sağlandıktan sonra yeni ve çok güçlü bir ordu hazırlığı başlattılar. Hz. Ömer bunun üzerine topyekûn bir seferberlik ilan etti. Bilhassa hac mevsiminde bir araya gelen Müslümanlar cepheye çağrıldı. Bu birlikleri ise Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın komuta etmesi kararı alındı. Barış görüşmelerinden herhangi bir sonuç alınamayınca yaklaşık 200.000 kişiyi bulan Sâsânî ordusu Kâdisiye'ye ulaştı. Savaşın ilk aşamasında Sâsânî ordusundaki filler Arap atlarının ürkmesine neden oldu. Filleri kumanda eden askerlerin okla vurulmasıyla fillerin kontrolsüz hale gelmesi sağlandı. Savaşın ikinci günü halifenin emri ile gelen takviye birlikler moral sağladı. Savaşın üçüncü günü ilk iki güne karşı şiddetli çarpışmalar ile geçti. Savaşın dördüncü günü İslâm askerleri İran saflarını yarmak sureti ile başkomutan Rüstem'in karargâhına ulaşmayı başardılar. Yenilginin kaçınılmaz olduğunu anlayan komutan kaçmaya çalışırken yakalanıp öldürüldü. Rüstem'in ortadan kaldırılması merkezi birliklerin bozulmasına ve savaşın kaderinin belirlenmesine neden oldu. İranlılar Medâin'e kadar çekildi. Medâin'in Müslüman kontrolüne geçmesi ile birlikte Sâsânî İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiş oldu.” Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, s. 126-132.

³⁶¹ “Müslümanların, Suriye topraklarında süratli bir şekilde ilerlediklerini, bunun sonucunda Şam'daki hâkimiyetinin tehlikeye girdiğini gören Bizans İmparatoru Herakleios, Rumlar, Cezîreliler, Ermeniler ile tebaası durumunda olan Suriye Araplarından müteşekkil büyük bir ordu hazırladı. Dimaşk fethinin ardından görevli buldukları karargâhlarına çekilmiş olan Müslüman komutanlar, Bizans'tan gelen haber üzerine düşmana karşı güç birliği oluşturmak amacıyla yeniden toplandılar. Buna rağmen 200 bine ulaşan Rum ordusuna karşı ancak 50 bin kadar asker çıkarabildiler. Recep 15 (Ağustos 636) tarihinde meydana gelen Yermük Savaşı,

benzetilmektedir.³⁶² Sultan Alp Arslan baştan beri halifeye karşı izlediği dengeli siyasetin yanı sıra Bağdâd şahneliğine komutan Sâdüddeve Güherâyin'i tayin etmek suretiyle hilafet merkezinde tam bir otorite sağladı. Halife böylece siyasî otoritesini tamamen kaybetti.³⁶³

Sultan Alp Arslan batıda olduğu kadar doğuda da topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Karahanlılarla anlaşmazlığa düşmesi üzerine 200.000 kişilik bir ordu ile Ceyhun Nehri'ni geçmiştir. Ancak onun ölümü sebebiyle sefer yarıda kalmıştır. Yûsuf el-Hârezmî adlı bir kale kumandanı Sultanı hançerleyerek ölümüne sebep oldu (24 Kasım 465/1072).³⁶⁴

1.1.3. Sultan Melikşah Dönemi (465-485/1072-1092)

Sultan Alp Arslan 458/1066 yılında Râdgân şehrinde büyük bir tören ile oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etti. Bu tören sırasında sultan, Selçuklu emîrlerinden kendisinden sonra Melikşah'ı³⁶⁵ sultan olarak kabul edecekleri konusunda söz aldı. Melikşah'ın veliahtlığının Abbâsî halifesince de onaylanması gerektiğini bildiği için

---

Müslümanlar ile Bizans'ın Suriye topraklarındaki son büyük hesaplaşması oldu. Çarpışmalar sonucunda Araplar kesin bir zafer elde ettiler. Bu savaş ile birlikte Rumlar, Şam toprakları üzerindeki bütün emellerini terk etmek zorunda kaldılar. Bölgede Müslümanlara karşı bir daha saldırı düzenleme cesareti gösteremediler. Bu mağlubiyetin ardından daha kuzeye çekilmek zorunda kalan Bizans İmparatoru "Ey Suriye, sana selam olsun. Sen düşman için ne güzel bir ülkesin" sözleri ile bu topraklara veda etmiş, karargâh kurduğu Antakya'dan İstanbul'a çekilmiştir." Apak, Hulefâ-i Râşidîn Dönemi, II, s. 150-151.

³⁶² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 92.

³⁶³ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 454. Gevherâyin'in şahne olarak Bağdâd'a gelmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 260; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 106-109.

³⁶⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, III, s. 40-42; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60. "Alp Arslan'ın askeri, ona Yusuf ül Hârezm adlı kale muhafızını getirdiler, ayağının bukası ile yürüyordu, fakat bunun, hileyi, israf derecesinde bol kullandığı bilinmiyordu. Bu adam Alp Arslan'ın yanına getirildi. Alp Arslan dört direk dikilmesini el ve ayağının bağlanarak çabucak öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Yusufül, benim gibi adam, bu gibi ölüm ile öldürülür mü dedi. Sultan bu sözden kızdı ok ve yayını eline aldı, ihtiyatlı düşünmeyi bırakarak, iplerinin çözülmesini istedi. Alp Arslan taht üzerinde oturuyordu., fırlayıp kalktı ve tahtan indi, inerken sürünerek yüzü koyun düştü. O esnada Yusuf birden bire Alp Arslan'ın üstüne yürüdü ve boş bölüğüne bıçağı sapladı." Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 43-44; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 263-264.

³⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Melikşah", *İA*, VII, s. 665-673.

Alp Arslan, halife Kâim Biemrillâh'a elçi gönderip bu konuda izin istemiştir. Halife bu isteği kabul etti, elçisini hil'atler ile Melikşah'a İsfahan'a gönderip hil'atini ona verdi.³⁶⁶

Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine veliaht Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıktı.³⁶⁷ Melikşah'ın tahta çıkmasında vezir Nizâmülmülk büyük rol oynadı.³⁶⁸ Sultan Melikşah tahta oturduğunda, devletin genel görünümü şu şekildeydi; Ceyhun kıyılarından Hazar'ın güney sahillerini takiben Kafkaslara kadar uzanan sahada Ziyariler, Şirvanşahlar, Şeddâdîlere; Aphazya'da Tiflis dâhil olduğu halde Gürcistan, Selçuklu hâkimiyetini tanımaktaydı. Çağrı Bey'in oğullarından Kara Arslan Kavurd'un fethettiği Kirman, Fars ve Umman bölgeleri, dolaylı olarak Selçuklu hâkimiyetindeydi. Bağdâd ise devletin manevi merkeziydi. Musul'da Ukaylî, Hille'de Mezyedî, Diyarbakır'da Mervanî, Halep'te Mirdasî, Selçuklu Devleti'ne bağlılık göstermekteydi. Anadolu'da ise doğu ve güneydoğudan batıya doğru Türkmen akınları devam etmekteydi.³⁶⁹

Melikşah sultan olduktan sonra Nizâmülmülk'ü Bağdâd'a göndererek kendi adına hutbe okunmasını sağladı.³⁷⁰ Halife Kâim Biemrillâh, Sultan Melikşah'ın saltanatının onaylandığı ahitname okunduktan sonra Gevherâyin'e teslim edildi.³⁷¹

---

³⁶⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 96-97. "Tasdik işi kaynaklarda 464 (1071) arasında zikredilmektedir: bu senenin Safer (Ekim) ayında halife, veziri İbni Cuheyr'in oğlu Amîd üd-Devle'yi Nişâbur'a sultana gönderdi. Nişâbur'da parlak bir şekilde karşılandı ve şerefine büyük bir ziyafet tertip edildi. Amîd üd-Devle, Melikşah'a halifenin hil'atlerini takdim etti." İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 265; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 42; Alptekin, "Büyük Selçuklular", s. 130; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 223.

³⁶⁷ Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 180.

³⁶⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 82; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 39; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 93.

³⁶⁹ Hasan Akyol, Erol Kaya, "Melikşah Dönemi", s. 135-136; Taşkıran, *Selçukluların Sürgün Evlatları Yabgulular*, s. 20.

³⁷⁰ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 454.

³⁷¹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Uusra*, s. 48; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 115; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 102.

Bu sırada Melikşah'ın amcası Kirman Meliki Kavurd, Melikşah saltanatını tanımadı. İki taraf arasında Hemedân' da yapılan savaşı Nizâmülmülk'ün iyi idaresi sayesinde Melikşah kazandı ve Kavurd yay kirişi ile boğuldu.³⁷² Melikşah, Kirman ve Umman'ı Kavurd'un evlatlarına bıraktı.³⁷³ Nizâmülmülk'ün bu isyanı bastırmadaki başarısından dolayı iktâlarına Tûs şehrini de ekledi ve atabegunvanını aldı.³⁷⁴

Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın ölümünü fırsat bilen Gazneliler ve Karahanlılar Selçuklu hududları üzerine yürüme kararı aldılar. Gazneliler barış teklif etmek zorunda kaldı ve iki hanedan arasında akrabalık ilişkisi kuruldu.³⁷⁵ Melikşah

---

³⁷²Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62. Kavurd isyanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 83-85; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 47-48; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 267; İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 188-192; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.38-40; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 104-105; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 197-198; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 51-54; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 28-35. Ayrıca Kavurd'un ölümü ile ilgili, İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Hüseyinî'nin *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* ve Erdoğan Merçil'in *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* kitabında yay kirişi ile boğularak öldürüldüğü yazarken, Mîrhând'ın *Târîh-i Ravzatü's-Safa* adlı eseri, Sallâbî'nin *Selçuklular* adlı eseri ve Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, adlı eserinde, Kavurd'un yüzüğündeki zehri içerek öldüğünü, yazmaktadır. Bu konuya açıklık getiren bilgi ise Merçil'in *Kirman Selçukluları* adlı eserinde söyle anlatılmaktadır; “Kavurd'un boğularak öldürülmüş olması ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Türklerde hükümdar ailesine mensup şahısların öldürülmesi ilahi menşeli sayılmaları yüzünden mukaddes sayılan kanlarının dökülmemesi için boğdurmak suretiyle olmuştur” demektedir. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 35; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 37; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 39-40; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, s. 130-132; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 58; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 94-98.

³⁷³ “Melikşah Kirman ve Umman ülkesini Kavurd'un evlatlarına bırakmıştır. Bununla beraber *Zubdat un-Nusra*'da verilen bilgilere bakılırsa, Sultan bu havalıyı pek başıboş bırakmadığı anlaşılıyor. Melikşah kendi sülalesi mensuplarına devlet dâhilinde topraklar verdiği sırada, amcazadelerine babalarının mülkünü terek etmekle ve hil'atler göndermekle onları da sevindirmiş, lakin amcasının payı olan ülkelerin başına Serhenk Savtekin'i tayin ve hatta Kavurd'un harp aletleri ile davullarını buna tevdi etmiştir. Bu suretle sultan hareket esnasında yararlılık gösteren kumandanını memnun ediyor diğer taraftan da amcaoğullarını baskı altına almış oluyordu.” Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 54; Öngül, *Kirman Selçukluları*, s. 10-14.

³⁷⁴ Özaydın, “Melikşah”, s. 55.

³⁷⁵ “Sultan İbrahim'in elçileri birçok mal ve hediyeler ile Rey şehrine gelerek Melikşah'ın kızını Gazne veliahtı olan Mesut ile nişanlamak istedi. Melikşah bu isteği yerine getirerek Mehdü'l-Irak lakabı ile lakaplandırdığı kızı Gevher'i, Mesud ile evlenmek üzere Gazne'ye yolladı.” Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 40; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 105.

Karahanlılar karşısında üstünlük gösterdi ve önce Tirmiz sonra Semerkand'a ilerledi. Sonuç olarak Karahanlılar af diledi ve Nizâmülmülk'ün aracılığıyla barış yapıldı. Devlet merkezi İsfahan'a nakledildi.³⁷⁶

Halife Kâim Biemrillâh torunu Ebû'l Kâsım'ı, Muktedî Biemrillâh³⁷⁷ unvanıyla veliaht tayin etmişti. Dolayısıyla onun vefat etmesi üzerine Muktedî yeni Abbasî halifesi olarak biat aldı.³⁷⁸ Halife Muktedî Biemrillâh'ın veziri, halife Kâim Biemrillâh'ın ölmesi³⁷⁹ üzerine Sultan Melikşah'ın huzuruna gidip yeni halife adına

---

³⁷⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 198-199; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62.

³⁷⁷ “Ebû'l-Kâsım el-Muktedî-Biemrillâh Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Abbâsî, 448/1056'da Bağdâd'da doğdu. Kâim Biemrillâh'ın torunudur; halifenin tek oğlu ve varisi olan babası onun doğumundan altı ay önce ölmüştü ve dedesinin vefatından sonra onun yerine geçirildi. Melikşah ve veziri Nizâmülmülk başlangıçta barışçıl bir politika izleyerek halifeyi uzaktan kontrol etme yoluna gittilerse de daha sonra onu bağımsız bir güç olmaktan çıkarmaya ve otoritesini zayıflatmaya karar verdiler. Böylece araları bozulmaya ve istikrarsız bir dönem yaşanmaya başladı. Bunun üzerine Muktedî, Melikşah'ın kızı Mah-Melek Hatun'a talip oldu. Dört yıl sonra bu evliliğe onay verildi ancak sultan içine sindiremediği anlaşılan bu siyasî evlilik sırasında düğünde hazır bulunmak yerine ava çıkmıştır. Nitekim evlilik uzun sürmedi. Halife Muktedî'nin hareminden vazgeçme şartını yerine getirmemesi üzerine kızı Mah Melek Hatun ve torunu Ebû'l Fazl Cafer'i İsfahan'a getirdi.” İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 233-234-288-289; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 433-435; Anonim, *Selçuknâme*, s. 23-24; Fikret Işıltan, “Muktedî (el-Muktedî Bi-Emrillah Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed)”, *İA*, VIII, s. 573-575; Angelika Hartman, “Muktedî Biemrillâh”, *DİA*, 31, s. 142; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 163-165.

³⁷⁸ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 455; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 279. “Kâim Biemrillâh 467 senesi on üç şaban da vefat etti. Ömrünün bu anında uğradığı bir hastalıkta itidalle hareket etmedi kan aldırıldı, yanında kimse bulunmadığı halde uykuya yattı, katı uykuya daldığında kan aldırıldığı yer açıldı, çok kan akararak kuvvetsiz kaldı uykudan kalktı ki, kuvvetsizliği iki kat olmuş, ölüm yaklaşmış idi. Bunun üzerine, itimat ettiği kimseleri çağırdı. Uddetüddin'i huzuruna celbederek ona bir takım nasihatlerde bulundu ki o nasihatler sayesinde, Uddetüddin, Kâim Biemrillâh yerine kaim olabilir. Ve nakipleri huzura getirdi. Veziri ayakta dikiliyordu. Kâim ise parmaklığı dayanmış olup, sonunda hareket zuhur etmeyeceğini iş'ar eden sükûnet içindeydi. Bu kâğıtta olan şeye şahit olunuz ki buraya kendi elimle iki satır yazı yazdım dedi ve ruhunu teslim etti. Kâim Biemrillâh'ın, Zahire Ebû'l-abbas Muhammed nam oğlunun oğlu, yani torunu, Emîrî'l-mü'minîn Muktedî Biemrillâh Ebülkasım Abdullah, hilafete geçti, dedesi vefat ettiği gün ona biat edildi.” Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, s. 50; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 278.

³⁷⁹ “Halife Kâim Biemrillâh göz sulanması olup, görür iken kör olma ihtimali belirmişti. Gözüne zarar gelmesinden korkup gözün bozukluğunu ortadan kaldırmaya niyet edip bir kan alıcı getirdiler, o kan aldı ve doktorların tedbiri ile yüz elli dirhem kan aktı. Halife kan aldırıldığı günü sonuna kadar uyumuştur. Yanında hazır ve emrine bakan hiç kimse yoktu. Uykudayken kan aldırıldığı yere sarılı bağ çözüldü o derece kan aktığı, bedeni güçsüz kaldı.

ondan biat aldı. Muktedî Biemrillâh'ın, Melikşah'ın saltanatını onayladığına dair bir menşuru da sultana takdim etti.³⁸⁰ Mekke'de Sultan Alp Arslan adına okunan hutbe onun ölümü ile kesilmiş ve Mısır'daki el-Alevî adına okunmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Melikşah bir hac emirini Mekke'ye gönderdi. Neticede Mekke'de sultan ve halife Muktedî adına yeniden hutbe okunmaya başladı.³⁸¹

Nâvakiyye Türkmenlerinin kumandanı Atsız et-Türkmanî 465/1073 yılında Kudüs'ü fethedeceği ve burada okunmakta olan Fâtımî hutbesini kaldırıp, Abbasî hutbesi okutacağı hususunda Bağdâd'a bir mektup gönderdi. Bu mektupta Atsız “Fethedeceği Kudüs'te Abbasî halifeliği ve Selçuklu sultanları adına Sünnî hutbe okutmak istiyorum” dedi. Halifenin izni ile Atsız harekete geçti. Mısır halifesinin valisi ile yaptığı görüşmede bu vali Atsız'a; “Ben ırken sizlerden olduğum için size karşı koymayacağım, ancak Mısır halifesine bağlı ve vefalıyım, onun için gerekli her şeyi yaptım. Eğer canıma mal ve parama aman verirsen bu şehri sana teslim ederim” diye haber gönderdi. Atsız bu teklifi olumlu cevapladı ve Türk asıllı vali kentin kapısını açtı, Atsız şehre girdi. Şehir camilerinde halife ve Melikşah adına hutbe okuttu.³⁸² Atsız daha sonra Mısır'ı almak için düzenlediği seferde Kahire önlerinde

---

*Uyandığı zaman bedeninde kuvvet kalmadığını, ömrünün sona ermeye yüz tuttuğunu gördü. Sonra yüz, el ve ayağı şişti. Yaşam müddetinin tamamlandığını ve ömrünün sona erdiğini anladı, torunu Muktedî'ye halifeliği vasiyet etti. 467/1075 yılında öldü.”*Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 130. Halifenin ölümü ile ilgili farklı olarak İbn Kesîr ise şu bilgiyi vermiştir; “*Hicretin dört yüz atmış yedinci senesi recep ayının yirmi sekizinde Perşembe günü basur yüzünden halifenin vücudundan kan aldırıldı. Bunu öteden beri yaptırmaktaydı. Kan aldırdıktan sonra uykuya daldı. Kan aldırdığı yer patladı uyandı. Gücünü kaybetmişti. Artık iyileşmesinden ümid kesilmişti.”* İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 232.

³⁸⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Ustra*, s. 50-51; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 56-57; Özaydın, “Melikşah”, s. 55.

³⁸¹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 455; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 51.

³⁸² İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s.194-195.

Fâtımî ordusuna yenildi.³⁸³ Bu yenilgi üzerine Melikşah kardeşi Tâcûddeve Tutuş'u³⁸⁴, Suriye'ye gönderdi.³⁸⁵

Bu tayin ile zor duruma düşen Atsız, sultana elçi göndererek 30.000 dinar vergi ile biat etmiş ve elde ettiği memleketlerin kendisine bırakılmasını istemiştir. Melikşah bu teklifi kabul etmiş, Tutuş'a, Halep, Şimal ve Suriye'yi Atsız'a iktâ etmesini ve ona dokunmamasını emretmiştir. Fakat Atsız Şam'da Mısırlıların taarruzuna uğrayınca Tutuş'tan yardım istedi, Şam'ı kendisine teslim edip hizmetine gireceğini bildirdi. Bunun üzerine Tutuş, Şam'ı Mısırlıların taarruzundan kurtardı fakat Atsız'ı da yay kirişi ile boğdurdu. Bu suretle Tutuş, Şam'a yerleşerek Suriye ve Filistin Selçukluları³⁸⁶ idaresini başlatmış oldu.³⁸⁷

Malazgirt zaferi ile Selçuklular Anadolu'nun içlerine uzanma imkânı buldu,³⁸⁸ sonrasında ise Sultan Alp Arslan'ın emri ile Anadolu içlerine akınlar yapan Türk emîrler, Sultan Melikşah zamanında da bu görevlerine devam etti.³⁸⁹ Anadolu'daki fetih hareketi, Melikşah tahta çıktığında başta Kutalmışoğulları, Emir Tukak ve

---

³⁸³ Dimaşk'ın zaptı ve Mısır Seferi hakkında detaylı bilgi için bkz; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 285-286; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 134; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 63-68; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 68-71.

³⁸⁴ Ali Sevim, "Tutuş", *İA*, XII/II, s. 134-137.

³⁸⁵ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62. Tutuş'un Suriye'ye gönderilmesiyle ilgili Sallâbî'nin *Selçuklular* adlı eserinde gerekçe olarak farklı şu bilgi de yer almaktadır: "*Melikşah otoritesini sağlamlaştırdıktan ve saltanatının güvünde olduğundan emin olduktan sonra Şam'a yöneldi. Mısır'ı ülkesine katıp Fâtımî devletine son verme planını hayata geçirmeye başladı. Bu uzak cepheye Selçuklu bir emir tayin etmeyi, bu sayede aynı zamanda oranın emirinin bir kargaşa çıkarmak veya kendisiyle rekabet etmek düşüncesinden alıkoymayı, sayısı gittikçe artan ordunun büyük bir kesimi için iktâ toprakları temin etmeyi düşündü ve Melikşah projesini hayata geçirmek için kardeşi Tacüddeve Tutuş'u Şam'ın başına geçirdi.*" Sallâbî, *Selçuklular*, s. 111.

³⁸⁶ Suriye Filistin Selçukluları için bkz; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*; Hasan Akyol, "*Suriye Selçukluları*", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 215-234.

³⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 247; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 201.

³⁸⁸ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 119.

³⁸⁹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 63.

Artuk Bey olmak üzere birçok Türkmen Beyi tarafından sürdürülmekteydi. Sakarya Irmağı'nı aşırp İzmit'e kadar ilerleyen Artuk Bey, Yeşilirmak ve Kelkit Havzası; Mengücek Gazi, Şebinkarahisar, Erzincan, Sivas ve Divriği; Saltuk Bey, Erzurum ve Çoruh yöresi, Danişmend Gazi'de Sivas, Amasya ve Tokat civarı ile Karadeniz sahillerinde faaliyette bulunuyorlardı. Sultan Melikşah, Artuk Bey'i Hulucan'a gönderirp Ahzâ ve Bahreyn Karmatiler'ini cezalandırmak için görevlendirdi. Artuk Bey bu görevi başarı ile yerine getirerek Sultan Melikşah adına hutbe okuttu.³⁹⁰

Artuk Bey'in ³⁹¹ Anadolu'dan çağırılması, Kutalmışoğullarına Anadolu'da bulunan Türkmenler üzerinde mutlak hâkimiyet ümidi verdi. Bu ümit boşa çıkmadı. Amaçları amcazadeleri gibi devlet kurmaktı. Bunun üzerine Sultan Melikşah, harekete geçti ve Emir Porsuk'u görevlendirdi. Bu emir yapılan mücadelede Kutalmışoğlu Mansur'u öldürdü fakat başka başarı elde edemeden geri döndü. Mansur'un ölümü ile Süleyman Şah'ın durumu kuvvetlendi.³⁹² Bu sırada Bizans'ta yaşanan iç karışıklıklarda Anadolu'ya yerleşme ve tarihte “*Anadolu Selçuklu Devleti*” adıyla bilinen devleti kurma konusunda Süleyman Şah'ı cesaretlendirdi. Bu devlet Anadolu Selçuklu Devleti sultanının dedesi sayılan Süleyman b. Kutalmış tarafından kurulmuştur. Bu Selçuklu sultanı, Melikşah'ın yönetimini kabul etmekle birlikte; Konya, Aksaray ve diğer şehirlerde kendisine ait bir devlet kurmaya karar vermiştir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti temelleri atıldı.³⁹³

Sultan Melikşah'ın emri ile Diyarbekir bölgesinde bulunan Fahrûddeve b. Cehîr oğlu Zaîmüddeve'yi, Amîd'i kuşatmak ile görevlendirdi. Kendisi de

---

³⁹⁰ Özaydın, “Melikşah”, s. 55. Doğu Anadolu Türk Beylikleri Hakkında detaylı bilgi için bkz; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.

³⁹¹ “*Artuk Bey kayı boyuna mensup olup kahramanlığı ile Türkmenler üzerinde büyük nüfuz sahibidir. Sakarya kenarına kadar Bizans ile mücadele yapmış, Orta Anadolu'nun açılmasında ehemmiyet ile rol oynamıştır.*” Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 68.

³⁹² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 63.

³⁹³ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 119. Anadolu fetihleri hakkında detaylı bilgi için bkz; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 111-113.

Meyyafârikîn³⁹⁴ üzerine yürüdü. Amîd ve Meyyafârikîn zapt edildi. Böylece Mervanîler hanedanına son verilerek onların hâkimiyetindeki Mardin, Hasankeyf ve Cizre gibi kaleler Selçukluların eline geçti. Ukâyîliler'in elindeki Musul da Selçuklu kuvvetleri tarafından zapt edildi fakat Şerefüddeve Müslim'in af dilemesiyle şehrin iradesi ona bırakıldı.³⁹⁵

Sultan Melikşah daha sonra Kafkasya seferine çıktı. Şeddâdî emiri Fâdlun'un elinden Duvin ve Gence'yi alıp Sav Tegin'i buraya vali tayin etti.³⁹⁶ Sav Tegin, Gürcüler karşısında başarısızlığa uğrayınca Melikşah Gürcistan'a ikinci kez sefere çıkmak zorunda kaldı. Sultan Melikşah bu sefer Emir Ahmed'i bu bölgeye sevketti. Emir Ahmed, Kars'ı alarak Türk hâkimiyetine kattı. Ebû Yakup ve İsa Böri adında ki Türk emîrleri Çoruh Vadisi ve Trabzon'a kadar Karadeniz sahil bölgesini ele geçirdi. Selçuklu emiri Bozdan, Şeddâdîlerin buradaki hâkimiyetine son verdi.³⁹⁷ Gürcü Kralı II. Giorgi, İsfahan'a giderek Melikşah'a bağlılığını bildirdi.³⁹⁸

Daha sonra Sultan Melikşah I. Bağdâd ziyaretini gerçekleştirmek için yola çıktı. Bağdâd'a yaklaştığı zaman önce bu şehrin batısında bulunan ve yaya olarak iki buçuk saat süren Akarkûf denilen yere ulaştı. Burada halifenin veziri, askerler ve halk, sultanı karşılayıp saygı gösterdi. Halife Muktedî Biemrillâh Melikşah'a önceki sultanlara olan saygıdan fazlasını gösteriyordu. Halife ayrıca burada sultana bir şölen verdi. Bu şölen için 2.000 koyun kesildi.³⁹⁹ Sultan Mart 497/1087 günü Akarkûf'tan

---

³⁹⁴ “Diyarbakır iline bağlı Silvan ilçe merkezinin eski adı. Ortaçağın önemli merkezlerinden biridir. İslâm kaynaklarında Mefârikîn ve Fârikîn şeklinde de geçen şehir Grekçe'de Martyropolis (şahidler şehri), Süryânice'de Mipherket, Muphargin ve Ermenice'de Nphkert adıyla tanınır. Meyyafârikîn, Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganm tarafından fethedilmiştir (19/640).” Ahmet Savran, “Meyyafârikîn”, *DİA*, 29, s. 511.

³⁹⁵ Özaydın, “Melikşah”, s. 55; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64.

³⁹⁶ Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 182; Özaydın, “Melikşah”, s. 55.

³⁹⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 63.

³⁹⁸ Özaydın, “Melikşah”, s. 56. Detaylı bilgi için bkz; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 119-202; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 118-120. “Sultan deniz kumu alarak İran'a götürdü ve babasının mezarının üzerine sererek dedi: “Müjde sana ey baba! Çünkü çocuk olarak bıraktığın evladın dünyayı baştanbaşa fethetti.” Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 183.

³⁹⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 140.

ayrılarak,⁴⁰⁰ I. Bağdâd ziyaretini gerçekleştirdi. Yanında veziri Nizâmülmülk, komutanları, beyleri ve kalabalık maiyeti bulunuyordu.⁴⁰¹ Nizâmülmülk, askerlerin şehre ve evlere girmesini engellemek için ordugâhtaki otağda kaldı.⁴⁰² Sultan, Bağdâd'taki üçüncü günü ata binerek çevgan ve top (kürre) oynadı.⁴⁰³ Halife Muktedî, sultana soylu Arap atları gönderdi.⁴⁰⁴ Böylece her iki devlet adamı arasında samimiyet arttı. Sultan ve Nizâmülmülk Kûfe'ye gittiler, burada Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerini ziyaret ederek sadaka bağışladılar.⁴⁰⁵

Bu ziyaretten sonra Bağdâd'a dönen Sultan, halife Muktedî'nin gönderdiği at ile Halife Sarayına gitti. Nizâmülmülk emîrleri halifeye takdim ediyor, onlar Farsça: “*Bu Emir'ül- Mümin'dir*, halifeyede Arapça: “*Bu kulunuz, vilayeti ve askerleri ile birlikte filan oğlu filandır*” diyor; bu takdimden sonra Melikşah'ın taçlanma merasimi başlıyordu. Halife, sultana taç giydiriyor, “*Doğunun ve Batının Sultanı*” anlamına gelen⁴⁰⁶ kılıç kuşatıyor ve bu kuşattığı iki kılıç anlamına gelen ile zafer kazanması için dua ediyordu. Bundan sonra halife üç sancak ve üç at hediye etti. Bu tarihi taç giyme ve kılıç kuşanma merasimi bittikten sonra sultan bayraklar ile yolcu edildi ve gümüş paralar saçıldı. Halife, sultana bir altın taht, sultan da halifeye iki sandık kıymetli hediye gönderdi.⁴⁰⁷

Selçuklu veziri Nizâmülmülk, hilafet ile saltanatın daima uzlaşma içinde olmasını, devlet siyasetinin temeli saymış, her fırsatta dini reis ile siyâsî otorite olan sultanı birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır. Sultan Melikşah ile Muktedî arasındaki

---

⁴⁰⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 140.

⁴⁰¹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 112; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 455.

⁴⁰² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 206.

⁴⁰³ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 79.

⁴⁰⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 79.

⁴⁰⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 206; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 140.

⁴⁰⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 113; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64.

⁴⁰⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 79-80; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 206-207.

akrabalık, Nizâmülmülk'ün çabaları sonucunda gerçekleşmiş sayılabilir.⁴⁰⁸ Halife, 20.000 dinarlık hediye ile vezirini İsfahan'a, sultanın kızını istemek için gönderdi. O sırada sultanın, Davud ismindeki oğlu öldüğü ve kendisi yasta olduğu için⁴⁰⁹ vezir, sultanın kızını istemek için bir ay beklemek zorunda kaldı.⁴¹⁰

Bu matem İbnü'l Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l- Âyân'da Selçuklular* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır; “Sultan Melikşah'ın oğlu Davud, 11 Zilhicce Perşembe günü (12 Mayıs 1082) İsfahan'da öldü. Sultan onun ölümüne son derecede ve hiç işitilip görülmemiş şekilde acı çekip üzüldü ve hatta birkaç kez canına kıymak istedi, fakat hasları ve yakınları, ona engel olmak için hep boynuna sarılıp yanından ayrılmadılar, çünkü onun sabır ve dayanma gücü çok azalmıştı. O, hep oğlunu kokluyor ve cenazesinin yıkanmasına engel oluyordu; yeme ve içmeyi bıraktı ve kendine hâkimiyeti, aşırı sabırsızlığa, telaş ve korkuya teslim etti, bu nedenle giysisini çekiştirip durdu, teselli edilmemek için kapılarını kapattırdı. Türkler ve Türkmenler, Saltanat sarayında toplanıp saçlarını, başlarını yoldular, saraydaki kadınlar, hizmetkârlar, tabiler ve hadimler de onlara katıldı; atlarının kâhkülleri kestiler; eyerlerini ters çevirdiler ve üzerlerine karalar sürdüler, ülke halkıda evlerinde ve sokaklarda yedi gün süreyle yas tutmaya başladı.”⁴¹¹

---

⁴⁰⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 142.

⁴⁰⁹ “Melikşah oğlu Davud'un ölümünde görülmemiş bir matem tuttu, hatta bu yüzden birkaç defa intihara bile teşebbüs etti ancak yakınları tarafından engellendi. Cenaze, üzgün baba oğlundan ayrı kalmaya tahammül edemediği için ancak kokmaya başlayınca yıkana bildi. Melikşah yeme ve içmeden kesilip inzivaya çekildi ve her yerde yedi gün matem yapıldı. Melikşah oğlunun ölümünün üzerinden bir ay geçince, ava çıkıp oğluna hitaben şu mektubu yazdı: “Ey oğlum Davud, ben ava çıktım, sen ise yanımda değilsin. Senin ayrılığın bana çok acı veriyor, yüreğimi parçalıyor ve üzüntümü artırıyor. Şimdi sen bana halinden bahset, çürümen seni nasıl değiştirdi, kurtlar senin vücuduna, toprak yüzüne ve gözüne ne yaptı? Beni üzüntü kapladığı gibi seni de üzüntü kapladı mı? Ey sana duyulan özlem, üzüntü ve keder!” Samira Kortantamer, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, *Selçuklular Semineri Bildiri Metni*, 16-17 Mart, İzmir 1992, s. 252; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 139-140.

⁴¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 207; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 225.

⁴¹¹ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 242.

Davud'un ölümünden bir süre sonra halifenin veziri, evlenme talebini Nizâmülmülk'e söyledi, ona göre bu konuda Melikşah'a değil Terken Hatun'a⁴¹² gitmek gerekiyordu. Bu nedenle iki vezir Terken Hatun'un huzuruna çıktı. Hatun, kızına Türkistan hanlarının ve Gazne sultanlarının da talip olduğunu ve 400.000 dinar mihr teklif ettiklerini söyledi. Halife tarafından da aynı miktarda mihr verilmesi halinde, halifeyi tercih edeceğini bildirdi.⁴¹³ Halifenin Kâim Biemrillâh'ın karısı olan

---

⁴¹² “Tarihte devlet yönetiminde ve siyasetinde ağırlığı olan bu hanım sultan bazı eserlerde Türkan bazı eserlerde Terken adı ile anılmaktadır. Kendisi Karahanlı İliğ Han'ın torunu, Semerkand hükümdarı Şems'ül-mülk Ebu'l Hasan Nasr'ın amca çocuğudur. Karahanlı hükümdar soyundan olan ve Karahanlı Sultan Sarayında yetişen Terken Hatun'un doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Prof. Dr. Hasan İbrahim Hasan'ın “Zekâsı, dehası ve Melikşah üzerindeki nüfuzuyla meşhur” diye nitelendirdiği Terken Hatun için merhum Prof. Dr. Osman Turan “Onun yalnız Melikşah üzerinde değil, devlet adamları ve kumandanlar üzerinde de büyük nüfuzu bulunduğu” işaret eder. Osman Turan'a göre Terken Hatun'un bu nüfuzu ve ihtirası “Devletin parçalanmaya maruz kalmasına sebep olmuştur.” Terken Hatun, Melikşah üzerindeki etki ve otoritesini, Melikşah'tan sonrası için düşündüğü devlet yönetimi konusundaki arzuları doğrultusunda yönlendirdi. O, Mahmud'u Melikşah'tan sonra sultan yapmayı aklına koymuştu. Terken Hatun, Melikşah ile veziri Nizâmülmülk'ün arasının açılmasında da önemli rol oynamıştır. Çünkü Nizâmülmülk, Melikşah'tan sonra tahta büyük oğlu olan Berkıyaruk'un geçmesini istiyordu. Terken Hatun hâkimiyetini daha da güçlendirmek adına kızı Mehmelek Hatun'u, Abbasî halifesi Muktedî ile evlendirmiştir.” Ahmet Vehbi Ecer, “Türkan Hatun”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (EÜİFD)*, 6, Kayseri 1989, s. 167-171; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 56. “Terken Hatun özel bir isim olmayıp, Karahanlılar ve Selçuklulardan beri kullanılan, daha çok Hârezmşâhlar'da yaygın olarak karşımıza çıkan “İmparatoriçe, Kraliçe” manasına gelen bir unvandır. Bu unvan, hükümdar eşleri dışında hükümdar kızları ile şehzadelerin (Selçuklu döneminde şehzade değil Melik şeklinde ifade edilmesi gerekir) kızları tarafından da kullanılmıştır.” Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 107. “Terken, Türklerin eski hükümdarlık unvanlarından biridir. Ancak yaygın olarak “Hatun” sanı ile birlikte, “Terken Hatun” şeklinde, Türk hükümdar eşleri ve kızları için kullanılan bir unvandır. Arap alfabesi ile yazılan kaynaklarındaki yazılış şekli dolayısıyla; Türkân/Türkân Hatun şeklinde yaygın okunuşu ise, Terken'in eski Türkçe bir unvan olması bakımından Türk kelimesine farsça çoğul eki (an) getirilerek Türkler/Türklerin hükümdarı anlamında bir türetme yapılmış olması çok mümkün görünmemektedir.” Gülay Oğün Bezer, “Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti” *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildirileri)*, (Kayseri 27-30 Eylül 210), TTK, Ankara 2014, s. 235-242.

⁴¹³ İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 245; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 132-133; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 253; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 207.

aynı zamanda Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun, Terken Hatun'a “*Halife ile evlenmesi, kızımız için iftihar vesilesi olacaktı, üstelik halifeden para istenmez*” dedi.⁴¹⁴

Türklerin evlenme âdeti olduğu üzere 50.000 dinar süt hakkı (hakk el-rizâ) ve 100.000 dinar mihr vermek şartıyla sultanın kızı ile halifenin evliliği için karara varıldı. Hatun ile yapılan bu anlaşma Melikşah'a bildirildikten sonra vezir, müjdeli haberi Bağdâd'a götürdü. Sultan Melikşah'ın Bağdâd'a gelişinin bir diğer nedeni de altı yıl önce İsfahan'da verilen evlilik kararının uygulanmasıydı.⁴¹⁵

Mâhmelek Hatun'un çeyizi, İsfahan'dan Bağdâd halifelik sarayına 130 deve ve 74 katır ile nakledildi. Bağdâd halkı kafilenin üzerine kıymetli kumaşlar ve altınlar saçtı. Gelin Mâhmelek Hatun, muhteşem bir alay ile halifelik sarayına girdi.⁴¹⁶ Selçuklu Sultanı “*hükümdarın âdeti olduğu üzere*” gerdek gecesinden itibaren üç gün ava çıktı.⁴¹⁷ Halife ve Mâhmelek Hatun'un evliliğinden Cafer doğdu. Melikşah, Abbasî hilafetinin, kendisinin kızındandoğan bir çocuğa geçmesini istiyordu. Diğer kızını da Abbasî halifesi Müstazhir Billâh ile evlendirdi fakat hilafet saltanatı, planladığı gibi torununa nasip olmadı.⁴¹⁸

Sultan Melikşah'ın 480/1087 yılında Terken Hatun'dan Mahmud adında bir oğlu oldu. Aynı yıl içinde Sultan, halifeye bir mektup göndererek, ölümünün ardından oğlu Ahmet adına hutbe okunmasını istedi. Halife Muktedî bu isteği kabul etti. Melikşah, “*Benden sonra sultan, oğlum Ahmed olsun*” dedi. Ancak Sultan Melikşah'ın isteği olmadı. Çünkü Ahmed, kendisinden önce Merv şehrinde vefat etti.⁴¹⁹

Sultan Melikşah batıda olduğu gibi doğuda da Selçuklu Devleti'nin sınırlarını genişletiyordu. Doğudaki Karahanlı devleti üzerine yapılan seferin görünen sebebi;

---

⁴¹⁴İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 299; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 142.

⁴¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 207-208.

⁴¹⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 143.

⁴¹⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 208.

⁴¹⁸ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 109-110.

⁴¹⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 144.

Batı Karahanlı hükümdarı Ahmed Han'ın ulema ile arasındaki geçimsizlik ve ulemanın Sultan Melikşah'a davetiydi. Gerçekte ise sebep; Melikşah'ın, bütün İslâm ülkelerini kontrolü altına almayı planlamasıydı.⁴²⁰ Bunun üzerine Melikşah Maverâünnehir seferine çıkıp, Buhara ve Semerkant'ı ele geçirdi. Böylelikle Batı Karahanlı Devleti, Selçuklulara tâbi hale geldi.⁴²¹ Sultan Melikşah, Semerkant'tan Özkent'e ilerleyerek Doğu Karahanlı hükümdarı el-Hasan b. Süleyman'ı bertaraf etti. Melikşah İsfahan'a dönmeden önceher iki Karahanlı Devleti'ni itaati altına aldı.⁴²²

Sultan Melikşah 484/1091 yılında ikinci kez Bağdâd'a gitti. II. Bağdâd ziyaretinin amacı; Bağdâd merkezli bir sefer başlatmak ve Mısır'ı ele geçirmektir. Bunun nedeni ise burasının Bâtını⁴²³ yuvası haline gelmesiydi. Melikşah'ın bir diğer amacı ise Hicaz'ın da tam egemenliğini sağlamak, Yemen ve Aden'i fethetmektir.⁴²⁴ Tutuş, Kasîmüddeve Aksungurve Bozan'ı Fâtımî hâkimiyetinde ki Suriye ve Mısır'ın, Gevherâyin ile Emir Çubuk'u Hicaz kontrolüne ve Yemen ile Aden'in zaptına memur etti. Mekke ve Medine'de hutbe zaman zaman Abbasî halifesi ve Sultan Melikşah, zaman zamanda Fâtımîler adına okunuyordu. 468/11067'de Mekke'de Abbâsîler ve Sultan Melikşah, 469/1077'da Medine'de Fâtımîler adına hutbe okunmaktaydı. Melikşah'ın Hicaz ile ilgilenmesinin nedeni; Fâtımîler'in 482-483/1089-1090 yıllarında Suriye'de kazandığı başarılarıdır. Gevherâyin Mekke ve

---

⁴²⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64.

⁴²¹ Özeydin, "Melikşah", s. 56.

⁴²² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 65; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 148-151.

⁴²³ "Bâtînilik Nasların zahiri manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen "masum İmam"ın bileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. "Gizli olmak; bir şeyin iç yüzünü bilmek" anlamındaki batın veya bütün kökünden türeyen bâtin kelimesine nisbet ekinin eklenmesi ile oluşmuş bir terimdir. Buna göre batniye "gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler" anlamına gelir. Ali Betlik, *Cennetin Fedailerini-Alamut Kalesi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2015, s. 13.

⁴²⁴ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 456; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 53-54; Hicaz meseleleri ve Yemen'in tabiyet altına alınması hakkında detaylı bilgi için bkz; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 134-138.

Medine’de Selçuklu hâkimiyetini sağlayarak halife Muktedî Biemrillâh ve Melikşah adına hutbe okuttu.⁴²⁵

Sultan Melikşah zamanında Bâtınîler ile olan mücadeleler de dönemin bir diğer önemli olayıdır. Hz. Ali neslinden altıncı imam Câfer-i Sadık, büyük oğlu İsmail’in şarap içmesi nedeniyle küçük oğlu Musa’yı veliaht ilan etmiştir. Bu olay, şîiler arasında anlaşmazlıklara neden oldu. Bir kısım şîiler Câfer-i Sadık’ın ilk ve tek halefi olduğunu ileri sürerek Musa’nın imametini reddettiler. Böylece tarihte, daha çok Bâtınî’ler⁴²⁶ ve İsmailîler adıyla geçecek olan bir fırkanın temelleri atılmış oldu. Bâtınî hareketi, imam ve dâiler (davet edenler) tarafından başlangıçta gizlilik içinde yürütüldü. Ancak Hasan Sabbah⁴²⁷ bu harekâta yeni bir boyut kazandırıp, etkili ve düzenli teşkilatıyla gizlilikten vazgeçerek, insanlara korku salan fedailerıyla, insanların düşünce ve inanç dünyalarına hâkim olma yolunda ilerlemiştir.⁴²⁸

---

⁴²⁵ Özaydın, “Melikşah”, s. 56.

⁴²⁶ “Bâtınî; nesil, kuşak, iç karın boşluğu ve görülmeyen şey anlamlarını taşımaktadır. Bu kelime Arapça B-T-N fiil kökünden türemiş olup herkesin ulaşamayacağı bilgi anlamına gelmektedir. Başka bir kaynaktan “Gizli olmak bir şeyin iç yüzünü bilmek” anlamındaki “btn” veya “butûn” kökünden türeyen bâtn kelimesinin nisbet ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir terimdir de denmiştir. “İç ve belirtmek” kelimelerinden türemiş olan Bâtınîliğin diğer bir anlamı ise “kutsal kitabın gizli anlamı” ya da “içerdekini aramak”tır. Tam olarak onun yerini alan açığa çıkan kelime bu tefsirin anlamını açıklayan ad telvi’dir. Buna göre kısaca Bâtınîyye “gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler” anlamına gelmektedir.” Ayşe Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtınî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri) 1090-1157*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 1.

⁴²⁷ “İran’da Nizârî-İsmâîlî Devlet’inin kurucusudur. Kum şehrinde doğduğu rivayet edilir. Kendisi, hayatını anlattığı ve adamlarının *Sergüzeşt-i Seyyidinâ* adını verdikleri eserinde aslen Güney Yemen’de hüküm süren Himyerî krallarının soyuna mensup olduğu babasının Yemen’den Kûfe’ye göç ettiği, oradan Kum’a ve nihayet Rey şehrine geldiğini ve kendisinin de burada doğduğunu yazmaktadır. Hasan Sabbah’ın Selçuklu zeviri Nizâmülmülk ile Ömer Hayyâm’ın arkadaş olduğu ve birlikte derslerine devam ettiği, aralarında kim daha önce ikbal sahibi olursa onun diğerine yardım edeceğine dair yeminleştiklerini, Nizâmülmülk’ün vezir olunca Hasan Sabbah’a valilik teklif ettiği, ancak onun merkezden uzaklaşmamak için sarayda bir görev istediği, bu isteği kabul edilince Nizâmülmülk’ün görevine göz diktiği, bunu farkedene Nizâmülmülk’ün onu sultan Melikşah’ın gözünden düşürüp saraydan uzaklaştırdığı ve Hasan Sabbah’ın Mısır’a kaçtığı rivayet edilmektedir. Ancak 408’de doğan Nizâmülmülk’ün, 438 veya 445’te doğan Hasan Sabbah ile aynı hocanın öğrencisi olması uzak bir ihtimaldir.” Abdülkerim Özaydın, “Hasan Sabbah”, *DİA*, 16, s. 347.

⁴²⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 151.

Irak'ın başdâisi Abdülmelik b. Attaş, Rey'e geldiği zaman Hasan Sabbah'daki yeteneği gördü ve ona Fâtımî halifesini görmek üzere Mısır'a gitmesini ve İsmâilî teşkilatını düzenlemesini önerdi. Hasan Sabbah'ı Mısır'a yönlendiren bir diğer neden ise Rey şehrindeki şiîlerin sıkı bir şekilde izlenmesidir. Hasan Sabbah, Kahire'ye gitmeden önce İran, Irak ve Suriye'yi dolaştı ve sonra 473/1081 yılında Mısır'dan ayrılarak tekrar İran'a dönüp İsfahan'a geldi. Ardından şiîler'in çoğunlukta olduğu Taberistan, Kuhistan ve Cürcan dağlık bölgelerinde faaliyette bulunarak fedai topladı.⁴²⁹

Hasan Sabbah, Damegan'da 3 yıl kaldıktan sonra çevreye dâiler göndermiştir. Rivayete göre bu fikra mensupları, vecd içinde cennet hayalleri görmek ve bu suretle ölümü cesaretle karşılamak için haşhaş kullanıyorlardı. Hasan Sabbah'ın fedaileri ile bir tehlike oluşturmaya başlaması, Selçuklu Devleti'nin de dikkatini çekti. Nizâmülmülk, Hasan'ın faaliyetlerine son vermesini ve yakalamasını, Rey reisi Ebû Müslim'den istedi. Hasan Sabbah bu durum karşısında Kazvin civarında Rudbar vadisinde kayalık bir yer üzerindeki Alamut Kalesi'ni (*Kartal Yuvası*)⁴³⁰ ele geçirmeyi planladı. Alamut, bu sırada Sultan Melikşah adına bir alevinin yönetimindeydi. Hasan Sabbah, Alamut halkından bir grubu kendi tarafına çekerek gizlice kaleye girmiştir.⁴³¹

Melikşah, Hasan Sabbah hareketine karşı iki farklı siyaset takip ediyordu, bazen onlarla sulh yaparken bazende mücadeleye girmekten kaçınıyordu. Hasan Sabbah 483/1090 yılında Alamut kalesini ele geçirdiğinde, fedaileri emniyet içinde

---

⁴²⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 152.

⁴³⁰ “*Alamut, Deylem sınırında Rûdhane-i Alamut vadisiyle Tâlekan Nehri'nin birleştiği yerden Kazvin'in kuzeydoğusunda yer alan ve yüksekliği iki bin metreyi aşan kayalar üzerinde kurulan bir kaledir. Kale dışı kapalı ve verimli bir vadi üzerindedir. Alamut'un kelime anlamı kartal eğitimidir. Deylem dilinde; kartalın derisi ya da kartal yuvası anlamı taşımaktadır. Alamut Kalesi 919'lu yıllarda Hüsrev Firuz'un oğlu Custanilerden İsmâilîği ilk kabul eden ilk yönetici olduğu anlaşılan Mehdi'ye geçmiştir. Hasan Sabbah tarafından merkez olarak seçilen Alamut Kalesi daha öncede İsmâilîler tarafından merkez olarak kullanılmıştır. Belkide bu yüzden Hasan Sabbah, eski İsmâilîğe dönüş yapıp mekân olarak Alamut Kalesini seçmiştir diyebiliriz.*” Atıcı, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtınî Hareketi, s. 52-54; Betlik, *Cennetin Fedaileri-Alamut Kalesi*, s. 9-10.

⁴³¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 152.

yaşayan insanlara suikastlar düzenlediklerinde Melikşah, ona İmam Ebû Yusuf Yakup b. Süleyman'ımünazara etmesi için göndermiştir.⁴³² Bir seferinde Hasan Sabbah gelen bu elçiye karşı bir gösteri düzenlemiştir. Hasan Sabbah, fedaileri arasından bir genci çağırıp kendilerini öldürmesini isteyince genç bıçağını alıp boğazını kesmiş, bir başkası da: “*Kendini kaleden aşağı at*” deyince, o, da kendini atıp paramparça olmuştur. Hasan Sabbah, Melikşah'ın elçisine dönüp: “*Sultana de ki: Elimin altında bunlardan 20.000 tane var ve bana karşı itaatleri böyle.*”⁴³³

Bu durumdan anlaşılan, Melikşah'ın onları nasihatle ikna etme çabası sonuç vermedi, Melikşah mücadele etmeye mecbur kaldı ve Arslantaş'ı Alamut üzerine gönderdi.⁴³⁴ Arslantaş Alamut Kalesi'ni kuşattı. Bu sırada Hasan Sabbah'ın yanında bulunanların sayısı 60-70 kişiyi geçmiyordu. Buna rağmen Selçuklu askerlerine karşı koyarak savaşıyorlardı. Hasan Sabbah bu sırada Ebû Ali'den yardım istedi ve sayıları 200 kişiyi bulanan bu yardım kuvveti ile Alamut Kalesine girmeyi başardı. Böylece kuvvetlenen Bâtînîler, onlarla daha önce anlaşmış olan Rudbâr halkından bir grubun yardımıyla Selçuklu ordusuna baskın yaptılar. Bu ani saldırı karşısında Arslantaş'ın askerleri geri çekilmek zorunda kaldı.⁴³⁵ Sultan Melikşah, Kızıl Sarığ'ıda Horasan askerleri ile Kuhistan'daki Bâtînîleri ortadan kaldırmak için görevlendirmişti. Kızıl Sarığ, Dere Kelesi'ni kuşatıp savaşa başladı. Bu sırada Sultan Melikşah'ın ölüm haberi gelince kuşatmayı kaldırıp geri çekildi.⁴³⁶ Rivayete göre Sultan Melikşah zehirlenerek öldürülmüş, baş şüpheliler olarak; halife, intikam almak isteyen Nizâmülmülk taraftarları ve Terken Hatun gösterilmektedir.⁴³⁷

---

⁴³² Sallâbî, *Selçuklular*, s. 133.

⁴³³ Kortantamer, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, s. 245.

⁴³⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 133.

⁴³⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 154.

⁴³⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 154.

⁴³⁷ Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 184; Atıcı, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtînî Hareketi, s. 74. Bâtînîler ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Ali Betlik, *Cennetin Fedaileri-Alamut Kalesi*, s. 9-389. Sultan Melikşah dönemi Bâtînî mücadelesi için bkz; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 138-143; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 158-162.

Sultan Melikşah döneminin bir diğer önemli konusu ise, vezir Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah'ın arasının açılması olayıdır. İkili arasındaki gerginliğin ilk nedeni; Karahanlı kızı ve sultanın zevcesi Terken Hatun'un ihtirasları, diğeri ise; Nizâmülmülk'e mensup devlet adamlarının taşkınlıklarıdır. Terken Hatun, dört yaşındaki oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtının varisi yapmak istiyor, halifeden olan ve Mâhmelek Hatun'un oğlu bulunan torunu Cafer'i de halifenin veliahtlığına getirmeye çalışıyordu. Bu iki amacı karşısında Nizâmülmülk'ü kendisine engel görüyordu. Bu iki önemli işin altından tek başına kalkamayacağını anlayınca halife ile anlaşmış ve torunu Cafer'i Bağdâd'a göndermiştir.⁴³⁸

Diğer taraftan vezirin oğulları, torunları, damatları, devletin yüksek makamlarında kendilerine yer edinirken saltanat ihtirasına kapılan meliklerden boşalan yerlere yine Nizâmülmülk'ün adamları yerleşiyordu. Önceden meliklerin idaresinde bulunan Merv valiliği bile Nizâmülmülk'ün oğlu Osman'ın elinde bulunuyordu. Bu olaylar Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasında soğuk rüzgarların esmesine neden oluyordu.⁴³⁹

Sultan bu sebeplerden dolayı Nizâmülmülk'e yazdığı mektupta; *“Eğer saltanatta ve mülkümde ortağım isen bununda bir hükmü ve kuralı vardır. Fakat benim naibim ve benim emrimdeysen, o takdirde bunların şartlarına uymalısın. Oğullarından her biri, bir ülkeyi istila etti ve büyük bir eyalete vali oldular. Bununla da yetinmeyerek devlet işlerine tecaviüz ve müdahale ettiler. Önünde vezirlik alameti divitinin kaldırılmasını emretmemi ister misin?”* dedi.⁴⁴⁰ Nizâmülmülk bu mektubu aldığı anda endişeye kapılmadan ve tereddüt etmeden; *“Eğer o, benim saltanatta ve mülkünde ortak olduğumu bilmiyorsa bilsin. Bugün bulunduğu makama benim fikir ve önlemlerimle geldi. Babası öldürüldüğü gün işleri nasıl idare ettiğimi ve ona isyan edenleri nasıl cezalandırdığımı hatırlamaz mı? O zaman bana sınıksız sarılır ve muhalefet etmezdi. Ne zaman ki, işleri yoluna koydum, herkesi ona itaat ettirdim, dirlik ve düzeni sağladım, yakın ve uzak şehirleri fethettim, uzak ve yakın herkes ona*

---

⁴³⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 215.

⁴³⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 215-216.

⁴⁴⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 164.

itaat arz etti, işte o zaman işlemediğim günahları bana yükledi. Hakkımdaki ihbarları işitir oldu. Benim adıma ona deyiniz ki, başındaki o tacın varlığı, bu divite bağlıdır. Bu ikisinin iş birliği ve ittifakı, istenilen her şeyin bağı ve her türlü ganimetin sebebidir. Bu divitin kapağını kapatırsam onun tacı da yok olur. Eğer bir değişiklik ve tedbire karar verdiyse önce gerekli önlemleri alsın. Kapıyı çalmadan önce başına geleceklere düşünsün, dikkatli olsun” cevabını verdi.⁴⁴¹

Nizâmülmük ile Sultan Melikşah arasında tüm bunlar yaşanırken sultan, üçüncü kez Bağdâd’a gitmeye karar verdi. Bağdâd yolculuğu sırasında konaklama yerinde iftar yemeğinden sonra otağına gitmekte olan Nizâmülmük, Bâtınîlerden Ebû Tahir adında bir fedai tarafından göğsünden hançerlendi. Bu hançer yarası ile Nizâmülmük kısa süre içinde hayatını kaybetti.⁴⁴² Onun ölümü ile Tâcülmük Ebûl Ganâim vezirliğe getirildi. Nizâmülmük’ün adamları tasfiye edildi.⁴⁴³

Tüm bu olaylar yaşanırken, halife ile Melikşah arasındaki ilişki de yavaş yavaş gerilmeye başlamıştı.⁴⁴⁴ Mâhmelek Hatun geçimsizlik nedeniyle babasına halife hakkında şikâyette bulundu. Bunun üzerine sultan Bağdâd’a kızını aldirmek için bir heyet gönderdi.⁴⁴⁵ Emir Bozan ve Humartegin Savab, Bağdâd’a gidip sultanın kızını ve halifeden olan oğlu Cafer’i alarak İsfahan’a hareket ettiler.⁴⁴⁶ Mâhmelek Hatun, İsfahan’a geldikten kısa bir süre sonra hayatını kaybetti.⁴⁴⁷ Melikşah ilişkilerinin

---

⁴⁴¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 165.

⁴⁴² İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, VIII, s. 360-361; İbnü’l Verdî, *Târîh*, s. 44-45; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 165.

⁴⁴³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 217.

⁴⁴⁴ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 145.

⁴⁴⁵ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, VIII, s. 341; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 457; Özdemir, *Bağdat’ta Türk Egemenliği*, s. 57.

⁴⁴⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 168.

⁴⁴⁷ “2 Şevval (8Aralık 1089)’de Mehmelek Hatun çiçek hastalığından İsfahan’da öldü.” İbnü’l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi’l-Ümem’de Selçukluklar*, s. 148; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, s. 271-272.

bozulduğu halifeye karşı intikam planları yapmakta ve fırsatını bulduğu an halifeyi rahatsız etmekteydi.⁴⁴⁸

484/1091-92 yılında Melikşah, Bağdâd'a gitti. Muktedî Billâh'tan, kendisinden sonra hilafet makamına Cafer'i tayin etmesini istedi. Halife bu isteği geçiştirmeye çalıştı. Bunun üzerine Melikşah 485/1093 yılında Bağdâd'a girdiğinde halifeye "Bağdâd'ı bana bırak ve dilediğin başka bir beldeye gitmek zorundasın" dedi. Muktedî Billâh hayatı boyunca karşılaşmadığı bir muamele ile karşı karşıya kaldı.⁴⁴⁹ Halife bu durum karşısında zaman kazanabilmek adına süre istedi ve ona 10 gün süre verildi ancak bu süre dolmadan Sultan Melikşah vefat edince⁴⁵⁰ halife Bağdâd'da kaldı.⁴⁵¹ Melikşah'ın bu ani ölümü, ardında birçok cevapsız soru bırakmakla beraber olayın suikast olma ihtimali üzerinde duran tarihçiler, suikastçiler arasında halifeninde olaya dâhil olmuş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadırlar.⁴⁵² Bu dönemde halife ile yaşanan diğer bir tatsızlık ise; halife kendisine tahsil edilen bazı ıktâ gelirleri ile geçinmesi ve bunun haricindeki yerlerden elde edilen vergilerin Selçuklu Devleti'nin görevlisi tarafından tahsil ediliyor olmasıydı. Zaman zaman bu verginin toplanması sırasında anlaşmazlık çıkmakta ve taraflar arasında gerginliğe sebep olmaktaydı.⁴⁵³

Sultanın eşi Zübeyde Hatun, sultanın ölümünden sonra, Selçuklu askerlerini kontrolü ve denetimi altına aldı. Zübeyde Hatun, bu sırada 5 yıl, 10 aylık olan oğlu

---

⁴⁴⁸ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 145.

⁴⁴⁹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 145-146.

⁴⁵⁰ "Sultan Melikşah aynı sene avı gitti. Av yerinde hastalandı ve Bağdâd'a dönüp kan aldırdı. Kan aldirmek fayda vermeyince hastalık ilerledi. Gün be gün hastalığı şiddetlendi ve nihayet aynı ayın ortasında rahmet-i erhame'r-râhimî-ne ulaştı." Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 128.

⁴⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 277; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 434-335; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 168-169.

⁴⁵² Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", s. 1114

⁴⁵³ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", s. 1113.

Mahmud'un Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarılması hususunda halife ile anlaşta. Halife, onun adını cami minberlerinde sultan olarak okuttu.⁴⁵⁴

Melikşah'ın saltanatı boyunca gerçekleştirmek istediği hedefleri arasında; saltanat merkezini Bağdâd'a nakletmekde vardı ancak buna ömrü yetmedi. Bu hedef ile hem siyasî hem de dinî otoriteyi elinde tutup tüm İslam dünyasını kontrol altına almayı planlıyordu.⁴⁵⁵ Melikşah devrinde Selçuklu Devleti en parlak dönemini, İslâm dünyası da en mesud devirlerinden birisini yaşamıştır.⁴⁵⁶ Sultan Melikşah öldüğünde, Çin sınırından Şam'a ve Yemen'e kadar uzanan bir ülke bıraktı.⁴⁵⁷

Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından engellenemeyen taht mücadeleleri merkezi otoriteyi bozdu, devlet kargaşa içine düştü ve dört kısma bölündü;

- 1- Irak ve Horasan Selçukluları (Büyük Selçukluların Devamı) 590/1194'e kadar
- 2- Kirman Selçukluları (485-583/1092-1187)⁴⁵⁸
- 3- Suriye Selçukluları (583-511/1092-1117)
- 4- Anadolu Selçukluları (583-707/1092-1308)

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra Selçuklu Devleti güç kaybederek çözülmeye, Melikşah'ın, oğulları, torunları ve kardeşleri arasında mücadeleler baş

---

⁴⁵⁴ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçukluklar*, s. 154-155; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 277.

⁴⁵⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 196; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 456.

⁴⁵⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 197.

⁴⁵⁷ Özdemir, "Abbâsi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", s. 334.

⁴⁵⁸ "Selçukluların hâkim oldukları ve hanedanın bir kolunun hüküm sürdüğü bölgelerden birisi Kirmandır. Kirman; İran'ın güneyinde bir eyalet ve bu eyaletin bugün merkezi olan şehrin adıdır. İsmi doğru şekli Kermân olmakla beraber, şimdi bu eyalete genellikle Kirman denilmektedir. İran'ın büyük merkezi çölünün, yani Deşt-i Lût'un güney-batısında bulunan Kirman eyaleti, doğuda bozkırlar ve Mekrân'dan onu ayıran dağlar ile sınırlanmıştır. Bugün ki idari teşkilat bakımından ise Kirman, doğuda Belucistân ve Sistan, kuzeyde Horâsân, kuzeybatıda İsfahan ve batıda Fars eyaleti ile çevrilmiştir. Güneyde ise Fars ve Umân körfezleri ile sınırlanmıştır." Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 1. Kirman Selçukluları ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçuklular*, s. 1-263; Akyol, "Kirman Selçukluları", s. 195-214.

göstermeye başladı.⁴⁵⁹ Sultan Melikşah'ın ölümü Büyük Selçuklu Devleti'nde bir duraklama başlattı bunun en büyük nedeni ise uzun süre devam eden taht kavgalarıdır.⁴⁶⁰

1.1.4. Sultan Berkyaruk Dönemi (487-498/1094-1104)

Sultan Melikşah, 474/1081 yılında İsfahan'da doğan büyük oğlu Berkyaruk'u, Nizâmülmülk'ün de tavsiyesi üzerine veliaht tayin etmişti.⁴⁶¹ Ancak Melikşah'ın eşi Terken Hatun, 5 yaşındaki oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için harekete geçti⁴⁶² ve halifeden, Mahmud'u saltanat tahtına oturtmasını istedi. Halife başlangıçta bu isteğe sıcak bakmadı ve “*Hükümdarlık kaidelerinin muhafazası, dikkatsiz ve baştan sağma yapılacak bir iş değildir. Henüz altı yaşına geçmemiş olan Mahmud, nasıl yedi iklimi hâkimiyeti altında tutup muhafaza edebilir*” dedi. Terken Hatun halifeyi dinlemeyip isteğinde ısrarcı olduğu gibi amacına ulaşmak için hesapsız para harcamayı ihmal etmedi.⁴⁶³ Küçük yaşı dolayısıyla onun sultan olamayacağına dair, devrin önemli âlimi Gazali tarafından verilen bir fetvaya karşı Terken Hatun da başka bir âlime

---

⁴⁵⁹ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 157.

⁴⁶⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173.

⁴⁶¹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 58; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 136; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 16.

⁴⁶² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 367; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 136; Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 50; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 58; İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 45; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 458; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 16; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 59.

⁴⁶³ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 152-153; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 58; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 137.

fetva verdirdi⁴⁶⁴ ve halife Muktedî'yi oğlu Cafer'i halife yapmakla tehdit etti⁴⁶⁵ ve sonunda oğlu Mahmud adına Bağdâd'da hutbe okutmayı başardı.⁴⁶⁶

Selçuklu askerleri Mahmud'a üç sebepten dolayı biat etti;

- 1- Terken Hatunun, Melikşah zamanında memleketin bütün işlerini elinde tutuyordu, bundan dolayı askerlere ihsanda bulunuyordu.
  - 2- Terken Hatun, Türk sultanlarının neslindendi, hatta Efrâsiyâb'ın neslinden olduğu söylenir.
  - 3- Bütün servet Terken Hatun'un elindeydi ve bunu hep askerlere dağıtıyordu.
- Bu nedenle askerler Mahmud'a biat ettiler.⁴⁶⁷

485/1092 yılında Bağdâd camilerinde hutbeler Mahmud adına okundu.⁴⁶⁸ Abbasî halifesi Muktedî Biemrillâh, Mahmud'a sultan hırkası giydirdi ve "Nasıruddünya-veddin" unvanını verdi. Ancak, Abbasî halifesi Terken Hatun'a, ordu işlerinin düzenlenmesi ile ülkelerin yönetimini Emir Üner'e verilmesi, mal toplama ile görevlilerin işlerininin yönetimini ise Tacülmülk'e bırakılması şartını koştı.⁴⁶⁹ Öte yandan Melikşah'ın en büyük oğlu ve veliahtı Berkyaruk 11 yaşındaydı ve annesi Zübeyde Hatun, Selçuklulardan Yakutî'nin kızıydı. Terken Hatun oğlunun saltanatı üzerinde tehlike olarak gördüğü Berkyaruk'u yakalatmak üzere Emîr Gür Boğa'yı İsfahan'a gönderdi. Daha sonra kendisi de oğlu Mahmud ve veziri

---

⁴⁶⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 226.

⁴⁶⁵ "Melikşah, Muktedî Billâh'ın oğlu Cafer'i babasına karşı kullanmak için yanında tutuyordu. Cafer validesinin vefatından sonra dedesi Melikşah'ın yanındaydı. Sultan Melikşah, Muktedî Billâh yerine hilafete geçen, onun kardeşi Müstersîd'i de değil Cafer'i geçirmeye kararlıydı. Fakat Sultan Melikşah'ın vefatı her şeyi alt üst etti." Sallâbî, *Selçuklular*, s. 158.

⁴⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 103; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 58; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 61-62; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 229; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkiler*, s. 68; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 185.

⁴⁶⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 51-52; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 181; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 16; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 185.

⁴⁶⁸ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 181; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 16-17.

⁴⁶⁹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 158.

Tacülmülük ve beraberindeki askerler ile İsfahan'a doğru yola çıktılar.⁴⁷⁰ Berkyaruk tutuklanıp hapse atıldı fakat Nizâmülmülk taraftarları Berkyaruk'u, İsfahan'da hapisten çıkartmayı başardı.⁴⁷¹ Berkyaruk, Nizâmülmülk'ün gulâmları ile birlikte gece yarısı İsfahan'dan kaçıp Sâve'ye⁴⁷² gitti. Atabegi Emir Gümüştekin'in yanına geldi. Gümüştekin, Berkyaruk'u Rey'e götürüp tahta oturttu.⁴⁷³

Böylece bir anda Büyük Selçuklu Devleti'nin iki sultanı olmuş oldu. Terken Hatun faaliyete geçen ilk taraf oldu ve askerleri ile birlikte İsfahan üzerine yürüdü. Berkyaruk ve ona itaat eden askerler ise Rey'de idi. İki ordu Burucerd'de karşılaştı. Savaş esnasında Terken Hatun tarafında yer alan askerlerin Berkyaruk tarafına geçmesiyle, Terken Hatun ve oğlu Mahmud yenilgiye uğrayarak İsfahan'a döndüler.⁴⁷⁴ Peşlerinden giden Berkyaruk onları kuşattı ve neticede sulh yaptılar. Anlaşmaya göre;

- 1- İsfahan ve İran Terken Hatun'a ve oğluna, kalan toprakların tümü ise Berkyaruk'a ait olacak,
- 2- Sultan sadece Berkyaruk olacak.⁴⁷⁵

Ancak anlaşmanın üzerinden çok bir zaman geçmeden Terken Hatun'un Berkyaruk'u cezalandırmak istedi ve harekete geçti.⁴⁷⁶ Çarpışma esnasında askerlerin tekrar Berkyaruk tarafında geçmesiyle Berkyaruk zafer kazandı ve İsfahan'a giderek

---

⁴⁷⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173.

⁴⁷¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 102; Sallâbi, *Selçuklular*, s. 159.

⁴⁷² "Merkezi İran olan bir şehir ve idari bölgenin adıdır." H. H. Schaefer, "Sâve" *İA*, X, s. 253-255.

⁴⁷³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 367-368; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 137; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 154; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 59; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 51-52; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 182; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 18; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 229; Sekman, *Horasan-İrak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkeler*, s. 68-69.

⁴⁷⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 104; Sallâbi, *Selçuklular*, s. 159; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 173-174.

⁴⁷⁵ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 159.

⁴⁷⁶ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 155.

şehri kuşatma altına aldı.⁴⁷⁷ Selçuklu emîrlerinden Üner ve Bilge Bey, Berkyaruk'a İsfahan kuşatması kaldırıp geri çekilmesi şartıyla babasının mirasından 500.000 altın vermeyi teklif ettiler. Berkyaruk içinde bulunduğu sıkışık durum nedeniyle bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve geri çekildi.⁴⁷⁸

Terken Hatun, oğlu Mahmud'un saltanatı için her yolu deniyordu. Berkyaruk'un dayısı ve Azerbaycan valisi olan İsmail b. Yakutî'ye evlilik teklif ederek isyana teşvik etti.⁴⁷⁹ Berkyaruk ve dayısı Yakutî'nin ordusu Kerec yakınlarında karşılaştı. Yapılan savaşta Yakutî, Berkyaruk'a yenildi ve Terken Hatunun yanına sığındı. Ancak İsmail, Terken Hatun'un yanındaki emîrler ile anlaşamadığından⁴⁸⁰ çareyi Berkyaruk'un annesi ve öz kız kardeşi olan Zübeyde Hatun'un yanına gitmekte buldu. Fakat onun Berkyaruk'un saltanatına göz diktiği anlaşılınca Berkyaruk'un emîrleri tarafından yakalanarak öldürüldü.⁴⁸¹ İsmail'in ölümü ile Berkyaruk'un rakiplerinden biri, ortadan kalkmış oldu.⁴⁸²

Saltanat mücadelesi yalnızca Berkyaruk, kardeşi ve dayısı Yakutî arasında kalmadı. Berkyaruk'un karşısında taht için bu kez de amcası Tacüddevle Tutuş çıktı. Tutuş, Dımaşk ve çevresinin valisiydi. Kendisini buraya abisi Melikşah atamıştı ve onun öldüğünü duyunca yönetime hâkim olmak için harekete geçti.⁴⁸³ İlk olarak

---

⁴⁷⁷ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 160.

⁴⁷⁸ Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 52; Özeydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 175; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 187.

⁴⁷⁹İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 374-375; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 138; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 59; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 53; Anonim, *Selçuknâme*, s. 24-25; Özeydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 21; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 229.

⁴⁸⁰ “Üner ve öteki emîrler İsmail ve Terken Hatun'un evliliklerine karşı çıkınca İsmail, Berkyaruk'un annesi ve kız kardeşi Zübeyde Hatun'a haber göndererek kendilerine katılmak istediğini belirtti.” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 175-176.

⁴⁸¹Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 138; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 59; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 66.

⁴⁸² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 176; Özeydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 21-22; 188-190.

⁴⁸³ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, s. 83; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 161.

Emir Aksungur,⁴⁸⁴ Bozan ve Yagısıyan'a mektup göndererek kendisine itaat etmelerini istedi. Aksungur bu haber üzerine, Melikşah'ın çocuklarının küçük yaşta olması ve aralarındaki anlaşmazlığı göz önünde tutarak bu itaati kabul etti ve Antakya valisi Yagısıyan ve Urfa valisi Bozan'a, Melikşah'ın çocukları arasındaki anlaşmazlık sonuçlanıncaya kadar Tutuş'a itaat etmelerini önerdi. Böylece bu üç emir Tutuş'a tâbi oldular ve hâkimiyeti altındaki yerlerde onun adına hutbe okuttular. Tutuş böylece Kuzey Suriye'ye kolaylıkla hâkim oldu.⁴⁸⁵

Terken Hatun ile vefatından önce mektuplaşan Tutuş, onunla nikâhlanmak üzere anlaştı. Terken Hatun ona doğru giderken yolda vefat etti. Askerleri dağıldı ve birçoğu Berkyaruk tarafına geçti. Tutuş ise tüm bu olumsuzluklara rağmen hedefini gerçekleştirmek üzere yoluna devam etti.⁴⁸⁶ Tutuş Büyük Selçuklu tahtının kendisinin hakkını olduğunu savunuyordu. Bu nedenle Abbasî halifesine elçi göndererek Bağdâd'da kendi adına hutbe okunmasını istedi. Ancak halife bu isteği kabul etmediği gibi, “*Adına hutbe okunabilmesi için başkent İsfahan'da bulunan devlet hazinesine sahip olması gerektiğini*” söyledi. Tutuş bu şartı yerine getirebilmek için İsfahan'a doğru hareket etti.⁴⁸⁷

Tutuş, Berkyaruk'a karşı bir birlik gönderdi. Bu birlik Berkyaruk'u mağlup edince haber Bağdâd'a ulaştı. Bu haber karşısında halife şehirde Tutuş adına hutbe okutmaya başladı. Bu sırada Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanıp ölmesi üzerine

---

⁴⁸⁴ “*Kasîmüddeve Aksungur, Sultan Alp Arslan zamanında komutanlığa yükselmiş Sabyu oymağından Turgan'ın oğluydu. 1086 tarihinde emîrlere verilen dört bin süvari ile Halep'e tayin edilmişti. Sultan Melikşah b. Alp Arslan'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgasında Berkyaruk tarafında yer almıştır. Tacüddeve Tutuş tarafından mağlup ve esir edilerek öldürülmesi üzerine, küçük yaştaki oğlu İmâdeddin Zengî emîrlere tarafından yetiştirilmiştir.*” Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği-Zengîlerin Son Devri Lü'lü' Ailesi*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2014, s. 51-52. Kasîmüddeve Aksungur hakkında bknz; Ali Muhammed Sallâbî, *Zengîler Dönemi-İslâmî İdarenin Yeniden Hâkim Kılınması*, (Çev. Turgut Akyüz), Ravza Yayınları, İstanbul 2014, s. 30-38; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabegliği-Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara 2013, s. 4142; Coşkun Alptekin, “Zengî”, *İA*, XII/I, s. 526-532.

⁴⁸⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 104-105; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 176-177.

⁴⁸⁶ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 16.

⁴⁸⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 177-178.

onun yanındaki emîrlar Berkyaruk'u sultan olarak tanıdı. Berkyaruk ve Tutuş arasındaki kesin savaş Rey civarında yapıldı. Asi davranışları nedeniyle Tutuş'a kızgın ve bilenmiş olan emir ve askerler Berkyaruk tarafına geçtiler. Neticede savaşta kazanan Berkyaruk oldu ve Tutuş savaş alanında öldürüldü.⁴⁸⁸

Berkyaruk, Terken Hatun, Yakutî ve Tutuş'a karşı verdiği mücadeleden zaferle çıktıktan sonra 486/1094 yılında Nizâmülmülk'ün oğlu olan yeni veziri İzamülmülk Hüseyin ile birlikte Bağdâd'a doğru hareket etti.⁴⁸⁹ Bağdâd'a giderken kardeşi Muhammed Tapar'ı da yanında götürdü ve Gence ile çevresini ona ıktâ⁴⁹⁰ etti. Sultan Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar'ı “*melik*” unvanıyla Gence'ye gönderirken Türk töresine uygun olarak Emir Kutluğtekin'i de ona atabeg tayin etti.⁴⁹¹

Abbâsî halifesi Muktedî Biemrillâh'tan kendisini Selçuklu sultanı olarak tanımasını istedi. Halifede bu isteği hemen kabul ederek onu sultan olarak tanıdı ve “*Rükneddin*” unvanı verdi. Bağdâd'da ona sultan diye hitap edildi ve hutbeler onun adına okundu. Fakat Muktedî Biemrillâh'ın ani ölümü üzerine veliaht olan oğlu Ebu

---

⁴⁸⁸Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 139-140; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 55; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 186; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 66-67; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28-46; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 229-230; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 190-194.

⁴⁸⁹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 160.

⁴⁹⁰ “İslâm tarihinde ilk örneklerine Hz. Peygamber döneminde rastlanan ıktâ, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler döneminde tekâmül etmiş ve Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan sahada hüküm süren bütün İslâm devletlerinde uygulanan bir sistem haline gelmiştir. İslâm tarihi incelendiğinde ıktânın, arazinin mülkiyetiyle beraber tasarruf hakkının da verildiği “ıktâ'u't-temlik”, sadece tasarruf hakkının verildiği “ıktâ'u'l-istiğlâl” ve kamuya ait Pazar ve konaklama yerlerinden, su rezervlerinden istifade, geniş yolların kenarlarında oturma, tezgâh açma, gölgelik asma ya da hayvan bağlama gibi faydalanma önceliklerinin tahsis ettiği “ıktâ'u'l-irfak” şeklinde uygulandığı görülmektedir. Bununla beraber ıktâ'nın hem amaç hem de uygulanma bakımından farklılık arz ettiği gözden kaçmamaktadır. Nitekim İslâm medeniyetine ait her müessese gibi ıktâda bir yandan mühtelif siyasî ve içtimaî hadiseler diğer yandan İslâm toplumunu oluşturan farklı millet ve kültürlerin katkısıyla tekâmül etmiş ve neticede her devlet, ıktâ sistemini kendi siyasî, içtimaî ve iktisadî şartlarına göre tadil veya tekâmül ettirerek uygulamıştır.” Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 81-85.

⁴⁹¹ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 11-12.

Abbas Ahmed onun yerine geçti ve Mustazhir Billâh⁴⁹² unvanını aldı. Yeni halife Berkyaruk'u sultan olarak tanıdığı gibi, Berkyarukda halifelige dair ona biat etti.⁴⁹³

Kardeşi Melikşah döneminde Bağdâd'da olan Arslan Argun,⁴⁹⁴ Melikşah'ın ölümü ve saltanat mücadelelerini fırsat bilerek Nişâbur'a geldi ve nüfuz oluşturmak istedi. Ancak halk ona yönetimi bırakmayınca Merv'e geldi ve Merv hâkimi ona şehri teslim etti. Böylece hâkimiyet alanı Belh, Tirmiz, Nişâbur ve diğer Horasan'a kadar uzandı. Arslan Argun daha sonra Berkyaruk'a mektup göndererek "*Dedesi Davud'a ait topraklarda nüfuz ve hâkimiyet kurduğunu kendisinin bu kadara tamamen razı olduğunu ve daha ileri geçmeye veya başka bölgelere göz dikmeyeceğini*" bildirdi. Ayrıca "*onun emirlerini yerine getireceğini*" söyledi.⁴⁹⁵ Bunlara ek olarak "*ele geçirdiği yerleri yönetmek istediğini*" bildirdi. Berkyaruk başlangıçta bu isteği içinde bulunduğu sıkışık durumu nedeniyle kabul etti. Batıda taht mücadelesini kazanınca, Arslan Argun üzerine Böri Bars'ı ve Emir Altuntaş'ı gönderdi. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Böri Bars mağlup oldu ve tutsak edildi.⁴⁹⁶ Arslan Argun, Horasan hâkimiyetini ele geçirdi ancak onun askerlerine kötü muamele etmesi kendi sonunu hazırlamasına sebep oldu.⁴⁹⁷ Bir gün Argun askerini yanına çağırdı. Asker geç geldiği için onu azarladı ve özür dilemesini de

---

⁴⁹² "Ebü'l Abbâs el-Mustazhir Billâh Ahmed b. Abdillâh el- Muktedî-Biemrillâh el-Abbâsî, 470/1078 tarihinde Bağdâd'da doğdu. Babası Halife Muktedî, annesi Türk asıllı Altun adlı bir cariyedir. Melikşah ve Vezir Nizâmülmük'ün ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları yüzünden sarsılmaya başladığı bu karışık ortamda halife olan Mustazhir, en güçlü konumdaki taht iddialısının saltanatını tasdik edip Bağdâd'da onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu. Mustazhir'in Bağdâd'da sadece kendi adına hutbe okuttuğu ve hiçbir taht iddialısının adına yer vermediği dönemlerde olmakla birlikte, Selçuklular'ın içinde bulunduğu bu karışık ortamdan istifade edip Abbasî halifeliğinin kaybettiği siyasî güç ve iktidarı lehine kullanamamıştır. Bağdâd'ı Selçuklu sultanlarının tayin ettiği şahne ile birlikte yönetmenin dışında hiçbir siyasî faaliyette bulunamamıştır." Abdülkerim Özaydın, "Mustazhir Billâh", *DİA*, 33, s. 127; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 435-440; Anonim, *Selçuknâme*, s. 25-26; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 166-168.

⁴⁹³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 106; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 378-380; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 161; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 194-195.

⁴⁹⁴ "Sultan Alparslan'ın oğlu" Faruk Sümer, "Arslan Argun", *DİA*, 3, s. 399.

⁴⁹⁵ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 186-187; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 162.

⁴⁹⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 188-189.

⁴⁹⁷ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 163.

kabul etmeyip onu dövdü. Bunun üzerine asker bıçağını çekip Arslan Argun'u öldürdü.⁴⁹⁸ Berkyaruk amcasının öldüğünden habersiz onunla savaşmak için kardeşi Sencer'i ordusunun başında Horasan'a gönderdi.⁴⁹⁹ Arslan Argun'un adamları onun ölümü ile 7 yaşındaki oğlunu tahta çıkararak aman dilediler. Arslan Argun'un oğlu Rey ve Hemedân'da kalırken, Berkyaruk kardeşi Sencer'i Horasan meliki olarak tanıdı.⁵⁰⁰

Sultan Berkyaruk döneminin önemli olaylarından biri “*Haçlı Seferlerinin*” başlamasıdır. Türkleri Anadolu'dan atmak, Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Avrupa'dan hareket eden I. Haçlı ordusu Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı mağlup ettikten sonra Antakya'ya kadar ilerledi ve şehri kuşattı. Şehrin valisi Yağıbasan, Berkyaruk'tan yardım istedi.⁵⁰¹ Berkyaruk, Haçlılar⁵⁰² ve onların Antakya muhasarasına karşı Gürboğa ve Artuklu beylerini sefer ile görevlendirdi. Haçlılar

---

⁴⁹⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 189. “*Arslan Argun'un ölümü hakkında bir diğer bilgi ise şu şekildedir; Arslan Argun'un ölümü iki ordunun karşılaşmasından önce talihin yardımı ile Arslan'ın küçük yaştaki gulamı ile ilişki kurmak istemesi sonucu halvette iken o çocuğun hançer darbesi ile ölmüştür.*” Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 159; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, I, s. 140; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 50; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, s. 230; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 205-208.

⁴⁹⁹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 163.

⁵⁰⁰ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 108-110; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 189.

⁵⁰¹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 67.

⁵⁰² “*XI. yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının “Kudüs'ü kurtarma” sloganı ile Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Ortadoğu'yu ele geçirmek için başlattığı siyasî amaçlı askerî harekâta katılanlara verilen addır. 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri, 1291'de Latin Hristiyanların Doğu'da son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönem kapsar. Bu dönem içinde dokuz büyük sefer yapılmış, bu seferler arasında bazı küçük girişimlerde olmuştur. Daha sonra Türk-İslâm dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferi olarak değerlendirilmiştir. Bu harekâtı doğuran sebeplerin batı dünyası dinî gerekçeleri olduğunu ileri sürsede, Ortaçağ Avrupa toplumunu bu seferlere zorlayan unsurlar aslında siyasî, sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Batılılarca ileri sürülen dinî motif ise yalnızca itici bir güçtür. Çünkü Haçlı seferi düşüncesinin ortaya çıktığı sırada Avrupa, yıllardan beri süregelen açlık, sefalet ve toprak azlığı gibi sıkıntılarının doğurduğu kargaşanın yanında ücretli askerlik anlayışı ile kolonizatör bir taşma hareketide başlamıştı. Bu hareketin başlamasına öncülük eden kilisenin, Doğu'ya yapılacak bir seferin faydalarını topluma yayarken dinî motifi ön plana çıkarması normaldi. Haçlı seferlerine katılanlara günahlarının affını ve ührevî mükafaat vadeden kilise, siyasî amacını gerçekleştirmek için dinî motiften faydalanmıştır.*” Işın Demirkent, “Haçlılar”, *DİA*, 14, s. 525.

Suriye'ye geldikleri zaman sayıları 300.000'e düştü. Selçuklu kuvvetlerinin üzerlerine gelmesiyle sıkışık duruma düşen Haçlılar zor durumda kaldılar ve Gürboğa'ya başvurarak Antakya'yı bırakıp döneceklerini söylediler. Haçlılar, sahil bölgelerini işgal eden Bizans İmparatoru Alexis Komnenos'tan da yardım istediler. Antakya'da kahramanca mücadele eden Yagıbasan, Ermeni Fırûz'un ihanetine uğrayarak şehri terk etmek zorunda kaldı ve oradan uzaklaşırken öldürüldü. Busayede Antakya'ya giren Haçlılar, şehirdeki Müslüman ve Türkleri kılıçtan geçirdi.⁵⁰³

Suriye emîrleri arasındaki kopukluk, Türkler ile Arapların birbiri ile geçinememesi ve Mısır Fâtımîlerinin bu durumdan faydalanarak istilaya girişmeleri, Tutuş'un oğlu Dukak ile birlikte Suriye kuvvetlerinin haber vermeden çekilmeleri, Frankların taarruza geçerek Türklerin bozulmasına neden oldu. Bu ani durum karşısında Gürboğa, Musul'a çekilmek zorunda kaldı.⁵⁰⁴ Haçlılar bu sayede Suriye sahillerine ve Filistin'e doğru ilerlemeyi başardı. Antakya'dan 1 yıl sonra Kudüs'ü de işgal edip burada 70.000 Müslümanın kanını döktüler.⁵⁰⁵ Böylece Haçlılar, Anadolu, Suriye ve Filistin'de krallık ve kontluk kurmaya muvaffak oldular.⁵⁰⁶

Berkyaruk, Haçlılar ile mücadele ettiği sırada Gence meliki tayin ettiği kardeşi Muhammed Taparda kendisine sığınan Terken Hatun'un emîrlерinin tahrik ve kışkırtmalarıyla saltanat iddiası ile ortaya çıktı.⁵⁰⁷ Müeyyidülmülk, Gence'de Melik Muhammed'in yanına gittiği zaman onu "*Saltanat seni bekliyor*"⁵⁰⁸ diyerek isyana teşvik etti. Muhammed bunu benimseyerek hâkim olduğu yerlerde Berkyaruk adına okunmakta olan hutbeye son verdi ve böylece kendisini sultan ilan etti.⁵⁰⁹

---

⁵⁰³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 228.

⁵⁰⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 228; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 67.

⁵⁰⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 228.

⁵⁰⁶ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 67-68.

⁵⁰⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 229.

⁵⁰⁸ Mirhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 53.

⁵⁰⁹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 111; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 198.

Muhammed Tapar, Azerbaycan'a kadar ilerleyip Rey civarında geldi. Berkyaruk askerlerinin Muhammed Tapar tarafına geçmesi üzerine karşı koyamayacağını anlayınca Hûzistan'a çekildi. Bu sırada Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun, Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk tarafından boğduruldu.⁵¹⁰ Berkyaruk, Irak emîrlerinin kendi tarafına geçmesiyle yeni bir ordu meydana getirdi.⁵¹¹ Sultan Berkyaruk'a muhalefet eden Bağdâd şahnesi Sa'dü'd-Devle Gevherâyîn, Musul hâkimi Gürboğa, el-Cezîre hâkimi Çökürmüş ve Emir Sûrhâb b. Bedr, Kum kentinde Muhammed Tapar'a katılınca onun kuvvetleri arttı. Muhammed Tapar, Gevherâyîn'i Bağdâd'a göndererek hutbenin kendi adına okunmasını istedi. Halife Mustazhir onun adına hutbe okuttu ve "*Gıyâsü'd-Dünya ved-Din*" unvanı verdi. Böylece Tapar, halife tarafından ilk defa "*meşru Büyük Selçuklu Sultanı*" ilan edildi.⁵¹² Sultan Berkyaruk bu olaydan sonra hızla Bağdâd'a hareket etti, şehre girmeden önce Bağdâd'da tekrar adına hutbe okuttu. Abbasî halifesi kim daha kuvvetli duruma geçerse onun adına hutbe okutuyordu.⁵¹³ Bağdâd'a gelen Berkyaruk, malî sıkıntı nedeniyle halifenin veziri Amîdü'd-Devle ve babasının, sultan Melikşah zamanından beri Diyarbekir ve el-Cezîre'den elde ettiği gelirlerin, hazineye göndermediklerinden yakındıktan sonra "*Şimdi bu hakların sahiplerine iadesi gerekir*" dedi. Halife Mustazhir bu olaydan haberdar olunca çok sinirlendi ve "*Bizim geçmişteki hatalarına müsemma ile karşılayıp saldırmamız seni yanıltmasın*" şeklinde tehdit dolu bir mektubu Sultan Berkyaruk'a gönderdi. Fakat sonuç vezirin, Sultanın huzuruna çıkıp istenen tazminatı vermesi ile sonuçlandı.⁵¹⁴

---

⁵¹⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 86; "*Müeyyidülmülk, Zübeyde Hatun'u yakaladı, kalede hapsedi ve 5 bin dinar vereceğine dair ondan bir senet aldı. Sonrada boğulmasını emretti. Çünkü Müeyyidülmülk'ün vezaretten azline o sebep olmuştu. Zübeyde Hatun, oğlunun devleti üzerinde nüfuz sahibiydi. Berkyaruk daha sonra Müeyyidülmülk'ü esir ettiğinde, ondan annesinin 5 bin dinar ile ilgili hattını buldu. Onun öldürülmesine en büyük sebep de bu hat oldu.*" Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 111.

⁵¹¹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 68.

⁵¹² Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 16; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 59.

⁵¹³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 200; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 59-60.

⁵¹⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 17-18.

Berkyaruk kışı Bağdâd'da geçirdikten sonra kardeşi Muhammed Tapar ile savaşmak üzere harekete geçti. İki taraf kuvvetleri Hemedân yakınlarındaki Sefidrûd'da karşılaştılar. Savaş Berkyaruk kuvvetlerinin hücumu ve üstünlüğü ile başladı ancak İnanç Yabgu'nun, Berkyaruk ordusuna saldırmasıyla durum değişti. Berkyaruk'un askerleri bozguna uğradı.⁵¹⁵ Savaş sırasında esir alınan Berkyaruk'un veziri Ebu'l Mehâsin, Müeyyidülmülk tarafından serbest bırakıldı ve Bağdâd'a gönderilerek hutbenin Muhammed Tapar adına okunmasını, halifenin vezirinin görevden uzaklaştırılmasını talep etti. Amîdü'd-Devle bunu öğrenince Bağdâd'a ulaşmadan onu öldürmek istedi fakat başarılı olamadı. Bağdâd'a gelen Ebu'l Mehâsin, Muhammed Tapar ve vezirinin bütün isteklerini gerçekleştirdi. Amîdülmülk azledildi ve kardeşleriyle hapis cezasına çarptırıldı. Bu durum Muhammed Tapar ve vezirinin Halife Mustazhir üzerindeki nüfuzunun ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir.⁵¹⁶

Sultan Berkyaruk, Muhammed Tapar'a yenildikten sonra durumunu toparlamak için Damgan'da bulunan emiri Dâd Habeşi b. Altuntak'ı yanına çağırdı. Habeşi, sultana "*kendisi gelene kadar Nîşâbur'da kalmasını*" önerdi. Berkyaruk Nîşâbur'a geldiği sırada Horasan bölgesini hâkimiyeti için Sencer ile anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Habeşi, Sencer'e karşı Sultan Berkyaruk'tan yardım istedi. İki ordu Nuşecan şehri dışında karşılaştı. Berkyaruk savaşı kaybetti ve bu durum Berkyaruk ile kardeşi Sencer'in arasının açılmasına neden oldu. Berkyaruk halktan gelen mektup üzerine İsfahan'a doğru yola çıktı. Ancak Muhammed Tapar kendisinden önce İsfahan'a girdi. Berkyaruk Hûzistan'a gitmek zorunda kaldı.⁵¹⁷

Sencer'e yenilen Berkyaruk yeni kuvvet toplamak için Cürcan sonrada Damgan'a giderken yanında sadece 17 süvari vardı. Çavlı Sakavu gibi emîrlerin ona katılmasıyla 3.000 kişilik bir süvari temin edebildi. Kuvvet dengesinin aleyhinde bozulduğunu gören Muhammed Tapar Hemedân'a yürüdü, hükümdarlık alameti olan

---

⁵¹⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 113; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 201;

⁵¹⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20.

⁵¹⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 114-115; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 204-205.

beş nevbet⁵¹⁸ çaldırdı. İki ordu birbirine yaklaşıncaya aman dileyerek Berkyaruk tarafına geçenler oldu. Tüm gün boyunca devam eden savaş Muhammed Tapar mağlubiyeti, veziri Müeyyidü'l-Mülk'ün ise esareti ile sonuçlandı.⁵¹⁹ Muhammed Tapar, Berkyaruk karşısında mağlup olunca kardeşi Sencer ile buluşmak için Horasan'a gitti. İki kardeş Berkyaruk'a karşı birleştiler ve Rey' gittiler.⁵²⁰ Bu sırada Berkyaruk sayıları gittikçe artan askerlerini beslemek ve maaşlarını ödemekte güçlük çektiği için onların önemli bir kısmını terhis etti. Berkyaruk'un yanında az sayıda asker olduğunu haber alan Sencer ve Tapar kardeşler onun güçlenmesine fırsat vermeden harekete geçtiler. Sultan Berkyaruk, Emir Ayaz'ın kendisine katılmasıyla 5.000'e ulaşan asker sayısı ile Bağdâd'a gitti.⁵²¹ Onun Bağdâd'a gelmesi, halifenin kurban bayramında tekrar onun adına hutbe okutmasına neden oldu.⁵²²

Böylece Berkyaruk zor bir durumda olmasına rağmen halife Mustazhir'in "*Kim daha önce gelir veya etkili olursa hutbeyi onun adına okurum*" şeklindeki pasif politikasından faydalanarak hutbenin adına okunmasını sağladı.⁵²³ Fakat Berkyaruk malî sıkıntı içindeydi. Bu nedenle halifeye haber gönderip durumunu ona anlatıp yardım etmesini istedi. Abbasî halifesi ona 50.000 altın göndermesine rağmen Berkyaruk'un askerî, halkın mallarına el koydu.⁵²⁴

Muhammed Tapar ile Sencer, Hemedân'a hâkim olduktan sonra Bağdâd'a ilerlediler. Onlar Bağdâd'a ulaştığında Berkyaruk ağır derecede hastaydı. Muhammed Tapar, 494/1101 tarihinde Bağdâd'a gelerek hükümet konağına yerleşti. Halife Mustazhir Billâh "*Berkyaruk'un ve adamlarının davranışlarına çok kızdığını*

---

⁵¹⁸ "İslâm şark âlemindeki musikide bir sanat şekli olu, Avrupa musikisinin cantate veya suite'ine benzemektedir. İki çeşidi vardır: birincisi, oda musikisi, ikincisi askerî musiki." H. G. Farmer, "Nevbet", *İA*, IX, s. 220-222.

⁵¹⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 115; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 21-22.

⁵²⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116.

⁵²¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116.

⁵²² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 206-207.

⁵²³ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 25.

⁵²⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 54; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 207.

ve kendisinin gelişiyle sevindiğini” bildirdi. Çok geçmeden halifelik divanında Muhammed Tapar adına hutbe okundu.⁵²⁵ Halife ona hil’at giydirdi ve iki kılıç kuşattı.⁵²⁶ Bu sırada Sencer, Horasan’da çıkan karışıklık nedeniyle kendi eyaletine döndü. Tapar’da ona katılarak Hemedân’a doğru yola çıktı. Vâsıt’ta bulunan Berkyaruk iyileşti ve ona katılan kuvvetler ile mücadele edebilecek hale geldi. Tapar’ın Bağdâd’dan ayrılması üzerine Berkyaruk, halifeye ait özel araziye istila etti. Bunun üzerine halife Muhammed Tapar’ı çağırdı ve onu Berkyaruk’a karşı savaşması konusunda tahrik etti.⁵²⁷

Muhammed Tapar ve Berkyaruk’un 4.000 atlısı vardı. İlk gün şiddetli soğuk yüzünden çarpışma olmadı. İkinci gün tekrar karşı karşıya gelindiğinde her iki taraftan düello için çıkan askerler birbirine sarılıp kucaklaştı, selam verip geri döndü ve hal böyle olunca iki taraf arasında anlaşma yapılmasına karar verildi.⁵²⁸

Bu anlaşmaya göre;

- 1- Berkyaruk Sultan, Muhammed Tapar Melik unvanını taşıyacak,
- 2- Melik Muhammed Tapar, sarayının kapısında günde üç nevbet çaldırarak,
- 3- Gence ve ona bağlı yerler, Azerbaycan, Diyarbekir, El-Cezîre ve Musul, Muhammed Tapar’a ait olacak,
- 4- Melik Muhammed, herhangi bir yere sahip olurken zorlukla karşılaşırsa Sultan Berkyaruk kardeşine askerî yardımda bulunacak,
- 5- Horasan dışındaki yerler Sultan Berkyaruk’a ait olacak,
- 6- Muhammed Tapar, Sultan Berkyaruk’a yılda 1.300.000 altın vergi ödeyecekti.⁵²⁹

---

⁵²⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 117; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 56.

⁵²⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 208-209.

⁵²⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 118; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 27.

⁵²⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 210; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 72.

⁵²⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 210; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 72-73.

Bu anlaşmadan sonra Berkyaruk Sâve'ye, Melik Muhammed Tapar, Esedâbâd'a gitmek üzere ayrıldı⁵³⁰ ve bu anlaşma devletin fiilen ikiye ayrıldığıнын bir göstergesi oldu. Anlaşmanın üzerinden çok zaman geçmemişti ki Muhammed Tapar kendisini anlaşmaya ikna eden emîrleri ihanet ile suçladı ve onları cezalandırdı.⁵³¹ Daha sonra da Rey'deki sarayında beş nevbet çaldırarak sultanlığını yeniden ilan etti. Rey civarında karşılaşan iki orduda ilk dağılan Tapar'ın askerleri oldu. Berkyaruk ilebaş edemeyeceğini anlayan Muhammed Tapar gece yarısı asker toplamak için İsfahan'dan çıktı. Bunu haber alan Berkyaruk kardeşini yakalaması için Emir Ayaz'ı askerleri ile peşinden gönderdi. Ancak Ayaz onu yakalamaktan vazgeçti ve kaçması için at verdi.⁵³²

Sultan Berkyaruk, emîrllerinden Gümüştekin Kayserî'yi Bağdâd'a şahne olarak atadı. Bu sırada Bağdâd'da Muhammed Tapar adına Artukoğlu İlgazi şahne olarak bulunuyordu. O başka bir şahne geleceğini öğrenince kardeşi Sökmen'e haber gönderip Gümüştekin'e karşı yardım istedi. Gümüştekin 495/1102'de Bağdâd'a ulaştı. Gümüştekin'in gelmesiyle Bağdâd'da hutbe Berkyaruk adına okunmaya başladı.⁵³³ Gümüştekin adamlarından birini Sadaka'ya göndererek Sultan Berkyaruk'a itaat etmesini istedi. Fakat Sadaka bunu kabul etmedi ve Bağdâd'da Sultan Berkyaruk adına okunan hutbeye son verdi. Böylece Bağdâd minberlerinde hiçbir sultanın adı okunmayıp yalnız Abbasî halifesinin adı okunmaktaydı. Seyfüddevle Sadaka, Gümüştekin'in Bağdâd'dan çıkarıldığı takdirde halifeye itaat edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Gümüştekin'in şehirden çıkarılmasına karar verildi. Böylece Bağdâd'da hutbe tekrar Muhammed Tapar adına okutulmaya başlandı.⁵³⁴

---

⁵³⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 118.

⁵³¹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28.

⁵³² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 211-212.

⁵³³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 213.

⁵³⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 213-214; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32.

İsfahan kuşatmasının uzaması üzerine Gence ve Arran'da⁵³⁵ toplanan kuvvetler Muhammed Tapar'a yardım için harekete geçti. Rey'e ulaştıklarında Muhammed Tapar'ın İsfahan'dan Sâve'ye doğru yola çıktığını öğrenip peşinden gittiler ve Hemedân'da ona yetiştirler. 496/1102 tarihine kadar burada kaldılar ve Berkyaruk'un üzerlerine geldiğini haber alıp iki kola ayrıldılar. Emir Yınal ve kardeşi Ali, Rey'e girdiler ve Berkyaruk adına okunan hutbeyi Muhammed Tapar adına okuttular.⁵³⁶ Berkyaruk bu ittifak haberini alır almaz hemen harekete geçti. İki ordu Azerbaycan'daki Hoy şehri önünde karşılaştı. Savaş Berkyaruk'un üstünlüğü ile son buldu.⁵³⁷

İki kardeş arasında meydana gelen son savaştan sonra Sultan Berkyaruk adına, Rey, Cîbal, Taberistan, Hûzistan, Fars, Diyarbekir, El-Cezîre ile Mekke ve Medine'de hutbe okunuyordu. Muhammed Tapar ise; Azerbaycan, Arran yöresi, İsfahan ve Tekrit dışında Irak'ın her yerine hâkimdi. Basra şehrinde hutbe her ikisi adına okunuyordu. Sultan Berkyaruk bu mücadelenin devlete zarar verdiğinin farkına vararak kardeşine barış şartlarını görüşmek üzere elçi gönderdi.⁵³⁸ Muhammed Tapar barış teklifini kabul etti. Anlaşmaya göre;

- 1- Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın beş nevbet çaldırmasına müdahale etmeyecek,
- 2- Muhammed Tapar'a ait olan şehirlerde Berkyaruk adına hutbe okunmayacak,
- 3- Aralarındaki yazışma vezirleri vasıtasıyla yapılacak,

---

⁵³⁵ “Ortaçağ'da Doğu Kafkasya'da bir bölge olan Arran, Kür ve Aras Nehirleri arasında yer alır, kuzeyinde Şîrvân ve Şekî, güneyinde İrmîniyye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vadîdir. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. Bölge İslâm fetihleri sırasında, Sâsânî soyundan geldiklerini iddia eden Mihran ailesi tarafından idare edilmekteydi. Hz. Ömer'in hilafetinin son yıllarında başlayan İslâm akınları Hz. Osman zamanında da devam etmiş ve bölge hâkimiyet altına alınmıştır.” Abdülkerim Özaydın, “Arrân”, *DİA*, 3, s. 394.

⁵³⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32-33.

⁵³⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 214-215.

⁵³⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 215.

- 4- Askerlerin diledikleri zaman istedikleri tarafı seçmelerine engel olunmayacak.
- 5- Sefirud sınır olmak üzere Cibal, Fars, İsfahan, Rey, Hemedân, Hûzistan ve Bağdâd (Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab) Berkyaruk'a ait olacak, Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre, Musul, Suriye ve Seyfû'd-Devle Sadaka'ya ait yerler de Muhammed Tapar'a verilecek,
- 6- Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar sultan olacak,
- 7- Melik Sencer'in Mâverâünnehir ve Horasan'daki durumunda herhangi bir değişiklik yapılmayacak, Sencer, Muhammed Tapar'ı metbu tanıyacaktı.⁵³⁹

Bu anlaşmadan sonra Sultan Berkyaruk, halife Mustazhir Billâh'a elçi gönderip yapılan barış şartlarını bildirdi. Halife bu durumda Muhammed Tapar'ı Bağdâd şahnesi olan İlgazî'yi çağırıp anlaşma gereği hutbenin Berkyaruk adına okunmasını istedi. Halife ise Berkyaruk'a hil'at ve saltanat menşuru gönderdi.⁵⁴⁰

Sultan Berkyaruk, İsfahan'da bulunduğu sırada verem hastalığına yakalanmasına rağmen, İlgazî'nin teşviki ile Bağdâd'a yönelmişti. Berûcerd'e ulaştığı zaman hastalığı nedeniyle hareket edemez oldu ve kendinden ümidi kesince 5 yaşında ki oğlu Melikşah'a ve emir Ayaz'a hil'at giydirdi. Sultan Berkyaruk çok geçmeden Berûcerd'de hayatını kaybetti.⁵⁴¹

Fetret devri taht kavgalarında genellikle etkisiz kaldığını gördüğümüz halife Mustazhir Billâh, güçlü olan taraf hangisi ise ya da Bağdâd'a hâkim olan kimse onun adına hutbe okutma siyasetini daha uygun buluyordu. Bu durum gösteriyot ki; halifenin, Bağdâd'ı sultanın tayin ettiği ve onun temsilcisi olan şahne ile birlikte idare etmekten başka yetkisi yoktur.⁵⁴²

---

⁵³⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 35; Özeydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 77-80.

⁵⁴⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 216-217.

⁵⁴¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 217.

⁵⁴² Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 147.

1.1.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (498-511/1105-1118)

Berkyaruk hastalığa yakalanınca emîrlerini yanına çağırarak 5 yaşındaki oğlu II. Melikşah'ı veliaht tayin etti ve Melikşah'ı rakiplerine karşı müdafaa etmelerini istedi. Emîrlerin hepsi Sultan Berkyaruk'un bu isteğini kabul edip ona II. Melikşah'ı desteklemek hususunda canlarını ve mallarını esirgemeyeceklerine dair yemin ettiler. Sultan Berkyaruk, emîrleri ve oğlu II. Melikşah'ı Bağdâd'a gönderdi. Kendisi İsfahan'a dönmek için geride kaldı ancak Berûcer'den 12 fersah uzaklaşmıştı ki hayatını kaybetti.⁵⁴³

Atabeg Emir Ayaz, Sultan Berkyaruk'un ölüm haberini alır almaz veliaht II. Melikşah için otağ, çetr⁵⁴⁴ gibi hükümdarlık alametlerini hazırlattı. 489/1105 tarihinde Bağdâd'a ulaştılar. Onlarla beraber Artukoğlu İlgâzî ve 5.000 atlı vardı. Halife Müstazhir'in veziri Ebu'l Kasım Ali b. Cüheyr onları karşıladı. Emir İlgâzî ve Toganyürek halifelik divanına gelerek hutbenin II. Melikşah adına okunmasını istediler ve II. Melikşah adına Bağdâd'da hutbe okundu. Sultan II. Melikşah, dedesi Melikşah'ın lakabı olan "Celâlüddeve" lakabını aldı.⁵⁴⁵ Muhammed Tapar ise bu sırada Musul'u muhasara ediyordu. Tapar ile Berkyaruk arasındaki son anlaşmaya göre Musul'un Muhammed Tapar'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Muhammed Tapar'ın Musul'a yürüdüğü haberini alan Emir Çökürmüş savunmaya geçti. Muhammed

---

⁵⁴³ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 39.

⁵⁴⁴ "Türkçe'ye Farsçadan geçen ve 'şemsiye, çadır' anlamına gelen 'çetr' kelimesinin aslı Sanskritçe 'chattrā' (gölgelik, siper) kelimesidir. Çetr (mizalle), 'hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulan, onların renk ve sembollerini taşıyan özel şemsiye'ye denir. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı ve tepesinde 'altıntop' denilen bir âlem bulunurdu. Müslüman-Türk devletlerinde çetr hâkimiyet alameti olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Karahanlı hükümdarları kırmızı renkte çetr taşırlardı. Karahanlılarda çetrin (kubbe) savaş alametlerinden birini teşkil ettiği ve savaş meydanlarında taşındığı bilinmektedir. Gazneliler'de başlangıçta lal renkli çetrler kullanıldığı halde Mahmud-i Gaznevî'den itibaren siyah renk tercih edilmiştir. Gazneli hükümdarı İbrahim b. Mesud'un çetri üzerinde mücevherlerle süslenmiş bir şahin vardı. Çetri taşıyana çetrdâr denirdi. Ortaçağ'da bayrakla çetrin aynı renkte olması genel bir kuraldı. Büyük Selçuklular'da hükümdarlık alameti olan çetrin üzerinde ok ve yay resmedilmiş bir arma vardı." İhsan Arslan, "İlk-Türk İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl.16, 51, s. 87.

⁵⁴⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 219; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 39-40; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 253.

Tapar muhasara hazırlıklarına başladı, Çökürmüş'e haber yollayarak Berkyaruk ile yaptığı anlaşmayı hatırlattı ve şehrin teslimini istedi. Çökürmüş “*Anlaşmadan sonra Berkyaruk'un bana gönderdiği mektuplarda şehri başkasına vermemem emrediliyor*” diyerek teslim teklifini reddetti. Bunun üzerine Muhammed Tapar hücum emri verdi.⁵⁴⁶ Savaşın devam ettiği sırada Berkyaruk'un ölüm haberini alan Çökürmüş, önce şehir halkına sonra emîrlerini toplayarak bu durum karşısında izleyecekleri yeni siyaseti görüşmeye başladılar. Halk: “*Mallarımız ve canlarımız senin emrindedir, sen ne yapacağını bilirsin*” dedi. Çökürmüş bunun üzerine emîrlerini topladı. Onlarda: “*Berkyaruk'un öldüğünü, bu durumda halkın Muhammed Tapar'dan başka itaat edeceği bir sultanın olmadığı ve ona itaat arz etmenin daha doğru olacağını*” belirtti. Bu görüşmeler üzerine emir Çökürmüş, Muhammed Tapar'a itaatini bildirdi.⁵⁴⁷

Muhammed Tapar, Berkyaruk'un ölümünden sonra emir Çökürmüş ile anlaştı. Beraberinde el-Kutbî, Çökürmüş ve diğer emîrler ile birlikte Bağdâd'a doğru harekete geçti. Hille emiri Seyfûddeve Sadaka da 25.000 kişilik ordu ile oğulları Dübeys ile Bedran'ı Muhammed Tapara'a gönderdi ve onu Bağdâd'a gelmeye teşvik etti.⁵⁴⁸ Emir Ayaz ve askerleri, Muhammed Tapar ve beraberindekilerin Bağdâd'a yaklaştığı haberini alınca Bağdâd'dan çıkıp şehir dışında karargâh kurdular. Emir Yınal ve Sabâve, II. Melikşah'ın saltanattaki hakkını Muhammed Tapar'a karşı savunmak için silahlı mücadeleden yanaydılar.⁵⁴⁹

Ayaz'ın veziri “*Ey efendimiz, hiç şüphesiz benim hayatım senin nimet ve devletin devamına bağlıdır. Ancak onların önerileri doğru değildir. Onların amacı sana yaklaşmak için bir vasıta bulabilmek ve senden yararlanma bilmektedir*” dedi. Emir Ayaz, Muhammed Tapar'a karşı savaşmak ve anlaşmak arasında kararsız

---

⁵⁴⁶ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 40; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 219

⁵⁴⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 125; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 220; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 243-256.

⁵⁴⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 126; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 220.

⁵⁴⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41.

kaldı.⁵⁵⁰ Emir Ayaz'ını içinde bulunduğu bu kararsızlığa rağmen hazırlık yapmaktanda geri durmadı, ordugâha ve şehre giden yolları tuttu.⁵⁵¹ Muhammed Tapar 498/1105 yılında Bağdâd'a ulaştı. Şehrin batı tarafında konakladı ve adına hutbe okuttu. II. Melikşah adına ise şehrin doğu tarafında hutbe okunuyordu.⁵⁵² Muhammed Tapar üzerine harekete geçen Emir Ayaz geri dönerek vezirini Muhammed Tapar'a gönderdi. Vezir, Tapar'a "*Emir Ayaz'ın daha önceki olaylardan dolayı korktuğunu, hem kendisi hem emîrleri için aman istediğini*" söyledi. Muhammed Tapar: "*II. Melikşah benim evladım gibidir, kardeşimle benim aramda hiçbir fark yoktur. Ayaz ve emîrlere gelince onlara dokunmayacağıma dair and içerim*" dedi. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin tek hâkimi Muhammed Tapar olmuştur.⁵⁵³ Bu dönemden sonra devletin kaybettiği gücünü, yeniden kazanması için yoğun bir çalışma başladı.⁵⁵⁴

Sultan Muhammed Tapar, Bağdâd'tan ayrılıp İsfahan'a gitmeden önce Kasîmüddeve Aksungur'u, Irak'a şahne atadı.⁵⁵⁵ Selçuklu ailesinden Mengü-Pars b. Böri Pars (Mengübars-Böribars), maddi sıkıntılara çare bulmak üzere İsfahan'dan Nihâvend'e gitti. Burada kalabalık bir grubu kendisine kattı, emîrlere desteğini aldı ve şehri istila edip adına hutbe okuttu.⁵⁵⁶ Ayrıca Porsukoğullarının yardım ve desteğini istedi.⁵⁵⁷ Muhammed Tapar'ın bu durum karşısında ilk hamlesi Zengî b. Porsuk'u tutuklatmak oldu. Zengîde kardeşlerine, Mengübars'a itaat etmemeleri için haber gönderdi. Bir plan hazırlayan Porsukoğulları, ona itaat etmiş gibi görünerek

---

⁵⁵⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 220-221; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41.

⁵⁵¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 221.

⁵⁵² Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 221.

⁵⁵³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 126; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 221.

⁵⁵⁴ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41-43.

⁵⁵⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 222.

⁵⁵⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128.

⁵⁵⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 44.

Böribars'ı tutukladı.⁵⁵⁸ Bunun sonucunda Mengübars'ın adamları dağıldı, Mengübars ve amcası Tekiş'in oğulları tutuklandı⁵⁵⁹ ve İsfahan Kalesi'ne hapsedildi. Böylece Muhammed Tapar, saltanat davacılarından kurtuldu.⁵⁶⁰

Emir Çavlı Sakavu, Hûzistan ve Fars bölgesindeki şehirlerinhâkimiydi ve bağımsızlık düşüncesi vardı. Çavlı, Muhammed Tapar'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle endişelenmeye başladı ve bu endişesinde haksız çıkmadı öyle ki; Selçuklu sultanı onu itaati altına almak için Mevdûd b. Altuntekin'i⁵⁶¹ Çavlı üzerine gönderdi. 8 ay kuşatmaya direnen Çavlı, sonuçta İsfahan'da sultanın huzuruna çıkarak ona itaat etti. Sultan, tecrübesine güvendiği bu emirin kendisine itaat arz etmesinden hoşnut oldu ve ondan Haçlıların işgal ettiği yerleri geri almasını isteyerek Musul ve yöresini ona ıktâ etti.⁵⁶²

Emir Çavlı'nın Musul'a doğru hareket ettiğini öğrenen Çökürmüş, asker toplamak üzere harekete geçti. Çökürmüş kesin bir zafer kazanacağına emindi. Ancak Çavlı, Çökürmüş'ün merkez kuvvetlerine saldırarak onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Çökürmüş tek başına kaldı, felç olduğu için kaçamadı ve sonunda esir

---

⁵⁵⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 223.

⁵⁵⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128.

⁵⁶⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 230; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 258-259.

⁵⁶¹ “*Büyük Selçukluların Musul valisi ve Türk kumandanı olan Mevdûd b. Altuntekin, Muhammed Tapar tarafından 502 (1108) yılında Çavlı'nın yerine tayin edilen Şerefeddin Mevdûd'un hayatının bu tarihten önceki dönemine dair bilgi yoktur. Muhammed Tapar'ın emri ile Haçlılara karşı Urfa üzerine yürümüş ve Urfayı kuşatma altına almıştır. Haçlı Konry bu durumdan haberdar olunca Kudüs kralından yardım istemek zorunda kaldı. Çok sayıda Haçlı birliğinin yaklaştığını duyan Mevdûd, Harran'a çekildi. Haçlı cephesindeki bu birleşme karşısında Dimaşk Atabegi Tugtekin, Mevdûd'un yardımına koştu. Haçlılar Tugtekin'in yardımıyla güçlenen Müslümanlarla karşılaşmaktan vazgeçerek geri döndüler. Fakat Mevdûd, Haçlıların peşini bırakmadı ve onları Fırat'ı geçerken yetişti. Birçoğunu kılıçtan geçirip Urfa'ya bir süre kuşattıktan sonra Musul'a geri döndü. 504 (1111) yılında Tapar'ın emri ile ikinci kez Urfa'ya sefer düzenledi. İkinci sefer, ilkinden çok daha geniş bir alana yayıldı. Bu seferler sonucunda Haçlılar artık Fırat'ın doğusunda tutunamayacaklarını anladılar.*” Işın Demirkent, “Mevdûd b. Altuntegin”, *DİA*, 29, s. 427-428.

⁵⁶² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128-129; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 223-224; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69.

edilerek Çavlı'nın huzuruna getirildi.⁵⁶³ Musul'a ulaşan Çökürmüş'ün yenilgi haberi oradaki emîrlerin acil bir karar almasına neden oldu ve emîrler, onun 11 yaşındaki oğlu Zengî'yi yerine geçirerek adına hutbe okuttular.⁵⁶⁴ Musul kale kumandanı, Sadaka, I. Kılıç Arslan ve Bağdâd şahnesi Aksungur'a haber göndererek Musul'a gelmelerini ve Çavlı'yı oradan uzaklaştırmalarını istedi, geldiklerinde ise Musul'u kendilerine teslim edeceklerini bildirdi. Sadaka bu teklifi kabul etmedi ve Muhammed Tapar'ın yanında kaldı.⁵⁶⁵ Sultan Kılıç Arslan'a gönderilen bu davet ile iki Selçuklu hanedan ve devleti arasında mevcut hak ve üstünlük davası canlandığı gibi, Türkiye ve Büyük Selçuklu Devleti arasındaki ailevi rekabeti kızıştırdı.⁵⁶⁶ Sonuç olarak Çavlı ve I. Kılıç Arslan Hâbur Nehri kenarında karşı karşıya geldi, I. Kılıç Arslan savaşı kaybetti ve öldü. Emir Çavlı, Musul'u ele geçirdi, I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahin Şah'ı yakalayıp Muhammed Tapar'a gönderdi.⁵⁶⁷

Emir İsmail, Berkyaruk tarafından Basra'ya tayin edildi ve o burada fetret devrindeki taht kavgaları nedeniyle durumunu kuvvetlendirdi. Muhammed Tapar sultan olunca Basra'yı İsmail'den almak ve bir başkasına iktâ etmek üzere harekete geçti. Fakat İsmail karşı koydu. Bu durum karşısında öfkelenen Muhammed Tapar Sadaka'ya haber göndererek şehrin İsmail'den alınmasını emretti.⁵⁶⁸ Sadaka Rahbe'ye gidiyor gibi yapıp Hille'den ayrıldı ve Basra'yı kuşattı. Silah zoruyla Basra'ya giren Sadaka, şehri baştanbaşa yağmaladı. İsmail, el-Cezîre'de bir kaleye

---

⁵⁶³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128; İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 64-65; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 52; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 224.

⁵⁶⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 128; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 224.

⁵⁶⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 224.

⁵⁶⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 231.

⁵⁶⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 225-226; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 59-69.

⁵⁶⁸ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 45; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 227-228.

kaçıp saklandı ve yakalanamadı. Sadaka, Basra'ya yeni şahne olarak Altuntaş'ı atayarak Hille'ye döndü.⁵⁶⁹

Terken Hatun tarafından alınan Tekrit'e, Gevherâyîn şahne tayin edilmişti. Daha sonra Aksungur'un hâkimiyetine geçen kale onun katledilmesinden sonra Gümüştekin el-Cândâr'ın eline geçti ve bir ara tekrar Gevherâyîn'e ıktâ edildi. Mecdü'l-Mülk el-Balasânî burayı ondan alıp Keykubad b. Hezâresb ed-Deylemî'yi vali tayin etti.⁵⁷⁰ Muhammed Tapar sultan olduğunda Tekrit'i Bağdâd şahnesi Aksungur Porsuki'ye⁵⁷¹ ıktâ etmişti. Porsukiburayı 7 ay muhasara ederek Keykubad'ı zor durumda bırakınca Keykubad Sadaka'ya haber göndererek "*Tekrit'i teslim etmek*" istediğini bildirdi.⁵⁷² Sadaka bu fırsatı kaçırmadı ve Tekrit'e girerek şehri teslim aldı. Bunun üzerine Aksungur şehri ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldı.⁵⁷³

Sultandan veya halifeden kaçıp Sadaka'ya sığınanlar arasında Âve ve Sâve hâkimi Ebû Dulef Sürhâb da vardı. Tapar, Sadaka'ya haber göndererek Sürhâb'ın kendisine geri iade etmesini söyledi. Fakat Sadaka bunu kabul etmeyerek, "*Ben, onu teslim etmek şöyle dursun, aksine himaye ediyorum*" diyerek bu uğurda savaşabileceğini belirtti. Muhammed Tapar bu durumu çözmek üzere Irak'a hareket etti.⁵⁷⁴ Sadaka ise adam toplayarak karşı koyma hazırlıklarına başladı. Halife Mustazhir, Sadaka'ya sultana itaat etmemenin sonuçlarından bahsedip bu

---

⁵⁶⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 46; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 228.

⁵⁷⁰ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 46

⁵⁷¹ "Aksungur, 1105 yılında Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar tarafından Irak şahneliğine getirildi. Emîr Mevdud'un ölümü üzerine onun yerine Musul valiliğine getirildi ve Haçlılar ile mücadeleye tayin edildi. Urfa'yı kuşatmış fakat bir sonuç alamamıştır. İlgazi'yi cezalandırmak için sefere çıkmış ancak ani bir baskın sonucunda mağlup olunca Muhammed Tapar tarafından Musul valiliğinden azledilmiş, Rahbe'ye çekilmiştir. Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud, Irak Selçuklu tahtına çıkınca onu tekrar Bağdâd şahneliğine tayin etmiştir." Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsuki", *DİA*, 2, s. 297.

⁵⁷² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 228; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 46.

⁵⁷³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 228.

⁵⁷⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 228-229.

girişiminden vazgeçmesi halinde arabuluculuk yapacağını bildirdi.⁵⁷⁵ Halifenin, bu anlaşmazlıkta etkin bir rol oynayarak yeni bir sorunun ortaya çıkmasını önlemek istediği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁶ Sadaka, Halife Mustazhir'in bu teklifine “*Sultana katılırsam hayatımdan emin olamam*” cevabını verirken kesin olarak savaşa karar verdiğini göstermiş oldu.⁵⁷⁷

Muhammed Tapar, 501/1108 yılında Bağdâd'dan çıktı ve halifenin ricası ile Za'ferâniyye'de durduruldu.⁵⁷⁸ Halife Mustazhir yine arabuluculuk yapmaya çalışıyordu fakat Sadaka tutarsız davranıyor, bazen barışa evet derken bazen de fikrini değiştirip savaş istiyordu. Halifenin Sadaka'ya gönderdiği elçiler ona “*Sultana itaat etmesini ve muhalefetten çekilmesini*” bildirdiler. Sadaka özür diledi.⁵⁷⁹ Tam barış sağlandı derken sultanın askerleri yağma için harekete geçti, Sadaka'nın adamları durumu görünce savaşmaya başladılar.⁵⁸⁰ Muharebenin ortasında sırtından yaralanan Sadaka, Bozkuş adlı bir köle tarafından atından düşürüldü. Sadaka af dilediyse de, köle onun başını vurdu ve kesik başı Sultan Muhammed Tapar'a gönderildi.⁵⁸¹ Bu olay Bağdâd'da Şiîlerin ayaklanmasına neden oldu ancak ciddi bir çatışma olmadan olaylar yatıştırıldı.⁵⁸²

Çökürmüş ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı yenip ölümüne neden olan Emir Çavlı, daha sonra Sultan Muhammed Tapar'ın izni ile birçok yeri ele geçirdi ve ıktâ sahalarını genişletti. Fakat Çavlı, bütün bu elde ettiği şehirlerden Muhammed Tapar'a vergi göndermemekteydi. Çavlı'nın bu davranışından rahatsız olan Muhammed Tapar, onun hâkim olduğu Musul ve diğer şehirlerin ele

---

⁵⁷⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 47.

⁵⁷⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 229.

⁵⁷⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 48.

⁵⁷⁸ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 49.

⁵⁷⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 229-230.

⁵⁸⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 230.

⁵⁸¹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 50.

⁵⁸² Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 55-56; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 233.

geçirilmesini emretti.⁵⁸³ Sonunda emir Mevdûd, Musul ve çevresinin ele geçirilmesiyle Musul'un yeni valisi oldu.⁵⁸⁴

Mevdûd'un saldırısından kaçan Çavlı, el-Cezîre ve Suriye'de kalamayacağını anlayınca çareyi Muhammed Tapar'danaf dileyip itaat etmekte buldu. Çavlı'nın bu hareketinden memnun olan sultan, onu 2 yaşındaki oğlu Çağrı'ya atabeg tayin ettiği gibi Fars vilayetini de ona ıktâ etti.⁵⁸⁵

Muhammed Tapar döneminde bir diğer önemli olay ise Bâtınîler ile olan mücadeledir. Fetret devrini fırsat bilen ve lehlerine faydalanan Bâtınîler Muhammed Tapar döneminde faaliyetlerine devam etti. 395/1005 yılında Beyhak yöresinde Turaysit kasabasında bulunan Bâtınîler, birçok kişiyi öldürüp mallarına el koydu. Yine aynı yıl içerisinde Mâverâünnehir, Horasan, Hindistan ve öteki ülkelerden gelip Huvar-ı Rey'de toplanan hacı adayları Bâtınîlerin saldırısına maruz kaldı. Şafîîlerin ileri gelen reislerinden Ebû Cafer, Rey şehrinde, Hanefi mezhebine mensup olan kadı Ebû'l-Ali Said'te İsfahan camiinde öldürüldü. Yine Nizâmülmülk'ün oğlu, Melik Sencer'in veziri Fahrülmülk'de Bâtınîler tarafından öldürüldü.⁵⁸⁶

Bu olaydan Muhammed Tapar'a kardeşi Sencer gönderdiği mektupta: “*Bunlar ne sana ne bana acırlar, bunları yeryüzünden temizlemek vaciptir*” diyerek, Bâtınîlere karşı mücadeleye girişilmesi gerektiğini belirtti.⁵⁸⁷ Sultan Muhammed Tapar, Sencer'in de uyarısı ile Bâtınîlere karşı harekete geçip onlarla savaşmayı, Müslümanları onların zulüm ve zorbalıklarından kurtarmayı kendisine görev edindi.⁵⁸⁸ Sultan Muhammed Tapar Bâtınîlere karşı ilk seferini, hükümdarın seferde olduğu zamanlarda hazine ve silah deposu olarak kullanılan, küçük uşaklar ile saray

---

⁵⁸³ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 53.

⁵⁸⁴ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 54. Emir Çavlı Mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 231-234.

⁵⁸⁵ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 54-55. Emir Çavlı'nın Fars vilayetine atanması hakkında detaylı bilgi için bkz; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 234-236; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 53-58.

⁵⁸⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 236-237.

⁵⁸⁷ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 77.

⁵⁸⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 237.

kızlarının bulunduğu, Deylemîler'den bir zümrenin muhasarası altında tutulan ve Sultan Melikşah tarafından yaptırılmış olunan Şâhdiz (Dizkuh)⁵⁸⁹ Kalesi üzerine yaptı.⁵⁹⁰ Kalenin bulunduğu dağ Selçuklu orduları tarafından muhasara altına alındı. Muhasara gittikçe şiddetlenmeye başlayınca kaledekiler yiyecek sıkıntısına düştü. Aleyhlerine olayların geliştiğini gören Bâtınîler boyun eğmek zorunda kaldılar. İsfahan'a 7 fersah uzaklıktaki Halincan Kalesi'nin kendilerine verilmesini şart koşarak Şâhdiz Kalesi'nin teslim etemeye razı oldular.⁵⁹¹ Sultanın veziri ise ihanet içinde olup Bâtınîlere her gün yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını gönderiyordu. Bu olaydan sonra sultan, “*Halincan kalesinin de tahrip edilmesi*” emrini verdi. Bâtınîler bu seferde Nazır kalesi ve Tabes kalelerine gitmeleri konusunda izin verilmesi şartını koştular. Bu şart kabul edildi ve böylece sultan Halincan Kalesi'ni de alarak tahrip etti.⁵⁹²

Sultanın, Bâtınîlerin elinde bulunan Şâhdiz ve Halincan kalelerini ele geçirmesi, İslâm dünyasında büyük bir sevinç yaşattı. Bütün bunlara rağmen Bâtınîler faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Alamut Kalesi'ndeki Bâtınîlerden şikâyetlerin artması üzerine sultan, vezir Ziyaülmülk ile atabeg Çavlı yönetiminde bir orduyu onlara karşı gönderdi.⁵⁹³ Vezir, Alamut'u kuşatıp yakaladığı birçok Bâtınîyi katletti fakat kış bastırınca dönmek zorunda kaldı. İntikam almaya kalkan birkaç Bâtınî bu sırada sultan ile Bağdâd'a gelen vezirini hançer ile yaraladılar.⁵⁹⁴

Hasan Sabbah 26 yılı aşkın bir süre hâkim olduğu Alamut'tan gönderdiği fedailerini ile halkı ezmeye, esir edip öldürmeye devam ediyordu. Bunun üzerine Sultan Âve ve Sâve hâkimi Atabeg Emîr Anuştekin'i Bâtınîlere karşı cihâda

---

⁵⁸⁹ “*Ahbârü 'd-Devleti's-Selçukiyye'de bu kale için Sultan Muhammed “Şâh-diz” kalesini kılıç ile aldığı bu kale ahalinin gözünde bir diken ve boğazında bir kemik gibiydi” şeklinde ifade edilmektedir.*” El- Hüseyinî, *Ahbârü 'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 55.

⁵⁹⁰ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 78.

⁵⁹¹ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 79-80.

⁵⁹² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 238.

⁵⁹³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 239.

⁵⁹⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 82.

gönderdi. Anuştekin, Bâtınîlere ait Bire Kalesi'ni ele geçirdi.⁵⁹⁵ Sultan Tapar bu başarıdan sonra Anuştekin'e Alamut üzerine yürümesi emrini verdi. Anuştekin, Karaca, Gündoğdu ve Bozan gibi emîrlerde ona eşlik etti. Muhasaranın şiddetlenmesi üzerine Alamut halkı teslim olmak üzereyken Muhammed Tapar'ın ölüm haberi onlar için moral oldu ve savunmaya devam ettiler. Anuştekin Alamut Kalesi'nin önünde yalnız kalınca muhasarayı kaldırarak kaleden ayrılmak zorunda kaldı.⁵⁹⁶

Muhammed Tapar döneminin olaylarından biri de Haçlılar ile yapılan mücadelelerdir. Haçlılara karşı Muhammed Tapar cihâd emri verdi ve bunun için Emir Mevdûd ve emir Sökmen el-Kutbî'yi görevlendirdi. Bu emîrler Artuklulardan⁵⁹⁷ İlgâzî ile birleşerek Urfa'yı kuşattılar. 2 ay süren kuşatmanın ardından bir sonuç alınamadı. Sultan Muhammed Tapar Haçlıların, Suriye sahillerinde Müslümanların elinde bulunan bölgelere saldırımları üzerine tekrar bir sefer emri ile Mevdûd'a haber gönderdi. Beraberindeki emîrler ile Mevdûd, Tell-Bâşîr'i kuşattı. Urfa bir kez daha kuşatıldı, Kudüs Haçlı kralı, Şam atabegi Tuğtekin'e karşı harekete geçti. Tuğtekin, emir Mevdûd ve Ayaz'dan yardım aldı.

---

⁵⁹⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 82-83.

⁵⁹⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 240. Bâtınî ve Muhammed Tapar mücadelesi için bkz: El- Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 233; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 71-88; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 70-71.

⁵⁹⁷ “Diyarbakır ve Mardin çevresinde 1102-1409 tarihleri arasında hükü süren bir Türkmen hanedanıdır. Döğer boyundan Eksük adlı bir beyin oğlu olan Artuk 1063 yılında Sultan Alparslan'ın hizmetine girdi ve Malazgirt Zaferi'nden sonra onun emri ile Anadolu'ya geçerek Bizans'a karşı başarılı mücadelelerde bulundu. Alparslan'dan sonra Sultan olan Melikşah, Artuk Bey'i Anadolu'dan geri çekip Hulvân'ı iktâ etti ve kendisini Bahreyn Karmatîleri'ni itaat altına almak ile görevlendirdi. Artuk Bey bu görevi başarı ile tamamladıktan sonra Melikşah'ın Diyarbakır bölgesine hâkim olan Mervânîler üzerine gönderdiği orduya katıldı. Bu sefer sırasında Irak-ı Acem valisi ile anlaşmazlığa düşen Artuk Bey'in Sultan Melikşah ile arası açıldı ve bu yüzden ultanın kardeşi Suriye meliki Tutuş'un hizmetine girdi. Artuk Bey'in ölümü üzerine yerine oğulları Sökmen ve İlgazi geçti. Artuklular Hısnıkeyfâ (Hasankeyf), Mardin ve Harput olmak üzere üç kol halinde hüküm sürmüşlerdir.” Coşkun Alptekin, “Artuklular”, *DİA*, 3, s. 415.

Bu yardım sayesinde Tuğtekin, Kudüs kralının ordusunu Taberriye yakınında yenilgiye uğrattı.⁵⁹⁸

Muhammed Tapar, Mevdûd'un Şam'da cuma namazı çıkışında Bâtınîler tarafından şehit edilmesi üzerine Musul'un idaresini ve Haçlılar ile mücadele görevini Aksungur el-Porsuki'ye verdi. Ancak Haçlılara karşı beklenen başarı sağlanamadı bunun nedeni ise emîrler arasındaki anlaşmazlıktır. Hemedân valisi olarak Aksungur'un yerine Borsuk oğlu Borsuk geçti. Bu sırada İlgâzî ve Tuğtekin Haçlılar ile anlaştı. Borsuk idaresindeki Selçuklu ordusu Tell-Dânis'te Haçlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Mağlubiyetle sonuçlanan bu sefer, Muhammed Tapar'ın Suriye'ye müdahale edebilmek için yaptığı son hamleydi.⁵⁹⁹

Halife Mustazhir Billâh ile Selçuklu sultanları arasında iyi ilişkiler olmasına rağmen halifelik, Bağdâd şehrinin iç işlerinin idaresinde dahi özgürlük elde edemedi. Selçuklu hanedanının birliğini alıp götüreren çekişmeler karşısında da sadece izleyici olarak kaldı.⁶⁰⁰ Abbasî hilafetinin saygınlığı Muhammed Tapar döneminde arttı. Müstazhir Billâh kendisiyle sultan Muhammed arasındaki saygıya dayalı ilişkiyi fırsat bilerek Selçuklu hanedanı ile arasındaki bağları kuvvetlendirmek istedi. 502/1109 yılında sultan'a haber göndererek Melikşah'ın kızı ve onun kız kardeşi olan II. Terken Hatun'u kendisine eş olarak istedi.⁶⁰¹ Sultan Muhammed Tapar kız kardeşini 100.000 dinar mihr ile Halife Mustazhir Billâh'a nikâhladı.⁶⁰²

---

⁵⁹⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69-70

⁵⁹⁹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 70. Muhammed Tapar döneminde Haçlılar ile mücadele hakkında daha detaylı bilgi için bkz; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 231-232; Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 89-138; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 241-252.

⁶⁰⁰ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 182-183.

⁶⁰¹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 183. "Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşinin adı Hüseyinî'nin, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* adlı eserinde Seyyide olarak geçmektedir." Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57.

⁶⁰² Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 231.

Bağdâd'a 100.000 dinar mihr ile gelen gelin için orada benzeri görülmemiş servet ve hesapsız köleler, cariyeler, hadımlar ve yenilecek şeyler hazırlandı.⁶⁰³ Sultan Muhammed Tapar ve halife arasında ki bu nikâh akdi bir tür sevgi ve muhabbet ilişkisine döndü, bunun etkisi de Bağdâd'daki insanların hayatlarına refah ve zenginlik olarak yansıdı.⁶⁰⁴

Sultan Muhammed Tapar yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulamayacağını anladığı zaman, 13 yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht ilan etti. Bundan kısa bir müddet sonrada 511/1118'de 36 yaşında vefat etti. Sultan Muhammed Tapar dağılmakta olan Selçuklu Devleti'ni tekrar birleştirdi, gerek Haçlılar gerekse Bâtınîler ile mücadeleye girişmeden çekinmedi.⁶⁰⁵ Vefat ettiği zaman saltanat Irak melikinden Horasan'a geçti. Çünkü Muhammed Tapar'ın vefatından sonra Sencer'den başka hanedanda büyüğü kalmamıştı. Bu nedenle saltanat Sencer'e geçti.⁶⁰⁶

1.1.6. Sultan Sencer Dönemi (513-552/1119-1157)

Sultan Muhammed Tapar 511/1118'de öldüğü zaman daha önce veliaht ilan ettiği 14 yaşındaki oğlu Mahmud, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçti.⁶⁰⁷ Ancak, Tapar'ın ölümü üzerine Horasan'da melik olan ve büyük başarılarla imza atan Sencer⁶⁰⁸ sultanlığını ilan etti.⁶⁰⁹ Sencer, halife Mustazhir Billâh'tan saltanatını

---

⁶⁰³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57.

⁶⁰⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 183.

⁶⁰⁵ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71. Muhammed Tapar'ın ölümü ile ilgili bkz: Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 233; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 255-256.

⁶⁰⁶ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 58-59.

⁶⁰⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 257.

⁶⁰⁸ “İslamî adı Ahmet'tir. Sancar'ın kendisine bizzat halifeye gönderdiği mektupta “Babamız Sultan Melikşah, adımı Ahmet ve Sancar koyduğunu” yazmaktadır.” Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 234. “Doğum yerinden esinlenerek (el-Cezîre bölgesindeki Sincar'da doğdu) isim olarak Türkçe “saplayan” anlamına gelen Sancar adı verildi. İslamî adı Ahmet'tir.” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 257; W. Barthold, “Sencer”, *İA*, X, s. 486-493.

⁶⁰⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 234.

onaylamasını istedi ve halife ona saltanat hil'ati ile doğu eyaletlerinin menşurunu gönderdi.⁶¹⁰

Sultan Alp Arslan vefat ettikten sonra ardından halife Kâim Biemrillâh, Sultan Melikşah vefat ettikten sonra ise Halife Muktedî Biemrillâh vefat etmişti.⁶¹¹ Sultan Sencer'in Selçuklu sultanı olmasından kısa süre sonra ise Bağdâd'da Halife Mustazhir vefat etti ve yerine oğlu Müsterşid Billâh⁶¹² geçti.⁶¹³ Bu dönemde Selçuklu-Abbâsî ilişkileri yeni bir boyut kazandı.⁶¹⁴

Sultan Sencer, saltanatının başlangıcında kardeşinin oğlu Mahmud b. Muhammed b. Melikşah ile savaşmak için Horasan'dan çıkarak Irak'a geldi. İki ordunun karşı karşıya gelip savaşmasının ardından Mahmud yenilerek Sâve tarafına gitti. Sencer'in, huzuruna çıkıp af diledi.⁶¹⁵ Sencer'in zafer haberi Bağdâd'a ulaştı ve Halife Müsterşid Billâh, Sencer adına hutbe okuttu.⁶¹⁶ Sencer kazanmış olduğu bu

---

⁶¹⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 258.

⁶¹¹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 183.

⁶¹² “*Ebû Masûr el-Müsterşid Billâh el- Fazl b. Ahmed el- Mustazhir Billâh el- Abbâsî'nin annesi Lübâbe adlı bir cariye dir. Muhammed Tapar'ın vefatından sonra halife olan Müsterşid, siyasî karışıklıkların devam ettiği bir dönemde halife olmuş ve bu durumdan istifade ederek Abbâsîlerin Büveyhî'lerin Bağdâd'ı istila ettikleri tarihten beri unuttukları dünyevî-siyasî hâkimiyeti yeniden canlandırmak için faaliyete geçmiştir.*” İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 346-347; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 441-445; Anonim, *Selçuknâme*, s. 29; K.V. Zettersteen, “Müsterşid”, *İA*, VIII, s. 865; Osman Gazi Özgüdenli, “Müsterşid Billâh”, *DİA*, 32, s. 145; Yılmaz, *Abbâsiler ve Abbâsî Halifeleri*, s. 169-173.

⁶¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 603-604.

⁶¹⁴ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 462-463.

⁶¹⁵ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 119-120; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 178; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 69; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 197-198; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 72; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 234; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 259; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁶¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 348; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 259.

zafere rağmen Mahmud'a evladı gibi muamele etti.⁶¹⁷ Sultan Sencer aldığı galibiyet ile Selçuklu Devletini yeniden tanzim etti.⁶¹⁸ Bu tanzime göre;

- 1- Sencer *Sultan 'ül-azam* (En büyük sultan)⁶¹⁹ unvanını kullanacak,
- 2- Mahmud'a ise *Sultan 'ül-muazzam* unvanıyla hitap edecekti,
- 3- Sencer, Rey şehri ile Kumis bölgesini kendi hâkimiyet bölgesi içine almıştı,
- 4- Mahmud'a kalan bölge ise; Irak-ı Arap (Mezopotamya) ile Irak-ı Acem (Cibal)'in bir kısmı ile Suriye'dir.⁶²⁰

Böylece Selçukluların yeni bir kolu, Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.⁶²¹ Abbasî halifesi, küçük yaşına rağmen Mahmud'u Irak Selçuklu Sultanı olarak tanıdı. Böylece bir anda iki sultan birden oldu.⁶²² Sultan Sencer, Selçuklu Devleti hâkimiyeti altındaki bölgelerden bir kısmını da öteki yeğenlerine ıktı etti.

Buna göre;

- 1- Irak-ı Acem eyaletinin yarısıyla Gilân bölgesini Tuğrul'a,
- 2- Fars eyaleti ile İsfahan ve Hûzistan'ın yarısını ise Selçukşah'a vermiştir.⁶²³

Melikşah'ın ölümü ile başlayan sarsıntılı günler ne kadar sıkıcı ve ümit kırıcı olduysa, Sultan Sencer ile başlayan devir o derece güven ve huzurverici olmuştur.⁶²⁴

---

⁶¹⁷ Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 69; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 235; Öngül, *Büyük Selçuklular*, s. 305-309.

⁶¹⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁶¹⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 235.

⁶²⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 121; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 198-199; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 235; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁶²¹ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 72; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260;

⁶²² Sallâbî, *Selçuklular*, s. 184.

⁶²³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁶²⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 237.

Sultan Sencer, yeğeni Mahmud üzerine yaptığı seferden dönerken hutbesi Kaşgar sınırından, Yemen, Mekke, Tâif, Mekran, Umman ve Azerbaycan'dan Anadolu sınırına kadar olan bölgelerde okunuyordu.⁶²⁵

Sultan Sencer saltanatının başında Gazne bölgesini kontrol altına aldı, bölgeye naibi olarak Sultan Mahmud'un oğullarından Behramşah'ı tayin etti. Behramşah, sultana muhalefete kalkışınca, sultan onunla ilgilenmeye başladı ve Bahramşâh bunun üzerine korkuya kapılarak özür diledi. Ödemediği harçları ödemek istedi. Sencer onu affetti ve askerlerine geri dönüş emri verdi.⁶²⁶

Sultan Sencer, İslâm dünyasının kaderini belirleyecek gayrimüslim doğu kavimlerine karşı Cend ve Mangışlak uçlarında kurduğu üstler ve müdafaa teşkilatı ile onlara karşı kazandığı başarılar ile Türk-İslâm dünyasını istilalardan kurtardı. Bu sebeple büyük Kıpçak(Kuman)⁶²⁷ kavmi doğuda Müslüman ülkelerine değil, Kafkaslar da ve Balkanlarda yayılma imkânı bulabildi.⁶²⁸

519/1126 yılı Abbasî hilafeti ile Selçuklu Devleti arasındaki kavganın başlangıcı oldu. Hille emiri Dübeys b. Sadaka,⁶²⁹ Melik Tuğrul'a sığındı. Onu Irak'ı

---

⁶²⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260.

⁶²⁶ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 179-180; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

⁶²⁷ "XIII. Yüzyıldan kalma Uygurca Oğuz Kağan destanından, "İtil Irmağı" boyları ve çevresinin, "Kıpçak Beg'e verildiği ve bu adın, "kabuçak" yani "ağaç-kovuğu", "içi boş ağaç" anlamı ile ilgili olduğu, belirmektedir." Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar-İlk Kıpçaklar, Son Kıpçaklar, Ortodoks Kıpçaklar Atabegler Hükümeti*, TTK, Ankara 1992, s. 3; R.R.A., "Kıpçak", *İA*, VI, s. 713-716; Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000; Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s. 223.

⁶²⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 237.

⁶²⁹"Haçlılar zamanında, sergüzeştci emirlerden olup, ecdadı gibi (Mezyediler) Malik al'arap unvanını taşırdı. Macere dolu bir hayat yaşadktan sonra 529/1135'da bir pusuya düşerek öldü. 501/1108'de babasının öldüğü kanlı muharebede, Dubays Selçuk sultanı Muhammed tarafından esir edildi. Sultanın cebren sadakat yemini ettikten sonra, kendisine hürmetle muamale ettiği doğrudur. Fakat ailesinin merkezi olan Hille'ye avdetine müsaade edilmedi. Ancak Muhammed'in vefatından sonra onun halefi Mahmud kendisine bu hususta izin verdi. Bunun üzerine Dubays, Hille'de babasının nüfuzlu mevkinin işgal etti. Fakat babası gibi, Selçuk arasındaki tefrikadan istifade ederek, otoritesini bir kat daha artırmak ümidi ile Mahmud'un kardeşi Mesud'a yanaştı ve onu tahta geçirmek için kendisi ile ittifak etti. Fakat sonunda Dubays babası İlgazi'nin yanına iltica etmek zorunda kaldı. Daha sonra Halife Müsterşid ile mücadele eden Dubays tam mağlubiyette uğramış ve kendisini zor kurtarabilmiştir." H. Suter, "Dübeys", *İA*, III, s. 662-663.

işgal etmesi ve saltanata sahip olması yönünde kışkırtıyordu. Tuğrul, Dübeys 'in tahriki ile büyük bir ordunun başında halife Müsterşid Billâh'a ve Sultan Mahmud'a karşı harekete geçti.⁶³⁰ Halife, Bağdâd'dan ayrılarak rakiplerine doğru ilerledi. Ancak Melik Tuğrul, hasta olunca savaşa cesaret edemeyerek geri döndü. Yanında emir Dübeys ile Sencer'in yanına gitti. Sencer onları dinledikten sonra Tuğrul'a iyi davranırken Dübeys'i tutuklattı.⁶³¹ Bazı kaynaklara göre Sencer'in amacı halifenin teveccühünü kazanmak ise de, aslında devlette sükûn ve asayişin teminidir. Diğer taraftan halifenin Sencer'in kızı ile evlenmesi halifenin siyasî saygınlığını daha da arttırdı.⁶³²

Halife Müsterşid, Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıfladığını ve kendi egemen olduğu bölgelerde bile ortadan kalkmaya başladığını görünce, Sencer'in Irak'a nâib bıraktığı yeğeni Mahmud ile ilişkilerini geliştirerek onu Sencer'e karşı savaşması yönündetahrik ve teşvik ediyordu.⁶³³ Siyasî alanda durumunu kuvvetlendirmek isteyen Müsterşid,⁶³⁴ Melik Tuğrul olayından sonra Sultan Mahmud'a elçiler yollayarakaralarında gerçekleştirilen anlaşma sonucunda Mahmud, Sencer'ebağlılıktan kurutulacak halife ise eski siyasî kudretini kazanacaktı.⁶³⁵ Bu ittifaktan haberdar olanSencer, yeğeni Mahmud'a mektup yazarak bu ittifaktan hemen ayrılmasını istedi.⁶³⁶ Sultan Sencer, Mahmud'a onun için yaptıklarını anlatıyor ve “*Sana düşen ordunu alarak Bağdâd'a gitmek ve halifenin savaş alet ve vasıtalarını zap etmek*” diyerek, halife Müsterşid'in siyasetten uzaklaştırılmasını istiyordu.⁶³⁷ Sultan Mahmud, Sencer'in mektubu üzerine ittifaktan çıktığını bildirdi ve Bağdâd üzerine hareket etmeye karar verdi.⁶³⁸ Halife, Mahmud'un Bağdâd'a

---

⁶³⁰ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 187.

⁶³¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 261-262.

⁶³² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 196.

⁶³³ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 463.

⁶³⁴ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 71.

⁶³⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 263.

⁶³⁶ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 463.

⁶³⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 263.

⁶³⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 263.

gelmesini ertelemesi şartıyla malî yardım gönderme teklifi etti. Ancak Sultan Mahmud, Bağdâd'a gitmeye kesin kararlıydı. Mahmud, Şemasiyye denen yere geldiğinde haber Abbasî halifesi Müsterşid Billâh'a ulaşınca ailesi ile birlikte şehrin batı yakasına gitme kararı aldı.⁶³⁹

Halife Müsterşid Billâh, en yakın adamlarından biri olan Afif el-Hamdî'yi sultanın adamlarını engellemesi için Vasıt'a gönderdi.⁶⁴⁰ Afif, Vasıt'a geldi ve şehrin batı yakasına yerleşti. Doğu yakasında ise İmadeddin Zengî⁶⁴¹ vardı. Zengî, Afif'a haber göndererek orayı terk etmesini söyledi. Aldığı olumsuz cevap karşısında Zengî nehri geçerek yanına gitti. Aralarında meydana gelen savaşta Afif yenildi.⁶⁴² Bu yenilgi üzerine halife, Selçuklu kuvvetlerine karşı koyamayacağını anladı.⁶⁴³ Elçilerin arabuluculuğu ile barış yapıldı. Sultan Mahmud, Bağdâtlılara aman verdi, halifede ona mal, at ve silah hediye etti.⁶⁴⁴ Zengî, halife ile sultanın anlaşmasında önemli rol oynadı şöyle ki: iki taraf arasında savaşın devam etmesini istemiyor; Müslümanlar arasındaki savaşın çok kötü sonuçlar doğuracağını biliyordu.⁶⁴⁵ Halife ve Mahmud arasında yapılan bu anlaşma ile Sultan Mahmud'un, resmen olmasa bile fiilen halifenin siyasi varlığını tanınması demekti.⁶⁴⁶ Sultan Sencer, halifenin kendisi üzerine yaptığı bu plana rağmen Abbasî halifeliği ile ilişkilerini doğrudan yürütmeye çalışıyordu. Halifeye saygı ve bağlılık konusunda babalarının yolundan yürüdüğünü dile getiriyor, kendisini Halife Müsterşid'i azlederek Abbasoğullularından veya Hz.

---

⁶³⁹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 187-188; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 197.

⁶⁴⁰ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, s. 48.

⁶⁴¹ "İmadeddin Zengî'nin tarih sahnesine çıkışındaki en önemli pay babası Aksungur'a aittir. Ak Sungur'un 465-487 (1072-1094) yılları arasında Selçuklulara hizmet etmiş; askerî ve siyâsî alanda üstün hizmetlerde bulunmuştur. Babası şehit düştüğünde on yaşında olan Zengî, Halep'te babasının topraklarında ve babasını sevenlerin gözetiminde özenle yetiştirilmiştir." Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, s. 43. İmadeddin Zengî hakkında detaylı bilgi için bkz; Gök, *Musul Atabeyliği*, s. 42-54.

⁶⁴² Sallâbî, *Selçuklular*, s. 188.

⁶⁴³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 263.

⁶⁴⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 188.

⁶⁴⁵ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, s. 48.

⁶⁴⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 197.

Ali soyundan başka birinin halife seçeceği yolundaki söylenti ve ithamları yalanlıyordu.⁶⁴⁷

Daha önce Sultan Sencer'in yanına giden Melik Tuğrul ve Hille emiri Dübeys, Sultan Sencer'i hem Abbasî halifesine hem de Sultan Mahmud'a karşı kışkırttı. Onların Sultan Sencer'i yönetimden uzaklaştırmak için ittifak içerisinde olduklarını söyledi. Bunun üzerine Sultan Sencer, Irak'a yürüdü. Rey'e ulaştığında Sultan Sencer, Mahmud'u yanına istedi. Sultan Sencer onun kendisine itaat içinde olduğundan emin olunca Mahmud'u tahta oturttu.⁶⁴⁸

Sultan Sencer, daha meliklik yıllarında Karahanlıların Selçuklu sınırlarına yaptığı taarruzunu önlediği ve bu hanedana Selçuklu egemenliğini kabul ettirdiği hatta Karahanlıların iç işlerine karışarak kayınpederi Arslan Han'ı tahta geçirdiği bilinmektedir. Muhammed Arslan Han son yıllarında hastalanarak yatağa düşmüş veliyaht tayin ettiği oğlu Nasr ise bir isyan neticesinde öldürülmüştü. İsyanın bastırılması için Sencer'den yardım isteyen Arslan Han, isyanı diğer oğlu Ahmet'in bastırması üzerine Sencer'e geri dönmesini söylemiştir. Sencer ise bu duruma kızarak Semerkant'ı ele geçirmiştir.⁶⁴⁹ Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Arslan Han'ın yerine Batı-Karahanlı tahtına sırayla önce Ebulmelik Hasan, Ebul Muzaffer İbrahim ve II. Mahmud'u atadı. II. Mahmud, Arslan Han'ın oğlu Sultan Sencer'in yeğeniydi.⁶⁵⁰

Sultan Sencer zaman zaman Irak Selçuklularının iç işlerine karışmıştır.⁶⁵¹ Sultan Mahmud'un ölümünün ardından Selçuklu Devleti'nin batı bölgesi karışmış, Sultan Sencer'in onayı alınmadan Irak Selçukluları tahtına Mahmud'un oğlu Davud geçmiştir.⁶⁵² Davud'un sultanlığını tanımayan amcası Mesud, harekete geçerek

---

⁶⁴⁷ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 463.

⁶⁴⁸ Sallâbi, *Selçuklular*, s. 189; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 264.

⁶⁴⁹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 183; Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan.), Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 159; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 265-266.

⁶⁵⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 265.

⁶⁵¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 238.

⁶⁵² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

Tebriz'i işgal etti. Her ikisi arasındaki savaş anlaşma ile sonuçlandı.⁶⁵³ Sencer bu karışık durumu düzeltmek için batıya doğru hareket etti ve Rey şehrine geldi. Onun Irak Selçuklu tahtına geçmesini istediği kişi yeğeni Tuğrul'du.⁶⁵⁴ Diğer taraftan Selçukşah'da saltanat mücadelesine katıldı. Fars'tan Bağdâd'a gitti.⁶⁵⁵ Mesud, Selçukşah ve Halife Müsterşid aralarında anlaşmayı tercih ettiler.⁶⁵⁶

Anlaşmaya göre;

- 1- Mesud sultan, Selçukşah veliaht olacak,
- 2- Halife Müsterşid, Irak'ı vekili vasıtasıyla yönetecekti.⁶⁵⁷

Sultan Sencer ise Irak Selçuklu tahtına yeğeni Tuğrul'u çıkarmaya karar vermişti. Bu nedenle Rey'den Hemedân'a gitti. O, Hemedân'da iken Bağdâd'da ki müttefikler şehirden çıkarak Sencer'e doğru ilerlediler. Başlangıçta Halife Müsterşid, Sencer'den korkarak sefere çıkmaktan vazgeçtiyse de müttefiklerin tehdidi ile Bağdâd'dan ayrılmıştır. Bu sırada bütün Irak'ta Sencer adına okunan hutbeye de son vermiştir. Bu hareketi ile halife, Irak'ta sembolikde olsa artık kendisinden başka birinin siyasî hâkimiyetini tanımadığını gösterdi.⁶⁵⁸ Böylece halife siyasî hâkimiyetine kavuştuğunu açıkça ilan etti.⁶⁵⁹ Sultan Sencer, Melik Mesud ve müttefiklerini Dinever'de yenerek Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtına çıkardı.⁶⁶⁰

Sultan Sencer Horasan'a döndükten sonra Irak'taki taht mücadelesi yeniden başladı. Tuğrul'un saltanatına ilk isyan eden yeğeni Davud oldu. Ancak Tuğrul, Hemedân civarındaki savaşta Davud'u mağlup etti. Davud bu yenilgiden sonra Bağdâd'a gitti. Onun Bağdâd'a gittiğini haber alan Mesudda Bağdâd'a yöneldi. İkisi sultanlık sarayına giderek hutbenin kendi adlarına okunmasını istedi. Bağdâd'da

---

⁶⁵³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 265-267.

⁶⁵⁴ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

⁶⁵⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 267.

⁶⁵⁶ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

⁶⁵⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 267.

⁶⁵⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 199.

⁶⁵⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 267.

⁶⁶⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

hutbe önce Mesud sonra Davud adına okundu.⁶⁶¹ Halifenin huzuruna çıkan Mesud ve Davud, Tuğrul'a, dolayısıyla onu tahta çıkaran Sultan Sencer'ekarşı yeni bir üçlü ittifak kurdular. Mesud, Tuğrul ile savaşmak için Hemedân'a gitti. Savaşı kaybeden Tuğrul, Sencerhâkimiyeti altında olan Rey şehrine gitti. Kazvin yörelerinde Sultan Tuğrul ile Mesud yine karşılaştı. Askerlerinin Tuğrul tarafına geçmesi sonucunda Mesud mağlup oldu. Tuğrul kardeşi Mesud'a yeni bir sefer hazırlığı içindeyken öldü.⁶⁶²

Sultan Tuğrul'un ölüm haberi üzerine Mesud hızla Hemedân'a giderek tahta oturdu.⁶⁶³ Hemedân'da otorite tamamen Sultan Mesud'un eline geçince halifeden korkarak kendisine sığınan emîrlere, onu halifeye karşı savaş yapmaya teşvik etti. Sultan Mesud onları dinledi ve Bağdâd'a saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Bu da Halife Müsterşid'in onun adına okunan hutbeyi kesmesine neden oldu ve halifede savaş için hazırlıklara başladı.⁶⁶⁴ Halife savaşa çıktığında insanların Selçuklular karşısında onun yanında yer alacağını sanıyordu. Fakat işler tam tersi oldu, askerler Sultan Mesud'un askerleri ile karşı karşıya gelince, onlardan Türk emîrlere saf değiştirerek Selçuklu ordusuna katıldı. Bunun üzerine hilafet ordusu yenilgiye uğradı ve halifenin kendisi has adamları ile birlikte esir düştü. Sultan Mesud, onları Hemedân yakındaki bir kaleye hapsetti.⁶⁶⁵ Bu sırada Sultan Sencer, Mesud'a haber göndererek “*Halife için bir saltanat çadırı ve içine bir taht koymasını, atalarının bu hanedana uygulaya geldikleri töre gereğince ve hizmet olmak üzere kendisiyle birlikte bütün kumandanların gâşiye*⁶⁶⁶ taşımasını” emretmiştir. Mesud, Sencer'in bu isteğini yerine getirerek halife ile anlaştı.⁶⁶⁷

---

⁶⁶¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 269.

⁶⁶² Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 70-74; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 269-270.

⁶⁶³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 270.

⁶⁶⁴ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 195.

⁶⁶⁵ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 196.

⁶⁶⁶ “Arapça bir kelime olan gâşiye; örtü, atların eyer örtüsü, kılıç kabzasına sarılan deri, kılıç kını, kıyamet, büyük ceza, cehennem ateşi, sıkıntı gibi anlamlara gelmekle birlikte tanımını en iyi 1355-1418 yılları arasında yaşamış büyük Arap tarihçilerinden Kalkaşandî tarafından yapılmıştır. Ona göre “Gâşiye” deriden ma'mul eyerin üzerine altın sırmalı iplik ile süslenmiş

Halife Müsterşid Billâh, Bağdâd'a dönme hazırlığı yaparken Mesud'un ordugâhına Sultan Sencer'den bir elçi heyeti geldi. Sultan Mesud ve halk elçiyi karşılamaya çıktılar. Halifenin çadırı otağdan ayrı bir yerde ve etrafında az sayıda asker vardı. Bu sırada Bâtînîlerden bir grup çadıra girerek halifeye önce işkence etti, sonra öldürdü. Kaynakların bir kısmı halifeyi, Sultan Sencer'in öldürttüğünü söylemektedir.⁶⁶⁸

Müsterşid'in öldürülmesinin ardından yerine oğlu Ebû Cafer Mansur halife oldu ve ona Râşid Billâhlakabı verildi. Yeni halife Râşid'de Sultan Mesud'a karşı düşmanca bir siyaset izledi.⁶⁶⁹ Sultan Mesud, Halife Râşid Billâh'a haber göndererek babasının esir alındığında göndermeyi kabul ettiği 400.000 dinarı vermesini istedi. Halife ise bunu kabul etmeyerek "*Bizimle aramızda sadece kılıç vardır*" dedi.⁶⁷⁰

Bu sırada Melik Davud, İmadeddin Zengî ile Bağdâd'a gelerek Sultan Mesud'a karşı halife ile birleşti. Bu ittifak sonucu Bağdâd'da hutbelere Mesud ve Senceradları kaldırıldı, hutbe Davud adına okutulmaya başladı.⁶⁷¹ Böylece sultan ile halife arasındaki soğukluk iyice arttı. Zengî, Sultan Mesud'un ordusunun kalabalık olduğu haberini alınca Halife Râşid'e kendisiyle Musul'a gelmesini söyledi. Mesud, halife Bağdâd'da yokken Hilafet Sarayına giderek her şeye el koydu. Sultan Mesud kadıları ve fakihleri toplayıp onlara Râşid Billâh'ın kendi el yazısı ile "*Ne vakit sultan ile savaşmak için Bağdâd'dan ayrılırsam kendimi hilafetten azletmiş kabul ediyorum*" yazısını gösterdi. Fakihler bu durumda onun azledildiğine dair fetva verdi.⁶⁷² Mustazhir Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in halife seçilmesine

---

bir örtüdür. Altın sırmalı iplik ile süslendiğinden görenler tamamen altından yapıldığını zannederler." Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alameti*, s. 184.

⁶⁶⁷ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 442; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 270.

⁶⁶⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 270-271.

⁶⁶⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 272.

⁶⁷⁰ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197.

⁶⁷¹ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 272.

⁶⁷² Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197. "*Halife Raşid'in azledilmesine dair bir rivayette: Vezir Ebû Kasım Ali b. Tırad ez-Zeynebi, inşa yazarı İbn Enbari ve hazine müdürü Ebû Fütuh Talha 530 yılında, Zilkade ayının on altısında Pazartesi günü toplandılar. Adil ve dürüst bir grup kişinin şahitliğiyle Raşid Billâh'ın zulmettiğine, insanların mallarını aldığı, kan döküp içki içtiğine*

karar verildi. Ona Muktefi Biemrillâh unvanı verildi.⁶⁷³ Râşid'in halifelikten azledilmesi ile tarihte ilk kez bir halife Selçuklu sultanı tarafından makamından uzaklaştırılıyordu.⁶⁷⁴

Sultan Sencer, melikliği sırasında Hârezm'i aldı ve Berkyaruk tarafından oraya Hârezmşâh tayin edilen Kutbel-Din Muhammed'i görevinde bıraktı. O da bütün valiliği boyunca Sencer'e bağlı kaldı. Kutbel-Din Muhammed'in ölmesinin ardından Sencer'in izni ile onun oğlu Atsız Hârezmşâh oldu. Atsız da başta babası gibi sadıktı.⁶⁷⁵ Sultanın ona duyduğu güven ve sevgi nedeniyle melik ve emîrler onu kiskanıyordu ve bunun sonucunda Atsız'a karşı suikast düzenleyip onu öldürme planı yapmaya başladılar. Bu haberi duyan Atsız, endişeye kapıldı ve Cend ve Mangışlak gibi askerî bakımdan önemli yerleri ele geçirerek nüfuz sahasını genişletti ve kuvvetini arttırdı.⁶⁷⁶ Onun başına buyruk gerçekleştirdiği bu hareketi Sultan Sencer'i Hârezm seferi düzenlemeye mecbur bıraktı. İki taraf arasındaki savaşta Sencer, Atsız'ı mağlup etti. Buranın idaresini yeğeni Süleymanşah b. Muhammed idaresine bırakarak Merv'e döndü.⁶⁷⁷ Atsız, Sultan Sencer döndükten hemen sonra saldırıya geçerek Süleymanşah'ı mağlup etti⁶⁷⁸ ve uzun bir sadakat yemini ile tekrar Hârezm valiliğini elde etti.⁶⁷⁹

---

dair bir rapor hazırladılar. Onun fasıklığını söyleyip işlediği fiilleri ve irtikâpetiği günahları yazdılar. Sonra fakihlere bunları yapan kimsenin ümmete imamlığının geçerli olup olmayacağını, bunlar sabit olduğu takdirde zamanın sultanının onu azledip yerine aynı aileden daha düzgün ve daha dindar birinin geçmesinin hükmünü sordular. O vakit orada bulunan fakihler bu kimsenin azledileceği, ahdinin feshedilip akdinin bozulacağı ve bu vasıflarda ise yerine başka birinin getirileceğine hükmettiler.” Sallâbî, Selçuklular, s. 198.

⁶⁷³ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 198.

⁶⁷⁴ Adalıoğlu, “İlk Selçuklu Abbasî İlişkileri”, s. 1116.

⁶⁷⁵ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 73.

⁶⁷⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 273.

⁶⁷⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 273.

⁶⁷⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 73.

⁶⁷⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 270.

Putperest kavimler, Karahanlı ve Selçuklu sınırlarına baskı yapmakta, Türk-İslâm dünyası için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı.⁶⁸⁰ Sencer 100.000 kişiyi aşan bir ordu ile Batı Karahanlı ülkesine girdi, Mahmud Han onu karşıladı ve Gürhan unvanını taşıyan Kara Hitay hükümdarının himayesine sığınan Karlukları biran önce cezalandırmasını istedi.⁶⁸¹ Semerkand yakınında mevkenmiş olan Karluklar “Sultanın lutüf ve inayet etmesi şartıyla temiz kalp ile 5.000 at, 5.000 deve ve 5.000 koyun verelim” teklifinde bulunup barış istediler.⁶⁸² Ancak Mahmud Han’ın devamlı kışkırtmaları yüzünden Sultan Sencer, Karlukların barış teklifini kabul etmedi. Barış teklifinin reddedilmesi üzerine Karluklar ve hatta Oğuzlar Kara Hitay hükümdarı Gürhan’a sığınarak yardım istediler. Onu Sultan Sencer’e karşı savaşa kışkırttılar.⁶⁸³ Böylece iki ordu 536/1141 yılında Semerkand civarındaki Katvân bölgesinde savaşa başladılar. Neticede Sultan Sencer hayatında ilk defa Karluk ve Kara Hitaylara mağlup oldu. Sultan Sencer Sîstan emirinin himayesi ile Belh istikametine çekildi.⁶⁸⁴

Bu savaş sonunda Sultan Sencer pek çok esir verdi. Bu esirler arasında Sencer’in karısı ve bazı emîrlerde bulunuyordu. Sultan Sencer ile Karahanlı hükümdarı II. Mahmud güçlkle kaçabildi. Ceyhun’un doğusundan Çin hududuna kadar uzanan bütün Türkistan Kara Hitay’lıların egemenliği altına girdi.⁶⁸⁵ Türkistan, ilk kez putperest bir kavmin hâkimiyetine girdi.⁶⁸⁶ Bu yenilgi aynı zamanda Türk-İslâm dünyasının artık doğudan gelebilecek saldırılara karşı mukavemetinin de kırıldığını gösterir.⁶⁸⁷ Kaynaklar Kara Hitay yenilgisinin başlıca nedenleri arasında

---

⁶⁸⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 270.

⁶⁸¹ Yakupoğlu, “Sultan Sancar Devri”, s.160.

⁶⁸² Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 183-184.

⁶⁸³ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 184; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 241; Yakupoğlu, “Sultan Sancar Devri”, s. 160.

⁶⁸⁴ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 184-185; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 241; Yakupoğlu, “Sultan Sancar Devri”, s. 160; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 275.

⁶⁸⁵ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 223-224.

⁶⁸⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 276.

⁶⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 242.

Atsız'ın, Sencer ile birlikte hareket etmemiş olmasını ve devletin uç bölgelerinin zayıflatan davranışlarını belirtir.⁶⁸⁸

Sultan Sencer'in bu yenilgisinin ardından Hârezm valisi Atsız gizlice Kara Hitaylar ile anlaşarak kısa sürede Serash, Merv gibi önemli Selçuklu şehirlerini işgal ve tahrip ettiği gibi Sencer'in hazinesinde el koydu.536/1142 yılında Nîşâbur'u da alarak burada hutbeyi bir süre kendi adına okutan Atsız, böylece Horasan'ın bir kısmını elde etti.⁶⁸⁹ Sencer, Atsız'ın bu genişleme siyasetini önlemek için ikinci defa Hârezm seferine çıktı.⁶⁹⁰ Gürgeç'i şiddetli bir şekilde kuşatınca Atsız barış istemek zorunda kaldı ve Sencer, Atsız'ı ikinci kez affederek yerine bıraktı. Ancak o da barışın uzun sürmeyeceğinin farkındaydı. Çok geçmeden Atsız, Cend'i yeniden işgal ederek yağmada bulundu. Sencer'in gönderdiği elçiyi öldürdü. Bunun üzerine Sultan Sencer üçüncü defa Hârezm seferine çıkmak zorunda kaldı. Gürgeç'in kuşatılması üzerine Atsız üçüncü defa af talebinde bulundu. Eski gücü olmayan Sencer mecburen Atsız'ı affetti. Bu üçüncü isyanın bastırılmasının ardından nihayet Atsız, Sencer'e karşı açık bir isyan hareketine girişmedi. Sencer, pahalıya mal olsa da Hârezm'de duruma egemen oldu.⁶⁹¹

Sencer'in Gaznelileri kendisine bağlaması üzerine bu hanedana vergi veren Gurlular, Selçuklu otoritesini kabul etmiş sayılıyordu. Katvân yenilgisini fırsat bilen Gurlular, Herat'ı ele geçirdi. Sencer, Gur seferine Emîr Kumaç'ı memur etti. Nihayetinde Gurlular mağlup edildi ve Gur ülkesi Selçuklulara bağlandı. Sencer'in itibarı yeniden arttı.⁶⁹²

Sultan Sencer Kara Hitay yenilgisinden sonra eski gücünü kısa sürede toplamış, Türkistan hariç her tarafta kuvvetini geri kazanmıştı. Ancak şarktan gelen

---

⁶⁸⁸ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 224.

⁶⁸⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 242; Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", s.161; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 73.

⁶⁹⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 73.

⁶⁹¹ Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", s. 161; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 277-279; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 74.

⁶⁹² Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", s.162; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 280-281.

göçebe istilası devam ediyordu. Karluklar nasıl Karahanlıların esasını teşkil ediyorsa, Selçukluların temeli Oğuzlar'da aynı rolü oynamakta ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hızlandırmakta, çöküşünü hazırlamaktaydı.⁶⁹³ Selçuklu hanedanının kurucusu Oğuzların büyük bir kısmı, bu devletin ağırlık merkezi olan İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, siyasî etkinliklerini de sürdürmüşlerdir. Ancak Sultan Sencer devrinde Mâverâünnehir ve Horasan'da hala kalabalık Oğuz kitleleri bulunmaktaydı.⁶⁹⁴

Karahanlılar'ın, Kara Hitay hâkimiyeti altına girmesi sonucunda Mâverâünnehir'de Karahanlılar'a tâbi olarak yaşayan Oğuz topluluklarının, Kara Hitaylardan destek bulan Karluklar tarafından ülkelerinden göçe zorlanması sonucunu doğurdu. Oğuzlar, batıya doğru Belh havalisine yağmaya ve burada eski tarihlerden beri yaşamakta olan Oğuz topluluklarına katılmaya başladılar. Bu Oğuz toplulukları Üçoklar ve Bozoklar diye iki kola ayrılmakta, Üçokların başında Tutî Bey, Bozokların başında ise Korkut Bey isimli başbuğlar bulunmaktaydı.⁶⁹⁵ Bu bölgede önceden oturmakta olan Oğuzların doğrudan doğruya Sultan Sencer'e tâbi oldukları ve kendi beyleri tarafından idare edildikleri, sultana her yıl belirli miktarda şölenlik 24.000 baş koyun⁶⁹⁶ vergi olarak gönderdikleri Arap kaynaklarında yazılmaktadır.⁶⁹⁷ Selçuklular ile Oğuzlar arasındaki ilk anlaşmazlıkda⁶⁹⁸ bu verginin alınması sırasında yaşandı ve Oğuzlar kendilerine güçlük çıkaran tahsildarı

---

⁶⁹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 243.

⁶⁹⁴ Yakupoğlu, "Sultan Sancar Devri", s. 162.

⁶⁹⁵ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 224.

⁶⁹⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281.

⁶⁹⁷ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 224-225.

⁶⁹⁸ "Guz (Oğuz) Türkmenleri, kırk bine yakın hane/çadır halkıydılar. Huttelan, Çağaniyan ve Belh civarında yurt ve makam tutmuşlardı. Her sene sultanın mutfağına verdikleri yirmi dört bin koyun, onların kim (vergisi) idi. Güven ve emniyet içinde zamanlarını geçiriyorlardı. Hânsânlar tarafından her sene kararlaştırılan vakitte bir kişi gider, koyunları alırdı. Bir keresinde bir şahıs bu işe memur edilip Oğuzların arasına gitti. Haksızlık ve zorbalığa başlayıp koyunların cılt ve sevimsizliği konusunda lafi uzatıp çok münakaşa ve ısrar etti. Bu davranışlarıyla ondan ölçüsüz akılsızlık ve düşüncesizlik hasil oldu. O topluluğun önder ve liderlerinden olan haşmetli ve varlıklı ve güçlü emirlerden bir kısmı onun zulüm ve hakaretlerine tahammül edemeyip muhassılı gizlice öldürdüler." Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 189.

öldürdüler.⁶⁹⁹ Belh valisi Kumaç, Oğuzlara bir şahne göndererek ölen tahsildarın diyetini istedi fakat Oğuzlar, sultana bağlı olduklarını, hiç kimsenin emrine girmeyeceklerini söyleyerek şahneyi kovdular. Bunun üzerine Kumaç, oğlu Alâeddin Ebubekir ile birlikte Oğuzlar üzerine harekete geçti. Fakat yapılan savaşta Kumaç mağlup oldu ve oğlu ile esir edilip öldürüldü.⁷⁰⁰ Bu haber üzerine Sultan Sencer öteki emîrlerin teşvikiyle Oğuzlara karşı bir sefer düzenledi. Oğuzlar, sultanı bu seferden vazgeçirebilmek için para, köle ve birçok hediye teklif etti.⁷⁰¹ Sonuçta iki taraf arasında Belh vilayeti sınırları içerisinde yapılan savaşta Oğuzlar zafer kazandı. Oğuzlar sultanı esir almakla beraber başlangıçta ona iyi davrandılar ve müstakil bir hükümdar gibi her türlü hürmeti gösterdiler. Hatta önünde yer öperek itaatlerini arz etmişler ve tahta oturtmuşlardır.⁷⁰²

Oğuzlardan bazı emîrler ile kaçmayı başaran Selçuklu veziri Tahir bin Fahrülmülk, Nîşâbur'a geldi. Daha sonra Bâvendiler ülkesinde bulunan Melik Süleymanşah Nîşâbur'a getirilerek sultan sıfatıyla adına hutbe okuttular. Çok geçmeden Süleymanşah, Oğuzlara karşı bir sefer düzenleyip onlara ağır darbe indirdi. Fakat Merv yörelerinde Oğuzlara karşı başarılı olamadı ve Nîşâbur'a döndü.⁷⁰³

Sultan Sencer, Oğuzların kendisini eskisi gibi hükümdar olarak tanımasını sebebiyle başlangıçta içinde bulunduğu durumun ehemmiyetini anlayamadı. Oğuz beylerinden Bahtiyar, Merv'den istediği ıktanın payitaht çevresi gelirinin hükümdara ait olduğu geleneğini ileri süren sultan tarafından reddi ve bunu bütün Oğuz

---

⁶⁹⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281

⁷⁰⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 174; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 245; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 300; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 225.

⁷⁰¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 245; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 300-301; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 225. "Bu önerilerden biri, rivayete göre; 50 bin at ve deve, 200 bin koyundu. İkinci rivayete göre ise; 100 bin altın, 1000 köle ve her ev için 7 men gümüştü." Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281-282.

⁷⁰² Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 75; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 301; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282;

⁷⁰³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 225-226.

beylerinin kahkahalar ile karşılamaları ile gerçek durumunu anlayabildi. 3 yıldan fazla süren esirlik hayatında, Oğuzlar Horasan istilasına başlarken kaçmasını önlemek amacıyla Sultan Sencer'i demirden kafese koymuşlar, gündüzleri ise yine tahtına oturtmaya devam etmişlerdir.⁷⁰⁴

Vezir Tahir'in vefat etmesi üzerine Süleymanşah büyük bir destekten mahrum kaldı. Bu devrede devlet büsbütün çöktü. Süleymanşah, Horasan'dan ayrılıp Cürcan'a döndü. Oğuzlar ise daha sonra Tus'a yürüdü.⁷⁰⁵ Diğer Selçuklu emîrleri Süleymanşah'ın Horasan'dan ayrılmasından sonra Sencer'in yeğeni ve Karahanlı hanedanından Arslan Han'ın oğlu Mahmud'a haber göndererek onun adına hutbe okuttular. Böylece Mahmud hükümdar oldu. Irak Selçuklu sultanı ve Hârezmşâh Atsız da onun sultanlığını kabul etti. Ancak Bağdâd'da hutbe Sencer adına okunuyordu.⁷⁰⁶ Oğuzlar bu sırada Nişâbur'a ulaştı. Onlara karşı koyacak kimse yoktu ve Nişâbur'u da yağmaladılar. Mahmud Han, beraberindeki Selçuklu emîrleri ile Herat'ı kuşatmakta olan Oğuzlara karşı harekete geçti. İki taraf arasında meydana gelen savaş Oğuzların üstünlüğü ile sürse de Oğuzlar, baskıya uğramış olacaklar ki Herat önlerinden Merv'e döndüler. Mahmud Han Oğuzlara başvurarak barış istedi. Aralarında geçici bir anlaşma yapıldı.⁷⁰⁷ Bu anlaşmadan sonra Sencer'in emîrleri Sultan Sencer'i ziyaret edebiliyorlardı.⁷⁰⁸

Horasan'ın tamamında Oğuz istilasından dolayı harap olmayan yer kalmadı. Sultan dört seneye yakın esir kaldı. Karısı Terken Hatun asilerin elinde esir olduğundan korku içindeydi ve kurtuluş çaresi düşünmüyordu. Terken Hatunun ölümünden sonra sultan kurtuluş çaresi düşünmeye başladı.⁷⁰⁹ Anlaşma gereği Sencer ile görüşebilen emîrlere Oğuz emîrllerinden Tutî ve Korkut Bey yanlarında olmadan sultanın yanına giremiyorlardı. Müeyyed Ayaba, Oğuzların bir kısmını

---

⁷⁰⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 301.

⁷⁰⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282.

⁷⁰⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 282; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

⁷⁰⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 283.

⁷⁰⁸ Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

⁷⁰⁹ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 198-196.

sultanın para vereceği vaadi ile kandırdı. Bir gün sultanın nöbeti bu emirlere denk geldiğinde ava çıkıldı.⁷¹⁰ Avlana avlana Ceyhun kıyısına geldiler. Gemiler hazırlamış olan emir Kumaç, onu beklemekteydi. Fırsat bulunca sultanı kaçırap gemiye bindirdiler. Sultanın dönüşü gecikince Oğuzlar atlarına binip yola koyuldular. Onun ardından gittiler ve nehir kıyısına ulaştılar. Durumu anladılar ve geri döndüler.⁷¹¹ Müeyyed Ayaba karşı kıyıda tedbir almış ve sultanın yanına 1000 atlı göndermişti. Sencer, Tirmiz'e gidip tekrar devletin başına geçti. Sencer daha sonra Merv şehrine gelerek dağılmış olan Selçuklu Devleti'ni toplamaya çalıştı.⁷¹² Merv'e ulaşınca hazineyi boş, vilayeti harap ve halkı dağılmış buldu.⁷¹³ Sultan Sencer artık yaşlanmış, tutsaklığı sırasında çektiklerinden dolayı ruhende çok yaralanmıştı. Devleti toplama için fazla bir şey yapamadan⁷¹⁴ 7 Mayıs 552/1157 yılında öldü. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti fiilen ortadan kalkmaktaydı.⁷¹⁵ Sultan Sencer'in ölümünden sonra Bağdâd'da Selçuklular adına okunan hutbe tamamen kaldırıldı. Halife tarafından Selçuklular adına okunan hutbelerin kesilmesi için Şam ve el-Cezîre bölgesine mektuplar gönderildi.⁷¹⁶ Selçuklu hanedanının nispeten kısa ömürlü oluşunun nedenleri arasında; Veraset meselesi,⁷¹⁷ Halife-sultanlar mücadelesi,⁷¹⁸ Atabeglerin tahakkümü⁷¹⁹ ve dış müdahaleleri⁷²⁰ sayabiliriz.⁷²¹

---

⁷¹⁰Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 179; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 283.

⁷¹¹Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 179; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 196; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 283-284.

⁷¹² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 284.

⁷¹³Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 179; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 196.

⁷¹⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 284.

⁷¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 246; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 284; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 226. Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ* da ise 8 Mayıs'ta öldüğü yazmaktadır. Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 197.

⁷¹⁶ Adalıoğlu, "İlk Selçuklu Abbasî İlişkileri", s. 1117.

⁷¹⁷ "Selçuklularda da tıpkı, eski Türk Devletlerinde olduğu gibi, devlet hanedanın ortak malı sayılıyordu. Hükümdarların ilahi menşeli olduğu düşüncesine dayanan bu hâkimiyet telakkisine göre, Tanrı tarafından verilen hükümdarlık iktidarı ve idari kabiliyet, kan vasıtasıyla evlatlara intikal ettiğiinden, bütün hanedan mensupları hükümdar olma hakkına sahipti. Bu nedenle taht kavgaları yaşanmaktaydı. Selçuklu Sultanları, meşru veliahtlar tayin

İKİNCİ BÖLÜM

HORASAN SELÇUKLU DEVLETİNDEN IRAK SELÇUKLU DEVLETİNE GEÇİŞ

2.1. Sultan Mahmud'un Saltanatı (514-525/1120-1131)

Kurulduğu andan itibaren batı yönünde genişleme siyaseti izleyen Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey'den başlamak üzere AlpArslan ve Melikşah dönemlerinde İran'ın batısından Mısır sınırlarına, Kafkaslardan Arap yarımadasına kadar yayılarak bu alandaki hedeflerinin büyük kısmını gerçekleştirdi. Bu büyük gelişmeler Sultan Melikşah'ın 485/1092'deki ölümü ile birlikte sona erdi ve devlet kendisini büyük bir fetret devri içinde buldu. 10 yılı aşkın bir süre devam eden savaşlar sonucu batı yönündeki fetihler durdu ve buradaki topraklarda kaderine

---

etmek ve hatta veliahtlar için biat almak gibi gayretlere rağmen, hanedanın devamı boyunca taht mücadeleleri yaşanarak Selçuklu Devleti'nin zaafa düşmesine neden olmuştur.” Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 88-89.

⁷¹⁸“Sultan Tuğrul Bey zamanından beri, dünya işleri ile alakalarının kesildiğini gördüğümüz halifelerin, veraset mücadeleleri içinde kuvvetten düşen Selçuklu sultanlarına karşı, dünyevî iktidar sağlama girişimleri Selçuklu Devletini yıkan önemli sebeplerin ikincisi olmuştur.” Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 89.

⁷¹⁹“Kuvvetli Sultanlar zamanında devletin en güvenilir şahsiyetleri olup, merkezde “veliaht” veya eyaletlerde “melik” yetiştirilmesinde ve devletin müdafaasında birinci derecede hizmet eden Atabeglerin, hanedanın zaafa düştüğü tarihlerden itibaren, Selçuklu ailesi mensuplarına tahakküm etmek ve daha sonraları kendi aile hâkimiyetini tesis etme yolu ile mahalli hükümetler vücuda getirmeleri devletin parçalanma ve çöküş nedenleri arasına yer almaktadır.” Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 89-90.

⁷²⁰“Selçuklu devletini saran Kara Hitay savaşı ile Selçuklu devleti içerisinde fazla bir siyasî etkisi olmayan Hille Arap emaretinin (Sadaka ve oğlu Dübeys) istisna edilirse, Selçuklu devletini çökerten Oğuz istilası ile Hârezmşâh Devleti tarafından Irak Selçuklu Devleti'nin ortadan kaldırılması dıştan, fakat yine Türkler tarafından yapılan müdahalelerdir. Haçlı Seferleri, Anadolu Selçuklu Devletini yıkamadığı gibi, bu kıtaya Moğol istilası da Selçuklu hanedanının yalnız Anadolu'ya inhisar ettiği devre tesadüf etmiş, buna rağmen gördüğümüz gibi; Selçukluların son zamanlarında Türkmen uç beyleri, Moğol tahakkümünü bertaraf ederek, çeşitli devletler kurmaya muvaffak olmuştur.” Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 90.

⁷²¹ Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 88-90.

terkedildi. Sultan Muhammed Tapar'ın devleti toplama ve eski gücüne kavuşturma çabaları başarılı olmasına rağmen süreklilik sağlayamadı.⁷²²

Abbasi hilafeti, Büyük Selçuklu Devleti'nin en zayıf anında bile dünyevi yetkileri tekrardan elde etmek için aradığı fırsatı bulamamış, ancak Sultan Sencer'in batıdaki topraklarda yeğeni Mahmûd'a kuracak olduğu Irak Selçukluları Devleti ile bu arzularına kavuşmak için bekledikleri fırsat ayaklarına gelmiş oluyordu. Onlara bu başarıyı sağlayacak olan nedenler arasında; çocuk yaştaki hükümdarların devleti yönetmeleri, bunların kardeşleri ile olan taht mücadeleleri ve sultanlara hükmederek nüfuzlarını arttırmaya çalışan emîrlerin faaliyetleri sayılabilir.⁷²³

Sultan Muhammed Tapar 511/1118 tarihinde vefat etmeden önce 14 yaşındaki en büyük oğlu Mahmûd'u vâli tayin etti.⁷²⁴ Sultan Muhammed Tapar'ın hepsi de küçük yaşta olan Mesud, Tuğrul, Süleymanşah ve Selçukşah adlarında dört oğlu vardı.⁷²⁵ Babasının vasiyeti gereği Sultan Mahmûd Selçuklu tahtına çıktıktan sonra, Muhammed Tapar dönemindeki devlet memurlarını görevlerinde bıraktı. Bunların başında vezir Rebîb Ebû Mansur gelmekteydi. Bu vezir Abbasi halifesi Müstazhîr Billâh'a elçi göndererek, Sultan Muhammed Tapar adına okunan hutbenin bundan böyle oğlu Sultan Mahmûd adına okunup saltanatının onaylanmasını istedi. Bunun üzerine Bağdâd'da Sultan Mahmûd adına hutbe okundu.⁷²⁶ Sultan Mahmûd'un küçük yaşını fırsat bilen Selçuklu devlet adamları, kısa sürede onu saray eğlencelerine ve bunun sonucunda oluşan müsrif harcamalara alıştırdılar. Sultan Muhammed Tapar'ın, Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan dağınıklığı toparlamaya başladığı sıradaki ölümü bu çalışmaların yarım kalmasına neden oldu ve

---

⁷²² Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları", *Türkler*, IV, s. 1275.

⁷²³ Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, IV, s. 1128.

⁷²⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 154; Hasan Akyol, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 169.

⁷²⁵ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1275.

⁷²⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 154; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 35.

oğlu Mahmûd çevresindeki devlet adamlarının yönlendirmesi ile bütün olumlu gelişmeleri bir anda tersine çevirmeye başladı.⁷²⁷

2.1.1 Aksungur Porsuki İsyanı (509-512/1115-1118)

Sultan Mahmud'u saltanatının başında uğraştıran en önemli konulardan birisi Bağdâd şahneliği konusu olmuştur. Muhammed Tapar zamanından beri Bağdâd şahnesi olan ve sultanın gözünde oldukça büyük bir nüfuza sahip bulunan Emîr Mucâhideddin Bihrûz'u sevmeyen diğer emîrlere, onun nüfuzunu yeni hükümdarın yanında da devam ettireceği endişesi ile Sultan Mahmud'a telkinlerde bulunup, Bağdâd şahneliği görevinden azlettirerek, yerine Aksungur Porsuki'yi tayin ettirdiler. Böylece kendileri için tehlike arz etmeyen bir emîri göreve getirerek Bihrûz gibi güçlü bir emîrin yeni hükümdar üzerinde nüfuz kurarak kendilerine baskı yapmasını engellemiş oldular.⁷²⁸ Porsuki, Bağdâd'a giderek görevine başladıktan kısa bir zaman sonra azledildi ve yerine Mengüpars tayin edildi. Mengüpars üvey oğlunu bir ordu ile Bağdâd'a gönderdi. Porsuki görevini bırakmak istemedi ve halife Mustazhir Billâh'a giderek bu durumu araştırmak istediğini, Emîr Hüseyin'i bir süre Bağdâd'a sokmamasını istedi. Bunu kabul eden halife, Emîr Hüseyin'e Bağdâd'a girmemesini söylediye de olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine Emîr Hüseyin'e saldıran Porsukionu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Emîr Hüseyin yenik durumda sultanın yanına geri döndü.⁷²⁹

2.1.2 Melik Mesud İsyanı (512/1118)

Sultan Mahmud'un otorite eksikliğinden yararlanmak isteyen kardeşi Melik Mesud, atabeği Ebû Bekr Çavuş Beg ile birlikte komutanlarının da tavsiyesi üzerine 512/1118'de isyan ederek Irak üzerine yürüdü.⁷³⁰ Melik Mesud'un ordusu ile geldiği

---

⁷²⁷ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1275.

⁷²⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 36.

⁷²⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu 'd-Düvel*, s. 154-155; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 37.

⁷³⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu 'd-Düvel*, s. 155; İbnü'l Esîr İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016, s. 1; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 79; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 37-38; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 75.

haberini alan Porsuki, Hille yakınlarında karargâhını kaldırarak, savunma için Bağdâd'a döndü. Melik Mesud, Porsuki'ye elçi göndererek barış teklifinde bulundu ve kendi tarafına çekmek için Dübeys'e karşı ittifak önerdi. Porsuki bu talebi olumlu karşıladı.⁷³¹ Melik Mesud ordusu ile Bağdâd'a girdi.⁷³² Melik Mesud isyanını bastırmak ve Porsuki'den hesap sormak isteyen Mengüpars, onunla tek başına savaşmayı göze alamayınca Dübeys'in yanına giderek ittifak kurdu. Bu ittifakı öğrenen Melik Mesud ve Porsuki rakiplerini karşılamak için Medâin'egittiler ancak karşı tarafın gücü karşısında savaşa cesaret edemeyerek geri çekildiler. Bu çekilme sırasında bazı yerleşim yerlerini yağmalamaları üzerine Halife Müsterşid gönderdiği elçi ile onları protesto etti ve saldırıya son vermelerini istedi. Yaptıklarının yeterli olduğunu gören Porsuki Bağdâd'a dönmeye karar verdi.⁷³³

Melik Mesud ve atabeği Çavuş Bey, yaptıkları işi bir isyan olarak değerlendiren ve kendilerine karşı sefere hazırlanan Sultan Mahmud'a elçi göndererek ondan af ve ıktâlarının artırılmasını diledi. Sultan Mahmud kardeşinin ve onun atabeğini affederek Azerbaycan'ı ıktâlarına dâhil etti. İsyanın bastırılmasından sonra Bağdâd şahneliğine başlayan Mengüpars, kötü yönetimi ile halkın tepki ve nefretini kazandı. Bunun üzerine Sultan Mahmud onu azlederek yanına çağırdı. Ancak o bu çağrıya kulak asmayınca Bağdâd halkının harekete geçmesi üzerine korkarak Bağdâd'ı terk etti.⁷³⁴

2.1.3. Melik Tuğrul İsyanı (513/1119)

Melik Tuğrul, daha önce babası Muhammed Tapar tarafından kendisine verdiği Sâve, Âve ve Zencân bölgesindeydi.⁷³⁵ Diğer taraftan Sultan Mahmud tahta geçtikten sonra Emîr Gündoğdu'yu kardeşi Tuğrul'a atabeg tayin ederek onun hâkim olduğu yerleri yönetmesini ve Tuğrul'u kendi yanına göndermesini emretti. Gündoğdu,

---

⁷³¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 37-38.

⁷³² Münecimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 155.

⁷³³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 38.

⁷³⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 39; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 297-296; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkiler*, s. 78.

⁷³⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 293.

sultanın emîrlere uymak bir tarafa Tuğrul'u, Sultan Mahmud'a karşı isyana teşvik etti.⁷³⁶ Durumu öğrenen Sultan Mahmud, Tuğrul'u bu isyandan vazgeçirmek için tekliflerde bulundu fakat Tuğrul bu teklifleri reddetti. Bu girişimi isyan sayan Sultan Mahmud, 10.000 süvarilik bir kuvvet ile kardeşinin üzerine yürüdü.⁷³⁷ Fakat Tuğrul ile Gündoğdu Sercihân Kalesi'ne sığındıkları için saldırı gerçekleştirilemedi. Kardeşi Tuğrul'un karargâhını yağmaladı ve hazinelerini aldı. Ardından Mahmud Zencân'da bir müddet kaldıktan sonra Rey'e gitti. Tuğrul ve Gündoğdu bunun üzerine Sercihân Kalesi'nden indi ve beraber Gence'ye gittiler. Burada yanlarında çok sayıda asker toplanınca Tuğrul'un kudret ve kuvveti arttı. Kardeşi Mahmud ile aralarındaki anlaşmazlık daha da büyüdü.⁷³⁸ Bu sırada Sultan Mahmud, amcası Sencer'in kendisine isyan ettiği haberini alınca Rey'e doğru hareket etti ve Melik Tuğrul ile olan anlaşmazlık daha sonra halledilmek üzere ertelenmiş oldu.⁷³⁹

2.1.4. Sâve Savaşı (513/1119)

Sencer, kardeşi Muhammed Tapar'ın ölüm haberini Gazne seferi sırasında duyduve son derece üzülen şehrin kapılarını 7 gün boyunca kapattırıp kardeşinin yasını tuttu. Tuttuğu yasın bitiminden sonra harekete geçen Sencer, hediyelerle halifeye bir elçi göndererek kendisini desteklemesini istedi. Bu isteği olumlu karşılayan halife ona bir saltanat hil'ati, Mâverâünnehir, Semerkant ve Arne'nin yönetim menşurlarını gönderdi.⁷⁴⁰ Sultan Mahmud'un emîrlere üstünlüğünü kabul ettiremediği ve merkezi otoritenin sarsıldığını gören Horasan meliki Sencer, Mahmud'un sultanlığını kabul etmeyerek 512/1118 tarihinde sultanlığını ilan etti.⁷⁴¹

---

⁷³⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 156.

⁷³⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 40-41; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 171; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 293.

⁷³⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 156.

⁷³⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 611-612; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 40-41; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 171; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 293; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 296-297; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkiler*, s. 78-79.

⁷⁴⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 41.

⁷⁴¹ Akyol, "Irak Selçukluları", s. 169.

Sencer'in sefer hazırlıklarına başlaması üzerine, Sultan Mahmud amcasını bu seferden vazgeçirebilmek için değerli hediyeler ile bir elçi gönderdiyse de Sencer bu teklifi reddetti. Hazırlıklarını hızlandıran Sencer, kısa sürede ordusunu sefere hazır hale getirdi.⁷⁴²

Sencer, Emîr Unar'ı öncü birlik olarak yolladıktan sonra kendisi de arkadan ana kuvvetleri ile hareket etti. Bu sırada Melik Tuğrul isyanı ile meşgul olan Sultan Mahmud öncü birlikleri karşılamak için Emîr Ali b. Ömer'i gönderdi. Emîr Ali, Sencer'in öncü birliklerini durdurmaya başardı. Sultan Mahmud Rey'e geldi, kumandanları burada kalmasını söylediye de o Curcân'a geçti. Buraya varduktan sonra kendisine yardıma gelen emîr Mengüpars ve Dübeys'in kardeşi Mansur b. Sadaka ile Hemedân'a doğru yola çıktı. Sencer'in Rey'e ulaştığı haberini alınca yönünü değiştirerek buraya hareket etti.⁷⁴³ İki tarafın ordusu 513/1119 tarihinde Sâve yakınlarında karşı karşıya geldi. Sencer'in ordusu 20.000, Sultan Mahmud'un ise 30.000'di. Sayıca üstün olan Mahmud'un ordusu kısa sürede Sencer'in ordusunun sağ ve sol kanadını mağlup etti ve yağmaya başladı. Bu sırada Sencer, filler ile üzerlerine yürüyerek Mahmud'un ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı.⁷⁴⁴ Sencer'in zafer haberi 10 gün sonra Bağdâd'a ulaştınca Dübeys b. Sadaka'nın isteğiyle Halife Müstersîd, Sultan Mahmud adına okunan hutbeyi keserek Sultan Sencer adına okutmaya başladı.⁷⁴⁵ Bu savaş neticesinde Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmiş oldu.⁷⁴⁶

2.2. Irak Selçuklu Devleti'nin Teşekkülü

Mahmud savaş sonrasında Rey'e kaçtı, Sencer ise yeğenin huzuruna gelip af talebinde bulunmasını bekliyordu. Gelmekte gecikmesi üzerine ona mektup

---

⁷⁴² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 41.

⁷⁴³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 42.

⁷⁴⁴ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 198; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 42-43; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 75; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 293; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 169.

⁷⁴⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 43-44.

⁷⁴⁶ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, s. 119; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 72-73; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 75.

göndererek yanına gelmesi konusunda ikna etmeye çalıştı. Bunun üzerine vezir Sumeyremî, Mahmud ile amcası arasında aracılık yapmak amacıyla Rey'e gelerek Sultan Sencer'den af diledi ve barış şartları görüşüldü. Mahmud değerli hediyeler ile birlikte Sultan Sencer'in huzuruna çıkıp af talebinde bulundu. Yeğenini affeden Sencer onu herhangi bir cezaya çarptırmadı.⁷⁴⁷ Mahmud'un, amcası mahiyetinde iken nasıl davranması, nelere riayet etmesi gibi konular vezir Sumeyremî, Ali Bâr ve Derguzînî tarafından tespit edildi.⁷⁴⁸ Buna göre;

- 1- Mahmud'un hükümdarlık sembolü olan hareketlerden sakınması ve bu suretle hükmü altında bulunduğunu Sencer'e göstermesi,
- 2- Bu karar gereğince Sultan Sencer'i karşılamaya çıkınca, amcasının yedek atına binecek,
- 3- Kendi saltanat alameti olan kırmızı rengi terk ederek, Sencer'in bayrağı olan beyaz-siyah rengi kabul edecek,
- 4- Sencer'in yanında kaldığı müddetçe Mahmud adına nevbet çalınmayacak,
- 5- Amcasının huzuruna girince yer öpecek,
- 6- Huzura gidince oturmayacak, ayakta duracak,
- 7- Kabul merasiminin yapıldığı yerden, Sencer'in çadırına kadar onun atının üzengisi yanında yaya olarak yürüyecek,
- 8- Ayrı bir çadırda ikamet etmeyecek, amcasının çadırının yanında kurulacak bir çadırda onun haremi gibi yaşayacak,
- 9- Amcasının rızasını kazanana kadar onun yanında 20 gün kalacak.⁷⁴⁹

Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'a evladı muamelesi gösterdi ve onu kızı Mâhmelek Hatun ile evlendirdi.⁷⁵⁰ Erkek çocuğu olmadığı için kendisine veliaht

---

⁷⁴⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 120-121; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, s. 612-616; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 197-198; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 44.

⁷⁴⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 44.

⁷⁴⁹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 121-122; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 44-45; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 295.

⁷⁵⁰ "Büyük Selçuklu hükümdarları birkaç istisna dışında evliliklerini siyasî amaçlarla gerçekleştirirken, Irak Selçuklu Devleti meliklerinin evlilikleri Büyük Selçuklu hükümdarlarının evlilikleri kadar siyasî olmamıştır. Bunun nedeni şüphesiz Irak Selçuklu

tayin etti. Arap yarımadasından Kafkaslara, Doğu Anadolu'dan Taberistan ve Kirman'a kadar uzanan ülkelere hükümdar tayin etti. Hutbelerde kendi adından sonra Mahmud'un adının okunmasını emretti. Halifeye elçi gönderip kendisi ve yeğeni adına hutbe okutmasını istedi. Bağdâd'da okunan hutbelerde Sencer "*Adûd'd-Devle*", Mahmud ise "*Celâlu'd-Devle*" unvanıyla zikredildi.⁷⁵¹ Sultan Sencer'e "*Sultanu'l-a'zam (En büyük Sultan)*" ve "*Sultanu's-selâtin*" Mahmud'a ise "*Sultanu'l-Mu'azzam (Büyük Sultan)*",⁷⁵² "*Seyyîdu's-selâtin*" unvanı verildi.⁷⁵³

Devlet işlerinde gerekli düzenlemeler yapılarak sivil idarecilerin hemen hepsi Sultan Sencer tarafından tayin edildi. Vezir Sumeyremî ve Hâcib Ali Bâr görevinde bırakılırken Bağdâd şahneliğine Bihruz getirildi. Sultan Sencer, Rey, Mazenderân ve Kûmis bölgelerini kendi topraklarına katarken Mahmud'un kardeşi Melik Tuğrul'a, Irak-ı Acem'in doğu yarısı ile Gilân'ı; Melik Selçukşah'a Fars'ın tamamı⁷⁵⁴ ile İsfahan ve Hûzistan'ın yarısını iktâ etti. Böylece merkezi önce İsfahan daha sonra da Hemedân olmak üzere Irak Selçuklu Devleti ortaya çıkmış oluyordu. Sultan Sencer,

---

Devleti'nin, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmasıdır. Sultan Sancar, kızını yeğeni Mahmud ile evlendirmekle; 1- Devletin kuruluşundaki gibi idari yönden paylaştıktan sonra, erkek evladı olmadığından kendinden sonra devletin başına en azından anne tarafından kendi kızlarından birinin çocuğunun gelmesini amaçlamıştır. 2- Kızını, yeğeni ile evlendirmekle zaten hanedandan biri olan Mahmud'u kendisine daha sadık bir tâbi duruma getirmiştir. 3- Bu münasebetle batı bölgelerini emniyete alıp doğu meseleleri ile daha rahat ilgilenme imkânı bulmuştur. 4- Bir kızı ölünce diğer kızını yine Mahmud ile evlendirmesi saydığımız huşuları teyit etmek ve bu evliliklerin Sultan Sancar adına siyaseten zorunlu olduklarını gösterir." Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, 1, 2008, s. 152-153.

⁷⁵¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 45. "Sultan Sancar Rey şehri sınır olmak üzere, devletin Irak-ı Acem'den Akdeniz'e kadar uzanan bütün batı topraklarında hükümdar yaptı. Böylece doğuda, İran'ın batısından, Batı Suriye içlerine, Kuzey Kafkasya'da Gürcistan sınırlarından, güneyde Arap yarımadasının içlerine kadar uzanan geniş topraklarda Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi, Hemedân merkezli Irak Selçuklu Devleti ortaya çıkıyor ve bu durum okunan hutbeler ile resmi hale getiriliyordu." Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1275.

⁷⁵² Akyol, "Irak Selçukluları", s. 169-170.

⁷⁵³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 2011, s. 11; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 45-46.

⁷⁵⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 126

Büyük Selçuklu Devleti tahtına otururken, Sultan Muhammed ona tâbi olarak Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu.⁷⁵⁵

---

⁷⁵⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 46. “Bu taksim ile görülüyor ki başında bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti’nin, doğrudan doğruya idaresi altında bulunan bölgelerinin, damadı ve veliahdı olmasına rağmen, tâbi Irak Selçuklu Devleti’nin başına geçirdiği yeğeni Mahmud’un doğrudan doğruya hâkimiyeti altına verdiği arazi ile hudut bulunmamasını bir tesadüf sayamayız. Büyük bir dikkat ile hesap edilerek tevcih edildiği, yani Irak Selçukluları Devleti’nin kendisi için siyasî bakımdan herhangi bir şekilde bir daha tehlike oluşturmamasını temin etmek maksadıyla, Sultan Sancar’ın kendisi ile Sultan Mahmud arasında perde vazifesini görecek, tâbi devletlerin bulunmasına önem verdiği görülmektedir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarih*, II, s. 14-15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ ÖNCESİ İRAK SELÇUKLU ABBASÎ İLİŞKİLERİ

3.1. Sultan Mahmud Dönemi (514-525/1120-1131)

3.1.1. Dübeys b. Sadaka'nın Bağdâd'ı Kuşatması (514/1120)

Sultan Mahmud, amcası Sultan Sencer'in gözetimi altında 11 yıl boyunca Irak Selçukluları Devleti'ni yönetti. Uzun süreliğine kaybettikleri dünyevî yetkilerini tekrar ele geçirip eski parlak dönemlerine kavuşmak isteyen Abbasî halifeleri aradıkları fırsatı Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması ile yakalayabildi. Kurulduğu andan itibaren iç isyanlar ile uğraşmak zorunda kalan, yaş ve tecrübe itibari ile yetersiz kalan hükümdarlar, onlara aradıkları imkânı verdi. 447/1055 yılından itibaren Selçuklulara tâbi bir şehir devleti konumunda olan Abbasî halifeliği Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması ile bu statüyü bozarak Türkleri Irak'tan kovmak için çeşitli yollara başvurmaktan geri kalmayacakları gibi silaha sarılmaya da başlayacaklardır.⁷⁵⁶

Melik Mesud'u isyana teşvik ederek (514/1120-1121) onunla ittifak kuran Dübeys b. Sadaka, Sultan Mahmud'un isyan ile uğraşmasını fırsat bilerek Selçuklular'ın Bağdâd'daki mallarına el koydu. Dübeys 'in takip ettiği Selçuklu aleyhtarı siyasetin iki nedeni vardı;

- 1- Çoktan beri kaybettiği Arap nüfuzunu tekrar kazanmak,
- 2- Babası Sadaka'nın hayatı ile ödediği siyasetine devam etmek.⁷⁵⁷

Melik Mesud yenilince Sultan Mahmud'un saldırısından korkan Dübeys çevredeki yiyecek ve saman ambarlarını yaktırdı. Kendisini uyaran halifenin elçisini dinlemeyerek bu kez de Bağdâd üzerine yürüdü. Şehre varıp halifenin sarayının surlarının tam karşısına karargâhını kurdu. Bu durumu barış yoluyla halletmek isteyen Sultan Mahmud elçi göndererek Dübeys'i vazgeçirmek istedi ancak başarılı

⁷⁵⁶ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1272.

⁷⁵⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 37.

olamadı. Durumun gittikçe ciddileştiğini gören halife, Sultan Mahmud'u Bağdâd'a çağırıldı.⁷⁵⁸ Dübeyş, halifeyi tehdit etti ve sultanın geri döndürülmesini istedi. Halife bunun mümkün olmadığını, sultan ile kendisini barıştıracaklarını söyledi. Bu duruma ikna olmuş gibi görünen Dübeyş 514/1120 tarihinde kuşatmayı kaldırarak Hille'ye geri döndü.⁷⁵⁹ Sultan Mahmud 514/1120'de Bağdâd'a ulaştı.⁷⁶⁰ Onun kararlı bir şekilde üzerine gelmesi Dübeyş'i korkuttu ve karısı Şeref Hatun'u değerli hediyeler ile sultana göndererek barış istemek zorunda kaldı. Bu isteği reddedilince sultana ait malları yağmaladı. Bunun üzerine Sultan Mahmud, Hille üzerine yürüdü.⁷⁶¹ Dübeyş af dileyerek zaman kazandı ve Sultan Mahmud yürüyüşünü durdurunca Hille'yi yağmaladı. Daha sonra Dübeyş, kayınpederi Artukoğlu İlgazî'nin yanına sığındı.⁷⁶² Hille'ye gelen Sultan Mahmud ise kimseyi bulamayınca Bağdâd'a dönmek zorunda kaldı.⁷⁶³

---

⁷⁵⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292.

⁷⁵⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 37-38; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 47. Bu olay İbnü'l-Adîm'in eserinde şöyle anlatılmaktadır; "Dübeyş, 514/1120 yılında Bağdâd ve yörelerini yağmaladı ve hatta bizzat şehre girerek halifenin sarayının karşısında çadırını kurup onun hakkında fikir ve niyetlerini açıkladı ve "Babası Sadaka'nın başını şehirde dolaştırıp teşhir ettiğini söyleyip onu tehdit etti. Bunun üzerine el-Müsterşid ona, "Kendisiyle sultan Mahmud'un arasını düzeltereği" hususunu içeren bir mektup ile Şeyhler Şeyhi (Şeyhü'ş-şüyüh) İsmail'i gönderdi. Bunun üzerine Dübeyş, eziyet ve kötülük yapmaktan vazgeçip Hille'ye gitti." İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 140.

⁷⁶⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 291.

⁷⁶¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 140.

⁷⁶² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292. "Arap Meliki Dübeyş b. Sadaka el- Esedî, Halife Müsterşid ve Selçuklu sultanı Mahmud'dan kaçarak Câber Kalesi'ne gelip, bura emîri Necmeddin Mâlik b. Sâlim'e sığındı. Necmeddin, ona izzet ve ikramda bulunup onu konuk etti. Daha sonra Dübeyş, buradan Mardin'e İlgazî'nin yanına gitti ve onun kızı ile nikâhlandı. Bunun üzerine İlgazî ona destek olup himayesi altına aldı, böylece Dübeyş, büyük para ve nimete kavuşmuş oldu." İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 147.

⁷⁶³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 48. "Dübeyş'i barış teklifi, Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* adlı eserinde şu şekilde anlatılmıştır; Dübeyş karısını, pek çok para ve değerli hediyeleri sultana gönderip af dilemiş, onun bu affi şartlı olarak kabul edilmiştir. Ancak Dübeyş bu şartlı affi kabul etmeyerek sultanın otlak ve hayvanlarını yağmalamıştır." Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 291-292.

3.1.2. Sultan Mahmud'un Bağdâd'a İkameti (514-516/1121-1122)

Sultan Mahmud, Hemedân'a dönmek istedi fakat Dübeys'in tekrar saldırbileceğinden endişe eden halifenin ısrarı üzerine 515/1121 yazını Bağdâd'da geçirmeye karar verdi. Halife, kaldıkları süre boyunca Selçuklu ordusunun bütün masraflarını karşılamayı kabul etti.⁷⁶⁴ Bağdâd'da kaldığı süre boyunca Irak'ta asayişin sağlandığına inanan Sultan Mahmud, babası Muhammed Tapar'ın 501/1107 yılında kaldırmış olduğu örfi vergileri tekrar yürüklüğe koydu.⁷⁶⁵ Halk üzerinde kötü etki yapan ve zamanının telakkisine göre, bir hükümdarın adil olup olmadığı hakkında ölçü olan bu vergilerin konulmasında tereddüt edilmemesi, Mahmud'un halkın gözünde ne kadar kuvvetlendiğinin bir göstergesidir. Bu vergileri koyarken halifenin fikrini alma gereği duymaması ise Irak'ta Selçuklu hâkimiyetinin kuvveti hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.⁷⁶⁶

Halife Müsterşid ile Sultan Mahmud, Artukoğlu İlgazî'ye elçi göndererek Gürcistan seferinden sağ salim dönmesini tebrik ettiler. Bu elçi ziyaretinin asıl amacı ise; sultandan kaçtıktan sonra Kayınpederi İlgazî'ye sığınan Dübeys'in, Artuklu beyliğinin himayesinden mahrum edilmesidir. Yapılan teklifte kızının Dübeys ile olan nikâhını bozmasını,⁷⁶⁷ Arap meliki Dübeys'in Artuklular arazisinden uzaklaştırılması istendi. Buna karşılık İlgazî, kendisinin halife ve hâkimiyetini tanıdığını, sultanla olan metbuluk münasebeti ile Dübeys'e karşı olan şahsi akrabalık münasebeti arasında bir tercih yapmak durumunda bırakıldı. Bu durum aslında İlgazî'nin, halife ve sultana olan bağlılığının denenmesidir. İlgazî, Dübeys ile kızının nikâhının feshedilmesini reddetti. Fakat halife ile sultana olan bağlılığını yeminle tekrarladı.⁷⁶⁸

---

⁷⁶⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 39-40; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 48.

⁷⁶⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 41; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 49.

⁷⁶⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 41.

⁷⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 141.

⁷⁶⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 49-50.

İlgazî ile gerçekleştirilen bu görüşmeler sırasında Dübeyş ve halifenin elçileri görüşmeye başladı. Bu görüşmeler sırasında Sultan Mahmud'un haberi olmadan kendi aralarında anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma sonucunda Dübeyş, Hille'ye dönerek kendi hâkimiyetini kurdu ve Irak Selçuklu Devleti şahnelerini ve onlarla ilişkili halkı şehirden sürdü.⁷⁶⁹ Dübeyş, Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet reisi kalmayı kabul etmediğini şahneleri kovması ile belli etti. Kendisinden üstün hiçbir otoriteyi kabul etmemek demek olan, Selçuklu hâkimiyeti ile beraber halifelik otoritesini de tanımayan müstakil bir devlet kurma manasına gelen Dübeyş'in bu hareketi, halife Müsterşid tarafından karşılıklı yapılan anlaşmanın ihlali olarak değerlendirildi.⁷⁷⁰ Bunun üzerine halife Müsterşid, Sultan Mahmud'u, Dübeyş üzerine hareket etmeye teşvik etti. Sultan Mahmud komutanlarından Zekevî'yi, Hille üzerine göndererek şehri Dübeyş'in elinden aldı. Daha sonra Dübeyş'e isyandan vazgeçmesini ve kardeşi Mansur'u sultana rehin vererek hayatını kurtarabileceğini bildirdi. Zor durumda olan Dübeyş bu teklifi kabul etti.⁷⁷¹

Dübeyş ile yapılan bu anlaşma onun Selçuklu Devleti'ni üstünlüğünü kabul ettiği anlamına geliyordu. Bu anlaşma sultanı tatmin etmişse de halife bu anlaşmadan memnun olmadı.⁷⁷² Daha önce halife, Selçuklu sultanlığının menfaatini dikkate almadan, Dübeyş ile anlaşmış ve Selçuklular ile olan uyumlu siyasetin bozulmasına aldırılmamışken, bu sefer de Selçuklu sultanı, halifenin düşünce ve görüşünü almaya gerek duymadan Dübeyş ile anlaşmıştır.⁷⁷³ Dübeyş tehlikesinin bitmediği kanaatinde olan halife, Dübeyş'in Irak'tan uzaklaştırılmasını istedi. Bu görüşmeler devam ederken sultan Hemedân'a dönmeye karar verdi. Dübeyş'ten korkan halife, sultandan Bağdâd'dan ayrılmamasını istedi ve bunun mümkün olmayacağını görünce de halife, sultandan Aksungur Porsuki'yi Bağdâd şahneliğine tayin etmesini istedi. Sultan

---

⁷⁶⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 50.

⁷⁷⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 50.

⁷⁷¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 51; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292.

⁷⁷² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 194.

⁷⁷³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 53.

Mahmud, Aksungur'u, Melik Mesud'un dul annesi Bihişti Hatun⁷⁷⁴ ile evlendirerek Bağdâd şahneliğine getirdi ve Bağdâd'dan ayrıldı.⁷⁷⁵

3.1.3. Halife-Dübeys İttifakı ve el-Nil Savaşı (516-517/1122-1123)

Çok geçmeden Dübeys, Halife Müsterşid'in hoşuna gitmeyecek davranışlarda bulunmaya başladı. Bunun üzerine halife, Dübeys'e karşı savaş ilan etti ve bu nedenle halifenin hassa kuvvetleri ile Aksungur yönetiminde Selçuklu kuvvetlerinden oluşan ordu Hille'ye yürüdü. İki taraf Fırat'ın doğu kıyısında Beşir Nehri yakınında savaştı. Aksungur'un ordusu Dübeys karşısında mağlup oldu.⁷⁷⁶ Galip gelen Dübeys, yağma hareketinde bulunmayıp halifeye haber göndererek itaat bildirdi. Bu hareketi karşısında karşılıklı elçi görüşmeleri ile anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmanın ilk şartı Dübeys'e olan düşmanlığı ile tanınan halifenin veziri İbn. Sadaka'nın vezirlikten azledilmesi oldu. Dübeys, halife ile yaptığı anlaşma gereği Irak Selçuklu hâkimiyetini tasfiye hareketine girişti. Bu olaya Sultan Mahmud'un ilk tepkisi Irak'ta bulunan Dübeys'in kardeşi Mansur'un gözlerine mil çekmek ve hapse atmak oldu.⁷⁷⁷ Aynı zamanda haberi olmadan Dübeys ile anlaşan halifeye karşı önlem amaçlı kendi veziri Osman b. Nizâmülmülk'ün kardeşi Ahmed'i halifenin vezirliğine getirdi. Halife bunu itiraz etmeden kabul etmek zorunda kaldı. Bu durum Irak Selçuklu Devleti'nin halifelik üzerindeki nüfuzunun henüz sağlamlığını kaybetmediğinin bir göstergesidir.⁷⁷⁸ Halife böylece iki tarafı da tatmin ettiğini düşünüyordu fakat Dübeys, halifenin bu kararı ile kendisiyle yaptığı uzlaşma şartlarına uymadığını ileri sürerek saldırıya başladı. Bu olay, Dübeys'in bu saldırısı karşısında halifenin bizzat ordunun başına geçecek olması nedeniyle önemlidir.

---

⁷⁷⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 51.

⁷⁷⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 54; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 5.

⁷⁷⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 57; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 141-142.

⁷⁷⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 57-59; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 53; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 292-293.

Batıda uzun süre devam eden Papa-İmparatorlar mücadelesi, doğuda da Abbasî halifeleri ile Selçuklu sultanlar mücadelesi devrini başlatıyordu.⁷⁷⁹ Halife, o gün Dübey's'e karşı yaptığı bu hareketi, ileride kendi namına dünyevî salâhiyeti ellerinde bulunduran Selçuklulara karşı yapacaktır. Fakat Halife Müsterşid görünüşte siyasî hâkimiyetini kurmak için değil, Bağdâd ve çevresini bir yabancı nüfuzundan kurtarmak için sefere çıktığını ilan etmiştir.⁷⁸⁰

Kardeşi Mansur'un başına gelenleri öğrenen Dübey's, Bağdâd'ın çevresine saldırarak yağmalamaya başladı. Tüm bunlardan halifeyi sorumlu tutarak Melik Nehri civarında 100.000'den fazla hayvanı gasp etti. Halife ona elçi göndererek bu davranışının sebeplerini sordu. Bu sebepler böyle sıralanmıştır;

- 1- İbn. Sadaka azledilince öldürülmeyip serbest bırakılmış,
- 2- Osman b. Nizâmülmülk kendisine danışılmadan vezirliğe getirilmiş,
- 3- Porsuki'nin Bağdâd'dan uzaklaştırılmasını istediği halde yerine getirilmemiş,
- 4- Kardeşi Mansur, sultandan kurtarılması vade dilmiş ancak yapılmamış.⁷⁸¹

Bütün bu şartların beş gün içinde yerine getirilmesini, aksi halde aralarında savaş çıkacağını belirten Dübey's'e karşı halife seferberlik ilan ederek bizzat sefere çıkmaya karar verdi. Selçuklu sultanından yardım istemek yerine kendisi ordu kurarak başına geçti ve savunma işini bizzat üstlendi. Bu hareket Abbasî halifeliğinin uzun zamandır kaybetmiş olduğu siyasî hâkimiyeti tekrar ele geçirme teşebbüsü ve bundan sonra başlayacak olan mücadelelerin dönüm noktası sayılabilir. Savaş Dübey's lehine başladıysa da Porsuki ve Zengî'nin üstün başarısı sayesinde Dübey's ordusunun yenilgisi ile sonuçlandı.⁷⁸²

---

⁷⁷⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 61-62.

⁷⁸⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 194.

⁷⁸¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 53-54.

⁷⁸² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 54-56.

3.1.4. Sultan Mahmud-Halife Müsterşid İttifakı (519/1125)

Bağdâd'a şahne atanan Barankuş Zekevî ile halifenin naipleri arasında anlaşmazlık çıkması üzerine halife, Zekevî'yi tehdit etti. O da halifenin, Selçuklu şahnesini tehdit edecek kadar güçlenmesini ve kendisine zarar verebileceği ihtimali ile Bağdâd'dan ayrılarak Sultan Mahmud'un yanına, Hemedân'a gitti.⁷⁸³ Sultan Mahmud ile görüşen Zekevî; “Halifenin saltanat istediğini, onun düşmanları üzerine sefer yapmak amacıyla Bağdâd'dan çıkmasının bunun ispatı olduğunu, bu amacı önünde acele tedbir alınması gerektiği, lüzum görüldüğü takdirde sultanın bizzat Bağdâd'a giderek gerçekleri görebileceğini” belirtti.”⁷⁸⁴

Çıkarımı halife tarafında gören Sultan Mahmud, Tuğrul ve Dübey's'e karşı sefere çıkma iş yükünden kendisini kurtardığı için minnettar olduğunu söylediği halifenin gerçek niyetinin ne olduğunu anlayamadı.⁷⁸⁵ Zekevî'nin izahı, Sultan Mahmud'u ikna edemedi ve menfaatini halife tarafında görmeye devam etti. Halife Müsterşid, amcasının emir ve yetkileri ile devleti yöneten tecrübesiz Sultan Mahmud'u kendi tarafına çekerek Sencer'e karşı kullanmak istedi.⁷⁸⁶ Sultan Sencer ile savaşmak için halife ile aralarında ittifak kurmaya karar verdiler. Böylece Sultan Mahmud eskisi gibi yine tek başına Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkacaktı.⁷⁸⁷

---

⁷⁸³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 162; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 56; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 81; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 296; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 56; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 299.

⁷⁸⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 81-82; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 57; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 296-297. “Zekevî'nin Melik Tuğrul ile Dübey's'e karşı savaşa hazırlanmasına rağmen harekâtın devamı esnasında adının hiç geçmemesi bu harekette fazla rol oynamadığı yani halifenin bir hükümdar gibi sefere çıkmasını daha başlangıçtan itibaren doğru bulmadığının göstergesidir” şeklinde ifade edilebilir.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 162; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 56; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 81; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 299.

⁷⁸⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 85.

⁷⁸⁶ Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifelîği İlişkileri”, s. 1128

⁷⁸⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 57; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 297.

3.1.5. Sultan Mahmud'un Bağdâd Seferi (520-521/1126-1127)

Sultan Sencer, Sultan Mahmud ve halifenin kendi aleyhine ittifak kurduğunu öğrenince yeğenine bir mektup⁷⁸⁸ gönderdi ve bu ittifakı bozdu.⁷⁸⁹ Amcasının uyarısı ile asıl düşmanı fark eden Sultan Mahmud, yine onun isteği ile halifenin isteklerine engel olmak için Bağdâd üzerine sefer yapmaya karar verdi. Bu durumu öğrenen Halife Müsterşid elçi göndererek sultanı bu kararından vazgeçirmek istedi ancak başarılı olamadı.⁷⁹⁰ Sultan Mahmud'u Bağdâd'a sokmak istemeyen halifenin başlıca üç nedeni vardı;

- 1- Dünyevî devlet olma yolunda aldığı tedbirler ile yaptığı hazırlıkları sultanın görmesine mani olmak,
- 2- Henüz tamamlayamadığı, bu hazırlıkları bütün Selçuklu hanedanına karşı koyabilecek bir dereceye çıkarabilmek için bir yıl daha zaman kazanmak,
- 3- Kendi tebaasını halifelik ordusu ile sultanlık ordusu barındırmaya ve beslemeye mecbur bırakmamak.⁷⁹¹

---

⁷⁸⁸ “Sen benim sağ kolumsun, halife ise, bana ve sana karşı oyun oynamaya azmetmiştir. Seninle ittifak ederek, beni tasfiye ettikten sonra sana dönecektir. Ona iltifat etme. Bilirsin ki benim erkek evladım yoktur. Benimle savaş yaptın. Seni mağlup ettiğim halde, sana kötülük yapmadım. Bana karşı savaş etmene sebep olanları öldürdüm ve seni sultanlığa iade ettim. Seni veliahdım edindim, damadım edindim. (Kızım olan) ilk zevcen vefat edince, (kızlarımdan) bir diğerini verdim. Senin hakkındaki fikrim bir babanın (evladına olan) fikir ve kanaati (gibi) dir. Binaenaleyh sana düşen, ordunu alarak Bağdâd'a gitmek, halifenin veziri İbn. Sadaka 'yı yakalamak, onların emrinde olan kürdleri öldürmek, vezirin yaptırdığı askerî binaları harp, alet ve vasıtalarını zapt etmek ve halifeye “Ben senin kılıcınım ve hâdiminim, sen babalarının âdeti gereğince evine dön, ben senin haksızlığa ve tazyike maruz kalmana hacet bırakmam” demektir. (Bu dediklerini) yaparsa ne ala, aksi takdirde şiddet kullanacağım. Ve yine bu takdirde senin ve benim için onunla münasebet kalmaz.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 86-87; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 68.

⁷⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 366; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 86.

⁷⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 366; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 196; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 58. “Halife, Sultana elçi gönderip bölgede kıtlık olduğunu ve halkın bu kıtlık dolayısıyla sıkıntı içinde olduğunu belirterek geri dönmesini ve bu yıl gelmemesini istedi.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 162; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 299.

⁷⁹¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 90-91.

Halife'nin, tecrübe safhası geçirdikten sonra asıl Selçuklu hükümdarı Sultan Mahmud'a karşı yapılacak olduğu bu ilk savaşı Halife-Sultanlar mücadelesinin ilk fiili safhasını oluşturmaktadır.⁷⁹² Halife, sultan ile meydan savaşı yapmayı göze alamadığı için, şehirde savunma yapmaya karar verdi. Bu amaçla ordusunu şehri doğu tarafından batı tarafına geçirdi.⁷⁹³ Bundan sonra sürâdık (hükümdarlık çadırı) çıkarılmasını emretti ki, bu, halifenin savaşa çıkma kararının ilanıdır.⁷⁹⁴ Sultan Mahmud, şehrin batısında bulunan halifeye haber göndererek sarayına geri dönmesini ve onunla barış yapmak istediğini belirtti. Ancak halife bunu kabul etmedi.⁷⁹⁵ Halife güvendiği adamlardan Afif'i bir ordu ile Vâsıt'a göndererek orayı kontrol altına almasını istedi. Sultan Mahmud, Afif'i durdurma görevini İmadeddin Zengî'ye verdi ve Afif yenilgiye uğratıldı.⁷⁹⁶

Sultan Mahmud 520/1126 yılında Bağdâd'a geldi. Halifeyi anlaşılmaya davet ettiyse de her seferinde halife tarafından reddedildi. Halk Selçuklu ordusuna küfrediyor, iki ordu birbirine ok atıyordu. Ancak savaş tam anlamı ile başlayamıyordu. Bu durum gösteriyor ki, ne sultan nehrin batı tarafına geçerek halifeye kesin sonuçlu bir savaş vermeye, ne de halife şehrin doğu tarafına geçerek sultanı Bağdâd'dan sürüp çıkarmaya cesaret edebilmekteydi.⁷⁹⁷ Nihayetinde Selçuklu askerlerinden bir grup halifelik sarayına girerek yağmada bulundu ve bu durum halkın halife etrafında toplanmasına neden oldu. Çok geçmeden yağma ile meşgul

---

⁷⁹² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 91.

⁷⁹³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 162; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 366; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 92; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 59.

⁷⁹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 93.

⁷⁹⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 366; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 297. "Barış için halifeye giden elçilik heyeti halifenin çadırı önünde zamanın hâkimiyet alameti olan şekilde bir süre bekletildi. Halife, sultan ile arasında olan anlaşmazlığın ancak kılıcın halledebileceğini söyledi." Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 94.

⁷⁹⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 57; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 96-97; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 59.

⁷⁹⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 98; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 60; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 297.

olan Selçuklu askerleri ve bazı emîrleri tutsak alındı.⁷⁹⁸ Bu durumdan cesaret alan halife ve veziri kuvvetleri ile birlikte şehrin doğusuna geçtiler. Halife doğu yakasına çıkar çıkmaz hendekler kazılması emrini verdi. Selçuklular ile şehrin kapılarında yapılan savaş sürerken elimizdeki kaynaklarda şu an için nedenine rastlayamadığımız bir sebepten ötürü halife ordusunda yer alan bir kumandanın Selçuklu tarafına geçmesi ile savaşta dengeler Selçuklular lehine değişti. Ayrıca İmadeddin Zengî'nin karadan ve nehirden yardıma gelmesi taarruz üstünlüğünü elinde tutan halifenin bu üstünlüğü sultana kaptırmasına neden oldu.⁷⁹⁹ Bu durum karşısında Halife Müsterşid barış istemek zorunda kaldı.⁸⁰⁰ Sultan Mahmud bütün Bağdâd halkını affetti, sultanın adamları yağma edilen malları geri istediler. Halifenin emri ile bu mallar imkân doğrultusunda geri verildi.⁸⁰¹

3.1.6. Sultan Mahmud'un Saltanatının Son Yılları Olayları ve Vefatı (525/1131)

Sultan Mesud'un isyan haberini alan Sultan Mahmud, kardeşi durdurmak için Bağdâd'dan ayrılma kararı aldı. Zaman zaman ciddi derecede hastalanan Sultan Mahmud, Bağdâd'ı terk etmeden önce oğlu Davud'u kendisine veliaht tayin etti vekumandanlarından ve ileri gelen adamlarından oğlu Davud için yemin aldı. Veliahtlık merasimini yerine getiren Mahmud, halifeden oğlu adına hutbe okunması ve kendisi tarafından tanınmasını istedi. Ayrıca merasim masraflarının karşılanması için halifeden para talebinde bulundu.⁸⁰² Halife, Sultan Mahmud'un kendisine yaptığı bu iki teklifi de reddetti. Parasının bulunmadığını ifade ederek, hutbenin kim için okunacağı kararının Sultan Sencer'e ait olduğunu söyledi. Bu duruma çok sinirlenen Sultan Mahmud, halifeyi azletme niyeti ile Hemedân'a gitti.⁸⁰³ Kardeşi Mesud

---

⁷⁹⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 98-99; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 297; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 60.

⁷⁹⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 101-102; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 61; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 297.

⁸⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 366.

⁸⁰¹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 162-163; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 58-59; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 208; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 298.

⁸⁰² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 166.

⁸⁰³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 167-168.

isyanını barış yoluyla çözüme kavuşturan Mahmud ile kardeşi Mesud nerede gerçekleştiğini bilmediğimiz bir görüşmede karşılıklı yemin edip kucaklaşarak Melik Mesud itaat arz etmiştir. Sultan Mahmud, Abbasî halifesi Müstersid'i azletmek ve yerine başkasını geçirmek için Bağdâd üzerine yürüyüş hazırlıkları düzenlediği bir sırada vefat etmiştir.⁸⁰⁴

3.2. Sultan Davud Dönemi (526/1131-1132)

Sultan Mahmud'un yerine veliaht tayin ettiği küçük yaştaki oğlu Melik Davud, babasının ölümünden hemen sonra Ebû'l Kâsım Derguzîni ve Atabeg Aksungur Ahmedî'nin⁸⁰⁵ desteği ile Irak Selçuklu Devleti tahtına oturtuldu.⁸⁰⁶ Cibâl ve Azerbaycan dışında, bu yeni hükümdar adına hutbe okunmadı.⁸⁰⁷ Tahta geçer geçmez Davud'un ilk işi Halife Müstersid'e elçi yollayıp Bağdâd'da adına hutbe okutarak, sultanlığının onaylanmasını istemek oldu. Son dönemlerde Sultan Mahmud ile arası açılmış olan halife bu isteği kabul etmedi.⁸⁰⁸ Davud'un saltanatı için en büyük engel tahta geçmeden önce gerekli izni almadığı amcası Sultan Sencer'di. Davud'a karşı Sencer'in tedbir alacağını anlayan vezir Derguzîni, şahsi serveti ile birlikte kendisine göre emin bir yer olan Rey şehrine gittiler.⁸⁰⁹

Babasının tahta geçtiği andaki durumuna benzer bir şekilde Davud'un yaşının küçük olması, vezir ve devlet adamlarının onun saltanatına karşı fiili itirazlarda bulunmalarına neden olmaktaydı. Sultan Davud saltanatına ilk itiraz eden Gence'de bulunan amcası Mesud oldu. Mesud, yeğeninin tahta çıkmasına razı olmayarak

---

⁸⁰⁴İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 82-83; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 168.

⁸⁰⁵“Revâdî hanedanından olan ve Azerbaycan'da Merâğa ile muhtemelen diğer bazı yerleri idare eden Selçuklulara bağlı İbrahim oğlu Emîr Ahmedî'nin memlûk'ü, Aksungur, Sultan Mahmud tarafından oğlu ve veliahtı Davud'a atabeg tayin edilmiştir.” Faruk Sümer, “Aksungur el-Ahmedî”, *DİA*, 2, s. 296.

⁸⁰⁶Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 165; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 376.

⁸⁰⁷Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 121; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 303; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 175; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 1278.

⁸⁰⁸Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 165; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 121.

⁸⁰⁹Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 121; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 303.

ordusu ile birlikte Curcân'dan yola çıkıp Tebriz'e gelerek şehri işgal etti. Davud amcasına karşı direndiyse de onunla anlaşarak çekilmek zorunda kaldı.⁸¹⁰ Anlaşmaya göre; Davud kuşatmayı kaldıracak, Mesud Tebriz'den gidecekti. Davud'un kuşatmayı kaldırması ile Hemedân'a giden Mesud asker toplamaya başladı. Mesud da, Davud gibi halifeye elçi göndererek hutbenin kendisi adına okutulmasını istedi. Halife, hutbenin kimin adına okunabileceği kararının Sultan Sencer'e ait olduğunu söyledi. Ancak halifenin buradaki gerçek amacı, hutbenin yalnızca kendi adına okunmasını sağlamaktı.⁸¹¹ Halifeden olumsuz cevap alan Mesud, İmadeddin Zengî'ye başvurarak ondan yardım istedi. Zengî, Mesud'un yardım çağrısına olumlu cevap verdi.⁸¹²

Bu sırada Fars ve Huzistan meliki olan Selçukşah, atabeği Karaca Sâki ile birlikte saltanat iddiasıyla Bağdâd'a geldi ve saltanat sarayına yerleşti. Halife, Selçukşah'a diğer meliklere davranmadığı kadar iyi davrandı ve ona bağlı olacağına yemin etti. Tüm bu iyi ortama rağmen Bağdâd'da Selçukşah adına hutbe okunmadı.⁸¹³ Mesud ile birleşmek üzere yola çıkan Zengî, Atabeg Karaca tarafından yenilgiye uğratıldı. Zengî, Tekrit'e çekilmek zorunda kaldı. Mesud ise bu sırada Selçukşah ve halifenin öncü kuvvetlerine karşı başarı kazanmaktaydı. Mesud, Zengî yenilgisini haber alınca tek başına mücadele edemeyeceğini farkederek halife ile Sultan Sencer'e karşı bir ittifak yapma önerisinde bulundu. Karşılıklı görüşmelerden sonra anlaşma yapıldı.⁸¹⁴ Anlaşmaya göre;

- 1- Irak'ı halifenin atayacağı bir vekil idare edecek,
- 2- Mesud, Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçecek

---

⁸¹⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 121-122; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 303; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 175.

⁸¹¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 85-56; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 174-178; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 175; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 122; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 303.

⁸¹² İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 83; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 122; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 303; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1278; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 175.

⁸¹³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 122-123.

⁸¹⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 123-124.

3- Selçukşah ise Mesud'un veliahtı olacaktı.⁸¹⁵

Bu anlaşma ile Mesud, askerî açıdan mağlup olmasına rağmen, siyasî açıdan galip pozisyona gelmeyi başardı.⁸¹⁶ Bu sırada Sultan Sencer ise ordusu ile beraber Rey'de gelişmeleri dikkatle izliyordu. Fazla beklemeden Hemedân'a hareket etti. Selçuklu melikleri ve halife ile beraber amcalarına karşı savaşma kararı verdi. Halifenin bir ara savaşa bizzat katılma kararından cayması melikler tarafından tepkiyle karşılandı ve halife 526/1132 tarihinde savaş için Bağdâd'dan ayrıldı. Buradan ayrılmadan öncede hutbelerden Sultan Sencer'in adını kaldırdı.⁸¹⁷ Bu suretle, halife hem Sencer ile münasebeti kesmiş oluyor, hem de artık Selçuklu sultanını meşru hükümdar olarak tanımadığını açıkça belirtiyordu. Başka kimsenin adına hutbede yer verilmemesi de sembolikde olsa artık kendisinden başka kimsenin siyasî hâkimiyetini kabul etmediğini ilan ettiği anlamına geliyordu.⁸¹⁸

Sencer düşmanı içeriden vurmak için bazı tavizlerde bulunarak Dübeys ve Zengî'yi Bağdâd'a saldırmaya yönlendirdi.⁸¹⁹ Bunu haber alan halife Bağdâd'a dönerek şehri savunmaya başladı. Dînever'de meydana gelen Sultan Sencer ve Mesud arasındaki savaşı Mesud kaybetti ve amcasından af dilemek zorunda kaldı.⁸²⁰

---

⁸¹⁵İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 83; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 76; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 124.

⁸¹⁶Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 185; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 125.

⁸¹⁷İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 87; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 125-127.

⁸¹⁸Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 190-191.

⁸¹⁹“Zengî daha önce Mesud'un yardım talebine de icabet ettiği için, onun bu iştiraki kıymetinden kaybetmiştir. O, Sultan Sancar'ın emîrlere itaat etmekten ziyade daha önce Karaca ile yaptığı savaşta uğradığı mağlubiyetin intikamını almak ve kırılmış olan saygınlığını tamir etmek maksadıyla bu sefere katılmak istemiştir. Sultan Mesud'a yardım ettiği zamandaki gibi karşılıksız ve gagesiz harekete geçmediği göz önüne alınırsa, Sultan Sancar'ın emîrlere icabetini, ne sadece Sancar emîrlere yerine getirmiş olmak ile ne de sadece mağlubiyetinin intikamını almak ile izah etmek mümkündür. Sancar, Zengî'yi Bağdâd şahneliğine tayin ettiği gibi, Dübeys'e de Hille'yi iktâ etti. Bu izahattan anlaşılacağı üzere Dübeys ve Zengî'yi harekete geçiren elde ettikleri bu menfaatlerdir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 190-191.

⁸²⁰Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 125-127; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 175-176.

Irak Selçuklu Devleti'nin iç işlerini yeniden tanzim eden Sencer, yeğeni Melik Tuğrul'u Irak Selçuklu Devleti tahtına oturtarak ülkesine geri döndü.⁸²¹

3.3. Sultan II. Tuğrul Dönemi (526-529/1132-1134)

Dînever Savaşı'ndan sonra Sultan Sencer, Irak Selçuklu Devleti'nin iç işlerini düzenleyerek yeğeni II. Tuğrul'u tahta oturttu⁸²² ve devleti kimin yöneteceğini belirledikten sonra vezirlik makamına Ebûl Kasım Derguzînî'yi getirdi.⁸²³ Ancak Tuğrul bu vezirin atabeği Şirgîr ve oğlunu öldürtmesinden dolayı kendisine vezir olarak atanmasından hoşlanmadı.⁸²⁴ Halifelik ile ilişkilerini geliştirmek yerine uzlaşması zor bir tavır takınan Tuğrul'un sultanlığı, halife tarafından onaylanmadığı gibi adına hutbede okunmadı.⁸²⁵

Bir süre tahta oturan ve adına para bile bastıran Melik Davud, amcası Mesud ile yaptığı mücadelenin ardından çekildiği Azerbaycan'da, Sultan Tuğrul saltanatına karşı isyan hareketine girişti. Ordusu ile harekete geçen Davud, Tebriz'den kalkarak Hemedân önlerine kadar geldi. Buradayken emrindeki bazı komutanlar Sultan Tuğrul tarafına geçti.⁸²⁶ İki ordu Hemedân yakınlarındaki Vahan adlı köyde karşılaştı. Sultan Tuğrul, Davud'u yenilgiye uğrattı ve Davud kaçarak Bağdâd'a gitti.⁸²⁷ Melik

---

⁸²¹İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 88; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 303-305; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1278; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 80-81.

⁸²²Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 148; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 201; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 210; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 81.

⁸²³Mehmet Altay Köymen, "Tuğrul I", *İA*, XII/I, s. 14-19; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 131.

⁸²⁴Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 305. "Vezir etmekte, kendi başına hareket ediyordu. Sultandan sadır olan fermanlara, imza etmezdi. Kendisini, Sancar'ın veziri olarak, gösterir ve memleketi tezhip ve tedbir etmek için, Sultan Sancar, Irak'ta bırakmış olduğunu, iddia ederdi. Sultan Tuğrul ise buna olan hiddetinden, patlıyordu." Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 148.

⁸²⁵Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 131.

⁸²⁶Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 149.

⁸²⁷Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 167; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 91; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 206; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 133; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 77; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1278; Akyol, "Irak

Mesud, yeğeni Davud'un isyanından hemen sonra Bağdâd'a yöneldi. Yarım kalan saltanat mücadelesine halifenin onayını aldıktan sonra kaldığı yerden başlamak istiyordu. Tuğrul'un saltanatının halife tarafından onaylanmadığını ve meşru hükümdar sayılmayacağını bildiği için, halifenin tam desteğini alıp adına hutbe okuttuktan sonra Tuğrul ile karşılaşmak istiyordu.⁸²⁸ Şehre hemen girmeyen Mesud, halife ile anlaşmak⁸²⁹ için elçi göndermek sureti ile kendisine yardım etmesini ve saltanatı ele geçirmesi halinde Irak'ın dışında Suriye'yi de kendisine bırakabileceğini bildirdi. Bu teklifi kabul eden halife, Mesud'u şehre davet ederek onu saltanat sarayına yerleştirdi. Mesud adına halifeliğe bağlı bütün bölgelerde hutbe okunurken, Melik Davud veliaht ilan edildi.⁸³⁰ Böylece Irak Selçuklu Devleti'nin iki sultanı oldu; birinin (Sultan Tuğrul'un) hâkimiyet sahası var formalitesi yok, diğerinin (Sultan Mesud'un) formalitesi tamam hâkimiyet sahası yok.⁸³¹

Nazar komutasındaki halifelik ordusu ve Mesud'un ordusu üs olarak kullanacakları Azerbaycan'a⁸³² doğru harekete geçti. Mesud, Azerbaycan'ın bütün şehirlerini ele geçirdikten sonra Hemedân üzerine yöneldi. Tedbir almayan Tuğrul, kardeşini karşılamak için şehrin dışına çıktı. Yapılan savaşta yenilerek Rey'e

---

Selçukluları", s. 175-176; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 305; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 296.

⁸²⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 94; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 133-134.

⁸²⁹ "Tuğrul'u tahtan savaş ile indirilemeyeceği hususunda Davud ile yapılan savaş ikna edici olmuştur ki, taht iddiacısı olan Mesud başka bir yol izlemeye karar vermiştir. Davud'un izlediği siyaset önce fiiliyat sonra formalite olurken Mesud önce formalite sonra fiiliyat yolunu izlemiştir. Yani, Davud'un yaptığı gibi silah kuvveti ile fiilen başında bulunan hükümdarı ve otoritesini ortadan kaldırmaya teşebbüs etmeden önce, halifeden meşruluk beratını almak, sonrada halife tarafından meşruluğu zaten tasdik edilmemiş olan Tuğrul'a karşı harekete geçmek şeklinde izah edilebilir." Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 207-208.

⁸³⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 167; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 86; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 134; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 296; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 306; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 176.

⁸³¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 211.

⁸³² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 210.

çekilmek zorunda kaldı.⁸³³ Rey’de bulunan Tuğrul dağılan kuvvetlerini topladıktan sonra İsfahân’a gitti. Mesud ordusu ile İsfahân’a yürüdü. Burada tutunamayacağını anlayan Tuğrul, Fars’a yöneldi ancak Mesud’un da yönünü Fars’a çevirmesi ile tekrar Rey’e dönmek zorunda kaldı.⁸³⁴ Mesud, Tuğrul tehlikesini ortadan kaldırması gerektiğini bildiği için onu takip ederek Zikrâver denilen yerde Tuğrul’u savaşa zorladı. Kendi askerlerinden iki kat fazla askerî olan Mesud karşısında Tuğrul savaşı kaybetti.⁸³⁵ Savaştan sonra kaçarak Taberistan’a gitti.⁸³⁶

Melik Davud’un isyan haberini alan Mesud, yeğenini kuşattı. O burada meşgulken kendisini toparlayan Tuğrul, Mesud’un komutanlarını yanına çekmeyi başardı. Mesud, Kazvîn civarında Tuğrul ile savaşa tutuştu ise de yenilgiden kurtulamadı ve kaçarak Bağdâd’a gitti. Burada tekrar halifenin güvenini kazanan Mesud, onun yardımı ile yeni bir ordu meydana getirdi.⁸³⁷ Mesud’un içinde bulunduğu durumun ortada olmasına rağmen halifenin onu derhal Tuğrul üzerine sefere çıkmaya zorlamasından anlaşılan, halife için Selçuklu meliklerinden kimin tahta çıktığı ve saltanatı ele geçirdiğinin bir önemi yok. Abbasî hilafeti için önemli olan Selçuklu meliklerinin dinlenmeden birbirileri ile mücadele etmesi ve neticede bu durumdan istifade ederek halifenin siyasî teşekkül olma yolunda ilerleyebilmesidir.⁸³⁸

Mesud’un komutan ve askerlerini yanına çeken Tuğrul, aynı taktiği halifenin Türk asıllı komutanlarına da uygulamaya çalıştı. Bu durumun halife tarafından

---

⁸³³ Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-Düvel*, s. 168; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 134-135; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 306-307.

⁸³⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 238; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 176.

⁸³⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-Düvel*, s. 168.

⁸³⁶ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, IX, s. 95; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 213; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 139-240; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 135-136; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 307.

⁸³⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 136-137.

⁸³⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 243.

öğrenilmesi⁸³⁹ üzerine Tuğrul ile görüşen tüm emîrler hapsedilerek mallarına el koyuldu. Sıranın kendilerine geldiğini düşünen diğer emîrler Mesud'a sığındı. Halife onların geri iadesini istediğinde red cevabı aldı ve gerginlik baş gösterdi.⁸⁴⁰ Bunun neticesinde ilk olarak orduda anarşi meydana geldi. Bunun üzerine halife, Mesud'a emrine giren komutanlar ile Bağdâd'dan nereye isterse çıkıp gitmesini istedi. Böylece halife, Mesud'u Bağdâd'dan kovdu ve aralarındaki ittifak son buldu. Diğer taraftan Sultan Tuğrul kardeşine karşı sefer yapmaya hazırlandığı sırada 529/1134 tarihinde vefat etti.⁸⁴¹

3.4. Sultan Mesud Dönemi (529-547/1134-1152)

Sultan Tuğrul vefat ettiğinde yeğeni Davud, Tebriz'de, kardeşi Mesud ise Bağdâd'daydı. Ümeradan bir kısım Mesud'a, bir kısım ise Davud'a gelmesi için elçi gönderdi. Mesud, Davud'dan önce Hemedân'a geldi. Emîrlerin bir kısmı ona itaat etti ve Mesud ertesi gün saltanat tahtına oturdu.⁸⁴² Yeni sultanın ilk işi yeğeni Davud'un isyanını engellemek oldu ve bunu sağlamak için onu kızı ile evlendirip veliaht tayin etti.⁸⁴³ Azerbaycan, Arran ve Ermeniye bölgelerini ona ıktâ

---

⁸³⁹ “Bazı kimselerde Tuğrul'a hitaben yazılmış mektuplar çıktı. Meselenin araştırılması ile bizzat halifenin veziri ilgilendi. Bu mektupların Tuğrul tarafından halifenin emrindeki Türk kumandanlarına daha önce yazılmış olan, kendi hizmetine döndükleri takdirde ıktâ'larda bulunacağını vadeden mektupların cevabı olduğu anlaşıldı. Tuğrul bu mektuplar ile mührünü de göndermişti.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 244-245.

⁸⁴⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 137.

⁸⁴¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 107; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 214; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 245-247; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 195; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 81-82.

⁸⁴² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 217-218; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 205; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 82; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 215; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 83; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 297; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 310; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 195; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 308.

⁸⁴³ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 218; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 82; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 83; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 78.

ederek⁸⁴⁴ Davud'dan gelebilecek tehlikeyi önlemiş oldu. Halife, Sultan Sencer ve emîrler Sultan Mesud'un bu ani saltanatını kabul etmek zorunda kaldılar.⁸⁴⁵

Bu sırada Müsterşid, kendisine düşmanca davranışlar sergileyen Zengî'ye bir elçilik heyeti göndererek içerisinde sert sözler olan bir mektup yolladı. Zengî, halifenin elçisine hakaret ederek onu hapsedirdi. Bunun öğrenen halife, Sultan Mesud'a durumu bildirerek Zengî'yi cezalandırmak için Musul üzerine yürüyeceğini bildirdi. Hazırlıklarını tamamlayan halife, 12.000 süvari ve kalanı da yaya olmak üzere 30.000 kişilik bir ordu ile Bağdâd'ın batı tarafına geçerek, Musul'a doğru hareket etti. Halife 527/1133 tarihinde Musul'a vardı ve şehri kuşattı. 80 gün muhasara altında kalmasına rağmen şehir teslim alınamadı. Bu sırada halife, Mesud'un vezirini öldürüp Dübey's'e hil'atler kuşattığını öğrenince muhasarayı kaldırıp Bağdâd'a döndü. Bu olaydan sonra Zengî, halifeye elçiler göndererek aralarındaki gerginliğe son verip barış yapmaya razı oldu.⁸⁴⁶

Mesud'un Irak Selçuklu sultanı olduğu dönemde onunla, Halife Müsterşid arasında savaşa kadar giden bir iktidar mücadelesi yaşandı. Bu dönemde Selçuklu melikleri arasındaki saltanat kavgalarını kızıştırıp devletin zayıflamasından istifadeyle siyasî mevki kazanarak halifenin bir takım ordu komutanları ile ittifak kurmak sureti ile sultana karşı ordu çıkarabilecek bir güce ulaştığı görülmektedir.⁸⁴⁷

3.4.1. Dây Merk Savaşı (529-530/1134-1135)

Sultan Mesud'un saltanatını kabul etmek istemeyen içlerinde Dübey's'in de bulunduğu bir grup emîr⁸⁴⁸ (Barankuş, Emîr-i Ahur Kızıl, Sungur, Humartekîn,

---

⁸⁴⁴ Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 82.

⁸⁴⁵ Akyol, "Irak Selçukluları", s. 177; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 297; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 310.

⁸⁴⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 143-144.

⁸⁴⁷ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 216; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 465.

⁸⁴⁸ "Mesud, sultan olmasına rağmen eskiden beri ona baskı yapan emîr Barankuş Bâzdâr, ne Mesud'a ne de vezirine iltifat etmiyordu. Ayrıca Tuğrul'un atabegi Karasungur da bu sırada askerleri ile sultanın huzuruna geldi. Atabeg Karasungur, Mesud'un eşi ve Berkyaruk'un kızı olan Zübeyde Hatun'dan çekiyordu. Bu bakımdan onunla iyi geçinmeyi ve kalbini kazanmayı gerekli görerek Hatun'a hediyeler veriyordu. Karasungur'un bu şekilde sultana ve eşine yanaşması Barankuş'un hoşuna gitmedi. Kızıl, Sungur bin Humartekin, Abdurrahman bin

Abdurahman b. Toganyürek)⁸⁴⁹ halife ile görüşerek onun emrinde olduklarını belirttiler. Ancak bir hile ile karşı karşıya olduğunu düşünen halife bu emîrlerden uzak kalmayı tercih etti. Bunun üzerine emîrler Hûzistan'a giderek buranın hâkimi Porsukoğlu Porsuk ile birleştirdiler. Bunun üzerine emîrlerin samimi olduğunu anlayan halife onlara bir elçi göndererek tekliflerini kabul ettiğini bildirdikten sonra Mesud'a karşı sefere çıkmalarını istedi ve bunun için gerekli hazırlıklara başladı.⁸⁵⁰ Asi emîrler, halifeye sadakatlerini ispat etmek için düşmanı olan Dübeys'i yakalama teşebbüsüne girince durumdan haberdar olan Dübeys, kaçarak Sultan Mesud'a sığındı.⁸⁵¹ Böylelikle kendisine karşı yapılan ittifakı öğrenen Mesud, 3.000 kişilik bir kuvvet ile harekete geçti. Bozguna uğratılan bu emîrlerin toprakları ve malları yağmalandı. Emîrler Bağdâd'a kaçmak zorunda kaldı.⁸⁵²

Bu sırada Zengî'nin oğlu Bağdâd'a gelerek halifeye bağlılıklarını bildirdi. Başta Musul olmak üzere babasının hâkimiyetinde bulunan bütün şehirlerin anahtarlarını takdim etti. Bu davranış Zengî'nin, Selçuklu hâkimiyetinden çıkarak siyasî bir kudret olarak ortaya çıkan halifeliğin kudretini kabul ettiğini göstergesidir.⁸⁵³ Basra hâkimi Bayaba'dan da halifeye bir takım hediyeler gelmesi Türk emîrlerinin artık halifeliğin hâkimiyetini kabul ettiğini ve halifeliğin siyasî açıdan ne kadar kuvvetlendiğinin göstergesidir.⁸⁵⁴

Toganyürek, Çavlı ve Haydar bin Şîrgîr gibi emîrler de ona uyararak sultana itaatten vazgeçtiler ve askerleri ile Mesud'un hizmetinden ayrıldılar. Daha sonra Dübeys bin Sadaka da onlarla birleşti." Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 310-311.

⁸⁴⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 172.

⁸⁵⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 255; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 144; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1278; Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 1128-1129.

⁸⁵¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 172; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 110-111; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 308.

⁸⁵² Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 83; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 256; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 144; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311.

⁸⁵³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 256; Sallâbî, *Zengiler Dönemi*, s. 94.

⁸⁵⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 144-145.

Halifeyi harekete geçiren ise kendisine sığınmış olan Selçuklu emîrleriydi. Sultan Mesud'un, Bağdâd'a sefer yapacağı haberini yayarak halifeyi, Sultan Mesud'a karşı sefere teşvik ediyorlardı. Hazırlıklarını tamamlayan Sultan Mesud'un öncüleri Hulvan'a kadar ilerledi. Bunun üzerine halife, Bağdâd'a giden yolları emniyet altına almak için Hulvan yakınlarında bulunan Merc'e yolladı. Mesud, Dübey's'i onları karşılamak için görevlendirdi. Dübey's bu birlikleri bozguna uğratarak Bağdâd'a kaçmalarına neden oldu.⁸⁵⁵ 529/1135 günü savaşmaya karar veren halife, çadırlarını kurdurarak sefere hazır olduğunu gösterdi. Dübey's'in bozguna uğrattığı öncü birlikler Bağdâd'a gelince Sultan Mesud adına okunan hutbeyi de kesti ve Sultan Sencer ile Davud adına okuttu. Daha sonra ordugâhına gelen halife 529/1135 günü orduyu harekete geçirdi.⁸⁵⁶

Bu sırada Hemedân'da bulunan Sultan Mesud, halifenin yavaş ilerlemesi ile kendisini toparlama fırsatı bulmuş, bu süreyi iyi değerlendiren Mesud, halifenin ordusundaki Türk kumandanlar ile irtibat kurarak daha fazla iktâvaadi ile kendi tarafına çekmeye çalıştı ve başarılı oldu. Zor durumda kalan halife, Zengî'den yardım istediysede beklenen yardım zamanında gelemedi.⁸⁵⁷ Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören halife Hemedân civarında bulunan Behîstan Dağı yakınındaki Dâyet denilen yerde Mesud'un ordusu ile karşı karşıya geldi.⁸⁵⁸ Savaşın başlaması ile birlikte halifenin ordusundaki bütün Türk kumandan ve askerleri Mesud tarafına geçti.⁸⁵⁹ Tek başına kalan halife direndiyse de başarılı olamadı. Başta kendisi olmak üzere emîrleri devlet ricali esir düştü.⁸⁶⁰ Mesud'un galibiyeti ile neticelenen savaş sonunda halife ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre;

---

⁸⁵⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 145.

⁸⁵⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 258-259; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 146; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 177; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311.

⁸⁵⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 262; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 146; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 177; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311.

⁸⁵⁸ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 161.

⁸⁵⁹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 162.

⁸⁶⁰ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 173; İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali el- Fârikî (510/1117-577/1118), *Mejjâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı):Târihü'l-Fârikî*, (Çev. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 49-50;

- 1- Halife savaş tazminatı olarak bir miktar para ödeyecek,
- 2- Bir daha ordu toplamayacak,
- 3- Bağdâd'dan dışarı çıkmayacak.⁸⁶¹

Sultan Mesud, saray nazırına yazılmış bir mektubu, Emîr Bayaba vererek Bağdâd'a şahne yolladı.⁸⁶² Halife bu mektubunda saray nazırına: “*Halka iyi davranmasını, onları iyi yönetmesi nasihatinde bulundu. Kendi şahsına ait topraklara vergi memurları göndererek yokluğunda o toprakların korunmasını emredip, Selçuklu şahnesinin bu işleri tanzim için bizzat Sultan Mesud tarafından görevlendirildiğini, kendisinin de kısa bir süre sonra geri döneceğini*” belirtti. Böylece halife, eski konumuna geri dönecek, Bağdâd tekrar Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş olacaktı.⁸⁶³

Yanında halife ile Hemedân'da bulunan Sultan Mesud, yeğeni Melik Davud'un isyan haberi üzerine Azerbaycan'a doğru hareket etti. Merâğa yakınına geldiğinde şehre girmeyerek iki fersah uzaklıkta ordugâhını kurdu. Burada amcası Sencer ile mektuplaşarak, halifenin geleceği hakkında kendisinin emîrlerini bildirmesini istedi. Sencer cevaben:⁸⁶⁴ Mesud'un, halifeden özür dileyerek en kısa sürede serbest

---

İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 111-112; İbnü'l Verdî, *Târîh*, s. 85-86; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 384-385; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 218; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 83; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 216; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 147; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 201; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 297; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 177; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 78; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 196; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 309; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 75-80; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkiler*, s. 83.

⁸⁶¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 112; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 216; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 272; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 466; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 177; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 149; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 309.

⁸⁶² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 272.

⁸⁶³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 273; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 201-202; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 149; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 466;

⁸⁶⁴ “Çocuk bu mektubu okur okumaz Mü'minlerin emirinin huzuruna girecek, önünde toprağı öpüp ondan af ve bağış dileyecek. Bizim burada benzerlerini işitmeye takatimizin kalmadığı semavi ve arzi mucizeler zuhur etti. Kasırgalara, şimşeklere, depremlere, askerlerin kargaşa çıkarmasına ve ülkelerde inkılâplara tanık olundu. Hakkımda Allahtan gelecek belalara dair korkuya kapıldım. Allah'ın ayetlerinin zuhuruna, insanların camilerde namazı bırakmalarına

bırakmasını ve bütün olayların tek sorumlusu olarak gördüğü Dübey's'i tutuklatarak halifeye teslim etmesini emredip onun geleceği hakkında da yalnız halifenin karar vereceğini belirtti. Amcasının söylediklerini yerine getiren Mesud, halifeden af diledi. Dübey's'i ona teslim etti, daha sonra bağışlanması için ona ricada bulundu.⁸⁶⁵ Karşılıklı ilişkilerin düzeldiği ve halifenin Bağdâd'a döneceği bir sırada Sencer tarafından bir elçilik heyeti (Emîr Kuran Han)⁸⁶⁶ geldi. Bu heyet Sultan Mesud ve emîrlere tarafından karşılanmaya çıkıldığı sırada adamları ile çadırında bulunan halife, durumdan faydalanan bir grup Bâtınî tarafından öldürüldü.⁸⁶⁷

Halife Müsterşid'in ölümünden sonra bu olaydan sorumlu tutulan Dübey's hayatından endişe ederek kaçmaya çalışırken Mesud'un görevlendirdiği bir Ermeni köle tarafından öldürüldü.⁸⁶⁸ Ayrıca insanlar arasında halifeyi Sultan Sencer'in öldürttüğü söylemleri yayıldı. Bunun üzerine Abbasî hanedan mensupları, Selçuklular aleyhinde faaliyete başladı. Müsterşid'den sonraki halifeler, Türklere karşı şiddetli bir muhalefet ve düşmanlık sergilediler.⁸⁶⁹ Bir rivayete göre Sultan

---

ve hutbelere izin vermemelerine dayanacak takatim kalmadı. Allaktan kork ve durumu düzeltip Mü'minlerin emîrini izzet makamına oturt ve bizden önceki sultanların âdeti üzere önünden tahtını taşı." Sallâbî, *Selçuklular*, s. 196.

⁸⁶⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 277; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 202; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 150-151.

⁸⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 174; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 216.

⁸⁶⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 174; İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 51-52; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 162; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 113; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 386; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 218; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 83; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 216; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 83; Süryânî Mikâil, *Vakayinâme*, s. 62; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 279-280; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 202; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 151; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 177; Kayhan, "Selçuklular-Abbasî Halifeliği İlişkileri", s. 1128-1129; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 311-312; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 78; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 297; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 196; Sallâbî, *Zengiler Dönemi*, s. 94; Sekman, *Horasan-İrak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, s. 83.

⁸⁶⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 75; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 151. "Rivayete göre Sultan, halifenin ölümü nedeniyle kendi üzerindeki şüpheleri atmak amacıyla Dübey's'i öldürtmüştür." İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 52; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 312.

⁸⁶⁹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 467.

Sencer, Sultan Mesud'a, halifenin öldürülmesini emretmiş, yine bir rivayete göre Sultan Mesud halifeyi öldürmek için amcası Sultan Sencer'in iznini istemiş, o da izin vermiş, bunun üzerine mühlidler tertip edilmiş, onlarda halifenin çadırına girip onu öldürmüşlerdir.⁸⁷⁰ Halifenin Sencer tarafından öldürüldüğü iddiasını ise İslam tarihi kaynakları reddeder. Bu görüşe Selçuklu tarihçisi Mehmet Altay Köymen de itiraz etmektedir.⁸⁷¹

3.4.2. Râşid Billâh'ın Hilafeti (530-531/1135-1136)

Müsterşid'in ölüm haberi Bağdâd'a ulaştıktan sonra veliahtı oğlu Râşid,⁸⁷² halife olarak tanındı.⁸⁷³ Sultan Mesud onun değil amcası Muktefi'nin tahta geçmesini devletin çıkarları için uygun görüyordu. Ancak bu görev değişimini kabul etmek zorunda kaldı.⁸⁷⁴ Râşid hilafetinin ilk icraatı, babasının dağılmış bulunan adamlarını

---

⁸⁷⁰İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, s. 52.

⁸⁷¹ “Halife Müsterşid'in Selçuklu hükümdarlarının, bilhassa Sultan Sancar'ın öldürttüğü ananesinin Abbâsî hanedanı mensuplarının kafalarında ve gönüllerinde yer etmiş bulunması, bunun neticesi olarak halifelerin bu hadiseden, Selçuklu hanedanı aleyhine propagandada bulunmak için istifade etmeleridir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 283.

⁸⁷² “Tam adı Ebû Ca'fer er-Râşid Billâh el-Mansûr b. El-Fazl el-Müsterşid-Billâh el-Abbâsî'dir. Babası Müsterşid Billâh, annesi Huşf adlı bir cariye dir. On iki yaşında iken babası tarafından veliaht ilan edilmiştir. Babasının öldürüldüğü haberi Bağdâd'a ulaşınca yakın akrabalarını ve kardeşlerini tevkif ettirdi, ardından Râşid Billâh lakabı ile hilafet makamına geçti.” İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 395-396; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 445-446; Anonim, *Selçuknâme*, s. 32; Abdülkerim Özeydin, “Râşid Billâh”, *DİA*, 34, s. 465; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbâsî Halifeleri*, s. 174-177; K. V. Zettersteen, “Râşid Bi'llâh”, *İA*, IX, s. 634-635.

⁸⁷³ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 162; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 84; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 83; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 202; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, s. 94; s. 216-217.

⁸⁷⁴ “Sedîdü'd-devle İbnü'l-Enbârî'yi huzura kabul eden Mesud, halifelik meselesinde fikirlerini sordu. Ölen halifenin yerine kimi halife yapılmasını uygun gördüklerini sordu. Söz alan halifenin veziri, Râşid'in daha önce veliaht ilan edilmiş olduğunu ve halkın kendisine biat etmiş olması itibarı ile onun, babasının yerine geçmesini zaruri bulduğunu, Sultan Mesud'a izah etti. Sultan bu zarureti kabul etti fakat Râşid'i yakından tanıdığı anlaşılan bu Selçuklu sultanı, onun babasının siyasetine devam edeceğini, rahat durmayacağını, zira zihnini babası gibi sefere çıkmak için yorduğunu ifade ettikten sonra, “Babası Müsterşid, halife olduğundan beri bize karşı sefere çıkmaktan geri kalmamıştır. O, kardeşim Mahmud'a karşı iki defa, bu hariç, bana karşı bir defa sefere çıkmıştır. Onun başına gelen geldi fakat öldürülmesi bizim için büyük bir leke olarak kalacak, dünyanın sonuna kadar itham sebebi olacaktır. Ben dini işlerden gayri işlere müdahale etmeyecek, askerle meşgul olmayacak, ordu toplamayacak, bana ve hanedan mensuplarına karşı sefere çıkmayacak birinin halifelik tahtına oturmasını

etrafında toplayarak Irak'ı onlara ıktâ etmesi oldu. Bu davranışıyla Selçuklu Devleti'nin Irak'taki hâkimiyetini kabul etmediğini ve dolayısıyla babası ile yapılan anlaşmayı tanımadığını açıkça ilan etti.⁸⁷⁵ Çok geçmeden Sultan Mesud, Barankuş Zekevî'yi Bağdâd'a gönderdi ve Râşid'den babasının tutsaklıktan kurtulmak için ödemeyi kabul ettiği vergiyi ödemesini istedi. Râşid Billâh, “*Hazinede hiç para olmadığını, bütün paranın Müsterşid'in yanında bulunduğunu ve savaş sırasında yağmalandığını*”⁸⁷⁶ ve “*Bizimle aranızda sadece kılıç vardır*”⁸⁷⁷ diyerek ödemeyi reddetti.⁸⁷⁸

Râşid, Selçuklu asker ve temsilcilerini Bağdâd'dan çıkardıktan sonra, tedbir amaçlı şehrin surlarını onarıırken, ordu kurma çalışmalarına hız vererek kendisi ile Selçuklulara karşı mücadele edebilecek emîrlere mektuplar yazdı. İlk başvurduğu kişi Musul atabeği Zengî oldu.⁸⁷⁹ Zengî, Selçuklulara karşı yapılan bütün ittifaklarda olduğu gibi bu ittifak davetine de katılacağını bilirdi. Râşid'in bir sonraki adımı hutbelerden Sultan Mesud'un adını çıkarmak⁸⁸⁰ ve Davud adına hutbe okutmak oldu.⁸⁸¹

---

istiyorum. Halifelik sarayında birçok kimseler vardır. Bunlar kendilerinden akıllı, rey ve tedbir sahibi, bize itaat lüzumuna hasr-ı nefis etmiş, evinden çıkmayan bire ihtiyara itimad etmişlerdir. Harun el-Muktefî adında ki bu ihtiyarın sözünden çıkmazlar. Bunu halife yapmamızı amcam Sancar emretmiştir.” dedi. İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi, s. 53; Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II, s. 285-286.

⁸⁷⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 287; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 152.

⁸⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 389; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 312; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 153-154; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 178.

⁸⁷⁷ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197.

⁸⁷⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 175; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 119.

⁸⁷⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 289.

⁸⁸⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 290; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 154-155; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 312-313; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 178; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 78; Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifelîği İlişkileri”, s. 1129.

⁸⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 389; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197.

Bütün bu olaylardan sonra Bağdâd'da halife, Zengî ve Melik Davud'dan oluşan bir üçlü ittifak meydana geldi.⁸⁸² Bağdâd'da yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Sultan Mesud, ordusu ile birlikte Bağdâd'a doğru hareket etti. Halifenin yanında bulunan Türk komutanlarına mektuplar yollayarak onları kendi yanına çekmeye çalıştı. Bu durumu yakından takip eden Zengî, olaya müdahale ederek zamanında aldığı önemler neticesinde bu tehlikeyi ortadan kaldırdığı gibi Mesud'un komutanlarından bazılarını da halife tarafına çekmeyi başardı. Bu girişimi başarısız olan Sultan Mesud, halifeye elçi göndererek barış teklifinde bulunduysada bu teklif kabul edilmedi.⁸⁸³ Bunun üzerine Sultan Mesud, halifenin tarafında bulunan Türk komutanlar ile mektuplaşmaya devam ederek aralarına nifak tohumları serpmeyi başardı ve komutanlar birbirilerine şüphe ile bakmaya başladı. Zengî'ye mektup yazarak ona Musul dışında bütün Suriye'yi vadederken, diğer komutanlara da Zengî'yi kim öldürürse onun ıktâlarını kendisine vereceğini söylüyordu.⁸⁸⁴ Durumun farkında olan Zengî bu şartlarda mücadelenin imkânsız olduğunu anlayarak Musul'a doğru hareket etti.⁸⁸⁵ Yanında kalan az kuvvet ile başarı elde edemeyeceğini anlayan

---

⁸⁸² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 293. “Bu ittifakta diğer ittifaklara göre bazı farklılıklar vardır. Bunlar; 1- Tarafların muhtemel zafer sonunda durumlarının ne olacağı katî olarak tespit edilmemiştir. İttifakın halifenin teşviki ile daha ziyade bir intikam sefere için meydana geldiği düşünülürse, bunu tâbi bir netice olarak kabul etmek icap eder. 2- Daha önceki ittifakın istinat ettiği kuvvetleri Türk asker ve kumandanları teşkil ettiği halde, burada iki Arap kumandanın Dübeys oğlu Sadaka ile İkbâl'in, Türk kumandanları ile müsavi hak ve salahiyetlere sahip olarak mücadeleye iştirak ettiklerini görüyoruz. Hâlbuki daha önceki mücadelelerde Dübeys, elinden tahtı alınmak istenen hükümdarların safında yer alıyordu. 3- İttifak unsurlarından olan Selçuklu meliki, ikinci planda rol oynamaktadır. Zengî, halife ile Melik Davud dâhil, bütün kumandanlara, şimdiye kadar görmediğimiz şekilde açıktan açığa tahakküm etmektedir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarih*, II, s. 294.

⁸⁸³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 295; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 156.

⁸⁸⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 295.

⁸⁸⁵ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 164; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 389.

halife de şehri terk ederek Musul'a doğru yola çıktı.⁸⁸⁶ Müttefik Davud ise Zengî ile aralarının açılması üzerine Azerbaycan'a dönmek zorunda kaldı.⁸⁸⁷

Sultan Mesud onların şehirden ayrıldığını duyunca ertesi gün Bağdâd'a yürüyerek buraya hâkim oldu. Sultan daha sonra emîr verip kadı, nakip gibi ileri gelenleri huzuruna topladı. Onlara halife Râşid'in kendisine hitaben yazdığı taahhütnameyi gösterdi. Halife bu taahhütnamede “*Ben asker topladığım, sefere çıktığım ve sultanın askerleri ile silahlı çatışmaya girdiğim takdirde kendimi halifelikten azlediyorum*” diyordu.⁸⁸⁸ Bunun üzerine kadılar ve fakihler fetva verdi. Böylece Râşid Billâh halifelikten uzaklaştırıldı. Bağdâd ve öteki yerlerde adına okunan hutbeye son verildi. Yerine Sultan Mesud'un, Sultan Sencer ile önceden kararlaştırdığı Müsterşid'in kardeşi, Ebû Abdullah “*Muktefî Liemrillâh*”⁸⁸⁹ lakabı ile halife oldu.⁸⁹⁰ Yeni halife Muktefî henüz her yerde kabul edilmemişti ki, bu yerlerin başında Musul ve çevresi gelmekteydi. Sencer, Zengî'ye elçilik heyeti göndererek Râşid'i Musul'dan uzaklaştırmasını istedi. Sencer'in kesin tavrı üzerine Zengî, Râşid'i yanından uzaklaştırdı ve yeni halife Muktefî, Musul'da adına hutbe okutması karşılığında Zengî'ye birçok yer verme teklifinde bulundu. Bunun üzerine Zengî

---

⁸⁸⁶ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 217.

⁸⁸⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 176; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 75-76; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 156-157; Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 1129; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 78.

⁸⁸⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 389.

⁸⁸⁹ “*Ebû Abdillâh el-Muktefî-Liemrillâh Muhammed (Hüseyin) b. Ahmed el-Mustazhir Billâh b. El-Muktedî Biemrillâh Abdillâh el-Abbâsî, 489/1096'da doğdu. Büveyhî istilasından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halifesidir.*” Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 446-451; Abdülkerim Özeydin, “Muktefî Liemrillâh”, *DİA*, 31, s. 145-146; Yılmaz, *Abbâsiler ve Abbâsî Halifeleri*, s. 178-181.

⁸⁹⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 176; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi*, s. 57-58; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 389; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 220; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 76; Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, s. 84; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 84; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 298; Adnan Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi (548-572/1153-1176)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 26; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 313-314; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 157-158; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 178; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 197-198.

hâkim olduğu yerlerde Râşid adına okunan hutbeyi keserek yeni halife Muktefî adına okuttu.⁸⁹¹ Râşid, Sultan Sencer'e mektup yazarak şikâyetinde bulundu ve kendisine askerleri ile birlikte gelerek yardım etmesini istedi. Sencer yazdığı cevapta “İslâm askerleri Ceyhun tarafına gitmekten imtina ediyor. Bununla beraber her halde Tanrı için harp edenlerin galip gelmesi muhakkaktır” dedi.⁸⁹² Zengî'nin ve Sencer'in bu tutumu karşısında Râşid, Azerbaycan'a doğru yola çıktı.⁸⁹³ Melik Davud ile birleşen Râşid Billâh, yanlarına Fars hâkimi Atabeg Mengübars ve Hûzistan hâkimi Bozaba'yı da alarak, Sultan Mesud'a karşı çıktılarsa da başarılı olamadılar. Bu olaylardan kısa bir süre sonra da Râşid Billâh, Bâtînîler tarafından öldürüldü.⁸⁹⁴

3.4.3. Muktefî Liemrillâh'ın Hilafeti (530-541/1136-1147)

Halife Muktefî kendisi ile yapılan anlaşma gereği⁸⁹⁵ Sultan Mesud'un saltanatının sonuna kadar tâbilik statüsünü açıkça ihlal edecek bir davranış sergilemediği gibi iki hanedan arasında evlilik yolu ile akrabalık ilişkisi kurulduğu da

⁸⁹¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 177.

⁸⁹² Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 76.

⁸⁹³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 161.

⁸⁹⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 76; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 179. “Zehebî, onun ölümü ile ilgili olarak şunları anlatır: Râşid, Musul'dan çıkıp Azerbaycan'a, Mereg'a ya geçti. Yanında bir grup insan vardı. Bunlar halkı şehirden çıkardılar ve onlara zulüm yaptılar. Sonra Hemedân'a gidip orada da insanları öldürdüler, bir grup fakihin sakallarını kestiler. Zulümlerini yapmaya devam ederek İsfahân'a geçtiler. Aralarında Davud bin Muhammed'in askerlerinin bulunduğu bir grup birlik ile şehri kuşattılar. Râşid hastalandı, sonra iyileşti. Onun ev işlerini düzenleyen bir odacı ile iletişim kurup Râşid Billâh'ı bıçakla öldürdüler. Halifeye zehir içirildiği de söylenir.” Sallâbî, *Selçuklular*, s. 199. Yine onun ölümünün Bâtînîler tarafından olmadığını Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*'de şöyle anlatmaktadır; “25 Ramazan'da (532/6 Haziran 1138) öğle uykusuna yatmak istediği bir sırada hizmetinde bulunan Horasanlılardan bir grup üzerine saldırarak onu öldürdüler.” Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 179; İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 86-88; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 218; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 310-313.

⁸⁹⁵ “Yeni Halife Muktefî ile Sultan Mesud arasında, herhangi bir şekilde karşılıklı taahhütlere giriştikleri hakkında malumatımız yoktur. Ancak Mesud'un kendisini halifelik ile başında bulunduğu devletin münasebetlerini istediği şekilde tanzim etmek hakkına sahip olduğu görülmektedir.” Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarih*, II, s. 299.

görülmektedir. Muktefi, Sultan Mesud'un kız kardeşi Fatma Hatun ile evlenirken,⁸⁹⁶ Sultan Mesud da halifenin kızı ile evlenmiştir.⁸⁹⁷

Muktefi bu olumlu seyreden ilişkilere rağmen Bağdâd'a saldıran isyancı emîrlere karşı korunmak amacıyla sultanın iznini alarak tâbîlik statüsüne aykırı, asker topladığını, şehrin surlarını sağlamlaştırarak önlerine hendekler kazdığını biliyoruz. Ermeni ve Rum köleler alarak bunlardan ordu oluşturduğu gibi, sultanın iç isyanlar ile uğraştığı dönemde Irak'taki şehirlere yeni valiler tayin etmek sureti ile çevreyi kontrol altına aldığı, her tarafa gözcüler ve casuslar yerleştirerek sultanın yaptıklarından haberdar olduğu bilinmektedir.⁸⁹⁸

Muktefi hilafetinde de bazı problemlerde yaşandı. Nitekim Sultan Mesud'un veziri Ebû'l-Berekât b. Müslim, halife Muktefi'nin hazine nazırını tutuklatarak serbest bırakılması için kendisinden ve halifeden 100.000 dinar kurtuluş parası istedi. Durumu veziri ile görüşen halife, bu parayı ödemeyi reddetti. İstenilen paranın 10.000 dinarı halktan toplandı ve bu durum hoşnutsuzluğa neden olarak anarşiye yol açtı.⁸⁹⁹ İlişkileri gerginleştiren bir diğer olay da halifenin adamlarından Turşek'in, Sultan Mesud tarafından tutuklanması oldu. Halife, yakın adamlarından birinin tutuklanmasını hoş karşılamadı. Bunun üzerine Sultan Mesud, halifenin gönlünü almak için Turşek'i serbest bıraktı.⁹⁰⁰ Yine Sultan Mesud 541/1146 tarihinde Bağdâd'da bir darphane kurdurdu. Muktefi burada görev yapan kişiyi tutuklatınca, Sultan Mesud şahnesi vasıtasıyla halifenin bazı adamlarını tutuklattı. Halife bu duruma karşı tutuklattığı adamlarını serbest bırakmayarak Bağdâd'da ki camileri 3 gün boyunca kapalı tuttu.⁹⁰¹ Yeni siyasî krize neden olmak istemeyen Sultan Mesud, adamları serbest bıraktı.⁹⁰²

---

⁸⁹⁶ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 176.

⁸⁹⁷ Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 1129.

⁸⁹⁸ Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 1129.

⁸⁹⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 159.

⁹⁰⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 160.

⁹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 406.

⁹⁰² Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 447; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 160.

3.4.4. Sultan Mesûd Saltanatının Son Yıllarındaki Olaylarda Halifenin Rolü (545-547/1150-1152)

Emîr Hasbeg, asi hareketleri sonucunda Toganyürek, Abbas ve Bozaba gibi emîrlerin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynayarak Sultan Mesud'un güvenini kazanmayı başardıktan sonra üzerinde tam bir otorite kurarak devletin nüfuz ve iktâlarını tamamen eline geçirdi. Kendi çıkarları peşinde koşan disiplinsiz bir kısım Selçuklu emîrleri, Hasbeg'in bu nüfuzuna daha fazla tahammül edemeyerek isyan ettiler. Azerbaycan Atabeği İlideniz,⁹⁰³ Emîr Kaysar, Cibâl sahibi Alpkuş Günhar, Hâcib Tatar, Vâsıt şahnesi Toruntay Mahmûdî, Toganyürek'in oğlu gibi komutanlar birleşerek Melik Muhammed'i de yanlarına alıp⁹⁰⁴ Irak üzerine yürüdüler. Halife Muktefi, isyancıların Bağdâd yakınına kadar gelmelerinden rahatsızlık duyup bir elçi göndererek onları vazgeçirmek istediysede başarılı olamadı. Bunun üzerine muhtemel bir saldırı tehlikesine karşı şehrin surlarını onarmaya ve savunma hazırlığı yapmaya başladı.⁹⁰⁵ Halife Muktefi bir yandan hazırlık yaparken bir yandan da statüsünü bozmamak için Sultan Mesud'a haber yollayarak durumu bildirdi. Gelip kendisini ve Bağdâd'ı korumasını söyledi. Sultan Mesud, kendisinin hemen gelemeyeceğini söyleyerek şehri savunmak için asker toplayabileceğini bildirdi.⁹⁰⁶ Bağdâd'ı muhasaraya başlayan isyancı emîrler, bir fırsatını bulup sultanın sarayını ele geçirerek yağmaladılar. Halife tüm halka topyekûn savunma emri verdi. Ancak bir taraftan da anlaşma sağlayabilmek amacıyla elçiler görüşme halindeydi. Sonunda anlaşma sağlandıysada bu barış ortamı uzun sürmedi. Halifenin emri ile şehrin batı kapısı kapatılıp arkasına duvar örülerek Alpkuş'un yiyecek deposu halk tarafından

---

⁹⁰³“İldenizliler Azerbaycan'ın büyük kısmı ile Arran ve Cibal bölgesinin kuzeyini kapsayan Kuzeybatı İran'ı idare eden bir atabeg hanedanıdır. Hanedanın kurucusu Şemseddin İlideniz, aslen Kıpçak Türklerinden olup Irak Selçuklu Devleti vezirlerinden Kemaleddin Ebû Yalib es-Sumeyremi'nin memlûkü idi ve onun ölümünden sonra İlideniz Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un hizmetine girdi. İlideniz zekâsı ve kabiliyeti sayesinde kısa zamanın da yükseldi.” Mirza Bala, “İlideniz”, *İA*, V/II, s. 961-964; Erdoğan Merçil, “İldenizliler”, *DGBİT*, 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 81.

⁹⁰⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 179.

⁹⁰⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 177; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 181; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 324.

⁹⁰⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 177-178; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 181; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 324.

yağmalanınca savaş kaldığı yerden devam eti. Bir netice elde edilemeyeceği anlaşılınca ve aralarında anlaşmazlığa düşmeye başlayan emîrlar olunca isyancılar, halifeden özür dileyerek geri çekildi.⁹⁰⁷

3.5. Sultan Melikşah Dönemi (547-548/1152-1153)

Sultan Mesud'un veliyaht tayin ettiği yeğeni Melikşah, Emîr Hasbeg tarafından Irak Selçuklu tahtına çıkarıldı.⁹⁰⁸ Melikşah, içki ve eğlenceye düşkün, zayıf karakterli bir insandı ve bu yüzden tahta geçer geçmez devletin kontrolü tamamen Hasbeg'in eline geçti.⁹⁰⁹ Sultan Mesud'dan sonra tahta silik bir karakterin çıkması otorite boşluğunun doğmasına,⁹¹⁰ bunun sonucunda da başta Irak olmak üzere, bazı bölgelerde iç karışıklıkların ortaya çıkmasına, devletin bekasının sarsılmasına neden oldu.⁹¹¹ Bu durum ise başta halifelik olmak üzere, bazı kurum ve şahısların emellerini gerçekleştirebilmeleri için aradıkları istikrarsız ortamı kendiliğinden ortaya çıkarmış oluyordu.⁹¹² Halife Muktefi, daha Sultan Mesud'un sağlığında Bağdâd'a saldıran isyancı emîrlere karşı korunmak için sultanın iznini alarak, tabîlik statüsüne aykırı asker toplamış, şehrin surlarını onarmış ve önlerine büyük hendekler kazdırmıştı. Kendisinin Türklere güvenmemesi sebebiyle Türk köleler yerine Müslüman olmayan Rum ve Ermeni unsurlardan köleler temin ederek ordusunu bunlardan oluşturdu ve bunlardankendine yakın adamları arasına aldı. Sultanın isyanlar ile uğraştığı dönemde o, Irak şehirlerine yeni valiler tayin etmek suretiyle oraları kontrolü altına almış, bunlarla da yetinmeyerek her tarafa gözcüler koydurup

---

⁹⁰⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 178.

⁹⁰⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 191; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 88; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 328; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 182; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 14; Tekin, *Selçuklu Tarihi*, s. 299.

⁹⁰⁹ Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 88; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 316; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 14.

⁹¹⁰ Akyol, "Irak Selçukluları", s. 182.

⁹¹¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1280.

⁹¹² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197.

casuslar göndermişti. Halife tüm bunları yaparken onu bizzat destekleyen veziri İbn. Hübeyre idi.⁹¹³

Müktefi artık aradığı fırsatı bulduğunu düşünerek Irak-ı Arap'taki Selçuklu varlığına son vermek için veziri İbn. Hübeyre ile birlikte askerî faaliyetlere başladı.⁹¹⁴ Sultan Mesud'un ölüm haberi Bağdâd'a ulaşınca, Halife Müktefi harekete geçerek Selçuklunun Bağdâd'daki bütün emlaklarına ve mallarına el koyduğu gibi halifenin saldırılarına karşı koyamayan şahne, Bağdâd'ı terk ederek Tekrit'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece ilk aşamada Bağdâd şehri Selçuklulardan temizlenerek tamamen halifenin kontrolü altına girdi.⁹¹⁵ Halifenin bu hareketi üzerine Sultan Melikşah, emîrini Hille üzerine gönderdi. Bu emîr hiçbir direniş ile karşılaşmadan Hille'ye girdi. Bu sırada Tekrit'ten ayrılan Bağdâd şahnesi Mesud Billâh, Hille'ye gelip şehre hâkim oldu. Halife Müktefi, oluşturduğu ordu ile Irak'ı ele geçirme planının son aşamasını uygulamaya koydu. Sultanın, Hille'ye gönderdiği askerlerini ortadan kaldırmak için vezirini İbn. Hübeyre komutasında bir orduyu buraya gönderdi. Hübeyre, Hille ve Vâsıt'ı ele geçirdi.⁹¹⁶ Sultan Melikşah, Irak'ta meydana gelen bu Selçuklu karşıtı durumu kabul etmeyerek Vâsıt'a bir ordu yollayıp şehri geri aldı. Bunun üzerine Müktefi bizzat sefere çıkarak Vâsıt'ı geri almak istedi. Muhasara sonucunda dış kale ele geçirildiyse de iç kale alınamadı ve bunun üzerine Bağdâd'a geri dönüldü.⁹¹⁷

Emîr Hasbeg, devletin durumunun gittikçe kötüleştiğini ve Melikşah'ın saltanatının artık tehlikeli bir hal almaya başladığını görüp başta Candar Hasan olmak üzere bütün emîrlerin onayını alarak Sultan Melikşah'ı tutuklayarak Hûzistan'a bulunan Melik Muhammed'e haber gönderip tahta oturması için onu Hemedân'a davet etti.⁹¹⁸ Diğer emîrlerin Hasbeg'in bu isteğine destek vermelerinin

---

⁹¹³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197-198.

⁹¹⁴ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1280.

⁹¹⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 198.

⁹¹⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 198- 199; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1280.

⁹¹⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199.

⁹¹⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 191; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 205; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 200; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Tekin,

sebebi, onun devlet içerisindeki nüfuzunun artması ile kendilerine yaptığı baskıların, tahta yeni oturacak hükümdar sayesinde ortadan kalkacağı ve böylece onun nüfuzunun kırılacağı yolundaki beklentileriydi.⁹¹⁹

3.6. Sultan Muhammed Dönemi (548/1153)

Melikşah'ın tahtan indirilip hapsedilmesinden sonra Hasbeg, Muhammed'i Hemedân'a getirmesi için Cemâlû'd-dîn b. Kaymaz'ı Hûzistan'a gönderdi.⁹²⁰ Kaynakların belirttiğine göre Hasbeg'in asıl amacı, Muhammed geldiği zaman onu yakalatarak hapse atmak ve tek başına tahta oturmaktı.⁹²¹ Fakat İbn. Kaymaz yolda Muhammed'e; “Eğer siz padişahımız, Hasbeg'i ortadan kaldırmada ihmâl gösterir ve gaflete düşerseniz o kardeşinize yaptığı şeyin aynısını size yapar. Çünkü Hasbeg, Selçuklu sultanlarını ortadan kaldırmak, hutbe ve sikkeden çıkarmak ve kendisini tek başına Irak valisi yapmak konusunda halife ile anlaşmıştı” dedi.⁹²² Bunun üzerine Muhammed, Hasbeg'i şüphelendirmeden yanına az sayıda asker alarak Hemedân'a gitti. Hasbeg diğer emîrlere kendisini şehrin dışında karşıladı. Ertesi gün sarayına gelen Sultan Muhammed, culûs tebriki için genel bir kabul resmi düzenledi. Bu tören bittikten sonra Hasbeg ve Zengî Candar tevkif edilerek öldürüldü.⁹²³

Selçuklu Tarihi, s. 299; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 1280; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 316; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 15.

⁹¹⁹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 205; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 221-222; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 200; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 328; Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 470; Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkiler*, s. 85-86.

⁹²⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 205; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 224.

⁹²¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 329.

⁹²² Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 224-225; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 93; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205.

⁹²³ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 192; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 206-207; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 91; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 238; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 93; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 329; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 317; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 16-19.

Sultan Muhammed gözdağı vermek amacıyla öldürdüğü emîrlerin kesik başlarını Azerbaycan atabegi İldeniz ile Merâga sahibi Musreteddîn Hasbeg b. Aksungur'a gönderdi.⁹²⁴ Böylece onların isyan etmelerini engelleyeceğini sanıyordu. Fakat zannettiğinin aksine, emîrler ondan korkmak yerine yüz çevirdiler.⁹²⁵ Gönderdikleri elçi vasıtası ile ona “*Çok büyük bir hata işlediğini, bundan sonra hiçbir emîrin kendisine güvenmeyeceğini, çünkü kendisinin öldürülen emîrlere teminat vermesine rağmen sözünde durmadığını*” bildirdiler.⁹²⁶ Bu sırada halife, Irak'ta bulunan Türk unsurlarını temizlerken emîrler de Sultan Muhammed'in amcası Süleymanşah etrafında toplanmaya başlıyordu.⁹²⁷

3.6.1. Melik Süleymanşah İsyanı (548-549/1153-1154)

Sultan Mesud zamanında Süleymanşah, Kazvîn'de hapsedilip Sultan Melikşah saltanatı sırasında serbest bırakılmıştı.⁹²⁸ Sencer'in Oğuzlar üzerine sefere çıkıp esir düşmesi üzerine daha önceden Sencer tarafından veliaht ilan edilen Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturdu. İdarecilik vasfı zayıf olan Süleymanşah, amcası Sencer'i esaretten kurtaramadığı gibi Oğuzlara karşı bir başarıda elde edemedi. Vezirinin ölümü üzerine durumu daha da kötüleşen Süleymanşah tahtı bırakarak Horasan'dan ayrılıp Curcân'a döndü.⁹²⁹

Sultan Mesud'un ölümü ile otorite boşluğu yaşayan Irak Selçuklu Devleti başına geçebilmek, kendisine destek bulabilmek için İldeniz Arslan'a, Alpkuş Günhar, Fahreddîn Zengî, Hârezmşâh Yusuf ile haberleşerek onlardan tahta geçebilmek için yardım istedi. Sultan Muhammed'in Hasbeg'i öldürmesinden dolayı ona yüz çeviren bu emîrlerin Süleymanşah'a destek vermesi zor olmadı.⁹³⁰ Halife

⁹²⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 208.

⁹²⁵ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 208.

⁹²⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 206.

⁹²⁷ Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 1280-1281; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 183.

⁹²⁸ Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 183; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 330; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 206-207.

⁹²⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 80.

⁹³⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207.

Muktefi, onu Sultan Muhammed'e karşı kullanmak amacıyla Bağdâd'a kabul ederek adına hutbe okuttu. Böylece Süleymanşah, halifenin de desteğini alarak Hemedân'ı ele geçirmek için harekete geçti.⁹³¹ Bu kuvvet karşısında başarılı olamayacağını anlayan Sultan Muhammed, Hemedân'ı terk ederek İsfahân'a döndü. Orada da tutunamayarak Hûzistan'a geri çekildi. Süleymanşah üç gün sonra tahta oturdu. İçki, eğlence ve kadına düşkünlüğü nedeniyle devlet işlerini vezirine bırakan Süleymanşah'ın bu tutumu kendisini tahta çıkaran emîrlerin gücenmesine neden oldu. Kendi aralarında veziri değiştirmek için plan yapan emîrlerin kendisini tahtan indireceklerini düşünen Süleymanşah korkuya kapılarak Hemedân'ı terk etti. Durumu öğrenen Sultan Mahmud ise Hemedân'a geri döndü.⁹³²

3.6.2. Melik Süleymanşah–Melikşah İtifakı (551/1156)

Süleymanşah başarısızlığı üzerine halifeye haber göndererek adına hutbe okumasını ve kardeşi Sultan Muhammed'e karşı kendisine askerî destek vermesini istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda karısını rehin olarak göndermesi şartıyla istekleri kabul edildi ve Bağdâd'da gelmesine izin verildi. Süleymanşah, Bağdâd'a gelip halifenin huzuruna çıktığında halifeye sadakat ile bağlı kalacağına, itaat edeceğine ve hiçbir zaman Irak'a saldırmayacağına yemin etti. Bunun üzerine halife onun adına hutbe okutacağı vaadinde bulundu. Bu görüşmeden dört gün sonra Bağdâd'da hutbelerde Sencer'den sonra onun adı anılmaya başladı.⁹³³

551/1156 günü halife sefere çıkacağı işaretini verdi. Süleymanşah, halife tarafından hil'atle ödüllendirildi ve kendisine saltanat alameti olan taç ve kemer giydirildi. Süleymanşah yeğeni Melikşah'a haber göndererek kendisine katılmasını istedi. Melikşah 2.000 kişilik kuvvetle bizzat sefer için yardıma geldi. Bunun üzerine Süleymanşah onu veliaht ilan etti.⁹³⁴ Sultan Muhammed ve Melik Melikşah ile Melik

---

⁹³¹ Akyol, "Irak Selçukluları", s. 183.

⁹³² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207-208; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 318; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 19-24.

⁹³³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 209; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 336.

⁹³⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 209-210; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80.

Süleymanşah'ın orduları Aras Nehri kıyısında karşılaştı, savaşın sonunda meliklerin ordusu yenilgiye uğradı.⁹³⁵

3.6.3 Melikşah İsyanı (551/1156)

Sultan Muhammed'in hastalığı nedeni ile dinlenmeye çekildiği sırada kardeşi Melikşah, Kûm ve Kâşân şehirlerine saldırdı. Sultan Muhammed bu hareketinden vazgeçmesini aksi halde onu veliaht tayin etmeyeceğini bildirdi. Ancak Melikşah buna aldırış etmeyerek İsfahân üzerine yürüdü. Melikşah'ın durdurulması gerektiğini gören Sultan Muhammed hasta olmasına rağmen ordusunun başına geçerek onun üzerine yürüdü. Askerleri dağılan Melikşah Bağdâd'a kaçtı. Sultan Muhammed hastalığı nedeniyle onu takip etmedi. Bunun üzerine Melikşah Bağdâd'a saldırdı. Şiddetli kış yüzünden ordusu perişan oldu. Canını zor kurtararak az sayıdaki askerî ile Hûzistan geri dönmek zorunda kaldı.⁹³⁶

3.6.4. Bikemzâ Savaşı (549/1154)

Sultan Muhammed, Süleymanşah'ı bertaraf edip yeniden tahta oturduktan sonra halifeye elçi göndererek adına hutbe okutmasını istedi. Fakat halife, Emîr Hasbeg'i öldürmesini bahane ederek bu isteği reddettiği⁹³⁷ gibi kendisini kınadı. Sultan Muhammed, halifenin bu davranışına sinirlenmesine ve etrafındaki emîrlerin onu Bağdâd üzerine sefere teşvik etmesine rağmen kendisi böyle bir sefere hazır olmadığı için onlara olumlu cevap vermedi.⁹³⁸ Bu sırada halife Muktefî, Ebu'l Bedr ve Turşek'in komutasında bir orduyu Tekrit'iele geçirmek için harekete geçirdi.⁹³⁹ Tekrit halkı direndi ve halifenin ordusunun şehre girmesini engelledi. Bu duruma çok kızan halife bizzat ordusunun başında sefere çıkmak için Bağdâd'dan ayrıldı. Muhasaranın devam etmesi ve iç kalenin düşmemesi üzerine umutsuzluğa kapılan halife, kuşatmayı kaldırarak Bağdâd'a döndü. Amacı daha güçlü bir ordu ile geri

⁹³⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 210-211; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 336.

⁹³⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 212-213.

⁹³⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 211-212; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 332.

⁹³⁸ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 212; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213.

⁹³⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 332.

gelmekti.⁹⁴⁰ Kısa süre sonra 6.000 kişilik bir kuvveti vezir İbn Hübeyre ile Tekrit'e yolladı. Kale düşmek üzereyken şahne Mesud Billâh'ın, Alpkuş Günahar, Turşek ile birlikte büyük bir ordu Şehriban'a yürüdüğü haberi gelince kuşatmayı kaldırarak geri döndü. Mesud ile Alpkuş, Sultan Muhammed ile haberleşerek onu halife üzerine yürümesi için teşvik ediyordu. Fakat sultan buna hazır olmadığını söyleyerek onların öncü kuvvetler olarak ilerleme isteğini kabul etti.⁹⁴¹

İki tarafın ordusu Bağdâd'a iki konak mesafede bulunan Bikemzâ'da karşılaşmış⁹⁴² 18 gün savaştı. Halifenin sol kanadı ve merkezinin bir bölümü bozuldu ve dağıldı. Türkler, halifenin hazinelerine kadar ilerlediler ve hazine sahibini öldürdüler. Halifenin askerlerinin bu durum karşısında moralleri bozuldu. Mengüpars ve Fîruzûn halife ile birlikte karşı saldırıya geçmesiyle, karşı taraf yenilgiye uğratıldı.⁹⁴³

Abbasî halifeliğinin, Irak Selçuklu Devleti'nin aleyhine olarak Irak bölgesinde genişleyip toprak ve saygınlık sağlaması, Sultan Muhammed'in bu tehlikeyi oratadan kaldırmak için harekete geçmesine sebep oldu. Ordusunu sefer için hazırlatıp emîrlerini yanına çağırdı. Sultan Muhammed seferde iken bir isyanla karşılaşmak istemiyordu. Bu nedenle Melik Arslanşah'ı alıp huzuruna getirmeleri emrini verdi. Ancak Arslanşah kaçarak üvey babası İldeniz'in yanına gitti. Bunun üzerine Sultan Mahmud Bağdâd seferinden vazgeçti.⁹⁴⁴

---

⁹⁴⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213-214; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 332-333.

⁹⁴¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 214. "Selçuklu emîrleri Sultan Muhammed ile yaptıkları toplantıda "Rızıklarının kesildiğini, evlerinin başkalarına iskân edildiğini, bu durumun daha büyümeden çözümlenmesi gerektiğini" söylediler. İhtiyatlı olan sultan, " Acele etmeyiniz, halifeye muhalefet uğursuzluktur. Saltanatımın başında halifeye düşmanlık ve muhalefet etmeyi çirkin buluyorum" dedi. Bunun üzerine emîrler "Biz gideceğiz ve bu işi yoluna koyacağız" demek sureti ile kararlılıklarını ortaya koydular. Buna karşı Sultan Muhammed "Ben fikrimi söyledim ve ne için istemediğimi de açıkladım. Artık istediğinizi yapın" dedi. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 333.

⁹⁴² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 333.

⁹⁴³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 214-215; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 334; Adnan Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 29-33.

⁹⁴⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 215-216; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1281.

3.6.5. Bağdâd Kuşatması (549-552/1154-1157)

Sultan Mahmud, adına Bağdâd'da hutbe okumayan ve rakip olarak karşısına Süleymanşah'ı çıkararak Halife Muktefi ile mücadele etmenin artık kaçınılmaz olduğu kanaatine vardı. Ayrıca çevresindeki adamları, Bağdâd'a yürümesi için kendisini teşvik ederek, “*Zira orası memleketin merkezi, baba ve atalarının başkentidir. Eğer sen kendin oraya gidersen senin önünde kimse duramaz ve seninle boy ölçüşmek kimsenin elinden gelmez*” dediler.⁹⁴⁵ Bunun üzerine Sultan Mahmud Bağdâd'ı kuşattı. Musul atabegi Kutbeddin Mevdûd'a haber göndererek ondan yardım isteğinde bulunması üzerine nâib Zeyneddîn Alî Küçük komutasında bir ordu kendisine yardım gönderildi. Gürcü saldırılarını bahane eden İldeniz, Azerbaycan'da kalırken devam eden Oğuz saldırıları ve tehdidi nedeniyle Emîr İnanç Rey'de kalmak sureti ile sultan ile birlikte Bağdâd seferine katılmadılar.⁹⁴⁶ Sultan Muhammed saldırı emri vermeden önce halifeye mektup göndererek “*Kendisine sadık bir köle ve tek isteğinin hutbelerde adının okunmasını olduğunu, bunun gerçekleşmesiyle birlikte hemen geri döneceğini*” bildirdi. Halife ise cevap mektubunda onu oyalayarak “*Hemedân'adönmesini*” bildirdi.⁹⁴⁷

Halife ile yaptığı görüşmeden olumlu sonuç alamayan Sultan Muhammed saldırı emrini verdi. Savaşın başladığı andan itibaren halifenin zaferi için mücadele veren İbn Hübeyre Selçuklu emîrleri ile gizlice mektuplaşarak onlara hediye ve para gönderip halifenin iyi niyetinden bahsederek mücadeleden vazgeçmelerini istiyordu.⁹⁴⁸ Kuşatma devam ederken Bağdâd'da yiyecek ve içecek ile hayvan yemi sıkıntısı başladı. Bu sırada gelen bir elçi, İldeniz'in ve Melikşah'ın Hemedân'ı ele geçirdiğini, muhaliflerin ailelerini hapsedtiğini bildirdi. Emîrlerinin bir kısmı tarafından da ihanete uğrayan Sultan Muhammed muhasarayı kaldırarak geri

---

⁹⁴⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 337.

⁹⁴⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 216.

⁹⁴⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217.

⁹⁴⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217-218. “*İbn. Hubeyre, Atabeg İldeniz ile mektuplaşarak onu Melik Melikşah ya da Arslanşah ile Hemedân'a yönelmeye teşvik ediyordu. Nitekim bu yazışma istenilen sonucu vermiştir.*” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 337.

çekildi.⁹⁴⁹ Böylece Bağdâd üzerine yapılan bu son başarısız sefer ile Abbasî halifeliğinin bölgedeki hâkimiyetikesinlik kazanmış oluyordu.⁹⁵⁰

3.6.6. Sultan Muhammed'in Vefatı (554/1159-60)

Sultan Mahmud'un başarısızlık ile sonuçlanan Bağdâd kuşatmasının ardından kendisine karşı saltanat davası ile isyan eden Melikşah ve Atabeg İldeniz'i bertaraf etmek için doğruca Hemedân'a döndü. İldeniz onunla savaşmayı göze alamayarak Azerbaycan'a dönerken⁹⁵¹ Arslanşah'da geri çekilmek zorunda kaldı. Sultan Muhammed verdiği mücadeleler ile yorgun düştü ve verem hastalığına yakalanması onu daha da yıprattı. Bir süre bu hastalık ile mücadele ettikten sonra 554/1159-1160 tarihinde Hemedân'da vefat etti.⁹⁵²

3.7. Sultan Süleymanşah Dönemi (555/1160)

Sultan Muhammed'in ölümünden sonra tahta kimin geçeceği konusu emîrlar arasında tartışıldıktan sonra onlar Melikşah ile Musul'da hapiste bulunan Süleymanşah ve İldeniz'in yanında ve onun desteğinde olan Arslanşah arasında seçim yapmak zorunda kaldılar. Sonuçta Süleymanşah'ı destekleyenler daha fazla olduğu için, onu Hemedân'a davet ederek Irak Selçukluları Devleti tahtına oturtmaya karar verdiler.⁹⁵³ Süleymanşah Hemedân'a ulaştıktan sonra tahta oturtuldu. Emîrlar devlet içerisindeki nüfuzu ve gücü tartışılmayacak kadar artmış bulunan Atabeg İldeniz'in de rızasını almak için, annesi ile evlendiğinden dolayı üvey oğlu sayılan Sultan Tuğrul'un oğlu Arslanşah'ı da veliaht ilan ettiler.⁹⁵⁴

---

⁹⁴⁹Ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 427; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 218-221.

⁹⁵⁰ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1281.

⁹⁵¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 337.

⁹⁵² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 221; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80.

⁹⁵³Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 263; Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 95-96; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 99; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 227; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 339; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 186; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 69-70.

⁹⁵⁴Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 19; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 227-228; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 340; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1281; Akyol, "Irak

3.7.1. Abbâsiler ile İlişkiler

Selçukluları yüz yıl sonra Irak'tan uzaklaştırmayı başaran Halife Muktefi 552/1160 tarihinde guatr hastalığından vefat etti ve yerine oğlu Müstencîd Billâh⁹⁵⁵ halife oldu.⁹⁵⁶ Süleymanşah tahta geçtikten sonra halife Müstencîd kendisine mektup göndererek adına hutbe okutmasını istedi. Gergin olan ilişkilerin yumuşayacağı ve halifenin Bağdâd'da kendisi adına hutbe okutacağını düşünen Süleymanşah bu teklifi kabul etti. Ancak beklenen olmadı ve halife Bağdâd'da hutbe okutmayı reddetti. Sultanın elçisinin Bağdâd'da şüpheli ölümü, gerginliği daha da arttırırken,⁹⁵⁷ halife bu tutumu ile buradaki Selçuklu hâkimiyetine son verdiklerini kesin bir şekilde gösteriyordu.⁹⁵⁸

3.7.2. Melikşah İsyanı (555/1160)

Melikşah, amcası Süleymanşah'ın tahta çıkmasından sonra isyan ederek İsfahân'ı ele geçirdi. Buradan etraftaki emîrlere kendisine katılmaları için haber gönderiyordu. Bağdâd'a bir elçi göndererek halifenin kendisi adına hutbe okutmasını

Selçukluları”, s. 187; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81; Merçil, “İldenizliler”, s. 82; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 319; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 84.

⁹⁵⁵ “Ebû'l Muzaffer el-Müstencîd Billâh Yûsuf b. el-Muktefi Liemrillâh el-Abbâs 510/1116'da doğmuştur. Babası Muktefi Liemrillâh, annesi Rum asıllı bir cariyedir. Müstencîd Billâh, Irak Selçuklu sultanı Süleyman Şah tahta geçtikten sonra Hemedân'a bir elçi göndererek babasının ona yaptığı iyilikleri hatırlattı; kendisine itaat etmesini ve sahip olduğu yerlerde adına hutbe okutmasını istedi. Süleyman Şah, Muhammed b. Mahmud döneminde oldukça gergin olan ilişkilerin yumuşayacağını, halifenin Bağdâd'da kendi adına hutbe okuyacağını, böylece Irak Selçuklu nüfuzunun tekrar kurulabileceğini düşünerek bu teklifi kabul etti ve bir heyeti Bağdâd'a gönderdi. Vezir İbn. Hübeyre tarafından kabul edilen heyet üyeleri Bağdâd'da sultan adına hutbe okunması için geldiklerini söyledi, vezir onların bu talebini reddetti. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra halifenin elçisi ve sultanın elçisi meçhul kişiler tarafından öldürüldü. Halife, sultanın kendisine verilen sözlerin uygulanmasını sağlamak üzere Bağdâd'a gönderdiği elçiyi öldürerek Süleyman Şah'ın gözünü korkutup Bağdâd'a karşı herhangi bir sefer hazırlığına kalkışmasını önlemeyi amaçlamıştı.” Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 451-453; K. V. Zettersteen, “Müstencîd”, *İA*, VIII, s. 834-835; Hüseyin Kayhan, “Müstencîd Billâh”, *DİA*, 32, s. 143-144; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 182-184.

⁹⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 438; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 228; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 187.

⁹⁵⁷ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 472-473; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 228.

⁹⁵⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 340.

aksi halde Bağdâd üzerine yürüyeceğini belirtti. Halifenin veziri İbn. Hubeyre bu tehditler üzerine onu ortadan kaldırmak için harekete geçerek Ağlebek adlı bir köleyi bu iş için görevlendirdi. Ağlebek, Hemedân kadısının hareminden cariye satın alıp onu Melikşah'ın haremine soktu ve onun vasıtası ile Melikşah zehirlenerek öldürüldü.⁹⁵⁹

3.7.3. Sultan Süleymanşah'ın Ölümü (555-556/1160-1161)

Süleymanşah içki ve eğlence dünyasına dalıp devlet işlerini Şerefeddîn Girdbâzû'ya bırakmıştı. Kendisi içkinin tesiri ile insanlardan çekiniyor, kimseyi huzura kabul etmiyor, emîrler huzura girme imkânı bulamıyor, girse bile kaba onur kırıcı muamele ile karşılaşıyorlardı. Bu nedenle emîrler Sultan Süleymanşah'a düşman oldu.⁹⁶⁰ Süleymanşah'ın sultanlık yapamadığını gören Girdbâzû, diğer emîrler ile birlikte görüşme yaparak İldeniz'in yanında bulunan Melik Arslanşah'ı sultan ilan etmeye karar verdiler. Süleymanşah, sarayından alınarak bir köşke hapsedildi. Arslanşah'ın tahta çıkmasından altı ay kadar sonra öldürüldü.⁹⁶¹

---

⁹⁵⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 229; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 339.

⁹⁶⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 264; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 230; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 341.

⁹⁶¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 296-297; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 101; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 229; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 341; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 187; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1282; Merçil, "İldenizliler", s. 82; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 72-79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ DÖNEMİ İRAK SELÇUKLU-ABBASÎ İLİŞKİLERİ

4.1. Sultan Arslanşah Ve Atabeg İldeniz Dönemi (555-571/1160-1176)

Şerefeddin Gürdbazu, Süleymanşah tutuklandığı sırada, Azerbaycan hâkimi İldeniz'e haber göndererek Melik Arslanşah'ı tahta çıkarmak için Hemedân'a davet etti.⁹⁶² Arslanşah, üvey babası⁹⁶³ Azerbaycan Atabegi İldeniz'in yanında 20.000 kişilik bir ordu ile 555/1160 tarihinde Hemedân'a vararak Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu.⁹⁶⁴ Düzenlenen cülus merasiminde sultana tebrik ve bağlılıklarını arz eden bütün Irak ve Azerbaycan emîrlere ildeniz tarafından hil'atler giydirilerek, atlar hediye edildi.⁹⁶⁵ Arslanşah'ın tahta geçmesinde en büyük etken üvey babası İldeniz oldu.⁹⁶⁶ Süleymanşah adına okunan hutbe 556/1161 tarihinde kesilerek

---

⁹⁶² Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, s. 262; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 296-297; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 342; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 81.

⁹⁶³ “Sultan Mesud, kardeşi Tuğrul ölünce dul kalan eşi Mümine Hatun ile Azerbaycan Atabegi İldeniz'i evlendirmiştir. İldeniz'in Mümine Hatun'dan, Cihân Pehlivân, Muzaffereddin Kızıl Arslan adında iki oğlu oldu. Atebeg İldeniz bu evlilik münasebeti ile yanında büyüttüğü karısının Tuğrul'dan olan oğlu Arslanşah'ı, Sultan Mesud'un ölümü üzerine Selçuklu taht kavgalarında ileri sürmüştür. Arslanşah, İldeniz'in ıktaları istediği gibi tasarruf etmesine söylendiği zaman annesi: “Bu adama karşı bir şey söyleme, bu adam senin için kendi nefsinin muhataraya koydu, kaç kere harplere girdi, ölümler ile çarpıştı, senin uğruna varını yoğunu sarf, kölelerini ve adamlarını telef etti. Nihayet seni Sultan yapmaya muvaffak oldu. Selçuk sultanlarından ne kadar kimseler var ki, yaşça senden büyük oldukları halde hapislerde fena bir maişet içinde yaşıyorlar. Sen saltanat tahtında olduğun için onlar harekete muktedir olamıyor. Hâlbuki Atabeg İldeniz ve iki oğlu sana hizmet ediyorlar, senin düşmanların ile savaşıyorlar. Sen rahat ile vakit geçiriyorsun. Atabeg İldeniz ne zaman birine ihsanda bulunursa yahut birisini ihsandan men ederse o senin devletin salâhi ve mülkünün sebatı içindir. Onun yaptığı işlere karışma, ondan sana bir zarar gelmesinden korkma; o senin memlukündür” dedi. Ayan, “Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri”, s. 154; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 117; Merçil, “İldenizliler”, s. 81.

⁹⁶⁴ Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 85.

⁹⁶⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 102; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 255; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 235; Merçil, “İldenizliler”, s. 83.

⁹⁶⁶ Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 97; Kayhan, “*Irak Selçukluları*”, s. 1282.

Arslanşah adına okunmaya başladı.⁹⁶⁷ Böylece İldeniz, sultana atabeg olurken, üvey kardeşi Pehlivan hacibliğe, Şihabeddin Mahmud ise vezirliğine getirilmiştir. Böylece atabeg İldeniz, üvey oğlunun tahta geçmesi ile birlikte onun adına yönetimi ele aldı ve Arslanşah'ın tanınması için harekete geçti.

İldeniz, Bağdâd'da halife Müstencid'e haber göndererek “*Arslanşah adına hutbe okumasını ve yönetim düzenlemelerinin Sultan Mesud zamanında ki şekline dönüştürülmesini*” istemiştir.⁹⁶⁸ Uzun süren Selçuklu hâkimiyetinden sonra kazanılan Irak'ın hâkimiyetini kaybetmeye niyeti olmayan Halife Müstencid bunu reddettiği⁹⁶⁹ gibi gözdağı vermek amacıyla elçiye kötü davranarak Irak Selçuklu Devletini tanımadığını açıkça gösterdi.⁹⁷⁰

Görünüşte Arslanşah tarafından idare edilsede, Irak Selçuklu Devleti iktidarının gerçek sahibi Atabeg İldeniz idi. İldeniz devlet içerisindeki yönetimi tamamen ele almakla birlikte çökmekte olan Irak Selçuklularını içten ve dıştan gelen bütün saldırılara karşı koruduğu gibi çevredeki emîrleri itaat altına aldı.⁹⁷¹ İldeniz'in kuvvetli otoritesine, artık tekrar eski nüfuzlu günlerini yaşamak isteyen Abbasî hilafetinin bu kuvvetli devlete tahammül etmek istemeyeceği aşikârdı. Emellerini yerine getirmek isteyen halife, Selçuklu Devleti'nin zaaf içinde olmasını istemekteydi.⁹⁷²

556/1170 tarihinde vefat eden Halife Müstencid'in yerine oğlu Ebû Muhammed el-Hasan, Müstazhî Biemrillâh⁹⁷³ lakabı ile halifelik makamına geçti.⁹⁷⁴

---

⁹⁶⁷İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 297; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 235.

⁹⁶⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 342.

⁹⁶⁹ Kayhan, “Selçuklular-Abbasî Halifeliği İlişkileri”, s. 1130; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 81; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 187; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 1282; Merçil, “İldenizliler”, s. 83.

⁹⁷⁰ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 473; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 86.

⁹⁷¹ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 474.

⁹⁷² Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 82; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991, s. 42; T. W. Haig, “Salgurlular”, *İA*, X, s.125-126.

⁹⁷³ “Ebû Muhammed el-Müstazî Biemrillâh el-Hasan b. Müstencid Billâh Yûsuf b. el-Muktefî Liemrillâh el-Abbâsî 536/1142'de Ermeni asıllı bir cariyeeden doğdu. Bu dönemde Irak

Böylece Irak'taki Araplık mücadelesi Nâsır Lidînillâh'ın iktidarına kadar hız keserek durakladı. Abbasî hilafeti bu dönemde hizmetinde bulunan Türk emîrlerin baskıları ve kabile isyanlarıyla sarsıldı. Bu durum Abbasî hilafetinin sağlam bir bünyeye sahip olmadığını ve aynen Selçukluda olduğu gibi emîrlerin yönetimde ne derece etkili olduğunu göstermektedir.⁹⁷⁵

4.1.1. Melik Muhammed İsyanı (556-/1161)

Sultan Arslanşah'ı hükmü altına alarak devlet yönetimini oğulları ile birlikte ele geçirmiş olan İldeniz'in faaliyetleri, başta Rey hâkimi emîr İnanç olmak üzere devletin bütün ileri gelen emîrlerini rahatsız etmekteydi. Bu nedenle Emîr İnanç, İsfahân valisi İzzeddîn Kaymaz ve Kazvîn valisi Alp Argun ile birlikte bir kısım emîrlere aralarında anlaşarak Arslanşah'ı tahtan indirmek ve yerine kardeşi Melik Muhammed'i geçirmek için ittifak kurdular. Daha sonra Fars'daki Salgurlu Atabegi Sungur b. Mevdûd'a haber göndererek kendilerine katılmasını ve Şirâz'da koruması altında olan Melik Muhammed'i kendilerine göndermesini istediler. Bu teklifi kabul eden Sungur, Melik Muhammed'i 1000 kişilik süvari birliği ile isyancı emîrlerin yanına gönderdi.⁹⁷⁶ Bunu haber alan sultan, atabegi İldeniz'i İsfahân'da bırakıp ordusu ile birlikte Hemedân'a geldi. Melik Muhammed ve itaatsiz emîrlerde Hemedân'a geldi. İki taraf arasında büyük bir savaş meydana geldi. Sultan Arslanşah

---

Selçuklu Devleti tahtındaki gerçek gücün sahibi İldenizli'lerdi ve sonuncu Irak ve Horasan Selçuklu sultanı II. Tuğrul çocuk yaşta Atabeg Cihan Pehlîvân tarafından sultan ilan edilmişti. Pehlîvân, halife Müstazî'den Bağdâd'da Tuğrul adına hutbe okutmasını istedi. Halife, Irak Selçuklu Devleti'nin komşu devletler üzerindeki hâkimiyetini göz önünde tutarak bu isteği kabul etmek zorunda kaldı." Ali Aktan, "Müstazî Biemrillâh", *DİA*, 32, s. 128-129. Müstezhî Biemrillah hakkında detaylı bilgi için bkz: Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 453-457; K. V. Zettersteen, "Müstazî", *İA*, VIII, s. 832-833; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 185-186.

⁹⁷⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 117; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 473; Kayhan, "Selçuklular-Abbasî Halifeliği İlişkileri", s. 1130.

⁹⁷⁵ Kayhan, "Selçuklular-Abbasî Halifeliği İlişkileri", s. 1130.

⁹⁷⁶ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 238; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 235-236; Merçil, "İldenizliler", s. 83.

müttefiklere karşı zafer kazandı. Melik Muhammed Hûzistan'a; Kaymaz ve İnanç da Rey tarafına kaçtı.⁹⁷⁷

4.1.2. Melik Mahmud İsyanı (556-/1161)

Halifenin veziri İbn. Hubeyre, Irak Selçuklu Devleti içerisindeki siyasî durumu yakından takip etmekteydi. İldeniz'in Sultan Arslanşah adına hutbe okunması için elçi göndermesi üzerine, düşmanlar arasında bölünmelere neden olup karışıklık çıkararak Irak Selçuklu tehlikesini Bağdâd'dan uzak tutabilmek amacıyla İldeniz'in aşırı nüfuzu ve gücü karşısında endişeye düşen emîrleri tahrik etmeye başladı.⁹⁷⁸

Fars atabegi Sungur'un ölümünden sonra yerine kardeşi Zengî geçti. Zengî, Melikşah'ın ölümünden sonra Fars'a götürülen oğlu Melik Mahmud'u yakalayıp İstahr Kalesi'ne hapsedi.⁹⁷⁹ Bu meliki Sultan Arslanşah ve Atabeg İldeniz'e karşı kullanmak amacıyla, İbn. Hubeyre'ye başvurarak onun adına hutbe okunmasını istedi. İbn. Hubeyre, bu isteğin yerine getirilebilmesi için İldeniz'i ortadan kaldırması gerektiği şartını koştu.⁹⁸⁰ İldeniz'in gittikçe artan nüfuzu, İbn Hubeyre'nin kışkırtmaları sonucu, Emîr İzzeddîn Kaymaz, Emîr İnanç, Kazvîn hâkimi Alp Argun, Emîr İbnü'l-Bazdâr, Emîr Akkuş ve Fars hâkimi Zengî mektuplaşarak Sultan Arslanşah'ı indirip, Sultan Melikşah'ın oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için aralarında anlaşmaya vardı ve harekete geçtiler.⁹⁸¹

Atabeg İldeniz, Atabeg Zengî'ye elçi göndererek Sultan Arslanşah adına hutbe okutmasını istedi. Fakat Atabeg Zengî bunu kabul etmediği gibi cevaben ülkesinin halife tarafından kendisine ıktâ edildiğini ve durumu ona haber vereceğini bildirdi. Atabeg Zengî, Atabeg İldeniz'in yakınlarda olduğunu bildiği için durumu Bağdâd'a

---

⁹⁷⁷ Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 238; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 236; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 343; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 87-88.

⁹⁷⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 237; Merçil, "İldenizliler", s. 83.

⁹⁷⁹ Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 42.

⁹⁸⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 237.

⁹⁸¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 237-239

bildirdi ve yardım istedi.⁹⁸² Atabeg İldeniz ile Emîr İnanç'ın birleşik kuvvetleri Sâve yakınlarında karşılaştı. İldeniz'in usta savaş taktiği sayesinde savašemîrlerin yenilgisi ile sonuçlandı.⁹⁸³ Emîr İnanç'ın böylece Irak Selçuklu Devleti'ne itaati sağlanınca Zengî yalnız kalmış oldu. Atabeg İldeniz ve Sultan Arslanşah onu sulhen yanlarına çekmeyi başardı. Böylece Salgurlu hanedanı ilk defa resmen Irak Selçuklu Devleti'ne tâbi oldu.⁹⁸⁴

4.1.3. Meragâ Hâkimi Aksunguroğlu Arslanaba İsyanı (558-562/1163-1167)

İldeniz'in, üvey oğlu Arslanşah'ın hizmetine çağırdığı hükümdarlardan biri de Meragâ hâkimi Arslanaba (II. Aksungur) idi. Fakat o, İldeniz hâkimiyetini kabul etmeyerek “*Bana dokunursanız, benim yanımda bir sultan olduğunu hatırlınızdan çıkaramazsınız*” cevabını verdi. II. Muhammed ölmeden önce oğlunu ona teslim etmişti. Halifenin veziri İbn. Hubeyre de, Arslanaba'ya haber göndererek onu II. Muhammed'in oğlu adına hutbe okutmak hususunda kışkırtıyordu. Durumu öğrenen İldeniz, oğlu Cihân Pehlivân yönetiminde bir orduyu Arslanaba'ya karşı gönderdi. Arslanaba, Ahlatşah hükümdarı II. Sökmen'den yardım istedi. II. Sökmen ona büyük bir kuvvet gönderdi. Sefidrûd Nehri kenarında iki taraf arasında meydana gelen savaşı Arslanaba kazandı.⁹⁸⁵

4.1.4. Aksungur Ahmedîlî İsyanı (563/1167-68)

Merâga hâkimi olan Aksungur Ahmedîlî, halifeye bir elçi göndererek yanında bulunan Sultan Muhammed'in kaynaklarda adı belirtilmeyen oğlu için hutbe okutmasını, bu isteği gerçekleştirmediği surette Irak'a yürüyeceğini bildirdi. Irak Selçuklu Devleti'nin iç isyanlar ile yıpranmasını ve bu sayede zayıflayıp ortadan kalkmasını siyaset haline getiren Abbasî halifesi, bu emîrin teklifini kabul etti. Durumdan haberdar olan İldeniz, oğlu Cihân Pehlivân'ı, Aksungur Ahmedîlî üzerine

---

⁹⁸² Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 42-43; Merçil, “İldenizliler”, s. 84.

⁹⁸³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 237-239.

⁹⁸⁴ Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 44-45; Merçil, “İldenizliler”, s. 84-85.

⁹⁸⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 342-343; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 239-240; Merçil, “İldenizliler”, s. 87.

gönderdi. Merâğa yakınında meydana gelen savaşta Ahmedîlî yenildi. Sıkışıp kalan Ahmedîlî barış istemek zorunda kaldı.⁹⁸⁶

4.1.5. Abbasî Hilafeti İle İlişkiler

Arslanşah, Irak Selçuklu Devleti tahtına çıktıktan sonra, saltanatının onaylanması ve Irak-ı Arap'ta Selçuklu hâkimiyetinin tekrarkurulabilmesi için, ilk iş olarak Bağdâd'a elçi gönderip adına hutbe okunmasını ve idari düzenlemelerin Sultan Mesud zamanındaki şekline döndürülmesini istedi. Halife Müstencîd bir asır süren bir mücadele sonunda kazanabildikleri siyasî bağımsızlıkla birlikte Irak'ın hâkimiyetini hiçbir mücadelede bulunmadan Arslanşah'a vermeye niyetli olmadığı için bu istekleri reddettiği gibi, gözdağı vermek amacıyla da gönderilen elçiye kötü davranarak Irak Selçuklu Devleti'ni tanımadığını ve Selçuklu nüfuzunun Irak'ta artık tamamen bittiğini sultana gösterdi.⁹⁸⁷

4.1.6. Sultan Arslanşah'ın Vefatı (571/1176)

İldenizin öldüğünde Arslanşah, Hemedân'da Cihân Pehlivân ile beraberdi. Pehlivân, babasının yerini alarak kendisini sultanın atabegi ilan etti. Cihân Pehlivân'ın Hemedân'dan ayrılmasından sonra onun babasının yerini almasından endişe eden emîrlere, Arslanşah etrafında toplanarak onu Atabeg Cihân Pehlivân'a karşı kışkırtmaya başladılar. *“Eğer Azerbaycan'ı alır ve oraya güvenilir bir kişiyi vali olarak tayin ederse hem oradan Hemedân'a dönüp Musul sahibi Kutbeddîn Mevdûd b. Zengî'nin de yardımıyla direkt olarak Bağdâd'ın üzerine yürüyerek ele geçirmesinin mümkün olacağını böylece orada kendi adına hutbe okutup, saltanatının dini otorite tarafından da onaylanabileceğini”* belirttiler.⁹⁸⁸

Arslanşah bu fikre sıcak baktı ve Cihân Pehlivân'a karşı harekete geçmeye karar verdi. Hazırlıklarını tamamlayarak büyük bir ordu ile Azerbaycan üzerine yürüdü. Bu sırada hastalığı nüksedince geri dönmek zorunda kaldı. Hastalığı iyileşinceye kadar kayınpederinin sarayında ikamet etmeye niyetlenen Arslanşah

---

⁹⁸⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 243.

⁹⁸⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 248-249.

⁹⁸⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 118; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 270-271.

burada kayınpederinin ihanetine uğradı. Atabeg Cihân Pehlivân kendisini yok etmeye karar verdi ve kayınpederi tarafından verilen 10.000 dinar karşılığında Kutluk adında taşdârlık yapan saray görevlisi tarafından şerbetine zehir katılarak öldürüldü.⁹⁸⁹

4.2. SultanII. Tuğrul Ve Atabeg Cihân Pehlivân Dönemi (571-582/1176-1186)

4.2.1. Sultan Tuğrul'un Tahta Çıkışı (571/1176)

Atabeg İldeniz'in ölümünden sonra tüm yetkileri oğlu Cihân Pehlivân'ın eline geçti⁹⁹⁰ ve Cihân Pehlivân "*Atabek-i-azam*" unvanıyla aynı koşullarda babası İldeniz yerine geçti.⁹⁹¹ Atabeg Cihân Pehlivân, Arslanşah'ın ölüm haberini aldıktan sonra Nahcıvan'da yanında bulunan sultanın 7 yaşındaki oğlu Melik Tuğrul'u⁹⁹² Hemedân'a getirerek Irak Selçuklu Devleti tahtına oturttu.⁹⁹³ Bir kaynağa göre "*Beşikten çıkıp tahta oturmuştu, edep mektebinde arama zahmetini çekmeden hükümdarlık atına binmişti.*"⁹⁹⁴ Cihân Pehlivân, çevrede bulunan Türk beylerine ve meliklere elçiler yollayarak Saltukluların ülkesi Erzurum'da, Musul ve ona tâbi olan yerlerde, Ahlatşahlar⁹⁹⁵ ülkesinde, Saltukluların elinde bulunan Fars ve Hûzistan'da Tuğrul'un adına hutbe okunmasını ve saltanatının tanınmasını sağladı.⁹⁹⁶

---

⁹⁸⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 271; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 326-327.

⁹⁹⁰ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 474.

⁹⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 108.

⁹⁹² Mehmet Altay Köymen, "Tuğrul II", *İA*, XII/II, s. 19-25.

⁹⁹³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 119; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 275; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 277; Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 474; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 191; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1284; Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 49-50.

⁹⁹⁴ Mehmet Altay Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/13, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1985, s. 217; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354.

⁹⁹⁵ "Van Gölü çevresinde 1100-1208 yılları arasında hüküm süren bir Türk hanedanıdır. Kurucusu Sökmen El-Kutbî'dir. Sökmen Selçuklu hanedanından Azerbaycan Meliki Kutbüddin İsmâil İlarşan'ın Türk asıllı Memlük emirlerinden biri olduğu için el-Kutbî lakabıyla anılır. Selçuklu melikleri arasındaki saltanat mücadelelerine karşısın Kutbüddin İsmâil'in 488 (1095)'deki ölümü üzerine Sökmen, onun oğlu Mevdud'un hizmetine girdi. Fakat Mevdud'un

Cihân Pehlivân'ın devleti bizzat yönettiği 571-582/1175-1186 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde halifelik ile iyi ilişkiler kuruldu. Halifeler, Cihân Pehlivân'ın istikrarlı idaresinde yıkıcı faaliyetleri için ortam bulamadığı gibi, Selçuklulara dost görünmeye çalıştı,⁹⁹⁷ başka bir deyişle birbirinin gücünden çekinen taraflar dostane ilişki sürdürmek zorunda kaldı.⁹⁹⁸

Sultan Tuğrul, halifeden, “*Rüknü’-d-dîn Tuğrul Kasîmu Emîri’l- Mü’min*” lakabını aldı. O, artık Selçuklu hanedanının son hükümdarıydı.⁹⁹⁹

4.2.2. Melik Muhammed İsyanı (571/1176)

Çok geçmeden Tuğrul’un saltanatına aileden bir rakip çıktı.¹⁰⁰⁰ Arslanşah’ın ölüm haberi duyulunca, Hûzistan hâkimi Şemle’nin oğlu Atabeg Şerefeddîn Emîran yanında bulunan Melik Muhammed’e tahtı ele geçirmesi yönünde teşvikte bulundu.¹⁰⁰¹ Şerefeddîn Emîran, ordusunu İsfahân’a göndererek şehri kolaylıkla ele geçirdi. Şehrin valisi herhangi bir direniş göstermediği gibi, o ve Atabeg Cihân Pehlivân’ın baskılarından bıkmış olan Emîr Kafşud b. Kaymaz el-Harâmi, Hemedân’dan ayrılarak yanındaki süvari birliği ile İsfahân’a geldi. Olayların lehine geliştiğini gören Melik Muhammed askerleri ile İsfahân’a gelerek isyancı emîrlerin başına geçti.¹⁰⁰²

---

da ölümü üzerine Azerbaycan meliklerinin soyu kesildi. Bunun üzerine Sökmen, diğer bazı emîrleri ile birlikte Muhammed Tapar’ın hizmetine girdi. Azerbaycan meliklerini nerelere kadar hâkim oldukları bilinmemekle birlikte Tebriz, Merend, Mâkû ve Hoy’dan başka diğer bazı şehirlerde idare altında bulundukları söylenebilir. Ebü’l Fidâ’ya göre, Mervânoğullarının zulmünden bıkan Ahlat halkı, adalet ve dirayetini duydukları Sökmen’i 1100 yılında çağırıp şehri ona teslim etmişlerdir.” Faruk Sümer, “Ahlatşahlar”, *DİA*, 2, s. 24-25.

⁹⁹⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 277; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 328-329.

⁹⁹⁷ Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 1131.

⁹⁹⁸ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 474.

⁹⁹⁹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, s. 246; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 355.

¹⁰⁰⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354.

¹⁰⁰¹ Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 50

¹⁰⁰² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 277-278; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354.

Durumun ciddiyetinin farkına varan Cihân Pehlivân, Hemedân'dan İsfahân'a geldi, İsfahân yakınında meydana gelen savaş Cihân Pehlivân lehine sonuçlandı. Melik Muhammed Hûzistan'a kaçtı ancak Pehlivân'dan korkan Emîr Şerefeddîn onu topraklarına sokmadı. İhanete uğrayan Melik Muhammed Vâsıt'a yöneldi. Pehlivân orayı terk etmesini söyleyince Melik Muhammed, halifeden yardım sağlayabilmek ümidi ile Bağdâd'a doğru hareket etti. Bağdâd yakınında konaklayarak halifeye bir elçi gönderdi. Türkler tarafından kendisine tuzak kurulduğunu sanan halife onun isteklerini kabul etmedi ve üzerine asker yollayarak yakalamak istedi.¹⁰⁰³ Halifenin askerlerinden kaçarak Şirâz'a gelip Atabeg Zengî'nin yanına sığındı. Cihân Pehlivân, Zengî'ye tehdit dolu bir mektup¹⁰⁰⁴ göndererek Melik Muhammed'i yanından uzaklaştırmasını söyledi. Bu tehditlerden korkan Zengî, Melik Muhammed'i yakalayarak sultana gönderdi. Cihân Pehlivân, Melik Muhammed'i Sercihân Kalesi'ne hapsetti. Melik Muhammed burada vefat etti.¹⁰⁰⁵

4.2.3. Melik Mahmud İsyanı (572/1177)

Hûzistan'da Şemle'nin oğlu Atabeg Şerefeddîn Emîrân'ın yanında bulunan diğer Selçuklu meliki Mahmud, Arslanşah'ın ölümünden sonra yanında bulunan çok sayıda Türkmen ile birlikte Irak üzerine yürüdü. Bağdâd'a yaklaşınca şehre girmek için izin istedi. Melik Mahmud'un amacı, halife ile anlaşarak tahta ele geçirmek ve Bağdâd'da kendi adına hutbe okutmaktı. Halifenin kendisine gereken ilgiyi göstermemesi üzerine kızan Mahmud, Bendenîcin'e saldırıp şehri tahrip ederek yağmalarda bulundu.¹⁰⁰⁶

---

¹⁰⁰³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 278.

¹⁰⁰⁴ “Cihân Pehlivân tehditle kalmayarak Fars ve çevresini geniş ölçüde yağmalattı. Bu yağmadan kütüphane ve medreseler dahi kurtulamadı.” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354.

¹⁰⁰⁵ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 246-247; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 119-120; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 278-279; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 354; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 83; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 1284; Akyol, “Irak Selçukluları”, s. 191-192; Merçil, “İldenizliler”, s. 90-91.

¹⁰⁰⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 279.

Halifenin veziri A'dudeddîn, kendisine yardıma gelen Hille ve Vâsıt emîrleri, Melik Mahmud'un üzerine yürüdü. Meydana gelen çarpışmanın ardından Mahmud geri çekilmek zorunda kaldı. Halifenin ordusu bazı ağırlıkları yağmalayarak geri döndü. Tehlikenin tamamen ortadan kalkmasından geri dönmelerine kızan halife, bir orduyu tekrar oraya yolladı. Bu sırada Melik Muhammed geri dönerek Bendenîcîn'e tekrar saldırdı. Şehre ulaşan halifenin ordusu Ramazan ayı boyunca Türk ordusunı gözettti. Ufak çapta çarpışmalar meydana geldiysede keskin bir netice alınamayacağını anlayan Mahmud ordusu ile bölgeden ayrıldı.¹⁰⁰⁷

4.2.4. Abbasî Hilafeti ile İlişkiler (575/1180)

Cihân Pehlivân'ın istikrarlı idaresi, devleti sonu belirsiz maceralara sürüklemekten alı koyduğu için siyasetini Selçukluların son bulması için çaba sarfetmeye ayarlamış olan hilafet müessesesine gerekli ortamı sağlamadığından dolayı, Abbasî hilafeti bu güçlü dönemde Selçuklular ile dost görünmeye çalıştı. Cihân Pehlivânda, Halife Müstazî Biemrillâh ile ilişkilerinin iyi şekilde sürmesi için çaba gösteriyordu.¹⁰⁰⁸ İyi ilişkiler Müstazî'nin ölümüne kadar devam etti.¹⁰⁰⁹

Halife Müstazî Biemrillâh'ın 575/1180 tarihinde ölümünden sonra yerine geçen Nâsır Lidîmillâh,¹⁰¹⁰ biat için tüm İslâm ülkelerine elçi yollarken Cihân

¹⁰⁰⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 279; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1284.

¹⁰⁰⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 286-287.

¹⁰⁰⁹ "Halife Müstazî'nin (Müstazî) hastalığı Şevval ayının sonlarında başlamıştı. Karısı bu durumu gizlemek istedi, ama başaramadı. Bağdâd'da büyük bir fitne meydana geldi. Halk birçok evleri malları yağmaladı. Şevval ayının yirmi ikisinde cuma günü veliahd adına hutbe okundu. Humma hastalığına yakalanan halife Şevval ayının sonunda vefat etti. Dokuz sene üç ay on yedi gün halifelik yaptı." İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 533; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 475.

¹⁰¹⁰ "Ebû'l Abbâs en-Nâsır Lidîmillâh Ahmed b. Müstazî Biemrillâh el-Hasen el-Abbâsî, 553/115'de doğdu. Babası Müstazî annesi Türk asıllı bir cariye olan Zümrüt Hatun'dur. Nâsır Lidîmillâh önce Büveyhîlerin sonra da Selçukluların yüzyıllar boyunca süren hâkimiyeti karşısında dünyevî gücünü büyük ölçüde kaybetmiş olan Abbasî hilâfetine hâkimiyetini yeniden tesis etmek için siyasî, askerî, İctimaî, idarî ve fikrî alanlarda çalışmalar başlatmıştır. 583/1187'te Bağdâd'da bulunan eski Selçuklu sarayını yabancı bir iradenin vesayetinin sembolü olduğu gerekçesi ile yıktırdı. Akkâ, Haçlıların muhasarası altındayken Selâhaddin Eyyûbî'nin yardımına gitmek yerine sınırlarını kuzeye doğru genişletti ve Tikrît'i ele geçirdi. Fırat kıyısındaki yerleşim merkezlerini hâkimiyeti altına aldı. Halifenin, Selâhaddin'e karşı bu olumsuz tavrının nedeni onun kendi topraklarına da saldırabileceği endişesiydi. En çekindiği

Pehlivân'a da yollamıştır. Atabeg, başta halifeye biat etmedi.¹⁰¹¹ O, Selâhaddîn Eyyübi'yekendisinden önce elçi yolladığı bahanesi ile halifenin bu isteğini reddetti. Bunun üzerine halife Nâsır, gönlünü almak için ona “*Nusereteddîn*” unvanını verip, hediyeler ile birlikte tekrar bir elçi yolladı. Mevcut durumdan yararlanan Cihân Pehlivân, yıllık 60.000 dinar vergi ödemesi şartıyla biat edeceğini bildirdi. Halife bunu kabul edip vadettiği verginin ilk dilimini gönderdikten sonra Irak Selçuklu Devleti topraklarında adına hutbe okundu.¹⁰¹² Hilafet kurumu ile ilişkilerin düzgün yürümesine rağmen farklı zamanlarda Bağdâd'a elçiler gönderen Cihân Pehlivân, Selçukluların Bağdâd'a hâkim oldukları dönemlerdeki statüye dönülmesi için girişimlerde bulunuyordu.¹⁰¹³ Râvendî'nin yazdığına göre, elçiler göndererek, Selçuklular'ın Bağdâd'a hâkim oldukları dönemlerdeki statüye dönülmesi için girişimlerde bulunmuştu ve bu durumu şu sözlerle belirtmekteydi; “*Halifenin dünya sultanlarını himayelerinde bulundurarak, işlerin en güzeli, hareketlerin en büyüğü olan hutbe ve imamlık ile meşgul olmaları, hükümdarlığı ise sultanlara bırakıp cihan hâkimiyetini bu sultana vermeleri lazımdır.*”¹⁰¹⁴

---

*rakibi Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un, müttefiki Hârezmşâh Alâeddin Tekiş ile yaptığı savaşta öldürülmesi ile birlikte Irak Selçuklularının tarihe karışması halifeyi rahatlatı. Ancak Selçuklulara karşı işbirliği yapan halife Nâsır ile Hârezmşâh Alâeddin Tekiş, Selçukluların mirasını paylaşma konusunda anlaşmazlığa düştü. Halife hâkimiyet sahasını genişletmek için Selçuklu topraklarını ilhak etmeyi düşünüyordu ve bu amaçla Hûzistan ve bazı İran eyaletlerini ele geçirdi. Selçuklunun bütün mirasına sahip olmak isteyen Tekiş, halifenin zaptettiği bu yerleri geri almayı başardı. Sadece Hûzistan'ı Halifeye bıraktı. Halife, daha sonra burasını Horasan ve Türkistan ile birlikte Hârezmşâh toprağı olarak tanımak zorunda kaldı.” İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 534; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 457-466; Angelika Hartman, “Nâsır Lidînillâh”, *DİA*, 32, s. 399; Yılmaz, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, s. 187-192.*

¹⁰¹¹Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 355. “Cihân Pehlivân'ın yeni halifeye biat etmesi olayı Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, adlı eserde şu şekilde anlatılmaktadır; “*Bunun üzerine elçi Şeyhuş Sadreddîn ağır sözler söyledi hatta askerlerine onun huzurunda “ O, Emîrû'l- Müminîn'e biat etmedikçe sizde ona itaat etmek mecburiyetinde değilsiniz, hatta onu emîrlikten azletmeniz ve onunla savaşmanız gerekir” dedi. Bunun üzerine Pehlivân biat etmeye ve Halife Nâsır için hutbe okutmaya mecbur kaldı.*” Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 355; Merçil, “İldenizliler”, s. 91.

¹⁰¹² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 287; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 475; Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 1131.

¹⁰¹³ Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 1131.

¹⁰¹⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 287.

4.2.5. Atabeg Cihân Pehlivân'ın Vefatı (582/1186)

Cihân Pehlivân, kalp yetmezliği hastalığından 582/1186 yılında Tabarek Kalesi'nde vefat etti.¹⁰¹⁵ Onun ölümü ile Irak işleri bir daha düzelmek üzere karıştı.¹⁰¹⁶ Cihân Pehlivân'ın dört oğlu vardı. Bunlardan iki oğlu Kutluğ İnanç ve Ömer'in anneleri İnanç Hatun idi. Öteki iki oğuldan Ebûbekr başka bir Türk kadından, Özbek ise bir cariyyeden doğmuştu.¹⁰¹⁷ Ebû Bekr, Azerbaycan ve Arran valisi olarak tayin edildi ve amcası Kızıl Arslan'ın himayesine verildi. Özbek, Hemedân'da babasının yanındaydı ve buranın valisi olarak tayin edilmişti. İnanç Mahmud ile Emîr-i Emîrân Ömer ise Rey, İsfahân ve Irak-ı Acem'in diğer bölgelerinin valiliklerine tayin edildi. Böylece Cihân Pehlivân daha sağlığında bütün Irak Selçuklu Devleti topraklarını oğulları arasında paylaşmış oluyordu. Bu taksim onun kendisi ile ailesini devletin tek hâkimi olarak gördüğünü ve böylece Türk devlet anlayışına göre devlet arazisinde tasarrufta bulunma hakkını kendinde gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰¹⁸ Cihân Pehlivân yine sağlığında çocuklarına amcaları Kızıl Arslan'a itaat etmelerini vasiyet etti.¹⁰¹⁹

4.3. Atabeg Kızıl Arslan Dönemi (583-587/1187-1191)

Cihân Pehlivân'ın ölüm haberi 2-3 ay boyunca ileri gelen devlet adamları tarafından herkesten saklandı. Böylece doğabilecek iç karışıklıklar önlenmeye çalışıldı. Durumu daha fazla saklayamayacaklarını anladıklarında Sultan Tuğrul ve Atabeg Kızıl Arslana taraftarları olarak iki kısma ayrıldılar. Tuğrul'a meyli olan ve onunla evlenmek isteyen Cihân Pehlivân'ın dul karısı İnanç Hatun ile veziri Hâce Azîz ve bazı emîrlere, sultanın tarafını tutarken büyük emîrlere Emîr-i Bâr, Hafız Nûreddîn Kur'an Han, Kazvîn hâkimi Nûreddîn Kara, başta olmak üzere devletin

---

¹⁰¹⁵İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 491; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1284.

¹⁰¹⁶ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 110.

¹⁰¹⁷ Akyol, "Irak Selçukluları", s. 192-193; Merçil, "İldenizliler", s. 94.

¹⁰¹⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 290-291.

¹⁰¹⁹ Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", s. 220; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 83; Merçil, "İldenizliler", s. 94.

başta gelen diğer emîrlerde Kızıl Arslan'ı destekliyordu. Bu emîrlar sık sık Kızıl Arslan'a mektup göndererek Hemedân'a davet ediyordu.¹⁰²⁰

Olup biteni yakından takip eden Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan'ı Hemedân'a davet etti. Sultanın davetine olumlu cevap veren Kızıl Arslan ordusu ile gelerek Tuğrul'un huzuruna çıkıp ondan atabeglik menşuru aldı. Kızıl Arslan kısa sürede kendisini destekleyen devlet adamları sayesinde güçlenerek devleti tek başına idare etmeye ve istediğini serbestçe yapmaya başladı.¹⁰²¹

Kızıl Arslan hâkimiyetine ilk tepki kardeşinin dul karısı İnanç Hatun'dan geldi. Çünkü o devletin Kızıl Arslan ve oğullarının denetimi altına girmesini, kendi oğulları İnanç Mahmud ile Emîr-i Emîrân Ömer'in tıpkı Sultan Tuğrul gibi bir tarafa itilmesini kabul etmiyordu.¹⁰²² Ayrıca Kızıl Arslan'ın, Ebû Bekr'e değer vermesini de hazmedemeyerek atabege düşman oldu. İnanç Hatun harekete geçerek Pehlivân'ın Hemedân'da bulunan eski memluklerinden Ayaba ve Rus'u yanına çağırıp onlara; *"Ben sizi yıllarca besleyecek kadar altına, hazinelere, mala sahip olduğum halde, cariyeden dünyaya gelmiş bir adamın bu derece yükselmesine sizin vicdanınız nasıl razı oluyor? Siz benim iki çocuğumu ata bindirerek bana getiriniz. Ben onları ve sizinle gelecek olan adamların hepsini besleyebilirim. O kadar para sarf edebilirim ki sizin mevlanız atabeg Pehlivân'ın askerleri de size katılır"* dedi. İnanç Hatun, Rus ve Ayaba beraberindeki askerle ile Rey'de toplandılar. Kızıl Arslan durumu öğrenince Rey'e yürüdü. Muhalefet eden emîrlar korkup kaçtı. İnanç Hatun ve oğulları Rey'de kaldı. Kızıl Arslan onlara iyi davrandı. Ancak Tuğrul fırsattan yararlanarak Rus ve Ayaba'nın yanına kaçtı.¹⁰²³ Bütün Devlet erkânı Kızıl Arslan'a

---

¹⁰²⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 293.

¹⁰²¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 293-294; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 111; Merçil, "İldenizliler", s. 94.

¹⁰²² Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", s. 220; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 294.

¹⁰²³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 121-123; Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", s. 221; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 357-358; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 193; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 294-295; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1284-1285; Merçil, "İldenizliler", s. 94-95.

yüz çevirdi ve Tuğrul tarafına geçti. Sultan Tuğrul Hemedân'a geldikten sonra serbest bir hükümdar gibi devleti yeniden teşkilatlandırmaya başladı.¹⁰²⁴

4.3.1. Dâý Merk Savaşı (583/1187)

Kızıl Arslan, Tuğrul'u ortadan kaldırmak için Irak Selçuklu Devleti'nin düşmanı olan Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillâh'a bir mektup göndererek, ona olan bağlılığını belirttikten sonra Sultan Tuğrul'un kendisi ve Abbasî halifeliği için büyük bir tehlike olduğunu, bunun içinde birlikte hareket etmeleri gerektiğini bildirip yardımlarını rica etti.¹⁰²⁵ Selçukluların güçsüz durumundan yararlanarak bu Türk devletini ortadan kaldırılması gayretini sarf eden halife, Kızıl Arslan'ın teklifini büyük bir zevk ve memnuniyetle kabul ederek ona hil'at yolladığı gibi bir ordu hazırlatarak Bağdâd'dan yola çıkardı.¹⁰²⁶ Halife Nâsır Lidînillâh'ın asıl amacı Abbasî hilafetini bağımsız hale getirmektir. Bu amacın önünde engel olarak gördüğü dış güçleri birbiri ile mücadele ettirerek bertaraf etme politikası uyguladı. Tarihçiler halife Nâsır'ın dehâ seviyesinde zeki olduğu, dış politikayı ve siyasî oyunları çok iyi bildiği konusunda hem fikirdirler. Tarihçilerin ifadesine göre Nâsır, araları kötü olan iki hükümdarı onların haberi olmadan barıştıtır, araları iyi olan iki hükümdarı da onların haberi olmaksızın birbirine düşman ederdi. O, hiçbir yabancı gücün Abbasî hilafeti üzerinde otorite kurmasına müsaade etmeyecektir. Bunu sağlamak amacıyla kendisi için rakip olarak gördüğü sultanın karşısına diğer bir sultanı düşman olarak dikmiştir.¹⁰²⁷

Sultan Tuğrul, halifeye bir elçi göndererek, Bağdâd'a gelip atalarının önceden gerçekleştirmiş olduğu hâkimiyeti tekrar kuracağına dair ima ve isteklerde bulunması üzerine elçisine cevap bile verilmeden geri gönderildi. Selçuklu sultanlarının

---

¹⁰²⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 296.

¹⁰²⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 297; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1285; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 359.

¹⁰²⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 535; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 359; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 111; Merçil, "İldenizliler", s. 95.

¹⁰²⁷ Fatih Güzel, "Irak Selçuklu Devleti'nin Yıkılmasında Halife Nâsır Lidînillâh'ın Rolü", *Kratekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 6(3), s. 82.

Bağdâd'da yaptırmış olduğu sarayı yıkıldı.¹⁰²⁸ Bunun üzerine Sultan Tuğrul emrindeki az sayıda asker ile halifenin ordusunu karşılamaya çıktı. İki taraf arasında meydana gelen mücadeleye Kızıl Arslan vaktinde gelemedi. Hemedân yakınında Dâý Merk'de yapılan mücadelede Selçuklu kuvvetleri halife ordusunu yenilgiye uğrattı.¹⁰²⁹

4.3.2 Atabeg Kızıl Arslan'ın Irak Hâkimiyeti

Dâý Merk savaşı sonrası Sultan Tuğrul'un saygınlığı arttığı gibi birçok emîr ona katıldı. Müttefiki halifenin ordusunun yenilgi haberini alan Kızıl Arslan, Hemedân üzerine yürüdü. Sultan Tuğrul onu beklemekteydi. İki taraf arasında bir ay boyunca küçük çarpışmalar meydana geldi. İki tarafta görünüşe göre kesin sonuçlu bir savaşa girmeye cesaret edemiyordu. Kızıl Arslan, Halife Nâsır'ın yenilgininintikamını almak için yeni bir ordu topladığı haberini alınca savaştan vazgeçerek Esedâbâd'a hareket etti.¹⁰³⁰ Sultan Tuğrul yanında fırsat kollayan emîrlere olduğunu biliyordu. Bu nedenle Ayaba ve Bozaba'yı öldürttü. Bu durum diğer emîrlerin sultanı terk etmesine neden oldu. Bu durumda halifenin ordusu ile baş edemeyeceğini anlayarak Hemedân'ı terk etti ve Tebriz'e gitmek zorunda kaldı.¹⁰³¹

Sultan Tuğrul'un ayrılmasından sonra Hemedân'a gelen Kızıl Arslan, şehre girdi ve hâkim oldu. Hemedân'da büyük bir merasim yapılarak Halife Nâsır'ın Kızıl Arslan'a “*Melikü'n-Nâsr Emîrü'l-Mu'minîn*” unvanı verildi.¹⁰³²

4.3.3. Sultan II. Tuğrul-Atabeg Kızıl Arslan Rekabeti

Sultan Tuğrul, Hemedân'ı terk edip Azerbaycan'a giderek Kızıl Arslan'a ait bölgelere saldırıda bulundu. Daha sonra Tebriz'e yönelerek burayı kuşattı. Sultanın

---

¹⁰²⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 297.

¹⁰²⁹İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 535; Köymen, “Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani”, s. 222; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 359; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 298; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 476; Merçil, “İldenizliler”, s. 95.

¹⁰³⁰Köymen, “Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani”, s. 222-223; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 299.

¹⁰³¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 300.

¹⁰³² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 300.

bu saldırılarını görmezden gelmek istemeyen Kızıl Arslan, Hemedân'dan ayrılarak Tuğrul'un üzerine yürüdü. Onun Azerbaycan'a hareket ettiğini öğrenen Sultan Tuğrul, geri dönerek Hemedân'a geldi ve şehre hâkim oldu. Kızıl Arslan, yeğeni Kutluğ İnanç Mahmud'a mektup yazarak İsfahân'ı alması için teşvik etti. İnanç Mahmud burayı kuşattıktan sonra ele geçirdi.¹⁰³³

Zor kış şartları nedeni ile buraya müdahale edemeyen Sultan Tuğrul baharın gelmesi ile birlikte İsfahân üzerine yürüdü. Tuğrul'a karşı koyamayacağını anlayan İnanç Mahmud, amcası Kızıl Arslan'ın yanına gitti.¹⁰³⁴ Olayları yakından takip eden Kızıl Arslan Hemedân üzerine yöneldi. Askerî gücü az olan Sultan Tuğrul geri çekilmek zorunda kaldı. Savunmasız kalıp Hemedân'a giren Kızıl Arslan, Tuğrul taraftarlarını öldürdü. Bu sırada Hemedân'a gelen Halife Nâsır'ın elçisi Kızıl Arslan'a hil'atler ve hediyeler getirerek onu kutladı. Abbasî hilafetinin Selçuklu düşmanlığı üzerine kurduğu dış siyaseti hiçbir zaman değiştirmiyor, Türk devletini ortadan kaldırmak için bütün yıkıcı faktörleri var gücü ile destekliyordu.¹⁰³⁵

Tuğrul bu sırada Şehrizer valisi olan İzzeddîn Hasan'ın yanına gitti. Emîr Hasan onun için bir ordu hazırladı. Kendileri ile beraber bu orduda 50.000 Türkmen vardı. Beraberindeki emîrlere Uşnu, Urmiye, Hoy ve Selmas kentlerine saldırıya geçerek buraları yağmaladı.¹⁰³⁶ Kızıl Arslan, Sultan Tuğrul'un ordusunun kendi ordusundan daha iyi olduğunu görünce hileye başvurdu ve Tuğrul'a bir elçi yollayarak kendisiyle savaş yapmak istemediğini, anlaşma niyetinde olduğunu söyledi. Bu sahte iyi niyete inanan Tuğrul, Irak-ı Acem'in kendisine bırakılması şartıyla barış yapmayı kabul etti. Karşılıklı yeminler verilmesi üzerine Tuğrul, ordusundaki Kıpçak askerlerinin kendi bölgelerine dönmelerine izin verdi. Bu anı

---

¹⁰³³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 301-303.

¹⁰³⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 361.

¹⁰³⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 303.

¹⁰³⁶ Hüseyini, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 125; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 361; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 304.

kollayan Kızıl Arslan hemen saldırıya geçerek Tuğrul'u yenilgiye uğrattı. Hayatını zor kurtaran Tuğrul kaçarak Kerhânî'ye sığındı.¹⁰³⁷

Tuğrul saltanat ile ilgili bütün ümidini kaybetti ve son çare olarak Halife Nâsır'a bir mektup göndererek onun ordusu ile savaşmakla hata ettiğini, çok pişmanlık duyduğunu halifenin kölesi olduğunu belirterek özür diledi. Kendisini af ederse hizmete hazır olduğunu ve uygun görülen bir yere tayin edilmesini rica ettikten sonra itaatten ayrılmayacağını göstermek için oğlu Alp Arslan'ı, Bağdâd'a rehin olarak gönderdi. Alp Arslan, Bağdâd'a vardığında halife onu tören ile karşıladı. Kendisini affettiğini bildiren halife, işler yoluna girene kadar bulunduğu yerde kalmasını söylemek ile yetindi.¹⁰³⁸ Halifeyi dinleyen Tuğrul, bütün kış boyunca bulunduğu yerden ayrılmayarak baharın gelmesi ile birlikte Azerbaycan'a gitti. Kızıl Arslan üzerine gelerek saldırdı. Karşısında tutunamayan Tuğrul Hemedân'a sığındı.¹⁰³⁹ Dokunulmazlık sağlamak için bu şehirdeki atalarının türbesine oturdu. Bundan sonra Irak emîrleri, Kızıl Arslan'ın önerisi ile sultandan sonra Hemedân'a geldiler. Sultan Tuğrul türbeden dışarı çıktı ve tutsak alınarak oğlu Melikşah ile birlikte Dizmar Kalesi'ne hapsedildi.¹⁰⁴⁰

4.3.4. Atabeg Kızıl Arslan'ın Vefatı (587/1191)

Siyasî rakibi Sultan Tuğrul'u saf dışı bırakan Kızıl Arslan, Süleymanşah'ın oğlu Melik Sencer'i bulunduğu kaleden çıkarıp Hemedân'da tahta oturttu. Halife Nâsır, Irak Selçuklu Devleti'nin daha kötü duruma sürüklenmesi için yapılanları yeterli görmediğinden olsa gerek gönderdiği elçi ile sözünden çıkmayan bu atabeg'e bizzat kendisinin tahtta çıkmasının daha uygun olacağı konusunda ikna etti. Bunun

---

¹⁰³⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 305; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 362.

¹⁰³⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 305; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 362.

¹⁰³⁹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 305.

¹⁰⁴⁰ İbnü'l Verdî, *Târih*, s. 102; Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", s. 227; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 362-363; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 306; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 330-334.

üzerine Melik Sencer tahtan indirilerek geldiği kaleye gönderildi ve Irak Selçuklu tahtına Kızıl Arslan'ın kendisi oturdu.¹⁰⁴¹

Kızıl Arslan'ın şaraba ve genç kadınlara düşkün olmasından ötürükarısı İnanç Hatun ile arası iyi değildi. Selçuklu emîrlerini, Kızıl Arslan'ın, Tuğrul'a ihanet eden emîrlerin kendisine de ihanet edebileceği düşüncesi ile ortadan kaldırmak istediğine inandırarak, onlarında onayını alıp bir gece kölelerine zehirleterek kocasının hayatına son verdi.¹⁰⁴²

4.4. Sultan II. Tuğrul'un Bağımsızlık Dönemi (588-589/1192-1193)

4.4.1. Sultan II. Tuğrul'un Tahtı Yeniden Ele Geçirmesi (588/1192)

Kızıl Arslan'ın öldürülmesinin ardından emîrler aralarında anlaşarak ülkeyi paylaştırdılar. Bu anlaşma çerçevesinde; Atabeg Ebû Bekr, annesi Zahide Hatun'un teşviki ile hemen harekete geçerek amcasının yüzük ve işaretlerini aldıktan sonra Azerbaycan'a gidip onun mirasına sahip çıktı. Emîrân, Hazar Denizi'nden Gökçeöl'e kadar uzanan Arrân topraklarına sahip oldu. Kutluğ İnanç Mahmud ise, Bütün Irak-ı Acem'e sahip oldu ve Emîr Bedreddîn Kara'yı Hemedân valiliğine getirerek, annesi ile birlikte Rey'e gitti. Böylece Irak Selçuklu Devleti'nin bütün toprakları Atabeg Cihân Pehlivân'ın oğulları arasında paylaşılmış oluyordu ki, bu durum artık devletin fiilen çöktüğünün en belirgin göstergesidir.¹⁰⁴³

Tüm bunlar yaşanırken 14 aydır hapiste olan Sultan Tuğrul, Emîr-i İsfahsalâr Husâmeddîn Dizmâri ile Emîr-i Bâr Mahmud b. Anasioğlu tarafından bir takım görevlere¹⁰⁴⁴ getirilme şartıyla hapisten çıkarılarak serbest bırakıldı. Tuğrul 3.000 kişilik bir kuvvet toplayarak Azerbaycan'a girip Tebriz'i kuşattı. Onun hapisten çıkarak Tebriz'i muhasara ettiğini duyan Ebû Bekr, büyük bir kuvvetle üzerine

---

¹⁰⁴¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 306; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 363.

¹⁰⁴² Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", s. 227; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 306; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 363; Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 477.

¹⁰⁴³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 309; Merçil, "İldenizliler", s. 97.

¹⁰⁴⁴ "Mahmud'u Emîr-i Bâr, Hüsameddin'i ise Emîr-i Hacibliğe atamıştır." Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 363.

saldırarak yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra Tebriz'i bırakarak kaybettiği saltanatını tekrar ele geçirmek için Irak-ı Acem üzerine yürüyen Tuğrul, Zencân'a geldiği zaman buranın hâkimi Türkmen Kafşudoğulları, Kazvîn'den Nûreddîn Kara ve Nasireddîn Ömer oğlu Şerefu'd-Devle'nin kendisine katılması sonucu güçlenerek büyük bir ordu ile Hemedân'a hareket etti.¹⁰⁴⁵

Bu sırada Kutluğ İnanç Mahmud, Kardeşi Emîr-i Emîrân Ömer ve anneleri İnanç Hatun, yanlarında Irak Selçuklu Devleti'nin birçok emîr ve askerî ile birlikte Rey'de bulunuyorlardı. Olayların Tuğrul lehine geliştiğini görüyorlardı. Bu yüzden henüz küçük bir orduya sahip olan sultana karşı önlem almazlarsa, Tuğrul'un kısa sürede güçlenerek kendileri için büyük bir tehlike olacağını bildikleri için 15.000 kişilik bir kuvvet ile harekete geçtiler. 588/1192 tarihinde Kazvîn civarında yapılan savaşta Sultan Tuğrul askerî yeteneği sayesinde galip gelmeyi başardı. Sultan Tuğrul Hemedân'a yürüyerek şehri ele geçirdi ve bir buçuk yıl önce bırakmış olduğu tahtına yeniden oturdu.¹⁰⁴⁶ Tahta geçer geçmez yaptığı ilk icraat Atabeg Cihân Pehlivân'ın hazinelerinin büyük kısmının bulunduğu Sercihân Kalesi'ni kuşatan İnanç Hatun ile savaşmak oldu. Başarı elde edemeyeceğini anlayan İnanç Hatun, Tuğrul'a sevgisinden bahsederek, kendisi ile evlenmek istediğini ve bütün hazineleri ona bırakabileceğini söyledi. Tuğrul bu teklifi kabul edince İnanç Hatun Hemedân'a gelip sultan ile evlendi. Kısa bir süre sonrada İnanç Hatun burada vefat etti.¹⁰⁴⁷ Bir rivayete göre İnanç Hatun'un, Kızıl Arslan'a yaptığı ihaneti kendisine de yapacağı söylendiği için Sultan Tuğrul onun yayın kirişi ile öldürülmesini emretti.¹⁰⁴⁸

4.4.2. Rey Savaşı (589-590/1193-1194)

Selçuklu emîrleri Sultan Tuğrul'un hâkimiyetini kabul etmiş gibigörünüyorlardı ancak gerçekte ona muhaliflerdi. Kutluğ İnanç Mahmud'a mektuplar yazarak, onu kışkırtıyorlar ve tıpkı Hemedân'da yakaladıkları gibi, bu seferde Rey civarında yakalayıp, onun eline teslim edeceklerini vadediyorlardı.

¹⁰⁴⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 309-310; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 363.

¹⁰⁴⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 310.

¹⁰⁴⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 310; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 364.

¹⁰⁴⁸ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 364-365.

Sultan Tuğrul'un, Atabeg Kızıl Arslan tarafından hapsedilmesinden sonra, Selçuklu hanedanının haklarını korumaya karar veren Hârezmşâh Tekiş, kardeşi Sultanaşah ile yaptığı taht mücadelesi nedeniyle herhangi bir harekete geçmedi. Ancak tahtını sağlama aldıktan sonra, Tuğrul'un hapisten çıkıp devletin başına geçmesi ile Irak'a, karşı harekete geçmeye karar verdi. Amacı yükselmekte olan Hârezmşâhlar Devleti'nin¹⁰⁴⁹ sınırları içerisine Irak Selçuklu Devleti topraklarını da katabilmektir. İsteddiği ortamı ise Kutluğ İnanç Mahmud'un ondan yardım istemesi ile buldu.¹⁰⁵⁰

Hârezmşâh Tekiş, büyük bir ordu ile harekete geçerek Irak Selçuklu Devleti topraklarına girdi. Tuğrul'a elçi göndererek adına hutbe okutmasını ve para bastırmasını teklif etti ancak Tuğrul bu teklifi reddetti. Rey'e varan Tekiş, Taberek Kalesi'ni ele geçirdi. Bu durumu yakından takip eden Tuğrul, muhtemel bir Hârezm istilasını önlemek için elçisi ile hediyeler gönderip barış antlaşması yaptı. Kızını Tekiş'in oğlu Yunushan ile evlenmesi kararlaştırıldı. Tekiş, kardeşi Sultanaşah'ın ülkesine saldırdığı haberini alması üzerine süratle geri döndü.¹⁰⁵¹ Tekiş'in kardeşi ile yaptığı mücadeleyi fırsat bilen Sultan Tuğrul, yaptıkları anlaşmayı bozarak Rey üzerine yürüyüp Taberek Kalesi'ni kuşattı ve ele geçirdi. Daha sonra İsfahân'a yöneldi ve burayı da hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra Hemedân'a döndü. Sultan Tuğrul, Hârezmşâh Devleti'nin düşmanı olan Taberistan'daki Bâvendî hükümdarı, Gûr hükümdarı ve Tekiş'e rakip kardeşi Kuzey Horasan hükümdarı Sultanaşah ile ittifak kurmak için girişimlerde bulundu. Tuğrul, müttefikleri ile yaptığı anlaşma gereği büyük bir ordu ile Rey'e geldi. Onun gelmesi üzerine Kutluğ İnanç Mahmud

---

¹⁰⁴⁹ “Hârezm ve İran'da 1097-1231 yılları arasında hüküm süren Türk-İslâm hanedanıdır. İslâm öncesi dönemden itibaren Hârezm'e hâkim olan vali, emîr ve hükümdarlar “Hârezmşâh” unvanını kullanmışlardır. Hârezmşâhlar'dan önce Hârezm bölgesinde aynı adla hüküm sürmüş üç hanedan vardı. Bunlar Pers İmparatorluğu yıllarından başlayıp 995'e kadar devam eden Afrigoğulları, 995-1017 yılları arasında bölgeye hâkim olan Me'mûnî'ler ve 1017'den 1041 yılına kadar hüküm süren Altuntaşoğullarıdır. Dandanakan Savaşından sonra Cend emîri Şah Melik tarafından bölgeden uzaklaştırılan Altuntaşoğulları, Horasan'a giderek Selçuklulara sığınmışlar ancak umdukları ilgiyi bulamayıp dağılmışlardır. Tuğrul Bey zamanında Selçuklu hâkimiyetine giren Hârezm, Alparslan ve Melikşah zamanlarında muhtemelen mahalli reisler arasında seçilen valiler tarafından yönetilmiştir.” M. Fuad Köprülü, “Hârezmşâhlar”, *İA*, V/I, s. 263-296; Aydın Taneri, “Hârezmşâhlar”, *DİA*, 16, s. 228.

¹⁰⁵⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 314.

¹⁰⁵¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 314-315.

Damgan'a gitti. Hârezmşâh Tekiş'in gönderdiği 7.000 süvari ile Tuğrul'un üzerine saldırdı. Kutluğ İnanç ve ona yardım eden Hârezm ordusu yenilgiye uğradı. Bu başarıdan sonra hâkimiyetini bütün Irak-ı Acem'e genişletti ve kendisine rakip olabilecek kimse kalmadığı için zevk ve eğlenceye yönelen Sultan Tuğrul, devlet işlerini bıraktı.¹⁰⁵²

4.4.3. Sultan II. Tuğrul'un Vefatı ve Irak Selçuklu Devleti'nin İnkırazı (590/1194)

Halife Nâsır'ın elçisi gelerek Tuğrul'u şikâyet edip onun cezalandırılması için teşvik ve kışkırtmada bulunduktan sonra Irak Selçuklu Devleti topraklarının kendisine ıktâ edileceğine dair bir menşur gelmesi üzerine Tekiş, harekete geçti. Hârezmşâh Tekiş'in ordusu ile Rey tarafına ilerlediğini duyan Tuğrul, ordusunu toplayarak Hemedân'dan Rey'e hareket etti.¹⁰⁵³ Aşırı cesareti, kendisine olan güveni ve tecrübesizliği ile emîrlerin uyarılarına karşı çıkan Tuğrul, az bir kuvvet ile Tekiş'in karşısına çıktı. Rey yakınlarında yapılan savaşta büyük kahramanlık göstermesine rağmen başarıya ulaşamadı ve etrafını çeviren Hârezmşâh askerleri tarafından atından düşürülerek öldürüldü.¹⁰⁵⁴ Sultan Tuğrul'un cesedi bir deveye koyularak Tekiş'in huzuruna getirildi. Hârezmşâh düşmanını bu halde görünce atından indi. Miskin yüzünü yere sürdü ve Sultan Tuğrul'u, Nâsır Lidînillâh'ın¹⁰⁵⁵ isteğine uygun olarak Bağdâd'a gönderdi. Vücudu ise Rey'de bir ağaca asılarak günlerce halka teşhir edildi. Bir müddet sonra buradan alınarak Tuğrul Bey'in Rey camiinde bulunan mezarının yanına defnedildi.¹⁰⁵⁶ Bir Tuğrul ile başlayan Selçuklu hâkimiyetibaşka bir Tuğrul ile sona erdi.¹⁰⁵⁷ Bundan sonra Abbasîler'de yeniden

¹⁰⁵² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 315-316.

¹⁰⁵³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 316-317.

¹⁰⁵⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, s. 597.

¹⁰⁵⁵ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. 259. "Sultan Tuğrul atından düşürülünce Kutluğ İnanç Mahmud yanına geldi, Rükneddin bunu görünce "Mahmud beni kaldır, götür. Bu senin ve benim için hayırlı olur" dedi. Mahmud bu ricasını kabul etmedi atından inerek kafasını kesti ve Tekiş'in karşısına çıktı. Tekiş bunu hoş görmedi, "Eğer canlı olarak getirseydiniz, benim daha hoşuma giderdi fakat ecel böyle hükmetti." Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 136.

¹⁰⁵⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 318.

¹⁰⁵⁷ Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 1285; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 335.

büyük bir Arap devleti kurma fikri oluşmaya başladı. Ancak Abbasîler ilk zamanlarındaki gücüne ulemaları mümkün değildi. Çünkü artık bölgede dengeler değişmiş, doğuda Moğollar¹⁰⁵⁸ ve Hârezmşâhlar güçlenmeye başlamıştı. Nitekim kısa sürede Abbasî halifeliği önce Hârezmşâhlar nihayetinde de Moğolların saldırılarına maruz kalacaktır.¹⁰⁵⁹

---

¹⁰⁵⁸ “Moğol adı kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda T’ang sülalesi resmi tarihlerinde önemsiz küçük bir kabile ismi olarak geçer; devlet ve hanedan ismi olarak kullanılması Cengiz Han zamanında, millet adı olarak kullanılması ise çok daha sonra gerçekleşmiştir. Hunlar’dan itibaren Moğollar ile Türkler arasındaki temasların sıklaştığı görülmektedir. VI. Yüzyılın ortalarından itibaren önce Gök Türk sonrada Uygur hâkimiyetine giren Moğollar bu dönemde Türk kültürü ve devlet geleneklerini önemli ölçüde etkilemişlerdir.” Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *DİA*, 3, s. 225.

¹⁰⁵⁹ Apak, *Abbâsiler Dönemi*, IV, s. 478.

SONUÇ

Abbasî İhtilali ile Emevîlerin yıkılmasının ardından kurulan Abbasî halifeliği, ilerleyen yıllarda gücünü kaybederek parçalanmaya, hâkim olduğu topraklar üzerinde devletler kurulmaya başlamıştır. Şîî Büveyhî hâkimiyeti altında Bağdâd şehrinde sıkışıp kalan halifelik, bir asrı aşan Büveyhî hâkimiyeti altında büyük bir itibar kaybına uğramıştır.

Şîî Büveyhî'ler, istediklerinde istedikleri halifeyi görevden uzaklaştırabiliyor, gözlerine mil çekmek sureti ile etkisiz hale getirebiliyor ya da sefalet içinde Bağdâd sokakalarına terk edebiliyorlardı. Abbasî halifeleri bu dönemde kendilerine tahsis edilen az miktarda gelire geçiniyor, diğer hanedan yöneticilerinden kendilerine gelen hediyeler dahi onlara ulaşmadan halifelik sarayı içinde mütevazı bir hayat sürüyorlardı. Büveyhî'lerin bu baskıcı siyasetine rağmen Abbasî halifeliğini, bölgedeki Sünnî halkın tepkisini çekmemek adına ortadan kaldırmadığını, etkisiz halde sadece sembolik bir kurum olarak varlıklarını sürdürmelerine izin verdiğini görüyoruz.

Büveyhî hâkimiyeti altında varlığını ismen koruyan Abbasî halifeliği için Selçukluların Dandanakan Savaşı (431/1040) ile bölgede yükselen bir güç olarak ortaya çıkması, yeni bir umudun yeşermesine neden oldu. Tuğrul Bey'in "*Doğunun ve Batının Sultanı*" ilan edilmesi ile başlayan ilişkiler, hem halifenin hem de sultanın görev ve yetkilerini değişmesi ile sonuçlanmış, halife dünyevî yetkilerini sultana devretmek mecburiyetinde kalmıştır. Selçuklu Sultanları, halifeye saygıda kusur etmemiş, fethettikleri yerlerde halifenin adını zikretmiş ve İslâm dünyasında Abbasî halifeliğine yeniden bir itibar kazandırmayı başarmışlardır.

Abbasî halifeleri, Türklerin yücelttiği Sünnilik ile manevî gücünü arttırdıysa da uzun süredir kaybettikleri dünyevî yetkilerini elde edememişlerdir. Selçuklu sultanları, Abbasî hilafetinin koruyuculuğunu kendilerine görev edinmekle birlikte, hiçbir zaman dünyevî yetkileri halifelere bırakmamış, aksine bu yetkileri kendi bünyelerinde barındırmışlardır.

Bu durum karşısında Abbasîler, Selçuklu Devleti ile iyi ilişkilerde bulunmak ile beraber dünyevî yetkilerinden aslında hiçbir zaman vazgeçme niyetinde olmamış, Türklere devretmiş oldukları bu hakkı geri alabilmek adına uygun fırsatın oluşmasını beklemişlerdir. Bu dönemde halifeler, hükümetleri onaylamak, ziyaret kabul etmek ve sultana tâbi hükümdarlara hil'at ve unvan vermek gibi görevlere sahip olmakla yetinmişlerdir.

Selçuklu Devleti'nin, Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından yönetim zâfî içine düşmesi, taht kavgalarının yaşanması ve Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra, Horasan Meliki Sencer ile Muhammed Tapar'ın veliaht oğlu Mahmud arasında gerçekleşen Sâve Savaşının ardından Irak Selçuklu Devleti'nin kurulması, devlet merkezinin doğuya kaymasına ve otorite boşluğuna neden olmuş, bu durumda Abbasî hilafetine aradığı fırsatı vermiştir. Bunun sonucunda halifeler, kaybettikleri iktidarı elde etme mücadelesine giriştiler.

Irak Selçuklu Devleti kurulduğu andan itibaren taht mücadelelerine ve melik isyanlarına maruz kalmış, fırsattan istifade güçlenen atabeglerde bu isyanlara taraf olmaya başlamışlardır. Halifeler ise bu mücadele ve isyanlara destek vererek Selçukluların kendisini toparlamasına izin vermemiş yaşadıkları iç karışıklıkları körükleyerek Selçukluları zayıflatmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemde Selçuklulara tâbi görünmekle beraber kaybettikleri yetkileri geri alabilmek adına hazırlık yapmaktanda geri kalmamışlardır.

Irak Selçuklu Devleti'nin ilk dönemlerinde halifeler, kim güçlü ise onun adına hutbe okuturken, devletin tamamıyla zayıflaması ile güçlenerek zaman zaman hutbelerde hiçbir sultanın adına yer vermedikleri gibi bizzat ordunun başında sefere çıkmaya başlamışlardır. Sultan Mesud ve Halife Müşterşid arasında meydana gelen Dây Merk savaşı sonucunda halife esir edilmiş yapılan anlaşma ile Abbasî hilafeti üzerinde yeniden bir hâkimiyet sağlanmıştı ki Müşterşid, Bağdâd'a dönemek üzereyken Bafnîler tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra başta Müşterşid'in oğlu Halife Râşid Billâh olmak üzere ondan sonraki halifelercede Türklere karşı bir siyaset izlenmeye başlandı.

Selçuklu tahtına geçen genç ve tecrübesiz Selçuklu melikleri devleti yönetmekte eksik kalmış, kuvvetlenen emîr ve atabeglerin saltanat üzerinde kurmak istedikleri hâkimiyet mücadelesi altında bir figür olmaktan ileri gidememişlerdir. Kimi melikler zehirlenerek, kimileri ise hapsedilerek bertaraf edilmekte, hangi atabeg daha güçlü ise onun namzeti olan melik Selçuklu tahtına çıkmaktaydı. Tüm bu ortamdaki kazançlı çıkan ise Abbasî halifeleri olmuştur. Selçuklulara son vermek adına Selâhaddîn Eyyûbî ve Hârezmşâh Tekiş gibi Türk hükümdarlar ile işbirliği yapmaktan geri kalmayan halife sonunda amacına ulaştı ve Tuğrul Bey ile başlayan Selçuklu varlığı diğer bir Tuğrul'un ölümü ile son buldu.

Yüzyıllı aşkın bir süre Selçuklu hâkimiyetinin ardından Abbasî halifeleri, Irak yönetimini Türklerden almış, bununlada yetinmeyerek batı İran'a sıkışan Irak Selçuklularına var güçleri ile saldırmışlardır. Abbasîlerin bu tutumundan anlaşılır; onların tek niyetinin dünyevî yetkilerini geri almak ve Türkleri Irak'tan çıkarmak değil, onları tüm Orta Doğu'dan çıkarmak olduğudur.

Sonuçta mesele Abbasî hanedanının baskı altından kurtulup özgürlüğüne kavuşma mücadelesinden çıkıp, Araplığı yüceltme mücadelesine dönmüştür. Selçukluların zayıflaması ve yıkılmasının ardından Abbasîler'de yeniden büyük bir Arap devleti kurma fikri oluşmaya başladı ancak bu mümkün olmadı. Çünkü Abbâsiler ilk zamandaki güçlerine hiçbir zaman ulaşamadılar ve Abbasî halifeliği önce Hârezmşâhlar sonrada Moğolların saldırılarına maruz kaldı.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (Süryaniden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 1107-1119.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- AHMED B. MAHMÛD, Bursalı Ahmed b. Mahmûd İmâmzâde (977/1596-1570), *Selçuknâme*, (Çev. Erdoğan Merçil), Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddîn Mahmud-î, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.
- AKTAN, Ali, "Müstazî Biemrillâh", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 128-129.
- AKYOL, Hasan "Suriye Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 215-234.
- AKYOL, Hasan, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 169-194.
- AKYOL, Hasan, "Kirman Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 195-213.
- AKYOL, Hasan, KAYA, Erol "Melikşah Dönemi (1072-1092)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 135-144.
- ALPTEKİN, Coşkun "Artuklular", *DİA*, 3, İstanbul 1991, s. 415-418.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Aksungur el-Porsuki", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 297.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 95-179.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Irak Selçuklular", *DGBİT*, 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 291-335.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Zengî", *İA*, XII/I, Eskişehir 1997, s. 526-532.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, "Kaim (el-Kaim bi-Emrillah Ebu Cafer Abdullah)", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 102-104.
- ANDREASYAN, Hrand D, "Türk Tarihi ile İlgili Ermeni Kaynakları", *Tarih Seminerleri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 401-407.

- ANONİM, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahreddin Coskuner), Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsiler Dönemi)*, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Emevîler Dönemi)*, III, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- APAK, Âdem, “Emevîlerin Irak Siyaseti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, 2009, s. 103-128.
- APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönem)*, II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- ARSLAN, İhsan, “İlk-Türk İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl.16, 51, s. 87.
- ATICI, Ayşe, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtınî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizarî İsmâîlîleri) 1090-1157*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 1-216.
- AVCI, Casim, “Hilafet”, *DİA*, 17, İstanbul 1998, s. 539-546.
- AYAN, Ergin, “İrak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, 1, 2008, s. 151-165.
- AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014.
- AZİMÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr (452/1060-1061), “La Chronique Abregée d'al-Azîmî”, (Nşr. Claude Cahen), *JA*, CCXXX, Paris 1938, s. 353-448; *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (430-538=1038/39-1143/44)*, (Nşr.-Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.
- BAKIR, Abdullah, “Tevârîh-i Âl-i Selçuk Oğuz-Nâme'si”, *TS*, 3/7, Ankara 2008, s. 163-199.
- BALA, Mirza, “Hemedân”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 420-425.
- BALA, Mirza, “İldeniz”, *İA*, V/II, Eskişehir 1997, s. 961-964.
- BALA, Mirza, “İsfahan”, *İA*, V/II, Eskişehir 1997, s. 1068-1072.
- BARTHOLD, W, “Sencer”, *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 486-493.

- BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014.
- BETLİK, Ali, *Cennetin Fedaileri-Alamut Kalesi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2015.
- BEZER, Gülay Oğün, “Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti” *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildirileri)*, (Kayseri 27-30 Eylül 210), TTK, Ankara 2014, s. 235-242.
- BEZER, Gülay Öğün, “Şeddâdîler”, *DİA*, 38, İstanbul 2010, s. 409-411.
- BROCKELMANN, Carl, “İbn Kesîr”, *İA*, V/2, s. 761-762.
- BUNDÂRÎ-İSFAHÂNÎ, İmâddîn el-Kâtib, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra (Histoire des Seldjucides de l'Irâq)*, (Nşr. Martinus Theodorus Houtsma), Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seljucides, II, E. J. Brill, Leiden 1889; *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 2016.
- BUNİYATOV, Ziya Musa, “Azerbaycan”, *DİA*, 6, İstanbul 1991, s. 317-322.
- CANARD, MARIUS, “Kamaladdin İbn al-'Adim'in Buğyat at-Talab Adlı Esrinin Coğrafi Giriş Kısmı Hakkında Bâzı Müşâhedeler”, (Çev. Nihad M. Çetin), *ŞM*, II, İstanbul 1958, s. 41-51.
- CEYLANBAŞ, Fırat, *Selçuklu-Abbâsî İlişkilerinde Siyasî Evlilikler*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2017, s. 1-70.
- CURPALİDİS, G. M. “Selçuklu Devleti'nin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekst lojik Tahlili (“Atebet el-Ketebe” Adlı XII. Yüzyılın Belge Derlemesi ve Muhammed er-Râvendî'nin “Râhat es-Sudûr ve Âyet es-Surûr” Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde)”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi*, (Ankara 4-7 Eylül 1989), (Nşr. Azize Aktaş Yasa-Sevay Okay Atılğan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 119-124.

- CÛZCÂNÎ, Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn (660/1262), *Tabakât-ı Nâsırî*, (Nşr. Abdülhayy Habîbî Kandahârî), I-II, Kandahâr 1328; Encümen-i Târîh-i Afganistan, Kâbil 1342/1963; Dünya-i Kitâb, Tehrân 1363/1984; *Tabakât-ı Nâsırî*, (Nşr. - Çev. Mümtaz Liyakat), Sang-e-Meel Publications, Lahor 2004; *Tabakât-ı Nâsırî: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, including Hindustan; from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, I-II, (Çev. Henry George Raverty), Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi 1970; *Tabakât-ı Nâsırî: Selçuklular*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015; “On İkinci Tabaka Selçuklular”, (Çev. Akbar A. Aghdam), *Tarih Okulu*, VIII, İzmir 2010, s. 111-140.
- ÇELEBİOĞLU, Amil - ERASLAN, Kemal, “Yazıcıoğlu”, *İA*, XIII, s. 363-368.
- ÇELİK, Aydın, “Fâtımîler Devleti’nin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, 2005, s. 433-453.
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, *DİA*, 18, İstanbul 1998, s. 234-241.
- ÇEVİK, Adnan, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi (548-572/1153-1176)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 1-105.
- ÇEVİK, Adnan, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 1-377.
- DEMİR, Necati, “Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: “Yazıcıoğlu Ali’nin Selçukname’si”, *TKHBVAD*, 58, Ankara 2011, s. 49-68.
- DEMİRKENT, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, 14, İstanbul 1996, s. 525-546.
- DEMİRKENT, Işın, “Mevdûd b. Altuntegin”, *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 427-429.
- DOMES, M. Longworth, “Gazneliler”, *İA*, IV, Eskişehir 1997, s. 742-748.
- ECER, Ahmet Vehbi, “Türkan Hatun”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (EÜİFD)*, 6, Kayseri 1989, s. 167-176.
- EFENDİZÂDE, Oktay, “Gence”, *DİA*, 14, İstanbul 1996, s. 17-20.

- ERARSLAN, Kemal, “Yazıcı-zâde’nin Oğuz-nâmesi”, *TDAY Belleten* 1992, Ankara 1995, s. 29-35.
- ERCİLASUN, Ahmet, “Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi” *Dil Araştırmaları Dergisi*, 3, Güz 2008, s. 9-25.
- ERDEM, İlhan “Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/60, 2016, s. 59-71.
- ERDOĞAN, Coşkun, *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulâm Sistemi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 3-93.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.
- ESKİKURT, Adnan *Musul Atabegliği-Zengîlerin Son Devri Lü’lü’ Ailesi*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2014.
- FARMER, H. G, “Nevbet”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 220-222.
- FAYDA, Mustafa, “Hulefâ-yı Râşidîn”, *DİA*, 18, İstanbul 1998, s. 324-338.
- GENÇ, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 1082-1106.
- GİBB, Hamilton Alexander Roskeen, “al-Barq al-Shâmî: The History of Saladin by the Kâtib Imâd ad-Dîn al-Isfahânî”, *WZKM*, 52, Wien 1953, s. 93-115.
- GÖK, H. İbrahim, “*Mir’atü’z-Zaman’a Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Alp Arslan Devri*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.
- GÖK, Halil İbrahim *Musul Atabeyliği-Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara 2013.
- GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarih)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- GÖKSU, Erkan, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, VIII/1, 2008, s. 23-32.
- GÖKSU, Erkan, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Bey Dönemi” *HS*, 3/1, 2011, s. 289-300.
- GÖKSU, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, Ankara 2010.

- GÜMÜŞ, Ercan, “İbnü’l-Ezrak ve Eseri “Meyyâfârîkîn ve Âmîd Tarihi” Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4/VII, Diyarbakır 2012, s. 3-13.
- GÜNALTAY, Mehmet Şemseedin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, (Nşr. Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Kars”, *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 515-518.
- GÜNER, Ahmet, “Melik”, *DİA*, 29, İstanbul 2004, s. 51-53.
- GÜZEL, Fatih, “Irak Selçuklu Devleti’nin Yıkılmasında Halife Nâsır Lidînillâh’ın Rolü”, *Kratekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 6(3), s. 75-92.
- HAİĞ, T. W, “Salgurlular”, *İA*, X, Eskişehir 1997, s.125-126.
- HARTMAN, Angelika, “Muktedî Biemrillâh”, *DİA*, 31, İstanbul 2006, s. 142-143.
- HARTMAN, Angelika, “Nâsır Lidînillâh”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 399-402.
- HİLMÎ, Ahmet, AKSUN, Ziya Nur, *Türkler ve İslam (Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası)*, İstanbul 2006.
- HONIGMANN, E, “Nîşâpûr”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 302-305.
- HUART, Clement Imbault, “Horasan”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 560-562.
- HÜSEYNÎ, Sadreddîn Ebu’l Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Akhbar’ud-Dawlat’is-Saljuqiyya*, (Nşr. Muhammed İkbâl), Penjab Üniversitesi Yayını, Lahor 1933; *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lügal), TTK, Ankara1999; *The History of the Seljuk State: A Translation wiht Commentary of the Akhbar al-Dawla al-Saljuqiyya*, (Çev. Clifford Edmund Bosworth), Routledge Studies in the History of Iran and Turk, London 2010.
- İŞILTAN, Fikret, “Muktedi (el-Muktedi Bi-Emrillah Ebu’l-Kasım Abdullah b. Muhammed)”, *İA*, VIII, Eskişehir 1997, s. 573-575.

- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, (Nşr.), Matbaatü's-Saade, Kahire 1351/1932; (Nşr.), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1966; (Nşr.), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 19814; I-XXI, (Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Beyrut 1417-1420/1997-1999; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)*, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Muhammet Yelten), TDK, Ankara 1998; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: Dil Özellikleri, Metin, Sözlük*, IV/2, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. Arslan Tekin), TDK, Ankara 1998; *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: Dil Özellikleri-Metin-Sözlük-Dizini*, IV/2, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. M. Mehdi Ergüzel), TDK, Ankara 1999; *Tarih-i İbn Kesir Tercümesi*, (Çev. Şirvanlı Mahmud), (Nşr. Abdurrahman Özkan), TDK, Ankara 2009; *Büyük İslam Tarihi*, I-XV, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 19941, 20002; *Ölüm Ötesi Tarihi: el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Nşr. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer (777/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2017.
- İBNU'L-EZRAK, Ahmed b. Yûsuf b. Ali el- Fârikî (510/1117-577/1118), *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı): Târihi'l-Farikî*, (Çev. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.
- İBNÜ'L CEVZÎ, Abdurrahman, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçukluklar*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.
- İBNÜ'L ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't Tarih*, VIII, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016.
- İBNÜ'L ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XII, (Nşr. Carolus Johannes Tomberg), Dâru Sadr, Beyrût 1965; *el-Kâmil Fî't-Târih Tercümesi*, I-X, (Çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

- İBNÜ'L ESÎR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't Tarih*, IX, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016.
- İBNÜ'L VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî eş-Şâfiî el-Ma'arrî (691/1292), *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer-Târîhu İbnü'l-Verdî*, (Çev. Mustafa Alican), Kesit Yayınları, İstanbul 2014.
- İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddîn Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*, (Nşr. Ali Sevim), TTK, Ankara 1976; *Biyografiler ile Selçuklu Tarihi; Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 1989.
- İBNÜ'L-ADİM, Kemâleddîn Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb min Târîhi Haleb*, I-III, (Nşr. Sâmi Dehhân), el- Me'hadü'l-Faransî bi'd-Dimaşk li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dimaşk 1951-1968.
- İLGÜREL, Mücteba "Subaşı", *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 447-448.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Elçi", *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 3-15.
- İSFAHANÎ, İmad el-Din Muhammed b. Muhammed b. Hamid el-Katib el-İsfahani, *el-Bark El-Şami*, V, (Nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- KAFESOĞLU, İbrahim "Kavurd", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 456-459.
- KAFESOĞLU, İbrahim "Melikşah", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s. 665-673.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 526-530.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Malazgirt", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s. 242-248.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 353-416.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- KARAMANLI, Hüsamettin, “Nahcıvan”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 294- 297.
- KAYHAN, Hüseyin, “İrak Selçukluları”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 1275-1285.
- KAYHAN, Hüseyin, “Müstencîd Billâh”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 143-145.
- KAYHAN, Hüseyin, “Selçuklular-Abbasî Halifeliği İlişkileri”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 1120-1132.
- KAYHAN, Hüseyin, *İrak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.
- KAZVÎNÎ, Hamdullah Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750/1350), *Târîh-i Güzide*, (Nşr. Abdülhüseyin Nevâî), London 1910; Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1339/19443, 13875; *The Tarikh-i Guzida or “Selected History”*, (Nşr. Edward Granville Browne), E. J. Brill, Leden–London 1913/1331.
- KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni (750/1350), *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, (Ed. Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- KELEŞ, Nevzat, *Orta Çağ’da Bir Kürt Hanedanı Şeddâdîler (951/1199)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar-İlk Kıpçaklar, Son Kıpçaklar, Ortodoks Kıpçaklar Atabegler Hükümeti*, TTK, Ankara 1992.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Anı Şehri Tarihi-Kars Arpaçayır Boyları Eski Merkezi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara 1982.
- KİTAPÇI, Zekeriya, “Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in Halife Kâim’in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, Konya, 1994, s. 13-42.
- KONUŞ, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2006.
- KORTANTAMER, Samira, “Arap Kaynaklarında Selçuklular”, *Selçuklular Semineri Bildiri Metni*, 16-17 Mart, İzmir 1992, s. 239- 254.
- KOYUNCU, Mevlüt, “Büyük Selçuklu Devleti’nin İlk Hükümdarı Tuğrul Bey Zamanında (1038-1063) Sultan Halife İlişkisi”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildirileri)*, (Kayseri 27-30 Eylül 2010), TTK, Ankara 2014, s. 363-379.

- KÖK, Bahattin, “Gazneli Mahmud ile Abbasî Halifesi El-Kadir Arasındaki İlişkiler”, *Ekev Dergisi*, 1/2, Mayıs 1998, s. 117-126.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Hârezmşâhlar”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 263-296.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuat, “Cüzcani”, *İA*, III, s. 230-237.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Tuğrul Bey”, *İA*, XII/II, Eskişehir 1997, s. 25-41.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/13, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1985, s. 215-234.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Tuğrul I”, *İA*, XII/II, Eskişehir 1997, s. 14-19.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Tuğrul II”, *İA*, XII/II, Eskişehir 1997, s. 19-25.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Kuruluş Devri*, I, TTK, Ankara 2016.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 2011.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu-Alp Arslan ve Zamani*, III, TTK, Ankara 2016.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 2013.
- KRAMERS, J. H, “Sübaşı” *İA*, XI, Eskişehir 1997, s. 78-79.
- KUCUR, Sadi Süleyman, “İktâ (Selçuklular)”, *DİA*, 22, İstanbul 200, s. 47-49.
- KUFRAL, Kasım, “Buhara”, *İA*, II, Eskişehir 1997, s. 761-772.
- KURT, Hasan, “Mervân II”, *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 227-229.
- KURT, Hasan, “Devlet Kurma Süresince Sâmânoğulları” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV, 2, 2003, s. 109-129.
- KURTULMUŞ, Rıza, “Cürcân”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 131-132.
- KURTULUŞ, Rıza, “Tûs”, *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 431-432.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 127-128.
- LAMMENS, H, “Kelb”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 548-549.
- MEHMETOV, İsmail, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik yapı-Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

- MERÇİL, Erdoğan, “Ahmed b. Mahmûd’un Selçuknâme’si (öl.1569-1570)”, *TD*, 23, İstanbul 1969; *Selçuklular-Makaleler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 11-25.
- MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DGBİT*, 5, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 509-562.
- MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 496-500.
- MERÇİL, Erdoğan, “İldenizliler”, *DGBİT*, 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 81-110.
- MERÇİL, Erdoğan, “Türkçe Selçuknâme’ye Göre Malazgirt Savaşı”, *TED*, 2, İstanbul 1971, s. 17-50.
- MERÇİL, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991.
- MERÇİL, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, TTK, Ankara 1989.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, TTK, Ankara 2007.
- MINORSKY, V, “Nâhçıvan”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 34-35.
- MİNORSKY, V, “Tebriz”, *İA*, XII/I, Eskişehir 1997, s. 82-98.
- MÎRHÂND, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498), *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ fi Sîret-i el-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, I-XI, (Nşr. Abbâs Pervîz), Merkezî Hayyâm, Tehrân 1338/1960; I-II, (Nşr. Abbâs Zeryâb), Müessese-i Hayyam ve İntişârât-ı Pirûz, Tehrân 1375; Mir Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el Belhî (904/1498), *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ fi Sîret’l-Enbiyâ ve’l-Mül’ük ve’l-Huleefâ- Tabaka-i Selçûkiyye*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015.
- Mirza Bala, “Gence”, *İA*, IV, Eskişehir 1997, s. 762-766.

- MUHEYMÎD, Ali b. Salih, “el- Karahâniyyûn ve Cühûdühüm fî Neşri’l- İslâmi (Karahanlılar ve İslâm’ın Yayılmasındaki Katkıları)”, (Çev. Ali Aksu), *Mecelletü Câmiati’l-İmâm Muhammed b. Suûdi’l İslâmiyyi Dergisi*, Riyad Safer 1417, 16, s. 273-318.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu’-d-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fî Vekay-il Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I; *Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, (Nşr. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001; *Müneccimbaşı, Şeyh Ahmed Dede Efendinin “Sahayif-ül Ahbar Fi Vekay-il Asar Yahut Cami-üd Düvel” Adlı Eserinden “Anadolu Selçükleri” Fasikülü*, (Çev. Hasan Fehmi Turgal), Türkiye Basımevi, İstanbul 1939; *Sahaifü’l-Ahbar: Fusul min Tarihi’l-Bab ve Şirvan Elleftu Hevali am 498 h.: A History of Sharvân and Darband in the 10th - 11th Centuries*, (Nşr. - Çev. Vladimir Fedorovich Minorsky), W. Heffer - Sons Ltd, Cambridge 1958; *Bâb-ı fî’ş-Şeddâdiyye min Kitâbu Câmiu’-d-Düvel: Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddâdids of Ganja, II. The Shaddâdids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, (Nşr. - Çev. Vladimir Fedorovich Minorsky), Taylor’s Foreign Press, London 1953.
- NORWIC, John Julius, *Bizans (Erken Dönem MS. 323-802)I*, (Çev. Hamide Koyukan) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- NORWIC, John Julius, *Bizans (Gerileme ve Çöküş Dönemi MS. 1082-1453)*, III, (Çev. Selen Hırçın Reigel) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- NORWIC, John Julius, *Bizans (Yükseliş Dönemi MS. 803-1081)*, II, (Çev. Selen Hırçın Reigel) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- ÖNGÜL, Ali, *Kirman Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.
- ÖNKAL, Ahmet, “Kays Aylân (Benî Kays Aylân)”, *DİA*, 25, İstanbul 2002, s. 22-91.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Arrân”, *DİA*, 3, İstanbul 1991, s. 394-395.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Cend”, *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 359-360.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Enûşirvân b. Halid”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 256-257.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, *DİA*, 15, İstanbul 1997, s. 454-455.

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hârezm”, *DİA*, 16, İstanbul 1997s. 217-220.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hasan Sabbah”, *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 347.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, 20, İstanbul 2000, s. 132-134.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 26-27.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü'l-Esîr'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 187-214.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 210-211.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Kündürî”, *DİA*, 26, İstanbul 2002, s. 554-555.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Melikşah”, *DİA*, 29, İstanbul 2004, s. 58-59.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muktefi Liemrillâh”, *DİA*, 31, İstanbul 2006, s. 145-146.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Mustazhir Billâh”, *DİA*, 33, İstanbul 2006, s. 127-128.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Râşid Billâh”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 465-466.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Râvendî, Muhammed b. Ali”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 471-472.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- ÖZBEK, Süleyman, “Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi”, *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 499-515.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbâsî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 2008, s. 315-367.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, *Bağdât'ta Türk Egemenliği*, Köymen Yayınları, Konya 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi “Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 39-56.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, 3, İstanbul 2005, s. 225-229.

- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *DİA*, 28, İstanbul 2013, s. 177-180.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Merv”, *DİA*, 29, İstanbul 2004, s. 221-223.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Müsterşid Billâh”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 145-147.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Nîşâbur”, *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 149-151.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 40-41.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 19-37.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 19-37.
- ÖZGÜN, Gülay Bezer, “Şeddâdiler”, *DİA*, 38, İstanbul 2010, s. 409-411.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “Kelb (Beni Kelb)”, *DİA*, 25, İstanbul 2002, s. 203-204.
- PIYADEOĞLU, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- POLAT, Kader, *V. ve XV. Yüzyıllar Arasında Tebriz*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum
- PRITSAK, Omelyan “Karahanlılar (840/1212)”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 251-273.
- PROVENÇAL, E Levi, “Emevîler”, *İA*, IV, Eskişehir 1997, s. 240-258.
- R.R.A, “Kıpçak”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 713-716.
- RÂVENDÎ, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, (Nşr. Muhammed İkbâl), Gibb Memorial Series, London - Leiden 1921; *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.
- RÂVENDÎ, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, (Nşr. Muhammed İkbâl), *(Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Selçuklular*, (Çev. Şerafettin Şenaslan-Necmeddin Salıhoğlu), Ravza Yayınları, İstanbul 2013.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Zengiler Dönemi-İslâmî İdarenin Yeniden Hâkim Kılınması*, (Çev. Turgut Akyüz), Ravza Yayınları, İstanbul 2014.
- SALMAN, Hüseyin, “Karluk”, *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 509-510.
- SARAY, Mehmed, “Türkmenler”, *İA*, XII/II, Eskişehir 1997, s. 661-673.

- SAVRAN, Ahmet, "Meyâfârikîn", *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 511-512.
- SAYAN, Yüksel, "Serahs", *DİA*, 36, İstanbul 2009, s. 539-547.
- SCHAEDER, H. H, "Sâve" *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 253-255.
- SEKMAN, Zeynep Hilal, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 1-173.
- SELEN, Hamid Sadi, "Bizans Devleti (395-1453)", *Ankara Üniversitesi Siyasî Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 10/3, Eylül 1955, s. 64-77.
- SEVİM, Ali, "Bugyetü't-Taleb fî Târîh-i Haleb'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülûk Rıdvan", *Bellekten*, XXXIV/133, Ankara 1970, s. 59-82.
- SEVİM, ALİ, "Azîmî Tarihi ve Kaynakları Hakkında; *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 572-582.
- SEVİM, ALİ, "Azîmî ve Eseri Hakkında", *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın - Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 567-571.
- SEVİM, ALİ, "Azîmî'nin el-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklular ile İlgili Kayıtlar", *Bellekten*, XLVII/187, Ankara 1983, s. 643-668; *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın - Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 533-566.
- SEVİM, Ali, "Bugyetü't- Taleb fî Tarih-i Haleb'e Göre Emir Ak-Sungur", *TAD*, IV/6-7, Ankara 1968, s. 101-125.
- SEVİM, Ali, "Bugyetü't-Taleb fî Târîh-i Haleb'e Göre Sultan Alp-Arslan", *Bellekten*, XXX/118, Ankara 1966, s. 205-242.
- SEVİM, Ali, "Buğye't-Taleb", *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 361-362.
- SEVİM, Ali, "Buğyetü't-Taleb'in Selçuklular Tarihi Bakımından Değeri", *XI. TTKNG*, (Ankara 5-9 Eylül 1990), II, TTK, Ankara 1994, s. 695-708.
- SEVİM, Ali, "İbnü'l-Adîm'in Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb'indeki Selçuklularla İlgili İlginç Kayıtlar", *XII. TTKNG*, (Ankara 12-16 Eylül 1994), II, TTK, Ankara 1999, s. 563-576.

- SEVİM, Ali, “İbnü’l-Adîm’in “Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb” Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler”, (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XXI/25, Ankara 2009, s. 1-84.
- SEVİM, Ali, “İbnül Adîm’in Bugyetü’t-Taleb fi Tarihi Haleb Adlı Eserinin Kaynakları Hakkında”, *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 511-522.
- SEVİM, Ali, “İbnül Adîm’in Bugyetü’t-Taleb fi Tarihi Haleb Adlı Eserinin Yayınları Hakkında”, *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 73-80; *Makaleler*, III, (Nşr. E. Semih Yalçın - Süleyman Özbek), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 523-532.
- SEVİM, Ali, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, 17, Ankara 2003, s. 481-483.
- SEVİM, Ali, “Mir’atü’z-Zaman fi Tarihi’l-Âyan (Kayıp Uyûnü’t-Tevârih’ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)”, *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 1-260.
- SEVİM, Ali, “Mir’atü’z-Zaman fi Tarihi’l-Ayan’ın Selçuklu Tarihi Bakımında Değeri”, *VII. TTKNG*, (Ankara 25-29 Eylül 1970), I, TTK, Ankara 1972, s. 263-269.
- SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman fi Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler, II, Sultan Alp Arslan Dönemi”, (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1999, s. 1-51.
- SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman fi Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler, III, Sultan Melikşah Dönemi”, (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XX/24, Ankara 2000, s. 1-75.
- SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi”, (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XVIII/22, Ankara 1997, s. 1-91.
- SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 87-88.
- SEVİM, Ali, “Tarihü Meyyâfârikîn ve Âmid’in Mervanlılar Bölümü’nün Yayının Münasebetiyle”, *VI. TTKNG*, (Ankara 20-26 Ekim 1961), TTK, Ankara 1967, s. 172-196.
- SEVİM, Ali, “Tutuş”, *İA*, XII/II, Eskişehir 1997, s. 134-137.

- SEVİM, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnü'l-Adim, Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, TTK, Ankara 1989.
- SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, TTK, Ankara 2000.
- SEVİM, Ali,-MERCİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- SEVİM, Ali-MERCİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ, Şemsüddin Ebûl-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan*, (Nşr.), Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 8/1-2, 1370/1951, 1371/1952; (Nşr. Canan Celil Muhammed Hemundi), ed-Dârü'l-Vataniyye, Bağdâd 1990; (Nşr. Ali Sevim), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968; *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân 'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011; *Mir'atü'z-Zaman li's-Senevat 395-411/1004-1021=Mir'at al-Zaman fi Tarih al-A'yan: le Miroir du Temps*, (Nşr. Juliette Rassi), el-Ma'hedü'l-Fransi li'ş-Şarki'l-Edni (Institut Français du Proche-Orient), Dimaşk 2005.
- SUTER, H, "Dübeys", *İA*, III, s. Eskişehir 1997, 662-663.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Kemâleddîn Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Halifeler Tarihi*, (Çev. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- SÜMER, Faruk "Kimek", *DİA*, 26, İstanbul 2002, s. 25-26.
- SÜMER, Faruk *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlar", *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 325-330.
- SÜMER, Faruk, "Ahlatşahlar", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 24-28.
- SÜMER, Faruk, "Aksungur el-Ahmedîlî", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 296-297.
- SÜMER, Faruk, "Arslan Argun", *DİA*, 3, İstanbul 1991, s. 399-400.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlar", *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 378-387.
- SÜMER, Faruk, "Selçuklular (Anadolu Selçukluları (1075-1080))", *DİA*, 36, İstanbul 2009, s. 380- 383.

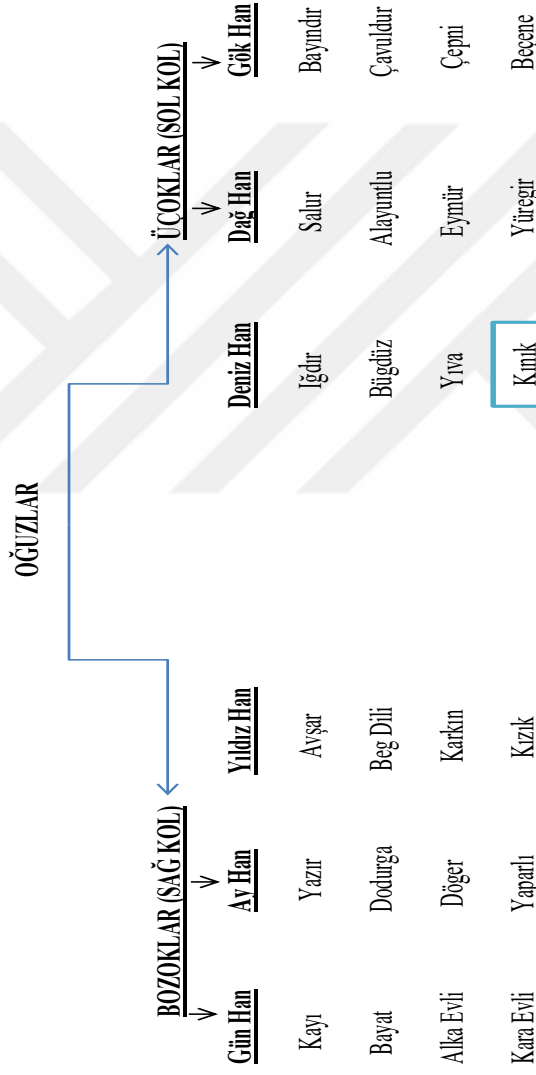
- SÜRYANÎ MİHAİL, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, (Nşr.-Çev. Jean Baptiste Chabot), I-1899, II-1901, III-1905, IV-Paris 1910; *The General Chronicle of Michael the Syrian, Patriarch of Antiach*, (Arapça Nüsha: Mar Gregorios Saliba Shamoun), (Nşr. Yohanna İbrahim), Halep 1996; *Süryânî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK Kütüphanesi, Yayınlanmamış Daktilo Nüsha, 1944; Süryânî Mîkâîl, "Anadolu Türk Tarihinin Menbâlarından Süryânî Mîkâîl Vekayînâmesi", (Çev. İsmail Hami Danişmend), I- *Türklük*, I, İstanbul, s. 70-80; II – II, İstanbul, s. 161-163, III - III, İstanbul, s. 244-246; IV - V, İstanbul, s. 407-410; V - VI, İstanbul, s. 490; VI - IX, İstanbul, s. 190-192; VI - X/2, İstanbul, s. 264-262; VII - XII/2, İstanbul, s. 369-371.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Buhara", *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 363-367.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahâni", *TED*, 2, İstanbul 1971, s. 75-98.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahâni'nin Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *SAD, Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl*, III, Ankara 1971, s. 249-369.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahâni", *TED*, 3, İstanbul 1973, s. 273-300.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları*, İstanbul 1998.
- ŞİBAY, Halim Sabit, "Cihâd", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 164-170.
- TANERİ, Aydın, "Hârezmşâhlar", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 228-231.
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Hazarlar", *DİA*, 17, İstanbul 1998, s.116-120.
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Türkistan", *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 556-560.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- TAŞCI, Kemal, "Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranleşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi", *Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Yıl 6, 35, Eylül-Ekim 2015, s. 85-104

- TAŞCI, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 1-693.
- TAŞKIRAN, Hasan, *SelçuklularınSürgün Evlatları Yabgulular*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- TEKİN, Arslan, *Selçuklu Tarihi*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2015.
- THOMAS, W. Arnold, “Halife (Halifa)”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 148-155.
- TOGAN, Ahmed Zeki Velidî, “Hamdullah Müstevfi”, *İA*, V/I, s. 186-188.
- TOGAN, Ahmed Zeki Velidi, “Azerbaycan” *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 91-118.
- TOGAN, Ahmed Zeki Velidi, “Herat” *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 429-442.
- TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, “Hazarlar”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 397-408.
- TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, “Karahanlılar”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/13, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1985, s. 71-94.
- TOĞAN, Ahmed Zeki Velidi, “Hârezm”, *İA*, V/I, Eskişehir 1997, s. 240-257.
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2014.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2003.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- TURAN, Refik, “Malazgirt’te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti’nin Doğuşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 127-133.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halife”, *DİA*, 15, İstanbul 1997, s. 299-300.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- VADAY, “Abbâsîler” *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 18-22.
- VARDAN, Vardabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.
- YAKUPOĞLU, Cevdet, “Sultan Sencer Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan.), Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 153-166.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri*, TDVY, Ankara 2002.

- YAZICI, Tahsin, “Efrâsiyâb”, *DİA*, 10, İstanbul 1994, s. 478-479.
- YAZICI, Tahsin, “Hoy”, *DİA*, 18, İstanbul 1998, s. 258.
- YAZICIZÂDE, Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi), (Giriş-Metin-Dizin)*, (Nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2017; Yazacı-zâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, II, (*Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr Tercümesi*), (Nşr. Sevim Yılmaz Önder), Bilgeoğuz, İstanbul 2009.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, 1, İstanbul 1988, s. 31-48.
- YILMAZ, Hasan, *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*, Elips Kitap, Ankara 2017.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Alp Arslan”, *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 384-386.
- YİĞİT, İsmail, “Tevvâbîn”, *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 49-50.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Onikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed b. Ali-il-Azîmî”, II, *TTKNG*, (İstanbul 20-25 Eylül 1937), TTK, İstanbul 1943, s. 673-690.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, I, TTK, Ankara 2013.
- YORULMAZ, Osman, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- YÜCE, Nuri, “Bulgar”, *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 390-391.
- ZETTERSTEEN, K. V, “Büvehîler”, *İA*, II, Eskişehir 1997, s. 843-845.
- ZETTERSTEEN, K. V, “Müstazî”, *İA*, VIII, Eskişehir 1997, s. 832-833.
- ZETTERSTEEN, K. V, “Râşid Bi'llâh”, *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 634-635.

Ek-1 Şecereler

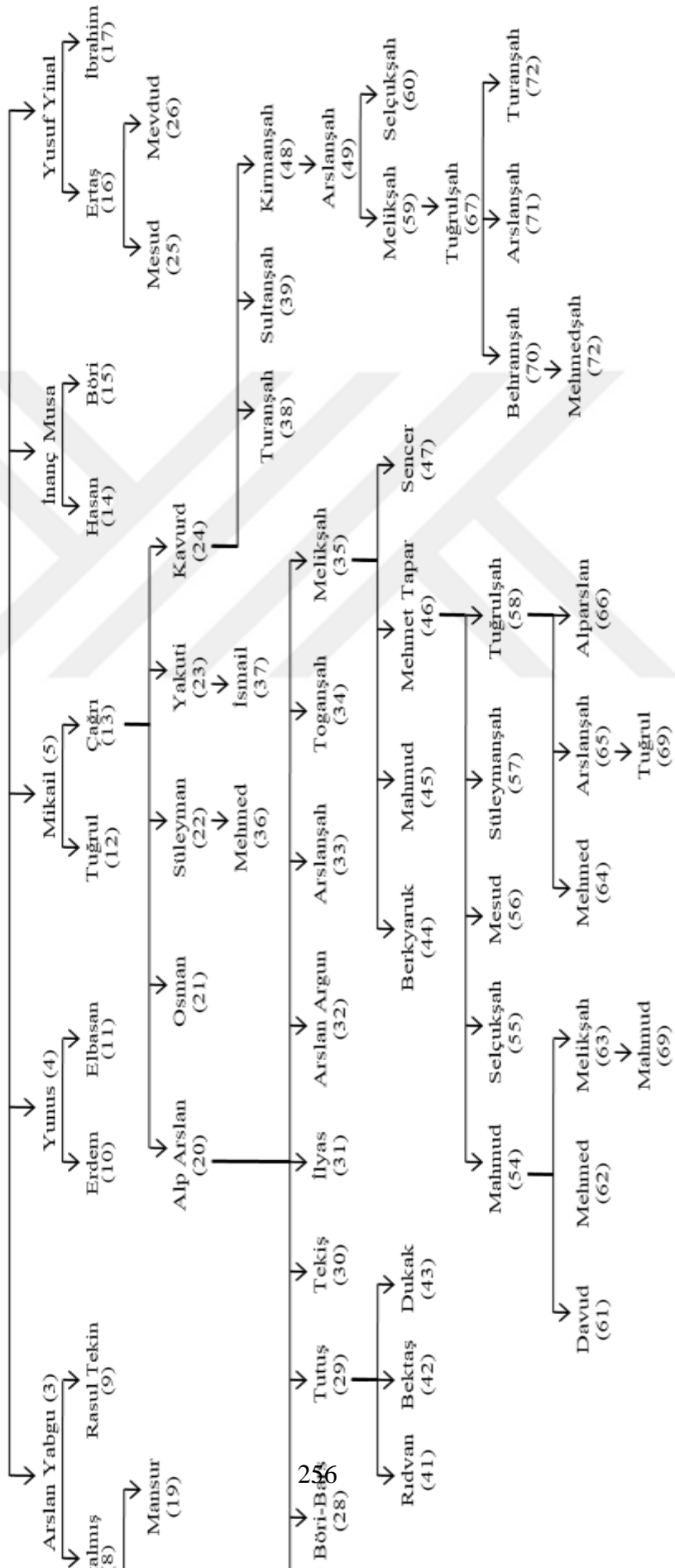

İsmail Hakı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar)*, c. I, TTK, Ankara 2011, s. 93-97.

SELÇUKLULAR SOY KÜTÜĞÜ

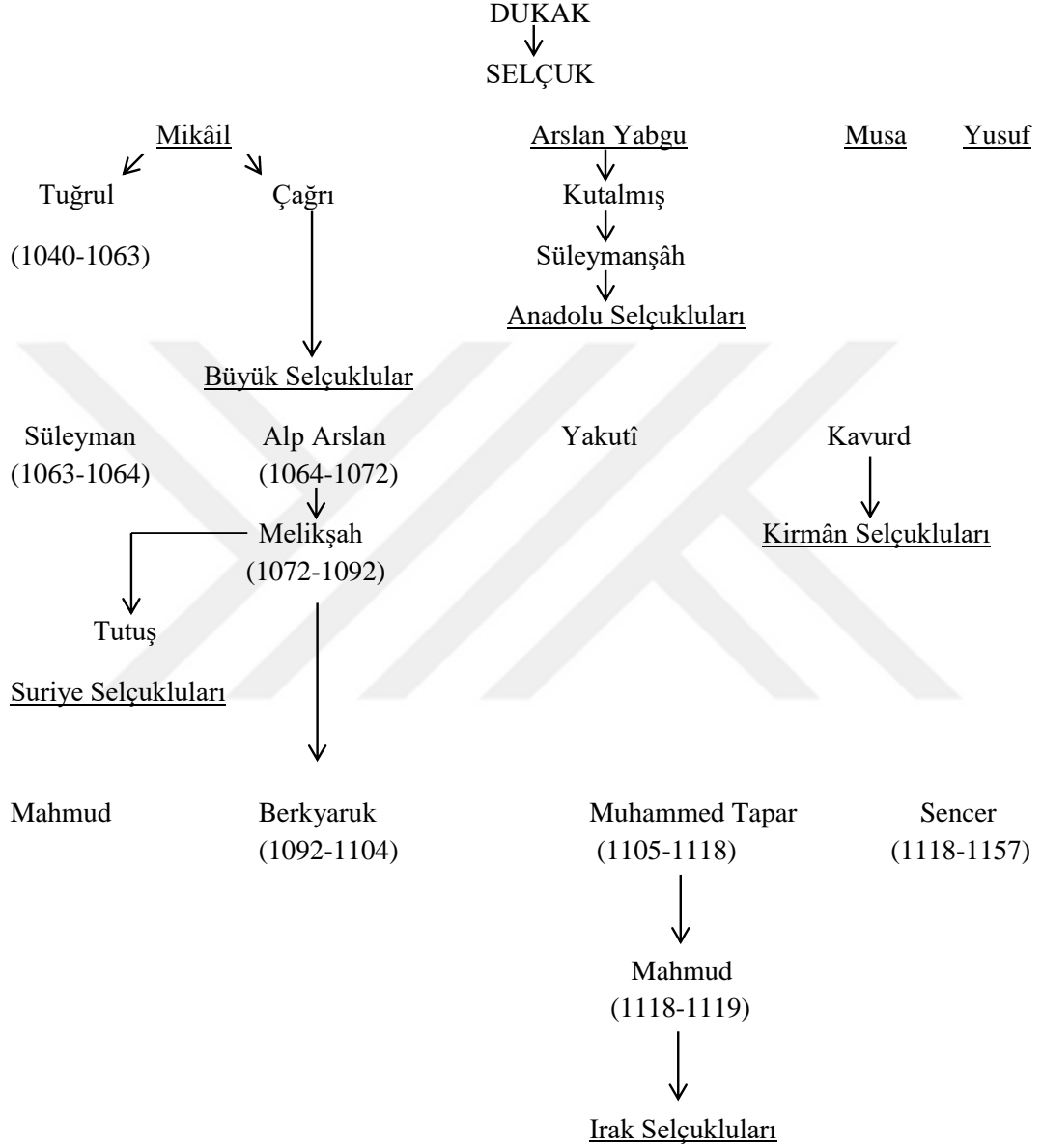
DUKAK 1
↓

SELÇUK 2

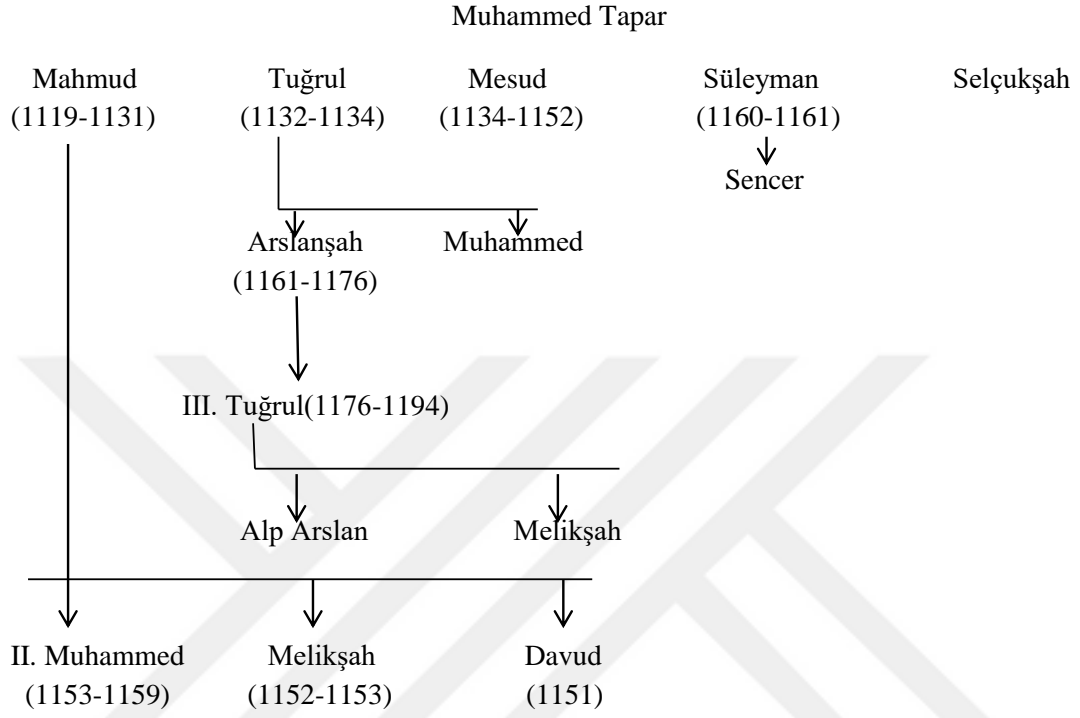

BÜYÜK SEÇUKLU SOY KÜTÜĞÜ

Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi, Siyaset, Teşkilat, Kültür*, TTK, Ankara 2014, s. 286.

IRAK SELÇUKLULARI SOY KÜTÜĞÜ

Hüseyin Kayhan, *Irak Selçuklu Devleti*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 363.

ABBASÎ HALİFELEERİ

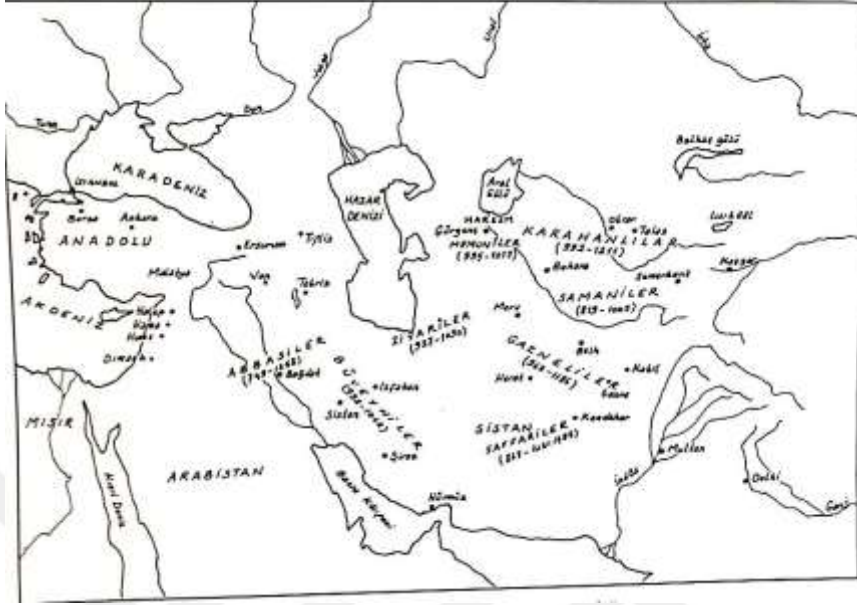
1. Ebü'l-Abbas es-Seffâh (132/750)
2. Ebû Ca'fer el-Mansûr (136/754)
3. Muhammed el-Mehdî (158/775)
4. Mûsâ el-Hâdî (169/785)
5. Hârûnrreşid (170/786)
6. el-Emîn (193/809)
7. el-Me'mûn (198/813)
8. el-Mu'tasım-Billâh (218/833)
9. el-V.âsik-Billâh (227/842)
10. el-Mütevekkil-Alellah (232/847)
11. el-Muntasır-Billâh (247/861)
12. el-Müstâin-Billâh (248/862)
13. el-Mu'tez-Billâh (252/866)
14. el-Mühtedî-Billâh (255/869)
15. el-Mu'temid-Alellah (256/870)
16. el-Mu'tazıd-Billâh (279/892)
17. el-Müktefî-Billâh (289/902)
18. el-Muktedir-Billâh (295/908)
19. el-Kâhir-Billâh (320/932)
20. er-Râzî-Billâh (322/934)
21. el-Müttakî-Lillâh (329/940)
22. el-Müstekfî-Billâh (333/944)
23. el-Mutî'-Lillâh (334/946)
24. et-Tâi'-Lillâh (363/974)
25. el-Kâdir-Billâh (381/991)
26. el-Kâim-Biemrillâh (422/1031)
27. el-Muktedî-Biemrillâh (467/1075)
28. el-Mustazhir-Billâh (487/1094)
29. el-Müsterşid-Billâh (512/1118)
30. er-Râşid-Billâh (529/1135)
31. el-Muktefî-Liemrillâh (530/1136)
32. el-Müstencîd-Billâh (555/1160)
33. el-Müstazî-Biemrillâh (566/1170)
34. en-Nâsır-Lidînillah (575/1180)
35. ez-Zâhir-Biemrillâh (622/1225)
36. el-Müstansır-Billâh (623/1226)
37. el-Müsta'sım-Billâh (640-656/1242-1258)

Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbâsîler", DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 37.

İLDENİZLİLER

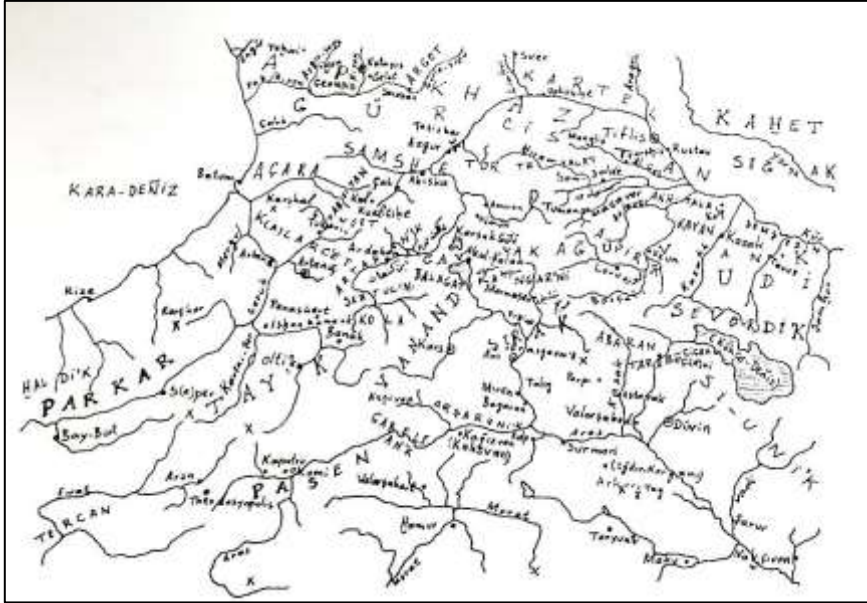
1. Şemseddin İldeniz (531/1137)
2. Nusreddin Pehlivan Muhammed b. İldeniz (570/1175)
3. Muzaffereddin Kızıl Arslan Osman b. İldeniz (581/1186)
4. Kutluğ İnanç b. Muhammed (587/1191)
5. Nusreddin Ebû Bekr b. Muhammed (591/1195) (581/1186'dan itibaren Azerbaycan'da tâbi hükümdar olarak devam etti.)
6. Muzaffereddin Özbek Pehlivan b. Muhammed (607/1210)
7. Hârezmşâhlar'ın hâkimiyeti (622/1225)

Ek-2 Haritalar

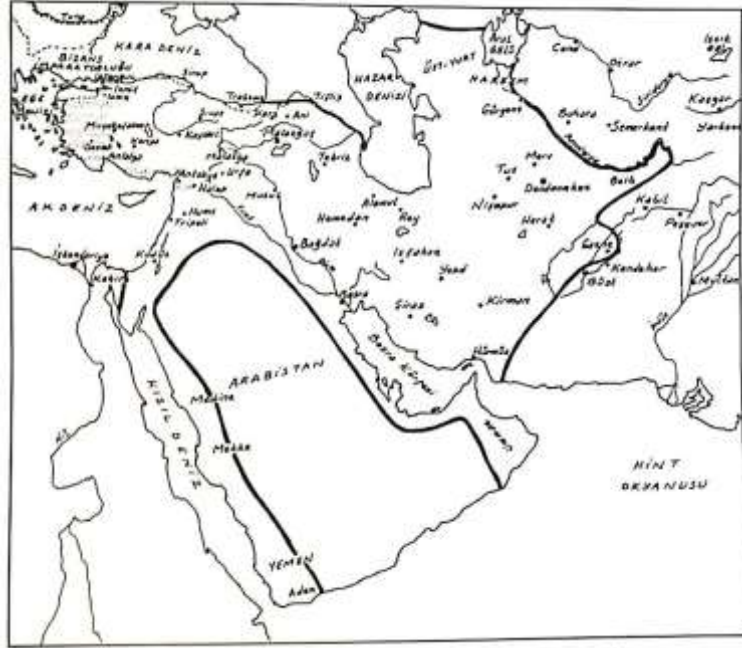
Harita 1: Selçukluların ortaya çıkışında Orta Doğu

AliSevim-Erdoğan, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.

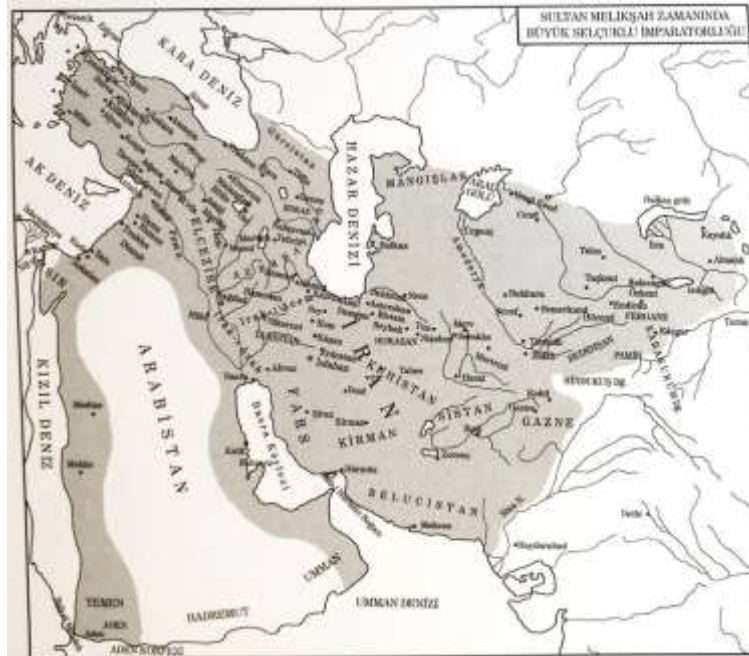
Harita 2: Selçuklu Fetihleri.

Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar-İlk Kıpçaklar, Son Kıpçaklar, Ortodoks Kıpçaklar Atabegler Hükümeti*, TTK, Ankara 1992, s. 283.

Harita 3: Büyük Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırları.

AliSevim-Erdoğan, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.

Harita 4: Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu Devleti Sınırları.

İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 239.

Harita 5: Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu Devleti Sınırları

Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn Cûzcânî, (660/1262), *Tabakât-ı Nâsirî: Selçuklular*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015, s. 156.

Harita 6: Sultan Berkyaruk Dönemi Büyük Selçuklu Devleti Sınırları

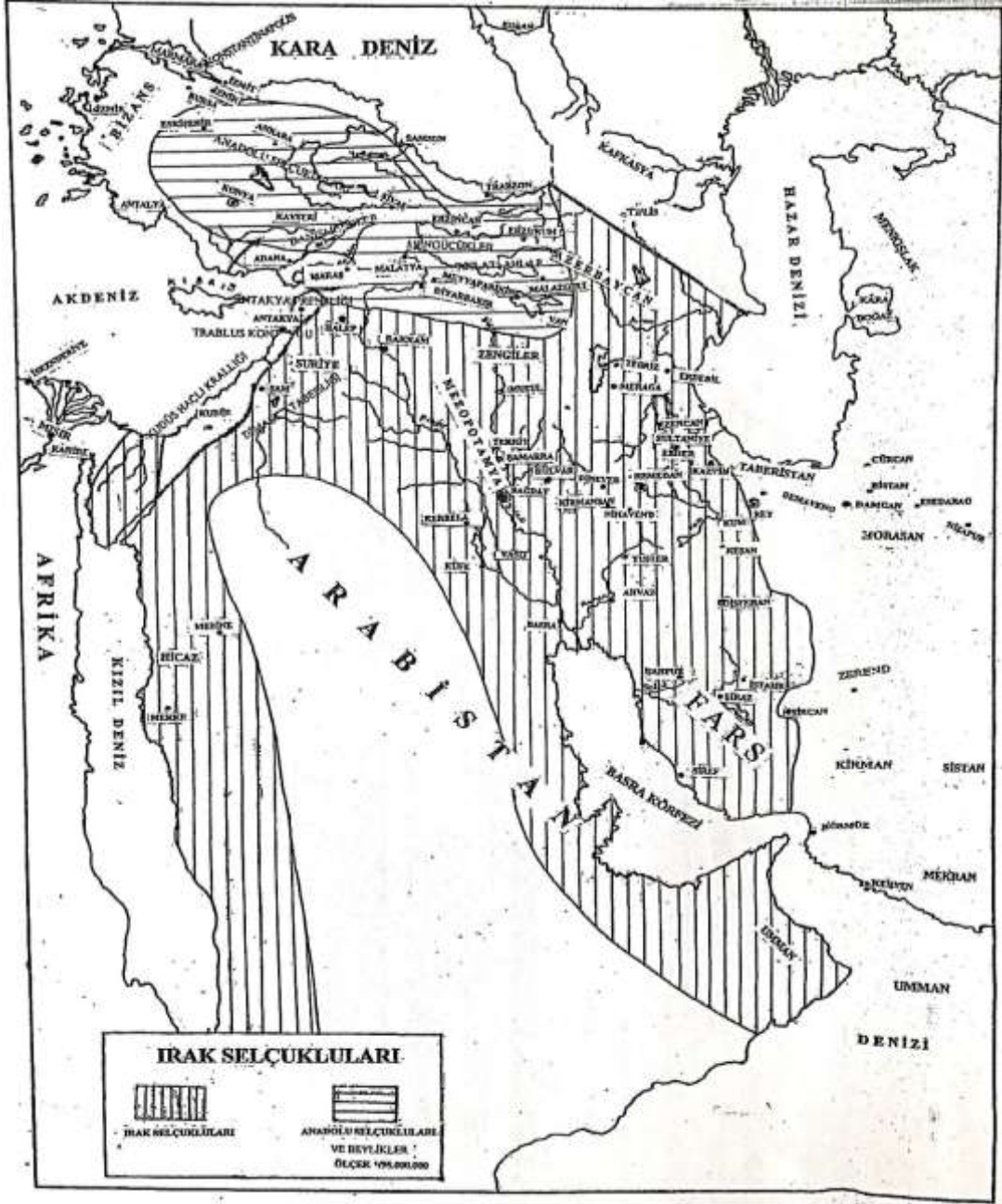
Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

Harita 7: Sultan Sencer Döneminde Büyük Selçuklu Devleti Sınırları.

Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn Cûzcânî, (660/1262),
Tabakât-ı Nâsirî: Selçuklular, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015, s. 157.

Harita 8: Irak Selçuklu Devleti.
 Hüseyin Kayhan, *Irak Selçuklu Devleti*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 364.